

Хто бере вѣсь доси выданї томы (11) наразѣ, може ихъ
дѣстати за 12 р. або на раты.

Руска
ИСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА

подо редакцію
Олександра Барвѣньского.

Томъ XIII.

ИСТОРИЧНІЙ
МОНОГРАФІИ

Микола Костомарова

Т. VI.

ГЕТЬМАНОВАНЄ

ИВАНА ВЬГОВСКОГО

и

ЮРІЯ ХМЕЛЬНИЦКОГО.

Цѣна 1 р. 60 кр.

ВЪ ТЕРНОПОЛИ

Зъ друкарнѣ Юсіфа Павловского.

1891.

Головнїй складъ въ книгариѣ Сайфарта и Чайковского,
Ставропигійского Института у Львовѣ и у издавца у Львовѣ
ул. св. Миколая Ч. 13. П. поверхъ.

Звертаєся увагу на внутрїшню и останню сторону окладки.

РУСКА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА виходить въ Тернополи. Передплата на оденъ томъ брошурованийъ безъ пересылки 1 р. 20 кр., съ пересылкою франко 1 р. 25 кр., — рекомандованою 1 р. 35 кр. Передплата на два томы оправній въ англійске полотно зъ золоченымъ вытискомъ съ пересылкою рекомандованою 3 р. 10 кр., безъ пересылки 2 р. 85 кр.

РУСКОЙ ІСТОРИЧНОЙ БІБЛІОТЕКИ выйшло доси:

- Томъ I. Історія Руси Стефана Качалы, цѣна 1 р. 50 кр. (съ пересылкою 1 р. 55 кр.).
- Томъ II. Історичній монографіи М. Костомарова Т. I., цѣна 2 р. (съ пересылкою 2 р. 10 кр.).
- Томъ III. Княжій Періодъ Украины-Руси до смерти Володимира Мономаха, Д. Іловайского Т. I., цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.).
- Томъ IV. Княжій Періодъ Украины-Руси Д. Іловайского до князюваня Данила Галицкого Т. II., цѣна 1 р. 80 кр. (съ пересылкою 1 р. 85 кр.).
- Томъ V. Монографіи до исторіи Галицкой Руси М. Смирнова, М. Дашкевича и Дра И. Шараневича, цѣна 1 р. 50 кр. (съ пересылкою 1 р. 55 кр.).
- Томъ VI. Історія Великого Князѣвства Литовского В. Антоновича и Д. Іловайского, цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.).
- Томъ IX. Історичній монографіи М. Костомарова Т. II. Богданъ Хмельницкій томъ I., цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.).
- Томъ X. Історичній монографіи М. Костомарова Т. III. Богданъ Хмельницкій томъ II., цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.).
- Томъ XI. Історичній монографіи М. Костомарова Т. IV. Богданъ Хмельницкій томъ III., цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.).
- Томъ XII. Історичній монографіи М. Костомарова Т. V. Богданъ Хмельницкій томъ IV., цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.).
- Томъ XIII. Історичній монографіи М. Костомарова т. VI. Гетьмановане Івана Выговского и Юрія Хмельницкого, цѣна 1 р. 60 кр. (съ пересылкою 1 р. 65 кр.). Друкуеся:
- Томъ XIV. Руина, истор. монографія М. Костомарова.

Томъ VII. и VIII. Рус. Ист. Бібліотеки буде друкуватися по выходѣ тому XIII. и XIV.

Передплату найлучше пересылати переказомъ пѣдъ адресою: Олександръ Барвѣньскій у Львовѣ ул. св. Миколая Ч. 13. II.

Хто бере вѣдъ доси выданій томы (11) наразѣ, може ихъ дѣстати за 12 р. — кр. франко або и на раты пѣсля власной деклараціи. Можна ще дѣстати примѣрники оправній т. I. и II., III. и IV., V. и VI., IX. и X. по цѣнѣ 3 р. 10 кр. за два томы разомъ съ пересылкою (вѣдъ томы I—VI и IX—XII въ оправѣ съ пересылкою 15 р. 50 кр. и на раты).

Att
572

Руска
ИСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА

під редакцією

Олександра Барв'їнського.

Томъ ХН. 13

ИСТОРИЧНІЙ

МОНОГРАФІИ

Микола ^{Kostomarov} Костомарова

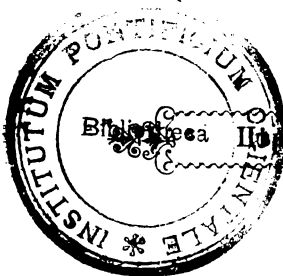
Т. VI

ГЕТЬМАНОВАНЄ

ИВАНА ВЬГРОВСКОГО

и

ЮРІЯ ХМЕЛЬНИЦКОГО.

ВЪ ТЕРНОПОЛІ

Зъ друкарнѣ Іосѣа Павловского.

1891.

Головний складъ въ книгарнѣ Сайфарта и Чайковского,
Старонігійского Института у Львовѣ и у видавця у Львовѣ
ул. св. Миколая Ч. 13. П. поверхъ.

Хто бере всѣ доси видані томи (11) наразъ, може ихъ добрати за 12 р. або на ратн.

Звертаєся увагу на внутрішню и останню сторону окладки.

DK
508.7
K63

Водъ Выдавництва.

Пускаючи въ свѣтъ XIII. т. Руской Историчной Бібліотеки уважаемо милымъ обовязкомъ на сѣмъ мѣсци заявити прилюдну подяку Высокому Соймови за щедру пѣдмогу 500 зр., котроу уможлививъ дальше издавництва, якъ и Вп. перекладчикамъ нашимъ, що не жалуютъ труда задля пѣдготовлени потрѣбныхъ матеріалѣвъ.

При сѣй нагодѣ водперавмо рѣшучо безословну и тенденційну напасть неприхильной нашому издавництву прасы объединительной, мовъ бы то „Руска Истор. Бібліотека“ переименовала и невѣрно подавала историчны творы. Добросовѣтна критика зможе сконстатувати, що закидъ сей немає анѣ зерна правды за собою. При всѣхъ трудностяхъ не перестанемо дальше издавати „Руской Историчной Бібліотеки“, бажаючи тымъ подати нашимъ родимцамъ энциклопедію историчну руской бувальщины, а супроти свѣтла историчной правды щезне всяка тѣма объединительныхъ теорій.

У Львовѣ въ червни 1891.

Олександръ Варвѣньскій
издавецъ „Руской Историчной Бібліотеки“.

З м ѳ с т ѳ .

1. Гетьманованє Ивана Выговского . . .	стор. 1
2. Гетьманованє Юрія Хмельницкого . . .	» 113
-

ГЕТЬМАНОВАНЄ ВЫГОВСКОГО *):

I.

Дня 27. липня 1657 р., гетьманъ Богданъ Хмельницкій померъ. Перемѣна ладу громадского, що вѣнъ учинивъ, лишилася не скѣненою; справы, що почалися за его часу, були не влагоджені. Украина, розъєднавшись съ Польщею, не стала ще зъ Москвою однимъ тѣломъ и, збстаючись окрѣмною, мусила збставатися на розраду сусѣдамъ, котрѣ бажали пѣдгорнути сѣ пѣдъ себе. Въ украиньского народу й трохи не було политичного досвѣду, що бъ выграти свою справу въ исторіи и на своенародной основѣ спорудити доладне громадянське тѣло. За тодѣшнихъ обставинъ, уже въ самому истнованю козацтва були причины внутрѣшнёго безладя, що мусило зруйнувати недокѣнчену политичну будѣвлю, не оперту на розумній пѣдставы. Украинну вызволивъ увесь нарѣдъ; за часу боротьбы съ Польщею всѣ Украинцѣ были рѣвными козаками; скоро жъ боротьба втихомирилась, нарѣдъ пѣдѣлено на козакѣвъ та на посполитыхъ; першій повинній були збройно вартувати нового ладу; другій, зновъ узятись за свою щоденну громадянську та хлѣборобську працю. Се було неминуче. Тѣлько жъ першихъ ждали права та привилеѣ; вони сподѣвалися стати упривилеѣванымъ станомъ; а въ останнихъ становище було не вызначене и жаднымъ правомъ не забезпечене; на ихъ долю не тѣлько

*) Жерела: акты зъ архивѣвъ Міністерствъ „Иностранныхъ дѣлъ“ та „Юстиціи“, надруковані авторомъ у „Актахъ южной и западной Россіи“, выд. Археогрѣфичною комисією; рукописній сучасній польскій листы та акты, що бережуться въ Императорской Публичной Библіотекѣ; писаня: Коховского *Annalium climacteres*, *Historya panowania Jana Kazimierza*, Рудавского *Historia ab excessu Vladislai IV*; „Собрание государственныхъ грамотъ и договоровъ“; „Полное собрание законовъ т. I“; украиньскій лѣтопис: Самовидца, Грабянки, Величка та другій безъ назвы.

припали всѣ вѣдбтки, вѣдъ котрыхъ вѣльнїи були козаки, та имѣ ще, бачитися, судилося дѣзнати й козацкого свавольства; цѣльсенькї села, де жили посполитї, вѣддано козацкимъ старшинамъ яко ранговї маетки; черезъ якїй часъ сї маетки поставали бѣ схожї на польскї староства. Посполитї довго не могли забути, що козаки були те саме, що й вони, та й собѣ те жѣ бажали теперъ козаками бути, й довго не було певной межї мїжъ двома станами: при першїй нагодї посполитї заразъ бралися до зброї й уzywали себе козаками, а законно признанї козаки попадали вѣ поспѣльство. Отымъ-то, вѣ другїй половинї XVII. в., не вважаючи на козацкї ресетры, на Украинї козакомъ було всяке, вѣ кого була сила та хѣтъ; й отакї порываня до козацтва усей масы украиньского люду спинавѣ другїй напрямѣкъ, обмежувати козацкї станъ щѣльнимъ та вызначенимъ числомъ лейстровыхъ.

Такъ було геть до Богдана Хмельницкого, коли урядъ польскїй все хотѣвъ, що бѣ козаки були вѣйсковымъ станомъ обмежованимъ певною лѣчбою, а народъ увесь намагався повернутися у козацтво, то бѣ то бути вѣльнымъ, бо й слово козакъ було синонимомъ слова воля. На закликы Хмельницкого одбзався народъ у своихъ порываняхъ, всѣ хотѣли бути козаками, всѣ йшли битися зъ Поляками, котрї до того часу не давали козацтву ширитися. Отже тѣлько сорокъ тысячъ зъ усего повсталого люду придбало собѣ козацке званя, решта мусила его стратити. Черезъ опозицію поспѣльства, що було выключенимъ зъ козацтва, не було спокою на Украинї за все гетьманство Хмельницкого; ся реакція ще выразитїше вызначилася пѣсля его смерти.

Окрѣмъ того, вѣ самому козацкому станѣ вчинився роздѣй: зъявились козаки значнї; до нихъ належала старшина тодѣшня та выслуженї (бунчуковї товаришѣ), шляхтичѣ, що пристали до козакѣвъ, вѣ загалѣ дуки-козаки; противъ нихъ були козаки простї, котрыхъ значнї величали козацкою черню та котрї пѣдѣ якїй часъ радї були перешкоджувати значнимъ повышшатися. Нарештѣ, самї значнї, що були зъ нешляхетства, бажали порѣвнятися зъ тими, що мали таке званя. Впливѣ значныхъ побѣльшався вѣдповѣдно тому, якъ дужшала гетьманьска власть. За останнї роки Хмельницкого, власть гетьманьска, хочъ й залежала вѣдѣ рады, та вѣнѣ, маючи собѣ

вдѣ усѣхъ шанобу, часто робивъ безъ рады й зъ своєї волѣ настановлявъ старшину; а що менше власть гетьманьску спинала народна рада, то деспотичнѣйшою ставала власть полковникѣвъ та сотникѣвъ, то все дужшавъ впливъ ихъ на громадскій справы. На радѣ почала верховодити старшина; часто и вся рада складала ся зъ самои старшины та значныхъ. Такий порядокъ наплотивъ силу незадоволенихъ: вони тѣкали на Запороже; туды ховалися й тѣ посполитѣ, що не хотѣли мовчки приймати наругу та дивитись, якъ идуть въ гору козаки; тымъ-то у Запорожцѣвъ вчинився тодѣ антагонизмъ зъ городовимъ козацтвомъ, якъ звали вони Гетьманщину. Запорожцѣ не хотѣли коритися гетьманови. Але думка про те, що бѣ вѣдмежувати Запороже, просторыми степами зъ обохъ бокѣвъ Диѣпра, тодѣ ще не зовсѣмъ могла розвинути ся, бо ще иснувавъ звязокъ зъ Україною; той звязокъ бувъ черезъ тѣ ватаги приходцѣвъ, незадоволенихъ ладомъ на Гетьманщинѣ. Запорожцѣ, почитаючи себе красною козацтва, величалися ще й черезъ те, що не городові козаки, а вони першій обрали Богдана Хмельницького; що вѣйна, котра вызволила Руску Землю съ пѣдъ польскои кормиги, почалася зъ Запорожа. Тымъ-то, правили Запорожцѣ, що й теперъ не городове, а низове козацтво мусить бѣльшь за всѣхъ порядкувати на Украинѣ; що нѣ гетьмана обирати, нѣ другои якои иншои политичнои справы не можна починати безъ волѣ Сѣчи. Запороска чернь самохѣтъ обирала й скидала свою старшину. Такий ладъ вони, мабуть, хотѣли завести й по всѣй Украинѣ; а се було до вподобы простымъ козакамъ та поспѣльству, що бажали рѣвности, а черезъ те Запороже вабило до себе простыхъ козацѣвъ та поспѣльство, й усякимъ заходамъ, що починали Запорожцѣ, почастило бѣ у масы украиньского люду. А про те и зъ громадского устрою Запорожа и зъ незадоволеня козацкои черни та посполитыхъ супроти значныхъ, не могло выйти нового ладу громадского. Знищуване власти значныхъ вѣбчалося звичайно тѣлько замѣною однихъ людей на другихъ, котрѣ й собѣ почали удавати зъ себе значныхъ. Коженъ урядникъ обраний зъ простыхъ козацѣвъ, стававъ значнымъ и обурювавъ на себе чернь; его скидували, обирали другого, а той точнѣсенько, якъ и першій, заразъ значѣвъ и чернь такъ само буда нимъ не задоволена. Та й самыхъ значныхъ не еднали однаковій замѣры и бажаня, бо коженъ найбѣльшь уганявъ за

своею власною користю, оденъ підкопувався підъ другого й самъ туды падавъ; коженъ хотѣвъ другого збпхнути, потоптати та самъ дбзнававъ такихъ самыхъ заходбвъ вбдъ своихъ товаришбвъ.

У вбдносинахъ до сусбднихъ державъ, пбсла смерти Богдана Хмельницкого, на Украинбъ були двб політичній партіи. До першої належала ббльша частина старшины значныхъ, въ загаль декблька людей, що набралися въ Польщб разомъ зъ освбтою и польскихъ політичнихъ думокъ. Нарештб до сєи партіи належала шляхта руской вбры, що пристала до козацкбвъ, хто зъ за вбры, а хто, що бъ не втеряти своихъ маєткбвъ за часбвъ козацкого руху. Вони повстали на Польщу не черезъ те, що имъ не подобався польскій політичний ладъ, а черезъ те, що підъ польскимъ панованемъ вони не встигли бъ заподбти собб такой користи, яку могли бъ вытягти зъ польской організації. Вони бажали, що бъ и Украина була схожа на Польщу: зъ соймами, посольскими радами, промовами та вбльнымъ шляхоцтвомъ, й у сему станб кожний бажавъ умбститись. Такому напрямкови не вбдповбдала самодержавна організація царства московского. Въ 1654 р. багато людей зъ сєго гурту пристало до московской протекції, сподбваючись користуватись т. зв. правами та вольностями підъ кормигою Московскихъ царбвъ. Але вже 1657 р. вони дембркувалися; що тутъ помилилися. Ихъ збентежило те, що українськихъ комісарбвъ не пущено до обрады про виденьскій пакты московскихъ послбвъ зъ польскими, що згода Росіи съ Польщею вчинилася безъ участи та порады української рады та гетьмана; докоры, що зъ царского приказу робили бояре Хмельницкому, зворушили въ нихъ досаду, напослбдокъ ихъ ображала неввбчливбсть до Украинцбвъ московскихъ воеводбвъ та „служилыхъ людей“, ще й глузоване Москалбвъ зъ усею, що въ звичаяхъ та домашнєму житю України не походило до Москвы. Мабуть отъ черезъ те глузоване съ козацкого убраня пбшла тодб чутка, буцбмъ царь хоче, що бъ козаки не носили червонихъ чоббтъ та неодмбнно повзувалися въ чорній, а посполитій, що бъ одягалися такъ, якъ московскій мужики та ходили въ лычакахъ. Але найббльше ширила сю незадоволену партію та надавала їй сили небезпечнбсть, що бъ часомъ царь, доббгши польской короны, не прилучивъ України до Польщб та не выгубивъ козацтва:

у виленських бо пактахъ царь обѣцявся Польщѣ вѣдати назадъ усѣ краѣ, що вѣдъ неи забрано. Незадоволені бажали запобѣгти сему сподѣваному прилученю Украины до Польщѣ мовь провинціи до державы, приставши до Польщѣ зъ доброй волѣ на правахъ федеративныхъ, умовами, котрѣ примусили бѣ Польшу берегти права руского народу й не давали бѣ способу ихъ зломати. У XVII. в. не розумѣли, що не можна класти умовы будучимъ поколѣнямъ. Партія ся йшла стежкою Б. Хмельницкого; за часѣвъ боротьбы съ Польщею вѣнъ перенявся сею идеєю федеративной спѣлки й навпаки народному бажаню до конечного розъеднаня съ Польщею, довго думавъ уладнати справу, не вѣдрываючись вѣдъ Польщи. За житя Хмельницкого, найбѣльше пѣдтримувавъ у нему таку думку генеральный писарь Выговскій, и теперъ вѣнъ ставъ головою федеративной партіи. Ёго щирими однодумцями були братья ёго въ другихъ Выговскі: Данило, що державъ дочку Хмельницкого Олену, Константинъ та Хведѣръ, дядько ёго Василь, полковникъ овруцкій, та ще небѣжь Илія. До сеи жѣ партіи належали тѣ, що виховували молодого Юрія: судія генеральный Богдановичъ-Зарудный, осаула Ковалевскій та полковникъ миргородскій, що бувъ тодѣ наказнымъ генеральнымъ судією — Григорій Лѣсницкій, супротивникъ Выговского; Иванъ Груша, поставлений пѣсля обраня Выговского писаремъ генеральнымъ; обозный Тимохвѣй Носачъ, людина безъ освѣты, якою визначалися ёго товаришѣ, але зъ природженимъ розумомъ; полковникъ переяславскій Павло Тетеря, людина безъ хисту, але освѣчена; полковникъ прилуцкій Петро Дорошенко, лубенскій—Швецъ, чернигѣвскій—Іоаникій Силичъ, славный Богунъ, тодѣ вже полковникъ не винницкій, а паволоцкій; полковникъ пѣдѣльскій Остапъ Гоголь, пѣднѣстрианскій—Михайло Зеленьскій; уманскій — Михайло Ханенко; колишній полковникъ кѣвскій Ждановичъ, скинутый зъ уряду по царскѣй волѣ за походъ противъ Польщѣ, те жѣ люде освѣчені. До нихъ горнулися те жѣ деякі значні украинскѣ козацкія родини, якѣ отъ: Сулимы, Лободы, Северины, Нечаѣ, Гуляницкі (зъ нихъ оденъ Григорій утѣкъ зъ Украины пѣсля Бѣлоцеркѣвской згоды, а потѣмъ вернувся та ставъ полковникомъ нѣженскимъ), Головацкій, Хмѣлецкій (родичъ того, що стято въ Паволочѣ 1652 р. за незмаганя проти бѣлоцеркѣвскимъ пактамъ), Верещака (вы-

зволений недавно съ крѣпости, куды его завдано за прихиль-
нботь до Украины), Мрозовицкій (славный въ народнѣй памяти
Морозенко, не знати, де вѣнъ пробувавъ вѣдъ р. 1649, коли вѣнъ
переставъ полковникувати въ Кореуни), Махержинскій й ббльшь
за всѣхъ освѣченый Юрій Немиричь. Бувшій нащадокъ давной
новгородской родины, що въ XV. в. вѣкла въ литовску дер-
жаву, Немиричь бувъ спадщикомъ богатыхъ маеткѣвъ на
Украинѣ, й вѣдъ своего батька ще зъ малку перенявся тымъ
релігійнымъ вольнодумствомъ, що въ той вѣкъ загаломъ аріань-
ствомъ звалось. Юрій молодой свѣй вѣкъ перебувъ за кордо-
номъ, найббльшь у Бельгїи та Голяндїи; тамъ одержавъ вѣнъ
найлѣпшу освѣту й написавъ кѣлька науковыхъ росправъ по
фїлософїи та раціональному богословію; р. 1648 вѣнъ приставъ
до Хмельницкого вперше, ратуючи себе вѣдъ кракѣвской инкві-
зиціи. Не вѣдомо, де вѣнъ перебувавъ пѣсля Зборѣвской умовы,
але вѣдъ р. 1655 мы бачимо, що вѣнъ працюе на користь
Украины; вѣнъ перейшовъ до православної вѣры, вѣры батькѣвъ
своихъ, працювавъ на користь Украины у Шведского короля,
у Ракочїя, а теперъ, якъ померъ Хмельницкій, мавъ пляны по-
еднати Украину съ Польщею на новыхъ основахъ ихъ спблн-
ного житя. Меткій посоль Яна Казимира, Казимиръ Бенѣв-
скій хитро впливавъ на людей зъ сеи партїи. Вѣнъ запевнявъ
ихъ, що козаки своимъ лицарствомъ навчили Полякѣвъ й усѣхъ
сусѣдѣвъ почитати ихъ якъ смѣливыхъ лицарѣвъ, що Польща
признае ихъ вѣльными, й коли козаки захочуть пристати до
Польщѣ, що бъ спблно боронити свои права та вѣльности, то
не иначе пристануть, якъ рѣвнїи до рѣвныхъ и вѣлнїи до вѣлн-
ныхъ. Чимала частина украиньского духовеньства, та й самъ
Денисъ Балабанъ, що важивъ тодѣ на митрополїю, перенялися
такими жъ думками.

Ще за Богдана Хмельницкого духовеньству було не до
вподобы йти пѣдъ московску протекцію. Навыклїи до польской
формы кермованя та до польского ладу, самїи выйшовши зъ
шляхты, духовнїи, найпаче значнїи, занадто мали въ собѣ поль-
щины... просвѣта еднала ихъ съ Польщею й розрѣзняла зъ Мо-
сковщиною. Черезъ змаганя за вѣру вони на якїйсъ часъ ста-
вали противъ католицкой Польщѣ, а скоро прийшлося вѣдры-
ватись вѣдъ Польщѣ, тутъ побачили вони, що не вважаючи на
одну вѣру, вони морально чужїишїи зъ одновѣрною Москвою,

якъ католицкою Польщею. За часу злученя такъ-сякъ забулися неприхильность та боязнь, але незабаромъ розпочала Москва такі заходи, що недовѣрство зновъ розворушилося. Сильвестеръ Косовъ померъ. Бутурлинъ, по наказу московского уряду, заразъ же сповѣстивъ духовныхъ, епископа Лазаря Барановича та печерского архимандриту Гизеля, про царску волю, що бѣ духовенство украинське „поискало милости государя и показало совершенно правду свою къ великому государю: захотѣло бы итти въ послушаніе къ святѣйшему патріярху московскому“. Украинѣ треба було обирати собѣ митрополіту. По споконвѣчному звичаю, ніколи не зрушеному Поляками, треба було обирати нового архипастыря вольными голосами. Воеводы змагалися, що бѣ выбору не було, поки не попросять патріяршого благословеня та царского дозволу. Лазарь и архимандрита печерскій змушені були вдавати зъ себе, що згоджуються. Се скоилося саме тодѣ, якъ померъ Хмельницкій, ще й тѣла его не встигли поховати. А самъ небжчикъ Хмельницкій на сю справу дивився не такъ, и по стародавньому звичаю, написавъ до епископѣвъ луцкого, перемыского та львѣвского, що бѣ приѣздили до Кіева обирати нового митрополіту. Украина зъ Кіевомъ вѣддалася Московскому цареві, а сѣ епископы украинскій збсталися пѣдъ польскою властю, але жъ разомъ пѣдъ духовною зверхністю митрополіты кіевского. Признати надъ собою власть московского патріярха вони нѣ-за-що не хотѣли, та й не могли, якъ бы навѣтъ и схотѣли. Вимагане московского уряду мусило порвати звязокъ въ украинсько-рускій церквѣ. Тымъ часомъ коли Бутурлинъ у Кіевѣ пильнувавъ пѣдклонити Лазаря та кіевске духовенство пѣдъ руку Нікона, епископы польско-украинскій прохали у короля дозволу ѣхати до Кіева обирати митрополіту, и король дозволивъ имъ по споконвѣчному ихъ звичаю, якого вони цупко держалися. Ще й тѣла Хмельницкого не поховано, а Бутурлинъ, здаючись на царскій указъ, писавъ до Выговского, що бѣ не попускавъ епископамъ обирати митрополіту; писарь же, маючи на увазѣ давній права, й не згадуючи про покору Ніконові, сповѣщавъ, що пѣшле козацкихъ послѣбъ на обране митрополіты, а потѣмъ уже, кого оберуть, напише до царя.

Нарештѣ пристати до сѣблкі згодилися заможній мѣщане по мѣстахъ, що бѣ не втеряти свои права магдебурскій, якъ.

що Україну вбддадутъ Полякамъ безъ усякої умовы. Въ загалѣ треба мовити, що Українцѣ, боячися Польщи, звертались до Польщи.

Друга партія, якъ що можна всю масу народу назвати партією, заплющивши очи, держалася царя Московского. Одна вѣра, одно племя якое инстинктивно прихилили нарѣдъ до злученя зъ Московщиною. До сего придалася ненависть до Польщѣ; федеративна партія могла своїми вчинками змѣцнити волю народа, збѣстатися пѣдъ властью царя, що бѣ запобѣгти лихови попасти вѣ пѣдданьство до Поляковѣ. Вѣдъ злученя України съ Польщею простѣ люде могли спѣдѣватися тѣлько того, що значнѣ козаки постануть такими, якѣ були вѣ Польщѣ шляхтичѣ, а простыхъ козакѣвъ та поспѣльство пороблять невѣльниками нового паньства; отъ-же вѣ спѣдѣць зъ Москвою самодержавна воля царя захищала бѣ то слабыхъ вѣдъ свавольства дужихъ. Помѣжъ старшиною вызначався запеклымъ ворогованемъ зъ значными й разомъ прихильностью до Московщины, Мартинъ Пушкаренко, полковникъ полтавскѣй, котрого любили пѣдручнѣй й увесѣ простѣй людѣ. Запороже, що ненавидѣло шляхотныхъ та значныхъ, що складали федеративну партію, мало й собѣ таку жѣ прихильнѣсть, що бѣ коритися Московскому державцеву. Очевидячки, що прихильныхъ до московского престолу було такѣ багато, що противна федеративна партія не змогла нѣчого вѣдѣяти, а найпаче, що й самѣ федератисты були не вѣдъ того, що бѣ Московскѣй царѣ швидше ставѣ Польскимъ королемъ... Але жѣ нарѣдъ бувѣ надто вже мало розвиненный; его завсѣгди могли перетягти на свѣй бѣкъ навѣть тѣ проводырѣ, якихъ вѣнѣ не любивѣ; нарѣдъ не вѣдавъ, куды его ведуть; а розривъ виленской умовы поробивъ сихъ непевныхъ проводырѣвъ ворогами царя та протекціи.

II.

Юрѣй Хмельницкѣй, що тѣльки-що почавъ 17-тый рѣкъ свого житя, зовсѣмъ не бувѣ такѣй гетьманѣ, якого тодѣ вимагало становище України. Недоспѣльый парубокъ не вызначався нѣ великою вдатностью, нѣ своєю вдачаю. Правда, на Чигиринскѣй радѣ его обрано за гетьмана: хто, що бѣ догодити Богданову передѣ смертю, а хто, лякаючися пѣмсты его родичѣвъ та другѣвъ. А якъ тѣльки померѣ старый, старшина

та значне козацтво почали ремствувати. Згадуючи свої рани та давній праць, інші соромилися коритися хлопцеві, що й пороку не нюхавъ; іншихъ вражало те, що прилюдно зломано козацькій звычай, обирати за старшину чоловіка досвѣдченого та гідного. Багато декому було досадно черезъ те, що якъ бы не Юрій, то вільна рада може бь доручила булаву кому иншому. Більшь вѣдъ усѣхъ бувъ незадоволений Выговскій. Скѣлько рокѣвъ вѣнъ бувъ першимъ пѣсля гетьмана; на Украинѣ й по сусѣдахъ вславився вѣнъ розумомъ; самъ Хмельницькій, вѣдраджуючи козакамъ обирати Юрія, вказувавъ на гетьманованъ Выговского. Выговскому здавалося, що Юрій немовъ укравъ у него булаву. Але старий Хмельницькій, вволивши волю козаковъ, наказавъ Выговскому навчати сына. Хмельницькій такъ довго мавъ Выговского за друга, що ему зовѣмъ нѣяково було клопотатися про перемѣну останнѣй рады. Выговскій мусивъ удавати та запевняти, що ему байдуже про почоть та власть. Дня 14. серпня вѣнъ писавъ до Питивельского воеводи Зузина, що вся старшина зоставила гетьманомъ поки-що Юрія Хмельницкого, „а якъ буде далъ, не вѣдаю; але незабаромъ пѣсля похорону буде рада усеи старшини та якоисъ частини черни; а що тамъ прирають, не вѣдаю“. Такимъ робомъ у листу до сумѣжного московского воеводи вѣнъ натякнувъ, що тодѣшнѣго гетьмана може и скинуть. Але самъ вѣнъ не мавъ-бы-то нѣякою надѣй для себе. „Пѣсля праць вѣйскової я, каже, радий спочити и нѣякого уряду й власти не бажаю“. Черезъ кѣлька днѣвъ пѣсля того, 21. серпня, вѣнъ уже не такъ казавъ гонцеві того жь таки воеводи: гетьманъ Б. Хмельницькій, вмираючи, наказувавъ менѣ бути за опѣкуна у свого сына и я, памятаючи той наказъ, не покину ёго сына; и полковники, й сотники, й усе вѣйско запорожке кажуть, що бь я бувъ за гетьмана, поки Юрій Хмельницькій виросте та розуму набереться.

Сзуицке лукавство знайшло собѣ пролазку, каже украинскій лѣтописець.

Выговскій, мовь другъ Хмельницкого семьѣ, почавъ показувати молодому Хмельницкому ёго небезпечно становище, жалкуючи сповѣщавъ ёго, що козаки ремствують, не хотятъ коритися такому молодому гетьманови. Молодий Юрій просить порады, що ему робити? Выговскій рававъ зректися на радѣ

гетьманського уряду, що бь такимъ учинкомъ запобѣгти любови та прихильности народу. У козакѣвъ бо споконвѣку велося, що той, кого обирають за старшину, кѣлька развѣ вѣдмагався и вже тодѣ тѣльки згоджувався, якъ рада немовъ бы силомѣць примушувала его.

Що бь запобѣгти усякому пѣдзору, Выговскій говоривъ, що й вѣнъ покине свою посаду й нѣ за що не буде писарювати, коли Юрія не оберуть за гетьмана.

Такъ саме обозный Тимохвѣй Носачь, Ковалевскій та Лѣсницькій, що виховували Юрія, й судія Зарудный подавали Юрію вѣсти про загальне ремство козакѣвъ, раяли зректися гетьманованя й запевняли, що вони, зъ прихильности до Юрія, не схочуть бѣльшь старшинувати, нехай тодѣ вѣльна рада сама порядкуе вѣ Украинѣ й обирае собѣ гетьмана та старшину. Молодой Юрій згодився зректися, сподѣваючися, що такою покорою до рады вѣнъ втихомирить ремство й збстанеться на гетьманованю.

Почали скликати раду. Выговскій писавъ до тыхъ полковникѣвъ, що не були при смерти Хмельницкого, що бь прибули зъ своими козаками обирати гетьмана, а тымъ часомъ обдѣлявъ та частувавъ старшину та значныхъ козакѣвъ, покликавъ до себе простыхъ козакѣвъ, могоричивъ ихъ, поставивъ обдѣдъ и своєю вѣвчливостю пѣдлестився до нихъ.

У недѣлю, 24. серпня, довышѣ почали кликати на раду. Выговскій съ прихильною до него старшиною назначили еѣ у Хмельницкого дворѣ, що бь умѣстити тамъ тѣлько тыхъ козакѣвъ, що прихильнѣ до нихъ: а то були годованѣ обдѣдами та могориченѣ. А про те й Выговского прихильники не вѣѣ знали, що вѣнъ важить на гетьмановане. Коли вѣ двѣрѣ досыть набралося козакѣвъ, ворота гарненько замкнули й величезна сила козакѣвъ та поспѣльства стояла за дворомъ.

Зъ покоѣвъ выйшовъ Юрій зъ булавою вѣ руцѣ; за нимъ несли бунчуки, окрываючи его.

„Панове рада!“ мовивъ Юрій: щиро дякую за гетьманскій урядъ, що вы менѣ дали, шануючи батька мого; тѣлько жѣ черезъ свои молодѣ лѣта, черезъ свѣй недосвѣдъ, не можу я ще держати такого уряду. Осъ вамъ булава й бунчукъ. Обирайте за гетьмана иншого, старѣйшого вѣдъ мене та за-служеного.

Вѣнъ поклавъ на стѣль гетьманьскій клейноды, вклонився та й пѣшовъ до покоївъ.

Выйшовъ Выговскій, подякувавъ за писарскій урядъ, зрѣвся его, та поклавши свѣй каламаръ, писарскій клейнодъ, пѣшовъ й собѣ.

Обозный поклавъ свѣй перначъ; судѣвъ, свою печатку, позрѣкалися урядѣвъ та й повѣдходили.

Рада мовчала. Козаки съ того дива тѣлько звиралися помѣжъ собою; инші хотѣли окликнути Выговского та боялися. Булава лежала середь двору й багато було, каже лѣтописецъ, такихъ, що бажали йти съ взяти, та не важилися безъ волѣ народу.

Тымъ часомъ за ворѣтми знялося ремство. Посполтій добивалися въ ворота. Тодѣ осаулы, похожаючи помѣжъ козаками, гукали: „Кого хочете настановити за гетьмана?“

Усѣ мовчали. Осаулы кѣлька разѣвъ перенятували.

„Хмельницкого!“ чути зъ натовцу; „Хмельниченко нехай буде за гетьмана!“

„Панове рада!“ мовивъ Юрій: „Я ще молодой та не до свѣдченый, та ще й не маю силы кермувати народомъ, а до того не давнечко померъ мѣй батько, сумъ та журба мене пригнѣтили“.

Деякі сотники мовили такъ:

„Най буде Хмельниченко за гетьмана; хочъ вѣнъ й молодой, та нехай наша слава буде така, що въ насъ за гетьмана Хмельницкій. Поки вѣнъ молодой, будуть его навчати добрі люде, а дѣйде своихъ лѣтъ, самъ буде правити. Нехай и Выговскій и Носачъ та й усѣ нехай будуть на своихъ урядахъ; якъ за небѣжчика батька Хмельницкого було, такъ воно нехай й теперъ буде“.

Юрій, намовлений Выговскимъ, вѣдмагався. Козаки гукали:

„Не позволимо, не пустимо Хмельниченка зъ гетьманьского уряду!“

Хмельницкій доводивъ, що ему, по лѣтахъ его, треба ще вчитись, а гетьманъ мусить бути коло вѣйска та передъ вести козакамъ.

Тутъ якійсь сотниязъ, прихильный до Выговского, выгукнувъ:

„Нехай булава й бунчукъ будуть при Хмельницкому; за гетьмана въ насъ Хмельницкій буде, а поки дійде вѣнь лѣтъ, войскомъ приводитиме Выговскій, и булаву й бунчукъ братиме, коли треба, у Хмельницкого, а повернувшись, зновъ ему до рукъ отдаватиме“.

Выговскій, вдаючи зъ себе тихого та покрного, доводивъ про свою невдатнѣсть. Козаки домагалися.

„Дайте часу подумати, панове радо!“ мовивъ Выговскій: „Не можу я такъ вѣдь разу прийняти таке високе званѣ. Вѣдложѣть до иншого часу“.

Рада дала ему три днѣ часу.

У середу, 27. серпня, рада зновъ зѣбралася у той самий двѣръ. Теперъ не постигли зачинити ворота й у двѣръ натислося сила простыхъ козакѣвъ. „Хмельницкого! Хмельницкого!“ гукали вони та добивалися въ покоѣ.

Юрїй вийшовъ й зновъ почавъ одмагатися. Козаки домагалися, що бѣ вѣнь зѣстався на гетьманському урядѣ, та що бѣ, доки дійде лѣтъ, кермувавъ Выговскій.

Выговскій зновъ удававъ, буцѣмъ не хоче. Спустивши до долу очи, зложивши навхрестъ руки, зъ слѣзами на очахъ, вѣнь дякувавъ радѣ за честь, прохавъ обрати людей удатнѣйшихъ вѣдь него. Тѣлько жѣ, чимъ бѣльше кланявся та не хотѣвъ Выговскій, то все бѣльше намагалися козаки. По козацкому звичаю, чернь почала выгукувати та лаятися: тодѣ Выговскій, немовъ бы нехотя, немовъ корившись тѣлько народнѣй волѣ, згодився. Чернь ажъ ось-то радѣла...

„Теперъ я спытаю ось про що“, мовивъ Выговскій: „Молодому гетьманови треба вчитися; по волѣ блаженной памяти батька, ему треба дати просвѣту; вѣнь мусить бути въ школѣ й черезъ те ему не можна буде пѣдписуватися на листахъ та універсалахъ. Коли жѣ клейноды будуть у мене, то мушу пѣдписуватися я. Якъ же скаже менѣ рада пѣдписуватися?“

Спершу козаки не знали, що на те сказати. Коли тутъ выхопився якїсь Выговского прихильникъ.

„Нехай, каже, панъ Выговскій пѣдписується такъ: „Иванъ Выговскій, гетьманъ на той часъ войска запорозкого, бо на той часъ, коли въ него будуть клейноды, справжнимъ гетьманомъ буде вѣнь“.

Прості козаки, каже лѣтописець, були собѣ прості, вони не вбачали въ сему нічого особливого та й згодилися. „Добре, кажуть, нехай такъ! Служи, пане гетьмане, вѣрно цареви й будь за гетьмана въ войску запорозкому та чини намъ добрый порядокъ“.

Выговскій узявъ булаву: „Ся, каже, булава, доброму на ласку, лихому на кару; потурати жь у войску я нікому не буду, коли вы мене за гетьмана обрали, бо войско запорозке безъ страху пробути не може!“

„Вичитай же намъ, мовили полковники, новообраный пане гетьмане, жаловану грамоту великого царя, нехай мы будемо знати, якій намъ его царске величество волѣ надавъ“.

Тодѣ гетьманъ голосно прочитавъ грамоту.

Выслухавши, старшины мовили:

„Дякуємо за царску ласку й раді по вѣкъ служити зъ усѣмъ войскомъ запорозкимъ, нехай тільки великій царь не попускає насъ своимъ ворогамъ“.

Після другої звѣстки, що подавъ Выговскій у Москву, якъ обрали его, супроти него ставъ Григорій Лѣсницкій. Его гетьманъ небѣжчикъ пославъ на Татаръ зъ своимъ сыномъ и давъ ему булаву й бунчукъ, якъ наказному гетьманови. Лѣсницкій, здаючись на се, не хотѣвъ вѣддати булаву. Выговскій пославъ до него Юрія Хмельницкого, та Лѣсницкій якъ затався, то вѣддавъ ажъ черезъ тиждень, коли вже его примусили козаки.

Такъ скінчилася ся славетна рада. Выговскій піславъ до Запорожцѣвъ и, що бѣ підлеститись, впевнявъ, що не вважає себе за справжнёго гетьмана, доки его не признає сѣчове товариство; піславъ, спытавшись рады, посольство до Крыму; вѣдославъ, запевняючи свою прихильність до короля польского посла Бенѣвского, котрого козаки, зъ вѣку не навидѣвши панѣвъ, трохи були не вбили. Одночасно зъ симъ Выговскій сповѣщавъ московского воеводу, що Бенѣвского прислано, що бѣ учинити розмиръ й казавъ, що вони его затримують; лаявъ Полякѣвъ, оповѣщавъ, що король Польскій еднається зъ императоромъ и зовсѣмъ не думає миритися зъ Москвою та додержувати умовы, що поклавъ при лихѣй годинѣ; що пішла чутка, нѣ бы козаки посварилися зъ Москвою и Поляки у купѣ зъ ханомъ Крымскимъ лагодяться напасти на Украйну. Вѣнъ казавъ, що

годенъ пролити кровь за царя. Вѣнъ чернивъ навѣтъ своихъ прихильникѣвъ, доводивъ на Зеленьского полковника брацлавского, що той хотѣвъ пристати до Польщѣ, але вѣнъ, гетьманъ спинивъ его та вговоривъ не робити сего.

III.

Хочь Выговского й обрали, та власть его була дуже не певна. Лѣсницкій все, мабуть, сердився и сподѣвався, що на другій радѣ оберуть его, а не Выговского. Пушкаренко, полковникъ полтавскій, бувъ другимъ ворогомъ и суперечникомъ Выговского. Чигиринська рада була не повна й повинна була вважатись незаконною: треба було скликати другу. Выговскій хочь й взявъ булаву, та тѣлько до часу; що бѣ не ломати козацкого права, вѣнъ самъ назначивъ нову раду въ Корсунѣ на 25. жовтня. На сю раду поприѣздили старшины; були тутъ усѣ сотники ще й зъ кожнои сотнѣ по два простыхъ козакѣвъ. Такій бувъ выборний звичай козацкій. Выговскому бажалося трохи дѣзнатись, якій бувъ настрѣй его товаришѣвъ. Тымъ часомъ до Чигирина прибувъ вѣдъ Шведского короля Юрій Немиричь. Черезъ него Карлъ Густавъ запрошувавъ до спѣлки, що бѣ по давнѣй прихильности, козаки допомагали Шведскому королеви, а Шведскій король козакамъ. Самъ Юрій Немиричь зновъ понявся служити козацкѣй справѣ. Доходило зновъ до еднаня зъ Шведчиною, а зъ Московщиною до непорозумѣня та неладу.

Прибувъ до гетьмана царскій посоль Артамонъ Матвѣевъ. Царска грамота называла Выговского не гетьманомъ, а писаремъ, хочь царь вѣдавъ же вѣдъ кѣвского воеводы про его обране на гетьманьскій урядъ. Царь докорявъ Выговского за те, що не сповѣстивъ черезъ своего посла про смерть Хмельницкого та про свое обране. Царскій посоль вымагавъ, що бѣ вѣйско запорозке вырядило до Шведского короля послѣвъ та радило ему, що бѣ помирился съ царемъ, лишивъ претенсїи на сумѣжнїи землѣ й не сподѣвався помочи вѣдъ вѣйска запорозкого, бо скоро буде ворогувати съ царемъ, то вѣйско запорозке йтиме на него вѣйною. Выговскій вѣдмовивъ, що зробить по царскому приказу, а на докору вѣдповѣвъ такъ: „Якъ померъ гетьманъ Б. Хмельницкій, писавъ вѣнъ, я того жѣ таки дня хотѣвъ вы-

рядити до царского величества своихъ трёхъ урядникѡвъ, а старшина, прочувши про се, почала сперечатись, толкуючи, будѣмъ я посылаю вѡдъ себе; тымъ я й не пѡславъ, а написавъ до воеводы кѣвского Андрѣя Василевича Бутурлина, та до князя Ромодановского въ Бѣлгородъ, що бъ вони сповѣстили царя^а.

Артамонъ Матвѣевъ мовивъ: „Его царскому величеству вчинилося вѣдомо, що гетьманъ Б. Хмельницкій померъ; и великій царь, жалуючи васъ, звелѣвъ ѣхати до вѡйска запорожского, зъ своимъ царскимъ ласкавымъ словомъ за для своихъ царскихъ великихъ справъ, бояринови й намѣстникови казанскому Алексѣю Микитовичу Трубецкому, та окольничому й намѣстникови ржевскому, Богдану Матвѣевичу Хитровому, та дякови думному, Ларіону Лоухинову. Нехай гетьманъ пѡшле по полковникѡвъ, що бъ приѣздили до Кѣва, та до того, що бъ поприсылали зъ усѣхъ полкѡвъ по пять чоловѣка. Справа буде велика. Та що бъ по черкаскихъ мѣстахъ позбирали харчъ, та що бъ пѡдводы за для ихъ приходу були на поготовѣ. Та ще Тетеря Павло, якъ бувъ за посла въ Москвѣ, то просивъ царя берегти васъ вѡдъ ворогѡвъ вашихъ; й теперъ приказано князеви Ромодановскому поспѣшати съ комоникомъ та пѣшаками; та ще приказано бояринову Василю Борисовичу Шереметеву, що бъ выславъ кѡнныхъ й пѣшихъ; а ты, гетьмане, загадай заготовити за для нихъ харчъ та пѡдводы^а.

Гетьманъ, звычайно, обѣцявся, а якъ почула старшина, то й стала тутъ вона вбачати якусь потайну думку, зломати ихъ права. Незабаромъ пришло московске вѡйско й стало двома таборами: оденъ зъ Ромодановскимъ у Переяславѣ, другій зъ Ляпуновымъ у Пирятинѣ. Сподѣвались, що ще приѣде Трубецкій съ товариствомъ; се найбѡльше лякало старшину, бо не вѣдомо було, чога приѣде се вѡйско. Артамонъ Матвѣевъ загадавъ збирати по Украинѣ харчъ для того вѡйска зъ орандъ; а зъ усѣхъ тыхъ орандъ користувалася старшина; тымъ вони вбачали теперъ замѣры на свои зыски.

Про сю справу треба було помѣркувати на радѣ. Зббралася рада. Поприходили й чужоземнї помагачѣ шляхотской партїи: польской руки, Бенѣвскій; шведской, Немиричъ. Всѣмъ суперечникамъ треба було збратися одностайно стати супроти спѡльного ворога. Рада була въ полѣ. Выговскій поклавъ свою булаву й бунчукъ, вклонився радѣ й промовивъ, що царь ему

приславъ такій умовы, що бѣ у козакѣвъ вѣднати найголовнѣйшій вѣльности. „А я, каже, въ неволѣ бути не хочу“, та й почавъ зрѣкатиcь свого гетьманованя. Вѣнъ оповѣстивъ, що рада має право обрати другого гетьмана й вѣдѣхавъ осторонь. Тодѣ старшина подалася за нимъ, завернули его назадъ и почали благати, що бѣ вѣнъ не цурався гетьманьского уряду. Судія Самбѣло Богдановичъ-Зарудный давъ ему до рукъ булаву.

„Мы, мовила козацка старшина, одностайно станемо за свои вѣльности, що бѣ у насъ нѣчого не вѣдняли, що бѣ не було перемѣны; якъ колись була, що бѣ такъ й теперъ збѣталися мы вѣльнѣ“.

Выговскій, немовъ чинивши усѣхъ волю, зновъ принявъ булаву. На сему й скѣнчилася рада.

Другого дня рада збѣралася вже у дворѣ. „Посадскій чело-вѣчичко Николка“, котрого пѣславъ воевода путивельскій пѣд-слухати, що дѣятиметься на радѣ, втиснувся промѣжъ козакѣвъ, чи може сховався, де була рада, й потѣмъ коротенько розказавъ, що тамъ дѣлося (И я Николка билъ въ той свѣтлицѣ, гдѣ была рада), сповѣщавъ вѣнъ свое начальство на роспитѣ.

Выговскій сказавъ: „За гетьмана неббжчика Б. Хмель-ницкого мы не мали рады, але теперъ вы обрали за гетьмана мене, и я безъ вашей войсковой порады нѣчого не чинитиму. Оповѣщаю жъ теперъ васъ: приславъ до насъ король Шведскій, припрошувати насъ до спѣлки („Николка“ перебрехавъ, що въ „пѣдданьство“, у листѣ жъ Бутурлина просто спѣлка, а не пѣдданьство), а царске величество приславъ до насъ грамоту, докоряючи, що мы безъ его волѣ зъ Ракочіемъ повдналися; хоче, що бѣ Антона Ждановича покарали: „Вы вже, каже, колись зрадили королю Шведскому, зрадили й хану Крымскому, й Ракочію Угорскому, й господареви Волоскому, а теперъ и насъ хочете зрадити. Чи довго ще вы хильцѣ справляти-мете?“

Гетьманъ хотѣвъ, мабутъ, роздмухати незадоволене, що повстало вже на царя, але у купѣ зъ симъ и себе вылучити, якъ що звѣтка про те до часу прийде до Москвы; черезъ те вѣнъ почавъ радити козакамъ покоритися.

„Якъ що, каже, розѣєднаємось съ царскимъ величествомъ, то нѣхто намъ бѣльше вѣры не нятимо за нашу несталѣсть,

мусимо конечного розору дбзнати. Ото жь порадыте мене щиро, що чинити?

Выступили полковники: нѣженскій Гуляницкій, полтавскій Пушкаренко, прилуцкій Дорошенко, иркѣвскій Джеджалий.

„Мы, промовили вони, не зламаймо присяги, що выконали его царскому величеству“.

Инша старшина, сотники й осаулы лѣвобережнїи те жь казали: „Мы не вѣдкнемось вѣдъ его царского величества; якъ заприсягли, такъ и теперь того жь триматимемось.“

Коли гетьманъ ставъ допытуватись, що ему чинити, вони замѣсть вѣдповѣди, загукали:

„Якъ ты намъ прирадишь, такъ мы й будемо!“

Гетьманъ не допевнявся вѣдъ ихъ порады про шведску справу й потураючи имъ, мусивъ сказати:

„На мою думку, безпечнѣйше намъ его царского величества триматися, якъ мы на те присягали, а съ кимъ иншимъ не еднатися“.

Але полковники правобережнїи — Зеленьскій, Богунъ та ще третїи полковникъ („имя его не згадаю“, каже свѣдокъ) озвалися не такими думками.

„Не гараздъ намъ, пане гетьмане и вся панове радо, пѣдъ царемъ бути: самъ царь до насъ ласку мае, та старшина вѣ него лиха, наговорюе на насъ цареви, що бѣ завдати насъ вѣ гѣршу неволю та добро наше вѣдняти!“

Выговскій, почувши такїи речи, удавъ суворого:

„Не до речи, мовивъ, — вы, панове, говорите та вѣйско баламутите; намъ бо за царску ласку не слѣдъ й думати вѣдкнатись вѣдъ него!“

Нарештѣ поклали вырядити до царя посольство та прохати, що бѣ не ломавъ ихъ вѣльности.

„И всѣ годѣ завзятемъ перенялися, що бѣ одностайне за гетьмана й за права свои та стародавнїи вѣльности стати й багато иншихъ негожихъ речей було тамъ“, — писавъ Бутурлинъ у своему рапортѣ до царя.

Съ того, мабуть, часу Выговскому годѣ було пѣдписуватись: гетьманъ на той часъ; сїи бо слова, каже украинскїи лѣтописецъ, вѣнъ узавъ собѣ якъ умову, якъ козаки на першѣй радѣ дали ему до рукъ булаву.

Після корсунської ради вирішили до Москви посланцями: корсунського полку осаву Юрія Миневого та сотника Евхима Коробку; вони повинні були просити царя, що б ствердив Выговського на гетьманському уряді та права козацькі, які прописано в першій царській грамоті, що дана була після переяславського з'єднання. Гетьманъ пустивъ Беневського, запевняючи прихильність до короля. Але Польща не хотіла покинути Україну безъ догляду, й заразъ за Беневскимъ прибувъ за агента другій гонець Вороничъ. Яке то було щире братанє зъ давними ворогами, знати съ того, що одночасно, якъ Беневскій обіцявъ козакамъ права, свободу та братерство, у Выговського бувъ перехоплений листъ вѣдъ Маховського, полковника польского, до одного кримського мурзы. Польскій панъ умовлявся съ Кримцями, що б купно напасти на своїхъ душманѣвъ, козакобъ. А Выговскій, щиро витаючи польскихъ послѣвъ, перехоплений листъ піславъ зъ Миневымъ до Москви, ще й сповѣстивъ до того, що на Україну прибувъ після Беневського Вороничъ — намовляти козакобъ до польского підданства; тільки жь козаки не дадуться вь шоры себе впяти й таки будуть вѣрні царєви. Съ Крыму вельми було небезпечно Украинѣ. Останнєго часу, еднанє хана съ Польщею найбільше перешкоджало Украинѣ брати гору вь боротьбѣ зъ Ляхами. Якъ почули Кримцѣ, що не до вподобы Украинѣ московске панованє, то ханъ першій заходився миритись, а Выговскій виправивъ до Бахчисараю посла свого Бута съ товариствомъ.

Після вибору на радѣ, гетьману ще треба було, по козацкому звичаю, поблагословитись вь церкві. Гетьманъ, полковники й старшина рушили до Кієва й 13. листопада ихъ тамъ бучно привитали коло земляного валу. Тимъ часомъ померла Выговського сестра, а Тетерина жінка; збралася вся родина Выговського справляти похорони; після того узалися вже до дѣла 17. листопада вь Братскому монастирѣ, вь приємности царскихъ воеводъ, унесли до церкви гетьманську булаву, шаблю й бунчукъ, що давъ царъ Хмельницкому. Після обѣду єпископъ чернигівскій, Лазарь Барановичъ, покропивши клейноты святою водою, вѣддавъ ихъ гетьманови. „Приймаючи гетьманство, мовивъ єму архиєпископъ, повиненъ ты служити великому царєви вѣрою й правдою, якъ служивъ до сего часу:

правъ та змѣдний вѣйско запороске, що бѣ, не вѣдкѣдаючись, пѣдѣ високою его царского величества рукою збставалося. Се промовивши, епископъ поблагословивъ хрестомъ нового гетьмана.

Пѣсля церкви епископъ запросивъ гетьмана зъ старшиною до себе на обѣдѣ. Туды жѣ покликано й вовводъ съ товариствомъ. Випивши по чарцѣ, почавъ гетьманъ доводити вовводамъ свою прихильнѣсть до царя, якъ вѣнъ ще за писарства свого нахиливъ небѣжчика гетьмана Хмельницкого до пѣдданства. „Тѣлько, каже, теперъ спѣдѣваюся гнѣву царского, що обрано мене за гетьмана безъ его указу: одержали мы грамоту вѣдѣ царя, а вѣ нѣй названо мене не гетьманомъ, а писаремъ“.

Тодѣ судія генеральный Богдановичъ таке мовивъ:

„Коли мы, козаки, пѣдклонилися пѣдѣ его царске величество, то обѣцявся царъ вѣльностей нашихъ не ломати; а теперъ прислано до насъ такіи пакты, що мусимо стратити свои вѣльности; якъ були мы пѣдѣ королемъ, то вѣнъ нашихъ вѣльностей не займавъ, вѣдкѣнулися жѣ мы вѣдѣ короля та пѣдклонилися цареви, що бѣ вѣнъ вѣру християнску вѣдѣ лядского утиску захистивъ й оборонивъ, що бѣ не покатоличено насъ, або вѣ унию не повернено“.

Бутурлинъ обернувся до Выговского:

„На тебе, каже, гетьмане, зовсѣмъ царъ не сердиться, а отъ ты передѣ великимъ царемъ проступивъ: обирають тебе на Богданове мѣсце, а ты великому цареви й не написавъ й звѣстки нѣякою не подавъ. Великому цареви не вѣдомо, що ты гетьманомъ учинився, тымъ тебе й прописано по царскихъ грамотахъ писаремъ; ты бувъ перше за писаря, то писаремъ и названо. Ты, гетьмане, за те не ображайся, служи великому цареви по прежнѣму, а царске жаловане та ласка будутъ тобѣ ще й бѣльшій.“

„Коли, каже Выговскій, почали мене за гетьмана обирати, то я не хотѣвъ приймати того регименту безъ царского указу; я довго сперечався; але полковники та чернь примусили мене взяти булаву съ корогвою; нехай насъ царъ пожалуе: скаже не ломати нашихъ давнихъ вѣльностей, а мы ему радѣ служити будемо, на всякого ворога бити й нѣколи не вѣдкѣнемося вѣдѣ его величества!“

Незабаромъ після того придалася ще одна причина бо-
ятись нарушеня вольностей. Часъ було обирати митрополіту.
Позв'язались до Софійского монастыря духовенство й стар-
шина козацка. Гетьманъ запросивъ кіевскихъ воеводѣвъ. Бу-
турлиня сказавъ, що не поїде безъ царского указу. Ще ра-
нѣйше вінъ переказувавъ духовнымъ и мирянамъ волю мо-
сковского уряду, що бѣ кіевскій митрополіта підклонився
патріярсѣ московскому та що бѣ бувъ вѣдъ него настановле-
ный. Теперѣшна вѣдмова приѣхати до обраня вказувала, що
московскій урядъ наважився зломати одно зъ найважнѣйшихъ
правъ Украины. Вѣдложили обране до Миколи, а тымъ часомъ
побльшало й незадоволене московскимъ урядомъ и боязнъ за
свои права.

Съ Кіева гетьманъ поѣхавъ до Переяслава, й 24 листо-
пада побачився зъ Ромодановскимъ; при тому були старшини:
обозный Носачъ, Тетеря, Богдановичъ, Ковалевскій та гетьмана
братъ Данило. Ромодановскій вже два мѣсяцѣ стоявъ зъ вѣй-
скомъ коло Переяслава й не одержувавъ нѣякого запасу. Вінъ
скаржився, що его прислано сюды по просьбѣ козаковъ, що бѣ
боронити край, а харчу не дають, й похвалявся, що поїде
назадъ.

Не вважаючи на небезпечнѣсть, що повстала, якъ прийшло
московске вѣйско, гетьманъ всѣма способами заходився спиняти
Ромодановского, й зовсѣмъ не такъ говоривъ зъ нимъ, якъ
у Корсунѣ на радѣ. Вінъ виправдувався за харчѣ тымъ, що
псля Богдана вінъ, Выговскій, ще не бувъ справжнимъ геть-
маномъ, що не було ще на Украинѣ начальства, котрому бѣ
усѣ корилися; вінъ доводивъ, що скоро московске вѣйско поїде,
вороги заразъ сыпнуть на Украину, й нарештѣ розказавъ про
внутрѣшній неспокой краю. „Псля Б. Хмельницкого, каже, въ у-
краиньскихъ городахъ повстали бунты та колотнечѣ, а скоро ты,
окольникій в. ц. в. воеводо, княже Григорію Григоровичу, при-
йшовъ въ украиньскій городъ, то, зъ божой ласки та царского
щастя, все втихомирлося; теперъ на Запорожу великій бунтъ:
хочуть забити старшину та підклонитися ханови Крымскому!
Я, памятаючи свою присягу, за такі заводы, бунты та зраду
царскому величеству, поїду зъ вѣйскомъ — ихъ угамую, а ты,
воеводо, зъ своимъ вѣйскомъ подайся на Заднѣпре; съ тобою
будуть полковники: бѣлоцерквскій, уманьскій, брацлавскій та

инші; я жь тымъ часомъ упораюсь зъ бунтѣвниками та зрадниками. Вони набрехують на насъ, бунтѣвники, що мы царскому величеству не вѣрны, а мы живымъ Богомъ обѣцяємося, небомъ и землею заприсягаємося: що бъ намъ Богъ своєї ласки не показавъ, коли мы коимо, або конти будемо яке лихо! Якъ Бога, такъ и его, великого царя, тримаємося“.

Ромодановскій відмовивъ, що безъ царскої волѣ за Днѣпро не піде. Даремно Выговскій, черезъ три днѣ після того, зновъ просивъ его й сповѣщавъ, що вловили Татаръ, котрѣ кажуть, що ханъ съ Поляками ладиться напасти на Украину. Ромодановскій не пішовъ на Заднѣпрѣ. Отъ же клопотавшиє перевести Ромодановского за Днѣпро, Выговскій, здається, справдѣ перенявся страхомъ. Ему бажалося роз'єднати Ромодановского съ Трубецкимъ й запровадити его въ такий край, де усякѣ лихѣ заходы (коли бъ вони справдѣ почалися були, якъ ходила чутка) спѣткали бъ негодоване и перешкоду, та де Ромодановскій не мѣгъ бы стати противъ ласки тубольцѣвъ.

Потѣмъ Выговскій виправивъ Юрія Хмельницкого до Кієва вчитись, а самъ вынявъ съ пѣдъ землѣ скарбы (бѣля мільона), що закопавъ зъ нимъ Хмельницкій, й почавъ обдѣляти та частувати старшину, значныхъ и простыхъ козакѣвъ. Веселѣ бенкеты тяглися кѣлька тыжнѣвъ безъ перерыву. Выговскій бувъ чоловѣкъ тверезый, але що бъ сподобатись черни, удававъ п'яного, поводився зъ простыми козаками по бурлацкому, бувъ дуже ввѣчливый съ пѣдручными, й козаки весело гукали: „Отъ щирый, не гордый козакъ!“

IV.

На Литвѣ, за останнѣ часы, розповсюдилось козацтво, такъ якъ се було колись на самѣй Украинѣ; посполитѣ по власнѣй волѣ писалися въ козаки. На Украинѣ урядъ польскій намагався обмежувати ихъ число; на Литвѣ те саме чинили теперь московскѣ воеводы зъ приказу свого уряду. Въ могилевскѣмъ повѣтѣ писалися въ козаки хлѣборобы. Урядъ имъ заборонивъ, але полковникъ Нечай, що бувъ у Литвѣ за наказного гетьмана, таки писавъ ихъ у реестры. Московскѣ воеводы зайвыхъ свавѣльныхъ козакѣвъ выключали самѣ, били ихъ кѣями, били кнутами и сотникѣвъ зъ осаулами, що бъ тѣ

не писали новыхъ козакѣвъ. Урядови треба було, що бѣ сѣ хлѣборобы платили податки, а вони, стаючи козаками, не хотѣли нѣчого платити за ту землю, на якій жили. Полковникъ Нечай тѣлько даремно скаржився, здаючись на прикази гетьмана Б. Хмельницкого та Выговского, що заказували ему поменьшувати число козакѣвъ. „Отъ-отъ настане вѣйна, доведишь вѣнъ, козакѣвъ треба буде; не можна выганяти та бити людей заслуженыхъ, що й ранѣ дѣзнали й у облогахъ бывали“. Дня 27. серпня Нечай пѣславъ до царя скаргу на воеводѣвъ мстиславского, оршаньского, борисѣвского, шкловского, копильского, й миньского. „Воеводы, каже, вѣдоймають у насѣ села, зъ якихъ мы могли бѣ собѣ мати хлѣбѣ; пѣдданныхъ вашого ц. величества, козакѣвъ монхъ, силомѣцъ выганяють зъ дому, правлять зъ нихъ, немовъ зъ мужикѣвъ, податки, вѣдрѣзують имъ чуприны, бють кнутомъ та грабують; та коли бѣ усякѣ насильства докладно прописати, то багато бѣ часу треба“. Полковникъ казавъ, що до тыхъ учинкѣвъ пѣдмовляють шляхтичѣ, бажаючи всяково зничити козацтво зъ Литвы. „Якъ вовкѣ, каже, годованый все до лѣсу пьетъся, такъ и шляхта до Польщѣ. Шляхтичѣ переказують потайнѣ речи Польскому королеви; тымъ королю Польскому усе вѣдомо й вѣнъ ладиться воювати на ваше ц. величество умовлятися съ цѣсаремъ и съ ханомъ Крымскимъ; и ото зъ намовы сихъ хитрыхъ лисиць, зрадники-воеводы поводяться зѣ мною та зъ моимъ товариствомъ немовъ зъ ворогами“. Найпаче скаржився вѣнъ на боярина Василя Шереметева: „Козакѣвъ, каже, хапае та завдае у острогъ, а иншихъ не знати й куды запроторювѣ“.

Украина, сподѣваючись Трубецкого зъ вѣйскомъ, занепокондася. Полковники писали про него по сотняхъ; почали збиратись на рады та мѣркувати; на лѣвому боцѣ Днѣпра, Лѣсницкѣй, полковникъ миргородскѣй, подававъ по своихъ сотняхъ таку звѣстку: „Мы присягали его ц. величеству, що бѣ бути намъ, вѣйску запорозкому, при своихъ вѣльныхъ правахъ, и були мы вѣрнѣй его ц. в. до смерти гетьмана Б. Хмельницкого; а теперь йдутъ на насѣ зъ вѣйскомъ князѣ Трубецкѣй та Ромодановскѣй; и вамъ приказано, що бѣ давали имъ харчѣ беззаборонно; хотять настановити по городахъ воеводѣвъ: у Киевѣ, въ Черниговѣ, Переяславѣ, Уманѣ й по всѣхъ иншихъ, скрѣзь мусять ихъ харчувати та давати на царя усѣ тѣ податки, що колись-то

платили люде панамъ польскимъ; вѣйска жъ козацкаго тѣлько й збстанеться, що на Запорожѣ десять тысячъ, й жалуваня имъ даватимуть зъ нашихъ зыскѣвъ вѣдъ орандъ та млынѣвъ; а бѣльше вже не буде вѣйска, а стануть усѣ мѣщанами та хлопами; хто жъ не схоче мѣщаниномъ та хлопомъ бути, того въ драгоны чи салдаты повернуть. Ханъ же Крымскій запрошуе насъ, що бѣ мы, якъ и перше, братерство зъ нимъ мали й не вымагае вѣдъ насъ нѣякихъ податкѣвъ...”

Скоивши таку колотнечу промѣжь народомъ, черезъ кѣлька днѣвъ полковникъ вже шле иншій універсалы: нехай, мовлявъ, козацтво не турбується. Отакъ Лѣсницкій то лякавъ нарѣдъ, то зновъ немовъ заспокоювавъ, й такимъ робомъ державъ его въ непевности, що бѣ легше орудувати нимъ, та повести, коли буде треба, до своєї меты.

Иншій полковники за Днѣпромъ и собѣ збаламучували нарѣдъ однаковыми звѣствами. За Днѣпромъ бѣльше було знати охоты боронити свои права й полковники заднѣпрянскѣй посылали на лѣвый бѣкъ універсалы, де такъ писали: „Мы, козаки заднѣпрянскѣй, не звыкли до неволѣ й намъ не треба еѣ. А коли вы пѣдклонитесь цареви, то мы съ Татарами на васъ битимемо“. „Великій царъ не додержавъ прежней умовы; панъ гетьманъ Выговскій и мы, старшина, царскому величеству волею своею не поступимося; не хочемо вовводѣвъ царскихъ, вѣдकिनемосъ вѣдъ царя; ханъ Крымскій за насъ стане, насъ вважатимуть тѣльки за его пѣдданныхъ; а податкѣвъ нѣякихъ не будемо давати“.

Вороги московскаго панованя мовили народови такъ: „Ось якъ уберуть васъ у шоры царъ зъ Москвою, та позаводять „кабаки“, то не всякому можна буде меда та горѣлки курити; скажуть тодѣ въ чорныхъ чоботяхъ ходити й жупанѣвъ сукняныхъ не носити; понасылають своихъ попѣвъ й митрополиту въ Кіевѣ свого настановлять, а нашого въ Московщину возьмуть; та й увесь нарѣдъ туды жъ погонять, а збстанеться тысячъ десять козакѣвъ, та й то на Запорожу; а тѣ, що лишаться по городахъ, мусятимуть пѣдъ капітанами служити“.

Полковникъ миргородскій, пустивши по сотняхъ таку поголоску, сподѣвався, що вона добре настроила нарѣдъ, й загадавъ збиратись до Миргорода на раду полкову усѣмъ сотни-

камъ й отаманамъ своего полку, ще й съ кожного города та мѣсточка по пять чоловѣка выборныхъ.

Полковникъ почавъ читати имъ пункты, отъ про тѣ перемѣны, про якѣ вже згадано. Що бъ ще гѣрше роздрочити народнѣи интересы, полковникъ читавъ имъ помѣжь иншимъ, буцѣмъ царь загадуе збирати зъ усѣхъ господарѣвъ „десятину“.

Пѣсля того: „Чи хану Крымскому, пытае, чи Ляхамъ хочете пѣдклонитися?“

Але козаки, оповѣдае оденъ посполитый, що тамъ бувъ, заразы здогадались, що сѣи пункты брехливѣи, та й кажуть: хйба мы самѣи зробимо що безъ черни? Тодѣи полковникъ давъ кожному сотнику й отаману по одному примѣрнику отого баламутного листу, та загадавъ скликати рады й читати простому народови. Однакъ же читане скрѣзь зробило по селахъ не те вражѣнне, якого сподѣввались; козаки казали: „Мы хочемо служити великому цареви й за него жити, анѣи до хана Крымского, нѣи до Ляхѣвъ не пѣдемо, мы царскѣи. Куды намъ великѣи царь скаже, туды всѣи пѣдемо“. Такѣи вѣдповѣди чути було зъ усѣхъ сотень. Деякѣи сотники й отаманы оповѣщали простыхъ козакѣвъ, що гетьманъ загадуе имъ достачити олова та куль, бо за Днѣпро вѣи похѣдъ пѣдутъ. „Мы за Днѣпро не пѣдемо зъ приказу гетьмана; а послушаемо й пѣдемо, якъ царскѣи указъ приѣде“.

Полковникъ миргородскѣи, почувши про такѣи суперечный настроѣи народу, зновъ скликавъ раду, ставъ зрѣкати съ своего полковництва й поклавъ перначъ. Сотники, й отаманы, й осаули почали его вмовляти, що бъ вѣи зѣстався, й полковникъ, немовъ бы то знехотя, корячисъ волѣи народнѣи, зновъ узавъ свѣи клейночь. Але чернь на такѣи звычайный захѣдъ козацкѣи зовсѣмъ не такъ озвалася, якъ старшина; стоячи навкруги полковника, чернь матѣркувала его, а полковникъ слухавъ та вдававъ, буцѣмъ не чуе, хочъ добре бачивъ, що народъ ненавидить его. Не можна було тодѣи налякати народъ тымъ, що пришлють воеводѣвъ та зничать козацкѣи урядъ. „Мы, казавъ московскому послови Котляръ, вѣитъ лубенскѣи,—радѣи будемо, коли приѣдутъ до насъ воеводы зъ вѣйскомъ; бо гетьманы намъ не до вподобы; й мы, й мѣщанство, й чернь за гуртъ; ось буде на Миколу ярмарокъ, то мы вчинимо раду та пѣшлемо до царя прохати, що бъ у насъ були цар. величества воеводы“.

Тоді вь Москву почали приходити листы зь Украины про те, чого нарбдъ бажае. Протопопъ Хвилимоненко, листуючись потай зь бояриномъ Ртищевымъ, сповѣщавъ его про настрбй Украины.

„Скоро дочулися мы, писавъ вбнъ, що прийде сюды князь Олексй Трубецкй съ товариствомъ сей край на царя праведного вбдбирати та власти царскй настановляти, то всѣ меншй стали дуже радѣти й уся чернь зрадѣла, бажаючи, що бѣ мали вже мы собѣ единого царя й до него могли удаватися. Правда, трохи бояться, що бѣ воеводы не зломали тутешнихъ звичаѣвъ та правилъ, такъ церковного, якъ и громадского ладу, й що бѣ зь вбдси вь Московщину силою людей не гонили; але жь мы ихъ запевняемо, що государь царь и великй князь нѣчого того не хоче. И я, прихильникъ царскй, щиримъ сердцемъ бажаю, що бѣ уже мы знали государя праведного за сущого царя и цѣлкомъ его власть надъ собою; й багато духовныхъ и мирянъ того жь хочуть; не хочуть сего самъ тбльки гетьманъ та полковники зь старшиною; а все черезъ свою зажирливбсть: вони бѣ радй самй панувати та втѣшатись своимъ самовладствомъ, бо вже розласувалися своимъ панованемъ, й не хочеться имъ его стратити. Кажуть про вбйсковый скарбъ, а вбйско про него й не вѣдає; тблько и знають про него оденъ чи два чоловѣки старшины, а вбйску зь него заплаты нема. Задля того зволь же твоя милбсть просити его цар. величества, що бѣ неодмѣнно приславъ воеводбвъ та взявъ пбдъ себе всѣ нашй городы; на Украинѣ нѣхто не змагатиметься. Се буде добре, а мы всяково нахилатимемо людей до того“.

Хвилимоненко переславъ сей листъ черезъ другого попа Василя, що запобѣгавъ собѣ вь той часѣ мѣсяцъ у кївському софйському соборѣ. Такъ само писавъ до Татищева другй духовный, Иванъ Мещериновъ, архимандрита монастыря чернигбвского; вбнъ раєвъ впровадити на Украинѣ „кабаки“ и голвь та воеводбвъ.

„Чули мы, каже, що прибуде до насъ князь Трубецкй. Якъ бы швидше урвалося нашимъ панамъ-старшинѣ, всѣ мы того чекаемо, а я бажаю, що бѣ, единого небесного Христа царя маючи, единого й царя православного мати; дай же намъ Христе царю того дбждати!“

А тымъ часомъ Запороже й собѣ на Выговского съ каверзами ставало. Гуртъ простого люду тѣкавъ туды зъ Украины: хто на промыслы, а хто пропивши, прогайнувавши свое добро, кидавъ семью; всѣ тѣ зайды складали на Запорожѣ оппозицію супроти Выговского, верховодивъ ними Якбѣ Барабашъ. Та чутка имъ була на руку ковенька, що царь хоче тѣльки въ самому Запорожѣ зѣбавити десять тысячъ козакѣвъ; отъ вони й думали, мабуть, що въ тѣмъ числѣ будуть и вони. Барабашъ вырядивъ до Москвы пѣсланцѣвъ Самбѣйла, Михайла Иваненка, Степана Даченка та Семена Остапенка.

То була депутація вѣдъ простого люду, що показувала московскому урядови, що чернь хоче не того, чого старшина. Вона жалѣлася на старшину, що не дае имъ рыбы ловити, держати горѣлку, а бере тѣльки грошѣ та богатѣе, простымъ же не дае жалованя; доказували на Выговского, що вѣнъ єднається съ Поляками, съ ханомъ, съ королемъ Шведскимъ. Запорожцѣ скаржились, що гетьмана обрано не по правдѣ, не пытаючи Запорожцѣвъ, що вѣнъ самъ не Запорожець, а Полякъ и жѣнка его шляхтянка; що хочъ Хмельницкій и настановивъ его писаремъ, та нѣ вѣнъ, нѣ его жѣнка не зичать добра Запорожю; що рада повинна бути коли не на Запорожѣ, то принаймне въ Лубняхъ; те мѣсто подобалось имъ черезъ те, що втѣкачѣ съ того краю тодѣ саме складали зерно запорозкихъ утѣкачѣвъ.

Нарештѣ вони прохали, що бѣ на Украинѣ були воеводы та московскій урядъ. „Уся, кажутъ, наша чернь и мѣщанство бажають того, та старшина козацка не дае задля своєї користи. Посольство зъ Запорожа выправила старшина запорозка, а чернь нестямно порывалася йти до городѣвъ та шарпати у значныхъ та богатыхъ маєтки. Выговскій, довѣдавшись про те, заходився выряжатися зъ городовымъ козацтвомъ втихомирювати Запороже й звелѣвъ поставити сторожу (караулы), що бѣ переняти запорозкихъ пѣсланцѣвъ, якъ вертатимуться вони зъ Москвы, та ще заборонивъ крамарямъ возити на Запороже порохъ, олово та харчъ, що бѣ розѣднати той край зъ Украиною й рѣшити запасы. Тымъ же часомъ Выговскій пѣславъ листъ до боярина Морозового, благаючи, що бѣ прохавъ царя не няти вѣры ворожимъ доносамъ та затримати пѣсланцѣвъ“. „Нехай, каже, царь покарае ихъ по своему премудрому розуму,

бо въ нихъ, свавольцѣвъ, тѣлько й гадки, що про марну свою волю, не дбають про вѣру та послугу его цар. величеству; нема въ нихъ нѣ жѣнокъ, нѣ дѣтокъ, нѣ худобы, нѣ здобычѣ, тѣлько на чуже добро важать, що бѣ имѣ вѣсти та пити, та въ карты грати, та безчинство всяке Богови й людямъ чинити; мы жѣ за вѣру православну та за царя гѣднѣсть, при жѣвкахъ и дѣткахъ, и маѣткахъ нашихъ, все умирати радѣ“.

Барабашенко, вырядивши вже посольство й копаючи на Выговского яму, пѣславъ до него листъ, запевнявъ своею прихильностю та покорою й пѣдбурювавъ гетьмана на ту юрбу волоцюгъ, що приплентались зъ Украины. „Тѣ, каже, що зняли бунтъ, прийшли зъ миргородского повѣту. Частину ихъ повязано, та въ нихъ у половинѣ нѣ самопалѣвъ, нѣ харчу, нѣ одежины не пытай, а мы рѣвнѣ собѣ козаки-зимовчаки ихъ не послушали; и думки мы собѣ не мали йти та города грабувати“.

Отаке то дѣялося на Украинѣ, коли прибувъ до Москвы Миневскій съ товаришемъ. Коли бояре почали его роспытувати, вѣнъ вѣдъ имени Выговского усяково чернивъ Лѣсницкого; той, каже, полковникъ до всѣхъ бунтѣвъ привѣдця: заманулося ему булавы, та не дѣставъ, отъ вѣнъ теперь нарѣдъ до неслухняности пѣдмовляе та супроти царской власти чернѣ настроюе, пустивъ бакъ славу, нѣ бы царъ приславъ князя Трубецкого, що бѣ скрѣзь по городахъ поставити московске вѣйско та скасувати вѣльности козацкѣй. Бояре свѣдчили ему, що его цар. величеству й на думку не спадало ломати права та вѣльности козацкѣй й казали, що такѣ брехнѣ вороги выгадують. Пѣсланцѣ намагались не зъ лиха показати зносины Выговского зъ Шведами та Поляками й щиро рассказали, що послы польскѣй приѣзжать для того, що бѣ намовити козацкѣвъ до зрады цареви, але жѣ запевняли, що то даремнѣ заходы. Запорозкѣй пѣсланцѣ були тодѣ въ Москвѣ; выслушавши ихъ доносъ, бояре почали допытуватись вѣдѣ пѣсланцѣвъ Выговского, чи були Запорожцѣ на радѣ? Миневскій вѣдмовивъ, що не були, але жѣ у самому Запорожѣ въ той часъ нарѣдъ складался съ козацкѣвъ зъ усякихъ полкѣвъ городовыхъ, а съ тыхъ полкѣвъ були на радѣ й старшины й выборнѣй козаки. „На Запорожѣ, обясняли вони, людей зовсѣмъ не багато, усего тысячь пять, та й тѣ не все тамъ живуть; одно зъ городѣвъ приѣде, друге назадъ йде“.

Посланць доводили, що Запороже, то не щось окреме, а частина того жь таки вѣйска.

„Мы не сподѣваємося бунту, казали вони, бо Ивана Выговского цѣлымъ вѣйскомъ обрали; а красше нехай бы великій царь зволивъ пѣслати кого скаже до вѣйска, що бь збрати зновъ на велику раду полковникѣвъ, сотникѣвъ и всю чернь городову; кого на тѣй радѣ оберуть, той буде й сталий; гетьманъ самъ того бажає, й якъ що оберуть иншого, Иванъ Выговскій за те не образиться“.

— „А прежнихъ гетьманѣвъ де обирали?“ спытали бояре, чувши передъ тымъ вѣдъ запорожскихъ пѣсланцѣвъ, що ихъ обирали на Запорожѣ. „Де Богдана Хмельницкого обрано?“

„На Запорожѣ прежнихъ гетьманѣвъ обирали, сказавъ Миневскій, й Богдана обрали на Запорожѣ, й самъ вѣнъ Запорожець бувъ“.

Бояре вважаючи, що Миневскій въ одно казавъ зъ Запорожцями, поняли вѣры останнимъ.

Пѣсланцѣвъ Выговского выправлено зъ великимъ почотомъ, зъ жалованою грамотою; вона була така жь сама, якъ дано Б. Хмельницкому, ще й зъ листовнымъ словомъ ласкавымъ царскимъ до всего вѣйска, де сказано, що козаки обѣцяються служити вѣрою й правдою его цар. величеству й за те великій царь у вѣрныхъ пѣдданныхъ, православныхъ християнъ, ихъ вѣльностей не ломатиме; що бь же ствердити новообраного гетьмана и приняти вѣдъ него присягу на вѣрнѣсть, пришло боярина Хитрового.

Тымъ часомъ, коли сѣ пѣсланць були ще въ Москвѣ, Выговского одвѣдавъ уже оденъ московскій гонець, стряпчий Рагозинъ. Его пѣслано на Украину, буцѣмъ оповѣстити гетьмана про царьку радѣсть: пѣславъ Богъ доньку Софію, але справдѣ ему наказано довѣдатися, чи люблять, чи хочуть Выговского й що дѣється на Украинѣ? Скрѣзь по дорожѣ, вѣдъ московскои границѣ й до Чигирина и назадъ, прості люде, проводники та пѣдводчики, въ одинъ голосъ, наче змовившись, правили, що Выговского не долюблює нарѣдъ. У Чигиринѣ казали ему, що Выговского обрала сама старшина, чернь его не хоче, а бажає Хмельниченка; на лѣвѣмъ же боцѣ Днѣпра не згадували й Хмельниченка.

„Була чутка, казали селяне Рагозину, що прийдуть до насъ бояре й воеводы зъ вѣйскомъ московскимъ, а мы тому й радѣ“.

Отакъ, зъ одного боку, Выговскій та его партія змушені були сподіватися перемѣны вѣдъ царя, а зъ другого—московскій урядъ мавъ звѣстки, що нарѣдъ не любить нового гетьмана, що нарѣдъ не прихильный до бажаня Выговского та его партіи, що Выговскій зъ значными — потайні вороги Москвы. Запорожцѣ пѣймали пѣсланцѣвъ Выговского, що вѣнъ вырядивъ до Крыму, вѣдняли гетьманскій листы до хана; самыхъ пѣсланцѣвъ потопили, якъ каже, оденъ тогочасный Полякъ, а листы переслали до Москвы зъ своимъ посломъ. Вони доносили, мѣжъ иншимъ, що до Выговского вѣдивъ якійсь нѣ бы чернець Данило, Французъ зъ роду, котрый має потайні зносины й намовляє его одчахнутися вѣдъ Москвы, намагалися листы гетьманскій до хана обяснити такъ, що гетьманъ съ ханомъ та Поляками хоче йти вѣйною на Московщину.

Ще бѣльше завзятымъ ворогомъ у Выговского, що зробився осередкомъ незадоволенои партіи, бувъ полковникъ полтавскій Мартинъ Пушкаръ; користуючись зъ народного баламученя, зъ незадоволеня черни значными, Пушкаръ гадавъ скинути Выговского та самому стати за гетьмана; вѣнъ зѣбравъ у себе раду й оповѣстивъ, що Выговскій зрадникъ, змовляється съ Поляками, Крымцями и хоче зрадити цареви.

Разомъ зъ запорозкими гонцями вѣнъ выправивъ до Москвы й свого отамана, Стринджу съ товариствомъ; вони повезли доносъ, що гетьманъ зрадникъ, накладає зъ ордою та Поляками. Тымъ же часомъ, наважившись збройно на Выговского стати, Пушкаръ пѣславъ просити Запорожцѣвъ, що бѣ дали ему запомогу: шѣсть сотъ молодцѣвъ вѣдѣхало до Пушкаря зъ отаманомъ Яковомъ Барабашемъ. Але головнѣйшою силою Пушкаря бувъ нарѣдъ. Що бѣ шкодити своему ворогови, полковникъ полтавскій разъ-у-разъ закликавъ козакувати посполитыхъ, що бажали зрѣвнятися своимъ правами съ козаками. Ненависть, що перше карала польскихъ панѣвъ, теперъ готова була съ тою жъ лютостю обернутись на землякѣвъ, котрымъ бѣльше за иншихъ пощастило въ житю. На заклики Пушкаря озвалися всѣ бурлаки, всѣ, въ кого нѣ хаты, нѣ поля не було, а такихъ на Украинѣ силу наплодили руйнованя, чвары та одвычка вѣдъ працѣ пѣдѣ часъ безуговныхъ вѣйнь. Звѣдусѣль потягли до Пушкаря наймиты зъ винницъ та пивницъ, а винницѣ та пивницѣ були тодѣ трохи не въ кожнѣй заможнѣй

хатъ, збѣгалися пастухи, челядники; хто не мавъ свого кутка та живъ зъ за куска хлѣба въ богатырѣвѣ, йшовъ теперъ козакувати, сподѣваючись вѣддячити хозяинамъ за зневагу та засягти ихъ добро, що бѣ за кѣлька днѣвъ его пропити, прогайнувати; усе, що звали голотою, бѣгло до корогвы Пушкаря. Вони йшли безъ коней, безъ зброѣ, часомъ безъ одежи й чобѣтъ, у латахъ, зъ вилами, дручками, косами та ще, якъ каже лѣтописецъ, зъ серцями, готовыми до душегубства та рабунку.

Пушкарь набравъ зъ нихъ пѣшій полкъ: вони звалися дейнеками (то бѣ-то, може де-не-якими*), й за недовгій часъ у полковника полтавского було, якъ думали, трохи не 20 тысячь... й що дня партія его бѣльшала; околицѣ Гадяча, Зѣнькова, Ромна, Миргорода заворушилися; поспѣльство оберталось у козаки.

Выговскій побѣгъ до Гадяча, захопивъ тамъ кѣлька баламутѣвъ, що пѣдбурювали нарѣдъ проти гетьманьской власти й покаравъ ихъ на смерть; потѣмъ вырядивъ до Полтавы намѣсника гадяцкого Тимоша й ласкою просивъ Пушкаря, що бѣ лишивъ свои ворожѣ заходы та помирився.

„Чи не такъ, сказавъ Пушкарь, Выговскій хоче мене зъ собою погодити, якъ погодивъ у Гадячѣ братію нашу, лучшихъ вѣдъ себе товаришѣвъ вѣйска запорозкого, поутинавши имъ головы? але не дѣжде сего!“

Загадавъ Пушкарь закувати Тимоша въ кайданы й пѣславъ его до воеводы московского, Колонтава, свого приятеля, у Камѣнне.

Тодѣ Выговскій поклавъ собѣ вгамувати Пушкаря збройною рукою й выправивъ на него два полки: нѣжинскій и стародубскій. Але по дорозѣ простѣ козаки забунтували, не сходили на братѣвъ бити й порозходилися.

Выговскій тодѣ побачивъ, що, воюючи зъ своими, не можна на козакѣвъ покладатися. Але бурлива Хмельницина привабила на Украинну великій натовпъ чужинцѣвъ: у гетьмана були затыжнѣ полки (затыжцѣ-наймиты) зъ Сербѣвъ, Волохѣвъ,

---

*) Добродѣй В. Б. Антоновичъ выяснюе сю назву не такъ. Ему трапился давній актъ, де слово дейнека стоить синонимомъ слова дручокъ; тѣмъ вѣнѣ думаетъ, що сѣ „затыжцѣ“ прозвалися дейнеками черезъ свою зброю—дручки, дейнеки. Диви про се у „Кіев. Стар.“ 1889 р. Нр. 1. Перекладчикъ.

Полякѣвъ, Нѣмцѣвъ. Дня 25. сѣчня 1658 р. гетьманъ выправивъ на супротивника вѣдѣль Сербѣвъ подѣ отаманствомъ Ивана Сербина, й Украинцѣвъ съ полковникомъ Богуномъ. Вони мали знеобачка напасти на Полтаву й схопити Пушкаря.

Треба було, яко мога поспѣшати. Сербы пройшли щасливо й швидко до Полтавы, але коло самого мѣста зблудили зъ зимового шляху й прогаяли день. У Полтавѣ довѣдалися про нихъ, й 27. сѣчня Барабашъ зъ Запорозцями напавъ на нихъ саме въ обѣдню добу бѣля Жукового-Байраку. Триста чоловіка лягло тамъ головою, не встигши й за зброю вхопитись. Решта не пошла далѣ й повтѣкала. Багато заняли въ полонъ; сихъ Пушкарь пѣславъ до приятеля свого, воеводы московского. Лѣсницкій, довѣдавшись про пригоду, ставъ закликати по всему миргородскому полку, що бѣ поспѣшали охочі на бунтовника Пушкаря, але чимало Миргородцѣвъ перекинулось до ворогѣвъ.

Тодѣ вже обрали митрополита. Новый архипастырѣ, Денисъ Балабанъ, прихильникъ Выговского, написавъ листъ до Пушкаря, умовляючи его та обѣцяючи церковні проклони за неслухнянѣсть гетьманову.

„Хочъ ваша святительска милѣсть, вѣдписавъ Пушкарь, и поклали свое благословене на Ивана Выговского, але вѣйско запорозке не признае его за гетьмана. Коли буде повна рада, на якѣй уся чернь украинска одностайно зъ черню вѣйска запорозкого оберуть его за гетьмана, тодѣ й я признаю его. А ваше архипастырске неблагословене звольте покласти на когось такого, хто не зичить добра его цар. величеству та шукае невѣрныхъ царѣвъ; мы жѣ собѣ за царя маємо самого царя православного“.

Пушкарь рушивъ съ Полтавы й дейнеки скрѣзь грабували заможныхъ та плюндровали ихъ маєтки. Сей похѣдъ побльшувавъ вѣйско Пушкареве, але жѣ разомъ роздрочувавъ усѣхъ, хто мавъ власнѣсть.

Саме жѣ скоилася така ворохобня на схѣднѣй частинѣ Украины, приѣхавъ Хитрово. Ще вѣнъ бувъ у дорозѣ, а вже старшина козацка дуже заворушилася. Пѣсланцѣ Выговского, повернувши до гетьмана, сповѣщали, що посоль царскій поѣде скликати нову раду за для нового wyboru. Боялися, що бѣ супротивна Выговскому партія не взяла гору та не настано-

вила другого гетьмана; се значило поступитись вольными правами своего стану самовольству самодержной власти; а се було бѣ ознакою, що вольный выбѣръ нѣчого не значить. Пытане про воеводу та московске вѣйско на Украинѣ мало розрѣшитись пѣсля приѣзду боярина; лиха чутка про знищенє козакѣвъ мала або справдитись, або стати брехнею.

Лиха для всѣхъ година втихомирила всяку незгоду; гетьманъ и Григорій Лѣсницкій помирились. Знайшлося багато декого, що лагодилися головою обстоювати Выговского, не черезъ те, що его любили, а черезъ те, що вкупѣ зъ нимъ мусили були боронити самыхъ себе й увесь свѣй станъ.

V.

Дня 17. сѣчня Хитрово прибувъ до Лубень; вѣдъ гетьмана та старшины приѣхавъ пѣсланецъ зъ листомъ просити, що бѣ рада була не въ Переяславѣ, а де инде. Бояринъ подарувавъ гонцєви пару соболѣвъ ще й грошей пять карбованцѣвъ: „Се, каже, тобѣ за те, що бѣ приѣхавши до гетьмана, намовлявъ его ѣхати на раду до Переяслава, а не до иншого мѣста“.

Дня 25. сѣчня прибувъ Хитрово до Переяслава й ставъ у якогось грека Ивана, а 30. одержавъ звѣстку, що гетьманъ приѣде на раду. Выговскій бувъ передъ тымъ у Миргородѣ вкупѣ зъ Лѣсницкимъ. Ще не було й рады, не владнали справы съ Хитровомъ, а вже воевода путивельскій запытувавъ Выговского, коли вѣнъ поѣде до Москвы. Выговскій обѣцявся ѣхати, скоро приѣде до спокою та скѣнчиться справа, за якою приѣхавъ бояринъ Хитрово.

Зѣбралися до Переяслава полковники. Прибувъ гетьманъ. Старшина ремствувала. Выговскій нѣ-бы-то не мавъ охоты до гетьманованя. Вѣнъ казавъ старшинамъ такъ: „Москаль повертає въ нѣвецъ выбѣръ, вѣдповѣдный нашимъ стародавнымъ правамъ; вѣнъ хоче, що бѣ у козакѣвъ гетьманы були не выборнѣи, не зъ нашего народу. Вони гадають накинути намъ якого небудь своего кацапа. Коли вы теперь попустите насъ, то на вѣки стратите права и вѣльности; не попускайте Москалеви, що бѣ накинувъ вамъ гетьмана, обирайте вольными голосами, якъ се у старовину бывало“.

Прибувъ на раду й новый митрополита Діонисій и значне духовенство. Рада вѣдбулася на початку мѣсяця лютого. Прибувъ до збору бояринъ; Выговскій не пришовъ; замѣсьцъ него вийшовъ монахъ Петроній й промовивъ:

„Панове рада! Загадавъ Выговскій переказати вамъ, що вѣнъ зрѣкається булавы, що ему доручила рада; вѣнъ побачивъ неласку до себе его цар. величности, до того ще й у вѣйску багато у него ворогѣвъ. Нехай бояринъ постановить вамъ за гетьмана, кого схоче, а Выговскій, втомившись довгою працею, й вбачаючи звѣдусѣль на себе лихй заходы, бажае послѣдокъ вѣку свого присвятити Богови у монастырѣ“.

Розлютовані слухали козаки офіціалну вѣдмову свого гетьмана. Ихъ бо заранѣ навчено, буцѣмъ на Выговского напосѣдається бояринъ.

Одѣнь смѣливый такъ казавъ:

„А бодай того нѣхто не дѣждавъ, що бѣ Выговского зъ булавы запорозкою скинули; анѣ царевн, анѣ тобѣ, воеводу, козаки нѣчого не заподѣяли, що бѣ вы право наше козацке — обирати гетьмана — у насъ выдерли; Выговскій голову смаживъ, насъ зъ тяжкою неволѣ лядскою вызволяючи; усѣ мы при нему умирати и зъ нимъ жити готовѣємо; то вся Украина: полковники, осаулы, отаманы, сотники и чернь, поприсягаємо!“

„Згода! згода!“ гукнули безлѣчь голосѣвъ.

„Все, казавъ якійсь полковникъ, все, що царь и ты, боярине, намъ скажешь, мы вчинимо, а зъ рукъ у себе обирание гетьмана выдерти не дамо: на те пострѣли раны и люту смерть у битвахъ зъ ворогами одважно терпимо, що бѣ дослужити славы й чести вѣ нашѣмъ козацкѣмъ народѣ!“

„Коли такъ, паны рада, мовивъ бояринъ: „Коли вы бажаєте, що бѣ Выговскій бувъ у васъ за гетьмана, то нехай буде по вашѣй волѣ та давныхъ вашихъ звичаяхъ, нехай тѣлько новый гетьманъ заприсягне на хрестѣ й евангеліи, що не буде еднатись зъ ворогами царскими, а Полякѣвъ, якъ що не оберуть на престѣль его царску величнѣсть, матиме за ворогѣвъ и битиме съ козаками на Туркѣвъ й иншихъ, хто зъ его цар. величностю ворогуватиме; а потѣмъ нехай вырѣжається на Москву побачити яснй очи его цар. величности“.

Полковники запевняли боярина, що Выговскій усе бувъ и буде вѣрный царевн. Тодѣ уладналася незрозумѣла справа

про воеводѣвъ. Воевода росповѣвъ про колишнѣ становище Украины, коли вона не мала фортець, и Поляки, поєднавши съ Крымцями, приходили вѣйною й пустошили мѣста та мѣсточка; згадавъ, якъ царь присылавъ свое вѣйско боронити край та сказавъ зробити въ Кіевѣ фортецу й самі козаки хвалили за се.

„И теперь, мовивъ бояринъ, великій государь, по християнски бажаячи, що бѣ було все вѣйско запорозке вѣдъ наглого нападу ворогѣвъ забезпечене, зволивъ учинити своихъ воеводѣвъ и „ратныхъ людей“ по значныхъ мѣстахъ Украины: въ Черниговѣ, Нѣженѣ, въ Переяславѣ та иншихъ, де буде годилося, такъ саме якъ у Кіевѣ, що бѣ васъ боронити. Воеводы зъ вѣйскомъ узброюватимуть мѣста й робитимуть „осады“, а по мѣстахъ та мѣсточкахъ будуть правити козаками, чинити имъ управу полковники, вѣйты й бурмістры, вѣдповѣдно вашимъ правамъ; а „осадныхъ людей“ по мѣстахъ судитимуть й росправу чинитимуть — воеводы, тѣлько по вашихъ же правахъ. Тѣ податки, що брали зъ васъ — подымне та зъ орандъ, збиратимуть по тыхъ городахъ до вѣйскового скарбу й даватимуть на заплату запорозкому вѣйску й на царскихъ „ратныхъ людей“, що будуть при воеводахъ, та ще на вѣйсковій потребѣ“.

Бояринъ доводивъ, що такій ладъ обернется на велику користь усею краю. „Тодѣ, каже, коли наступатимуть вороги на мѣста украинскій, то вѣйско запорозке съ певною рукою на нихъ стане; по мѣстахъ на той часъ будуть воеводы зъ ратными людьми й не дадутъ ворогамъ пустошити мѣста й повѣты; а до того, на той часъ, коли пѣде вѣйско проти ворогѣвъ, буде ему заплата, не буде нѣякои нужды, й усѣмъ вамъ охотнѣйше буде служити: знатимете, що хаты ваші цѣлї, не поруйнованї, бо воеводы бережуть“.

Простымъ козакамъ такій ладъ повиненъ бувъ здаватися дуже користнымъ. Але сї новини знищували власть старшины, бо не давали порядкувати доходами, котрї вона збирала, якъ сама знала, й повертала на власну користь. Довелося пристати на вымагане боярина. Зробили постанову, що бѣ були воеводы по мѣстахъ украинскихъ.

„Але въ якихъ саме мѣстахъ, мовивъ Выговскій, мусять бути воеводы, про те я самъ прекладатиму великому государеву, царскому пресвѣтлому величеству, коли, Богъ дасть,

буду оглядати его царскій пресвѣтлїи очи й принесу довѣчне своє по́дданство“.

Посоль вымагавъ, що бѣ козацкѣмъ, що осѣли на литовскѣй землѣ, саме въ Старому Быхови та Чаусахъ, выведено звѣдти, й що бѣ хлѣборобѣмъ-мужикѣмъ, що самї свавольно повписувалися въ козацтво, повернено у прежній станъ; урядъ московскїи вважавъ Литовске Велике Князѣвство вже за своїи забраный край, понастановлявъ своихъ воеводѣмъ по мѣстахъ й приписавъ до нихъ повѣты. Мѣркували, що Быхѣмъ належить до оршаньскогого, а Чаусы до могилѣвскогого повѣту, и, значить, по сихъ мѣстахъ мусять урядъ держати воеводы, що настановлено въ Оршѣ та Могилевѣ. Полковникъ козацкїи повиненъ ити геть, й у Литвѣ не слѣдъ, що бѣ було козацтво.

Мусила рада, не ремствуючи, пристати и на се вымагане, а воно и геть уражало патріотизмъ козацкїи и здѣймало боязнъ за будущину: коли урядъ московскїи теперь самовольно касувавъ козацтво въ одному краю, де вже козацтво завелося, то таке може колись постати й по иншихъ мѣсцяхъ, й отакъ потроху обтнати землю, що козацтво встигло захопити пѣдъ часъ вѣйны съ Поляками. Бояринъ выявлявъ, що урядъ хоче, що бѣ козацтво не вельми ширилося, бо вызнае его шкодливымъ громадянському ладу. Бояринъ скаржився, що зъ сусѣднихъ краѣвъ Московщины, съ повѣтѣмъ: брянського, карачевскогого, путивельскогого, рыльского, мужики и крепаци, що живутъ по маеткахъ дѣдичѣмъ та „помещикѣмъ“, тѣкають на Украину, потѣмъ гуртомъ приходять звѣдти назадъ, намовляють тѣкати зъ собою иншихъ мужикѣмъ та крепакѣмъ, и часто помщаються надъ своими панами, вѣддяючи за прежню зневагу: роблять напады на ихъ осады, вбивають господарѣмъ зъ семьями, инодѣ замикають панѣмъ у хатѣ, засыпають хаты зъ усѣхъ бокѣмъ землею й лишаютъ тамъ помирати панѣмъ голодною смертю. Ясно було, що козацтво, увявши съ повстаня простого люду на дѣдичѣмъ, спокушало сусѣдне московске поспѣльство.

„Про всѣхъ тыхъ людей, вѣдмовивъ Выговскїи, мы довѣдаемся, й кожный полковникъ чи урядникъ буде покаранныи, якъ не чинитиме по нашому приказу“.

„Великому государеву вчинилося вѣдомо, мовивъ бояринъ, що до вѣйска запорозкого не разъ приѣздивъ чернецъ Данило,

родомъ зъ французской землѣ; але вѣнъ справдѣ не чернецъ, и теперъ уже скинувъ чернече убране, й ходить у мирскому; вѣнъ приѣздивъ сюды вѣдъ Шведского короля за шпигуна й чинить сварку въ войску запорозкому, тымъ, скоро вѣнъ приѣде, загадай, гетьмане, злапати его та вѣдпиши про него царскому величеству“.

Гетьманъ на се такъ сказавъ:

„Мы й доси нѣякихъ сплетнѣвъ не слухали й теперъ слухати не будемо. Коли жъ сей Данило почне яке лихо у насъ коити, то мы его самого вѣдпровадимо до его царской величности“.

Бояринъ, яко органъ московской власти, повиненъ бувъ и теперъ, якъ се було попереду, виявити, що цареви не подобається прихильность козакѣвъ до Шведѣвъ; вѣнъ докорявъ козакѣвъ, що вони й доси не пѣслали посольства до короля Шведского, що бъ оповѣстити про свое вороговане, якъ що вѣнъ не выконае вымаганя царского й не помириться зъ нимъ, якъ вѣнъ того хоче. Выговскій мусивъ обѣцати, що пѣшле таку оповѣстку до короля Шведского, съ котрымъ вѣнъ мавъ сумирнй зносини. Про Полякѣвъ бояринъ оповѣстивъ, що зъ ними вѣйна неминуча, бо Поляки и въ головѣ не кладуть собѣ выконувати виленьской умовы 1656 р., имъ и гадки немає скликати соймъ та мѣркувати про выбѣръ на королѣвство Московского царя. Бояринъ приказувавъ, що бъ вѣйско козацке лагодилося выступати на вѣйну, скоро приѣде зъ Москвы указаъ починати воювати.

„Мы, одмовивъ гетьманъ, готовѣ йти на Польского короля й загадали написати універсалы, що бъ пѣслати козакамъ, коли буде треба; волимо полягти головами за державу его цар. величности и на короля Шведского, и на всякого ворога царского пѣдемо слухняне, по царскому приказу“.

Нарештѣ бояринъ додавъ ще таке:

„Небѣжчикъ гетьманъ Хмельницкій пѣдписувався на своихъ листахъ до царя вѣдъ козакѣвъ, вѣ чными пѣдданицями его царского величества, а ты, Иване, на листу своему до великого государя пѣдписався вѣ льными пѣдданными; не годилося такъ тобѣ пѣдписувати, отже що бъ вы напередъ сего пѣдписувалися просто, вѣ чными пѣдданными царского величества, а не вѣ льными. Та ще писавъ ты листъ до хана Крымского и не пѣд-

писався на нему підданцемъ цар. величества, а въ грамотахъ вѣдъ великого государя до хана Крымского и до султана Калги пишуть, що вы, піддані царскій й наказують посламамъ говорити, що бѣ ханъ обѣцявъ, що на васъ, козаковъ запорожскихъ, не нападатиме й жадного лиха вамъ не чинитиме, бо вы піддані царскій, а коли бѣ по грамотахъ до Крымского хана не писати, що вы царскій піддані, то бѣ давно на васъ вѣйна була^а.

Яку вѣдповѣдъ дано на сю увагу, не вѣдомо; та що було й вѣдповѣдати їй; доводилось змовчати.

У соборній церквѣ святихъ апостолѣвъ виконавъ гетьманъ присягу, якъ тодѣ говорилося, „его царскому величеству прямиъ и добра, хатеть“. Выговскій щасливо вѣдмовився, що бѣ, не гаячи часу, їхати до Москвы, й бояринъ зъ власныхъ рукъ давъ ему булаву, бунчукъ и царску грамоту на гетьманскій урядъ. Украинскій лѣтописецъ каже, що Выговскій частуваннями та подарунками заповѣгъ у боярина прихильности. Бояринъ же й собѣ надѣливъ царскихъ дарункѣвъ — соболѣвъ та рублѣвъ — и Выговскому, и всѣмъ старшинамъ, и духовенству, и простымъ козакамъ, — одно слово усѣмъ, съ кимъ доводилося стосунки мати *). Дня 18. лютого бояринъ съ прибѣчниками рушивъ съ Переяслава.

VI.

Увесь той часъ, поки бояринъ пробувавъ у Переяславѣ, Пушкаръ зъ своими дейнеками стоявъ у Гадячѣ; власть его ширилася на побережѣ Псѣлу. При нему були: увесь полкъ полтавскій и юрба съ полкѣвъ миргородского, чигириньского й иншихъ. Пушкаръ подавъ бувъ просто на Переяславъ, але зупинився: тамъ бувъ бояринъ, що приѣхавъ полагодити справу про Выговского. Нападъ на Переяславъ здався бѣ теперъ за

---

*) За полковникѣвъ були тодѣ (знаємо съ посольскихъ дѣлъ) ось якѣ особы: Лѣницькій — миргородскій, Іоаникій Силичъ — черниговскій, Тимохвѣй Аникіевъ... (?) — корсунскій, Иванъ Стародубъ — канѣвскій, Якѣвъ Люторенко — бѣлоцерковскій, Иванъ Кульбака — переяславскій, Матвѣй Пацкѣвъ (?) — ирклѣвскій, Михайло Ханенко — уманскій, Григорій Гуляницкій — нѣженскій, Павло Яценко-Хмельницкій — кѣвскій; до того ще згадується про Василя Дворецкого — наказного кѣвского.

бунтъ проти царскои власти. До того ще пішла поголодка, що Выговскій зновъ выряжае вѣйско на полкъ полтавскій; Полтавцѣ боялися далеко заходити та кидати безъ обороны свои оселѣ, що бѣ часомъ супротивники не поруйнували ихъ, якъ придуть. Зъ Гадяча Пушкаръ посылавъ до Хитрово въ Переяславъ и прохавъ збирати московске вѣйско та йти до него на Лубны, бо казавъ: Выговскій мае замѣръ знеобачка напасти на Москалѣвъ. Вѣнъ зновъ выправивъ козака, на прозвище Яковенка, до Москвы зъ доносомъ, та окрѣмъ того переказувавъ грѣзній звѣстки путивельскому воеводѣ. Вѣнъ усѣхъ запевнявъ, що Выговскій потай полагодивъ зъ Ляхами та ордою, иде проти нашого вѣйска на нашѣ украинскѣй города, хоче опанувати ихъ, попалити та поруйнувати всю Украину, а потѣмъ ити на вѣйско его ц. величества. Вѣнъ додававъ, нѣбы одержавъ вѣдъ Юрія Хмельницкого звѣстку, що Выговскій зраджуе царевѣ. Навпаки, Григорій Лѣсницкій писавъ до путивельского воеводы, що Пушкаръ, зрадникъ царевѣ; впежнявъ, що вѣнъ не бажае православноѣ Росіи добра и для того баламутить народъ на погибель святѣй вѣрѣ та на вѣху ворогамъ: Татарамъ, Полякамъ, Волохамъ, Молдаванамъ, Уграмъ, що тѣльки й чигають на те, що бѣ напасти та зруйнувати Украину. Пушкаръ, обвинувачуючи Выговского въ зрадѣ, здавався на свѣдоцтво Юрія Хмельницкого; Лѣсницкій, що виховувавъ Юрія, готовъ бувъ ѣхати зъ Юріємъ до Москвы замѣсть гетьмана Выговского, коли ему часомъ не можна буде одѣхати Украины и покинути еѣ безъ гетьмана.

Хитрово, котрого пѣслано втихомирити неспокоѣй подтверженемъ Выговского, вертаючись назадъ, бачився съ Пушкаремъ и вмовлявъ его покинути вороговане та коритися гетьмановѣ. У купѣ зъ симъ вѣнъ запевнявъ Пушкаря въ царскѣй милости, обдарувавъ его и всѣхъ урядникѣвъ грѣшми, и въ загалѣ вмовлявъ свою прихильность до него. Пушкаръ квапився яко мога очорнити ворога-гетьмана й завѣривъ, що вѣнъ зрадникъ и не варгъ царскои ласки. Бояринъ пильно все те слухавъ й усе жъ таки вмовлявъ залишити бунтъ.

„Побачите, мовивъ Пушкаръ, якій огонь зъ сего розгориться!“

Однакъ полковникъ полтавскій не покинувъ ворогованя, писавъ доносы. Урядъ московскій хваливъ его за вѣрность, але, пѣдлещуючись, не дававъ ему переваги.

Прибули до него пбсланць: стольникъ Иванъ Олѣимовъ и шляхтичъ Ничипбрь Волковъ. Вони привезли приказъ, що бѣ Пушкаръ сидѣвъ тихо й не нападавъ на гетьмана.

„Не я нападаю на Выговского, вѣдмовивъ Пушкаръ, а Выговскій нападае на мене, хоче примусити мене, що бѣ я не стававъ ему на перешкодѣ; але жъ я, яко вѣрный пѣдданный его цар. величества, не хочу ломати своєї присяги; по заходахъ Выговского я спостерегаю его незичливѣсть, тымъ-то я вѣдкинувся вѣдъ его властолюбства й прохаю, такъ собѣ, якъ и всѣмъ вѣрнымъ пѣдданнымъ, царской обороны та ласки“.

Съ такою вѣдповѣдю гонць повернули назадъ до Москвы. А Пушкаръ все посылавъ до Москвы доносъ за доносомъ та пѣдбурювавъ народъ супроти гетьмана.

Гетьманъ опинився на незручному становищи. Вѣнъ помѣчавъ, що урядъ московскій, черезъ наговоры Пушкаревѣ та Запорозцѣвъ, хочъ и визнае его за старшого въ краю, але не йме вже вѣры ему; Пушкаръ зъ Запорозцями теперъ бѣльше подобались Москвѣ, згоджуючись на бѣльшу залежнѣсть вѣдъ неї, нѣ жъ партія Выговского, що боронила свою краеву автономію.

Гетьманови не подобалось вымагане вѣхати до Москвы. Урядъ, чекаючи приѣзду Выговского, не брався до жадныхъ перемѣнъ: не впроваджувавъ воеводѣвъ, не вырѣжавъ вѣйска. Выговскій розумѣвъ, що якъ тѣльки поѣде до Москвы, то знехотя мусить пристати на всѣ умовы, на всѣ перемѣны, якихъ вѣдъ него вымагатимуть. Одну вѣнъ теперъ мавъ думку, вѣдчахнутись вѣдъ Московщины та злучитись съ Польщею. Вѣнъ усе вѣдкладавъ свою подорожъ, выгадуючи рѣзні приключки для того, бо чекавъ кѣнця справы Польщи зъ Шведчиною. Хитрово разъ-по-разъ писавъ до него, напосѣдаючи, що бѣ вѣхавъ. У Путивлѣ готували за для него пѣдводы та проводникѣвъ. Гетьманъ одмовлявся у своему листѣ, що ему не можна кидати Украины въ такій небезпечнѣй часы. „Хоча окольничій его цар. величества (писавъ вѣнъ 18. березоля до свого батька, вѣдаючи, що листъ его той покаже воеводѣ) часто до мене пише, але заразъ вѣхати не можу, а се черезъ те, що мене звѣдусѣль сповѣщають: король Польскій, змовившись зъ Шведскимъ, хочуть вкупѣ рушати на великого государя; полки надходятъ до Межибожа; зъ другого боку насуває велика сила литовска, а тутъ у насъ

дома вѣдъ Татаръ не можна добра сподѣватися, бо вони стоять уже на Кисѣляхъ зъ великою ханьскою потугою. Полковники заднѣпрянскій: брацлавскій, уманьскій, корсуньскій й инші збѣралися до Чигирина й вказували, що гетьманови не слѣдъ вхати. „Розуму не доберу, що его й чинити, писавъ вѣнь до Кіева, куды менѣ повернутися, не знаю“.

До Москвы поѣхавъ Лѣсницкій; вѣнь покинувъ полковницкій урядъ; замѣсть него выбрано Степана Довгаля, неприхильного до Полякѣвъ, однодумця Пушкаревого. Сей, 1. цвѣтня, писавъ до воеводы путивельского, що бѣ той подавъ до Москвы таку звѣстку: „Сповѣщамо вашимъ милостямъ, що нѣколи Иванъ Выговскій до его пресвѣтлого величества вхати до столицѣ собѣ не гадає; скрѣзь послѣвъ своихъ повыправлявъ: до Туркѣвъ, до хана Крымского, й листы до Татаръ та Полякѣвъ пѣславъ!“

Не сподѣваючись выграти въ Москвѣ, бо супротивники его подавали бѣльше, якъ вѣнь зъ своєю партією мѣгъ подати, Выговскій запобѣгавъ собѣ помочи у Татаръ. Першому его посольству до Крыму не пощастило: Запорозцѣ втопили посла, а листъ пѣслали до царя. Друге, дѣсталося до Крыму. Перекопскій бей оповѣстивъ гетьманови, що й ханъ згоджується дати ему помочи. Середъ цвѣтня подано Выговскому звѣстку, що вже Татаре прибули на Украину. Гетьманъ зъ старшинами полковниками й сотниками рушивъ на береги рѣчки Ирклѣя на зустрѣчь бажанымъ спѣльникамъ. Прибувъ давный приятель козацкій, що побивъ Полякѣвъ коло Батога, Карабей зъ ордою, трохи не въ сорокъ тысячъ, якъ каже оденъ тогочасный свѣдокъ; до того, було ще 50 тысячъ, пѣсля звѣстокъ самого Выговского, зъ султаномъ Нурадиномъ коло Полтавы.

Обыдва доводцѣ выѣхали оденъ до другого, повиталися, й вѣдѣхавши на самотне мѣсце, годинъ зо двѣ гомонѣли собѣ на самотѣ. Потѣмъ вони вкупѣ приѣхали до козацкого табору й тамъ, въ притомности старшины, ствердили братерску спѣлку козацку съ Крымскимъ ханомъ. Татаре й козаки понялися давати обоупѣлну запомогу и йти всюды, де бѣ не повстала небезпечность кому небудь зъ спѣльникѣвъ. Козаки заприсяглися. Потѣмъ справили веселый бенкетъ зъ гарматною стрѣльбою. Татаре не згѣршь козакѣвъ заживали напѣткѣ. У вечерѣ Карабей вернувсь до своего табору, а зъ нимъ

двоє старшинъ козацкихъ: вони одержали вѣдь Татаръ при-
сягу або шерть по ихъ закону.

Въ ночи Выговскій трюхи не наложивъ головою. Потайна
розмова съ Карабеемъ здавалася непевною. Та непевність
нобблышала, коли того жь дня прибувъ до табору Джеджалий.
Бувши Татариномъ зъ роду, вѣнь спостерѣвъ у розмовѣ Вы-
говского съ Карабеемъ такій натяканя, якихъ не зрозумѣли
инші, проте змовчавъ й пивъ за здоровлє Карабея. Выговскій,
по свому звичаю, удавъ зъ себе пняго, а якъ вѣдѣхавъ Ка-
рабей, лѣгъ спати у свому наметѣ. Джеджалий, самъ пняий,
пѣдкравсь до намету й штуркнувъ у гетьмана ратищемъ: сму
здалося, що вѣнь вѣивъ Выговского; выскочивши, вѣнь гордо
закричавъ: „Лежить собака, що кровь козацку Ляхамъ та Та-
тарамъ продає! У чорта теперъ грошѣ лѣчитимеш!“ Але
гетьманъ бувъ живий, й зрозумѣвши, що на него є змова,
втѣкъ до татарского табору.

Не вѣдомо, що сталося зъ Джеджалиємъ пѣсля сего
вчинку, тѣлько съ того часу про сего сподвижника Хмельниц-
кого нема згадки въ исторіи. Ще й ранѣйше вѣнь не бувъ
уже за полковника ирклѣвского, бо вже въ часѣ останнєй
рады Переяславской при боярину Хитрово, замѣсть него на
полковницкому урядѣ бувъ якійсь Матвѣй „Пацкеевъ“ (Пацько?).
Братанє Выговского зъ ордою налякало нарѣдъ, що й безъ
того вже бувъ настроеный на гетьмана єго ворогами. Суличичъ,
полковникъ паволоцкій, сповѣщавъ воеводу кїевского про злу-
ченє гетьмана съ ханомъ, про листованє съ Поляками. Павло
Яненко-Хмельницкій, полковникъ кїевскій, Дворецкій, наказный
полковникъ кїевскій, мѣщанє кїевскій, духовенство й самъ
митрополіта зняли ремство, звичайне, не щиро, бо самі на-
лежали до Выговского партіи. Украинцѣ, що наѣздили до Кїєва
зъ рѣзныхъ бокѣвъ, репетували: „Вже Татарє прийшли до
гетьмана, незабаромъ и Ляхи прійдуть, почнуть вороги церкви
божій руйнувати, людей нашихъ у полонъ гонити“. Деякї ли-
стовне Бутурлину прекладали, що бѣ царь приславъ свого
вѣйска Пушкарева на помѣчь та оборонивъ Украину; а то
Поляки съ Татарвою сынуть и на московскій сумѣжній край.
Зъ другого боку, приходили до Бутурлина листы инше о змѣ-
сту: були тамъ жалѣ, що Москалѣ руку тягнуть вѣдѣльш за
гетьмана та старшину, якъ за все вѣйско; отакъ

листъ написано було: „Пушкарь жадной послуги цареви не вчинивъ, хиба те за послугу мати, що надъ Донцемъ людей царскихъ повытинавъ (фактъ невѣдомый), и теперь дворы по за мѣстомъ попаливъ, а пушкарѣвцѣ грабують; проте вѣнъ зъ своею лютою праведнымъ стае, мы жъ съ правдою мѣсяца не находимо; вѣнъ родичѣвъ нашихъ и козакѣвъ багато забивъ, жѣнокъ та дѣтей ихъ помордувавъ, а въ васъ, невиненъ“. Бутурлинъ швидше вырядивъ гонцѣвъ до Москвы просити вѣйска; на Украинѣ, мовлявъ, небезпечно: Поляки вже прийшли, Татаре починають грѣзні заходы, въ краю великій неладъ. Въ Москвѣ почали вагатись. Останнихъ днѣвъ цвѣтня прибувъ до столицѣ Лѣсницкій за посла вѣдъ гетьмана й усею Запорожа; слѣдомъ за нимъ прибули й другі гонцѣ: Бережецкій та Богунъ зъ додатковою просьбою про вгамоване бунтовникѣвъ. Украинцѣ повѣдали, що Татарѣ покликано черезъ наглу потребу, й коли бъ вони не прийшли, то бунтовники вбили бъ гетьмана й зруйнували бъ увесь край. Поданя, які тодѣ робивъ Лѣсницкій, припадали до того, чого тѣлько мѣгъ бажати урядъ московскій. Знати, що Выговскій зъ своею партією, бажючи урядъ московскій обурити на Пушкаря, прирадили повабити Москалѣвъ на такій жъ поданя, які робивъ Пушкарь: Лѣсницкій въ имени гетьмана й усею вѣйска запорозкого прохавъ комісарѣвъ за для впорядкованя певного реестру, що бъ козакѣвъ не було бѣльшь вызначеного числа, 60 тысячъ, що бъ такимъ побытомъ не квапилось поспѣльство свавольно въ козацтво втискатись, черезъ що виходять и чвары и бунты; вѣнъ у купѣ раявъ послати воеводѣвъ въ украинскі мѣста й показувавъ на шѣсть мѣсть, де зручно воеводамъ пробувати: Бѣлу-Церкву, Корсунъ, Нѣжень, Черниговъ, Полтаву й Миргородъ; „про се, мовивъ Лѣсницкій, и гетьманъ и все вѣйско запорозке пренизько чоломъ бе; тѣлько тымъ и можна бунтъ угамувати; та хочъ великій государъ забажае й по иншихъ мѣстахъ воеводѣвъ настановити, то ще й тѣпше за для вѣйска: спокѣйнѣйше буде. Осъ и теперь Богданъ Матвѣевичъ Хитрово, вѣдѣжджаючи, покинувъ небагато вѣйска, а бунту поменшало“.

Урядъ ласкаво привитавъ посольство й настановивъ за комісаря за для реестрованя козакѣвъ боярина Василя Борисовича Шереметева, що мавъ бути за воеводу кѣевского; вѣнъ

мусивъ реєструвати козакѣвъ по полкахъ, почавши съ тыхъ полкѣвъ, що мѣстилися недалеко польскои границѣ. Що бѣ бѣльше поняли вѣры звѣткамъ про лютоване Пушкареве, Лѣсницькій привѣзъ просьбу вѣдъ Юрія Хмельницкого; той жалився, що пушкарѣвцѣ поплюндрували его маєтности, пограбували его людей, деякихъ люто замордували, иншихъ заняли въ неволю, й просивъ наказати, що бѣ вызволити ихъ.

Не вважаючи на ласку, яку чинили въ Москвѣ Выговскому, его вчинки почали здаватися непевними; виправили до него стольника Скуратова назирати, що вѣнъ коить. Скуратовъ зустрѣвъ гетьмана, якъ той саме йшовъ до Полтавы й ставъ зъ вѣйскомъ коло Голтвы. Гетьманъ, не бачившись съ посланцемъ, покинувъ его въ Голтвѣ й наказавъ ждати, поки самъ впорається съ Пушкаремъ. Се нѣ-бы-то для того, що бѣ послу царскому було безпечнѣйше; але Скуратовъ сказавъ просто, що царь его приславъ на розвѣдки, наказавъ бути при боку гетьманьскѣмъ та довѣдуватися, чи нема ще якои чвары въ вѣйску, чи слухаються гетьмана полковники й уся старшина козацка; вѣнъ напосѣдався, що бѣ Выговскій узявъ его зъ собою. Слѣдомъ за тымъ, не дѣждавшись вѣдповѣди, Скуратовъ рушивъ просто до козацкого обозу й давъ знати, що прибувъ съ царскими ласкавыми листами. Гетьманъ поневолѣ мусивъ витати его, та вже не дуже ховазъ свою досаду.

Посла увели въ обозъ и помѣстили близько гетьманьского намету; прийшовъ козакъ й оповѣстивъ, що гетьманъ кличе до свого намету пѣшки, бо недалеко; посолъ затався: ходити пѣшки значному чоловѣкови, не вѣдповѣдно було его гѣдности. Почали за для него сѣдлати коня; якъ побачивъ те Самбѣло Выговскій, родичъ гетьманьскій, що вводивъ посла до обозу, заразъ давъ знати, й вѣдъ гетьмана привели коня. Коло намету гетьманьского зустрѣли посла полковники. Самъ гетьманъ выступивъ кѣлька ступнѣвъ зъ намету. Посолъ державъ промову, що попереду вже вивчивъ й подавъ два царскѣ листы. Тутъ вѣнъ, вѣдъ лица царя спытавъ про здоровле гетьмана й полковникѣвъ. Гетьманъ и полковники на знакъ вдячности низько вклонилися. Оденъ листъ гетьманъ прочитавъ самъ собѣ и тишкомъ. Въ тѣмъ листѣ сповѣщано гетьмана, що незабаромъ прибудуть до украиньскихъ мѣсть воеводы зъ вѣйскомъ. Гетьманови не подобався сей листъ, вѣнъ не читавъ его го-

лосно, та не показавъ и невдоволеня, поки ще не вправся зъ ворогомъ. Другій листъ Выговскій загадавъ писареві своему Грушѣ читати голосно. Ледви скѣнчивъ Груша довгій царскій титуль, Выговскій сѣвъ на своє походне лѣжко й попросивъ сѣдати гостя. Але Скуратовъ вѣдмовивъ: „Достоить царскава величества грамату слухать всю со всякою подобающею честию, а не сѣдя“. — „Усе въ васъ по високому“, мовивъ гетьманъ й прослухавъ листъ стоячи. Сей листъ сповѣщавъ, що Пушкарєви наказано покинути бунтъ та коритися гетьманови й старшинѣ. Узавши его вѣдъ Груши, гетьманъ переглянувъ его самъ:

„Симъ, каже, листомъ не вгамуешъ Пушкаря; якъ бы узяти его самого, та голову стяти, або живого прислати до вѣйска запорозкого“.

„Такій листъ, повѣдавъ Скуратовъ, пѣслано до полковника полтавского зъ стольникомъ Алфимьевымъ, и на Запороже те жъ пѣслано, вже ажъ двѣчи, черезъ мене жъ переслано тобѣ, гетьмане, копію за для вѣдома, й наказано менѣ при гетьману побути“.

Выговскій загримавъ: „Давно бѣ слѣдъ того злочинця пѣимати та прислати до вѣйска, я вже багато развѣ писавъ его царскому величеству; можна було вгамувати Пушкаря ще до Великодня; а коли не зволють его приборкати, то я самъ его вкоськаю; можна було доси его втихомирити; були бѣ цѣлї православнї христїяне, що вѣнъ безвинно повбивавъ; а я все терпѣвъ, все сподѣвався наказу его царского величества. Инакше я бѣ ще зимою вгамувавъ Пушкаря огнемъ та мечемъ. Я не допинався булавы, бажавъ жити собѣ на спокоѣ, та Богданъ Матвѣевичъ Хитрово обѣцявся менѣ дѣстати Пушкаря й привести до мене, коли жъ тѣлько не привѣзъ, а ще гѣрше пѣдбивъ его, надававъ ему соболѣвъ та й пустивъ, ще й до Барабаша написавъ. Барабашъ теперъ съ Пушкарємъ. Мы присягали его царскому величеству, що бѣ вѣнъ жадныхъ правъ нашихъ не рушивъ; й у пактахъ написано, що государь бѣльшу вѣльнѣсть намъ обѣцявъ, якъ за королѣвъ польскихъ було, а по нашихъ звычайхъ слѣдує отъ якъ: нѣ до полковника, нѣ до кого иншого листѣвъ безъ вѣдома гетьмана не посылати. Самъ гетьманъ скрѣзь чинить росправу; а вы всѣхъ гетьманами поробили; подавали Пушкарєви та Барабашєви листы, й съ та-

кихъ листѣвъ бунты почалися. А якъ мы присягали цареви, тодѣ Пушкаря й не було; все се вчинивъ неббжчикъ Богданъ Хмельницкій; та я иншихъ пактѣвъ, крѣмъ нашихъ, жадныхъ не бачивъ. Не слѣдъ було того починати. Теперъ Пушкарь пише, буцѣмъ ему позволено взяти на чотыри роки на кожного козака по десять талярѣвъ на рѣкъ, а на сотникѣвъ бѣльше; нѣ-бы-то мы собѣ взяли шѣстьдесять тысячь талярѣвъ, а того зовѣмъ не було. Не вперше до него такі листы посылають, та Пушкарь на нихъ зовѣмъ не вважає“.

„Се вже останній разъ, мовивъ Скуратовъ; почекай, пане гетьмане, що зробиць Пушкарь. Якъ не вчинить вѣнъ теперъ по царскому листу, то самовольство се такъ ему не минеться вѣдъ царского величества, а я зѣстануся та буду чекати“.

„Ты, стольнику, мовивъ гетьманъ, приѣхавъ пѣдглядати, а пѣдглядати тутъ нема чого, усе явно; звѣстокъ про ворога нема; я йду на Пушкаря й угамую его огнемъ та мечемъ. Куды бѣ вѣнъ не втѣкъ, то я его знайду й досягну; хочъ бы вѣнъ утѣкъ и въ царскій города, то я й туды пѣду, й хто за него стане, тому самому вѣдъ мене перепаде, а царского наказу довго чекати. Я Пушкареви не виненъ; не я почавъ: вѣнъ злигався зъ самовольцями та й прийшовъ до Чигирина-Дѣбровы. Я зъ нимъ хочу битися не за гетьманство, а за своє житѣ: Чекаю рады; я булаву покину, а самъ пѣду до Волохѣвъ, до Сербѣвъ або до Молдаванъ, менѣ скрѣзь радѣ будуть. Великій государь до насъ колисъ показувавъ ласку, а теперъ дѣймає вѣры злодѣямъ, що государеви не служили, на степу людей царскихъ забивали, казну царску грабували, отъ до тыхъ царь ласкавый, витає ихъ пѣсланцѣвъ, грошей та соболѣвъ имъ дає, а сихъ бунтовникѣвъ треба бѣ прислати до вѣйска запорозкого“.

Выговскій зъ досадою розлучився съ царскимъ пѣсланцемъ; вельми ему було прикро, що той прилюдно оповѣщавъ, що приѣхавъ доглядати за нимъ. Того жъ таки дня спѣткався съ посланцемъ Выговскій Самѣйло й такъ ему мовивъ:

„У вѣйску запорозкому велике зневѣре: думка, що царь по-турає Пушкареви; самъ Пушкарь доводить до того, що бѣ по всему вѣйску були царскій воеводы; репетують вони, що доти не вгамуються, поки воеводѣвъ не пришлють. А за королѣвъ польскихъ було подѣбне: настановили полковникѣвъ съ Полякѣвъ

и при кожному було чоловіка по десять Поляків; через те вчинився бунт: і полковників і Поляків побили“.

Тут, очевидячки, було натякане на становище Скуратова; его зарані перестерегали, хотіли, що б він сам боявся збаватись при гетьману.

Дня 17. травня запросив Выговскій московского посланця обідати до свого намету. Гетьманъ поважно підняв чарку за здоровле царя, та потім заговорив ще вщипливійше, як перше.

„Десь у васъ звичай такій, що б усе чинити по своїй волі. Через що бунты повстали? Все через ваших посланців; отаке саме й за королів польських бувало: як почали ломати наші вольности, то й бунты стали. Ось и тепер у Колонтаєві затримано наших козаків та Сербів, и имъ завдають такої муки, що и невільникамъ такої не буває. Що ж, хіба не знає про те его царске величество? Я готовый заприсягтися, що добре він про те вѣдає. Михайла Стринджу нащо пустили съ Путивля? Подержали, подержали, та и выпустили, а его б до війська, отъ бы и бунты перестали!“

„Дурно забожився, пане гетьмане“, мовив Скуратовъ: „Великому государеві невѣдомо, що твоих козаків та Сербів затримано. Се вчинилося безъ царского наказу; скоро ж твої посланці пожалілися, заразъ сказано затриманихъ пустити и воеводу скинути; а Михайло Стринджа съ товариствомъ втѣкли съ Путивля, а не выпущені“.

Стольникъ все намагався перечити жалобамъ Выговского, а гетьманъ таки свое провадивъ.

„Тобі не можна йти з мною, мовив Выговскій; збавайся въ Голтві, поки я впораюся съ Пушкаремъ. Чекати не можна: до Пушкаревої справи багато черни пристає та де-хто и съ полковою старшины на мене; збавайся въ Голтві, я поду а тебе сповѣчатиму“.

VII.

Тимъ часомъ повернувъ зъ Москвы Лѣсницкій и розпо-
вѣвъ, що царь витавъ его добре, а Пушкаренкового посланця,
Гискру, сказавъ затримати въ Москві. Выговскій бувъ задово-
лений зъ зичливости уряду московского, и першъ ніжъ при-

ступити до Полтавы, пославъ полтавцямъ ще разъ останнє умовляне, бажаючи показати симъ царскому посланцеву, що вѣнъ радый бы выконати царску волю про згоду, коли жь не хоче Пушкарь. Гетьманъ зичивъ доброго здоровля старшинѣ, черни полку полтавского й усѣмъ Запорожцямъ, що були при Пушкарю.

„Не вѣдомо намъ й доси, писавъ гетьманъ, зъ якои причини Запорожцѣ вийшли зъ Запорожа, прийшли до Кременчука та иншихъ мѣсть, чинять похвалки на вѣйско наше, обѣцяються худобу нашу грабувати та насъ убивати. Тѣлько й чути про душегубства; мы довго терпѣли, але теперъ мусимо боронити житя свого й идемо на васъ зовсѣмъ не того, що бѣ кровь розливати, якъ запевняє васъ старшина ваша, а що бѣ втихомирити свавольство. Вашї старшины дѣстали собѣ якїсь листы й баламутять та обдурюють васъ, простыхъ людей; у насъ є теперъ конїя листу, що приславъ царь до Пушкаря зъ дворяниномъ Ничипоромъ Хрисантовичемъ Волковымъ; пришлѣть двоухъ товаришѣвъ своихъ єбъ прочитати, запевнитися, що царске величество жадному свавольству не потурає, а каже такъ намъ, якъ и вамъ, що бѣ жили любо та одностайно; єзъ того правду нашу можете зрозумѣти, що царске величество ласкаво витаєв и зъ великимъ почотомъ вырядивъ у дорогу посланцѣвъ нашихъ Прокопа Бережецкого, Ивана Богуна й Григорїя Лѣсницкого, полковника миргородского, а Гискру за неправду сказавъ затримати на столицѣ. Що не хочемо розливати крови, можете єзъ того знати, що мы, затримавши свавольныхъ та неслухняныхъ людей, не вбивали нѣкого, а бережемо ихъ. Самъ Барабашъ за свѣдка нашої кротости й розсудливости. Хоч вѣнъ и багато лихого наконѣвъ, проте мы маєтностей у него не выдерли, якъ вѣнъ набрѣхує на насъ, а навпаки, хлѣбомъ та грошима запомогу ему дали; отакъ и думки не маємо помщатися надъ кимъ небудь зъ васъ; покиньте тѣлько вашї выгадки та не слухайте своихъ старшинѣ, що брехнѣ вамъ пишуть, буцѣмъ прислано вѣдѣ царя заплату вѣйску за чотыри роки, а мы бѣ то, до своихъ рукъ прибравши, вамъ не даємо; старшины вашї полковї у своихъ рукахъ мали оранды горѣлчанї й тютюнї и усѣ доходы полку полтавского, а мы нѣ єзъ чого не користувалися, и теперъ вамъ нѣчого вертати не можемо; коли не хочете терпѣти нѣякого лиха, то присылайте швидше

своихъ товаришѣвъ; скоро жь того не вчините, то вже опбсла вамъ часу не буде, бо вѣйна почнется“.

Товаришѣ не прибули съ покорою. Тымъ часомъ въ маю буда перша бѣйка пушкарѣвцѣвъ зъ гетьманцями; першимъ не пощастило: гетьманцѣ вдняли двѣ корогвы й бубны. Выговскій зъ усѣмъ обозомъ посунувся до Полтавы, покинувши Скуратова въ Голтвѣ. „Не журися, прошу твою милѣсть, написавъ до него Выговскій съ походу, — що тебе покинувъ у Голтвѣ, бо якъ его дѣймати вѣры ворогамъ царского величества? Я бережу тебе, що бѣ ты не попалъ до нихъ у руки. Я пбславъ умовный листъ до бунтовникѣвъ: не знаю, що съ того выйде, та якъ покоряться, то за все имъ выбачу; я не такий до розлитя крови завзятый, якъ Пушкарь, й скоро мы полагадимось, то я заразъ же тебе оповѣщу й пуцу до царского величества“.

Скуратовъ зѣостався на кѣлька днѣвъ, прислухався до поговорѣвъ и завваживъ, що всѣ не въ одно говорили: одно хвалило Выговского, друге Пушкаря, тѣлько жь знати було, що простѣ люде, чернь, прихильнѣйшѣ були до останнѣго. Простѣ козаки ватагами вѣткали зъ вѣйска Выговского. Козаки зъ мѣсточка Голтвы, на очахъ у царского посла, затылися та й не хотѣли йти зъ Выговскимъ на Пушкаря; гетьманъ тѣлько тымъ и примусивъ ихъ, що похвалився спалити й зруйнувати мѣсточко, коли не послухаються. „Куды я не вѣхавъ, писавъ Скуратовъ до Москвы, съ кимъ не балакавъ, козаки по сѣмъ боцѣ Днѣпра бажають, що бѣ царь приславъ у мѣста своихъ воеводѣвъ та вѣйсковыхъ людей; отже заднѣпрянецъ не того бажають: „Пушкарь, кажуть вони, хоче, що бѣ були на Украинѣ царскѣй воеводы, зъ роду въ насъ сего не буде, мы не поустимо!“

Довѣдавшись, про що треба, царскѣй пбсланецъ и зновъ ставъ вымагати, що бѣ гетьманъ пустивъ его бути при нему. Не знати, якъ воно вышло, чи то его покликавъ нарештѣ самъ гетьманъ, чи Скуратовъ проти его волѣ приѣхавъ, тѣлько пбдъ часъ вѣйны пбдъ Полтавою Скуратовъ бувъ у козацкому таборѣ.

Останнихъ днѣвъ травня, Выговскій поставивъ орду въ Соколячѣмъ Байрацѣ; потѣмъ съ козаками та Нѣмцями посунувъ близше до Полтавы, покинувъ Нѣмцѣвъ у долину Полу-

зоряхъ, а самъ съ козаками та величезнымъ обозомъ рушивъ ще далъ; наблизившись до самой Полтавы, гетьманъ такъ розташувався зъ обозомъ, мѣжь селами: Жуками та Рябцями саме на пригорбѣ, що бѣ зъ мѣста видко було возы.

Пушкарь не важивсь бувъ виходити, думавъ, що красше засѣсти въ Полтавѣ та вѣдбиватися вѣдъ ворогѣвъ; але дейнеки забунтували, зняли крикъ, що въ Выговского вѣйска трохи, докоряли своему керманичеви, що вѣнъ злякався та вымагали, що бѣ вѣвъ ихъ на ворога. Голотѣ повабнѣ були Выговского возы, а вона й гадки не мала, що Выговскій саме й важивъ на те бажане опанувати возы; для того й постановивъ ихъ на видночѣ.

Дня 1. червня на свѣтанѣ Пушкарь рушивъ съ Полтавы. Выговцѣ заразъ же сыпнули въ ростиць. Голота допалася до возѣвъ, де були бочки зъ горѣлкою: „Тутъ, пише лѣтописецъ, вони не сподѣввалися кѣнца своему щастю“.

Саме того й чекавъ Выговскій. Вѣнъ метнувся въ долину Полузорѣ й рушивъ напередъ Нѣмцѣвъ, а самъ побѣгъ до Соколячихъ Байракѣвъ за Ордою.

Нѣмцѣ не гараздъ справилися. Дейнеки полатали имъ боки дручками та й прогнали, а самѣ зновъ узялися до горѣлки й повпивалися на смерть.

Тодѣ Выговскій та Карабей ударили на нихъ съ Татарами. Барабашъ зъ своими Запорожцями задалегѣдъ одтягнувъ та й утѣкъ. Пяна жѣ голота не здолала не то боронитися, а й руками звести й уся погинула вѣдъ татарскихъ шабель.

Пушкарь бився до останку: благавъ, заклинавъ, сварився... все те даремно. Не було де взяти стѣльки воды, що бѣ поодливати бѣдолашне вѣйско. Нарештѣ якійсь козакъ, що бѣ пѣдслужитися Выговскому, стявъ полковникови полтавскому голову, та й принѣсъ до нѣгъ побѣдника.

Выговскій вступивъ до Полтавы; половину мѣста було вже тодѣ зруйновано та спалено. Полтавщина, каже лѣтописецъ, сорокъ девять лѣтъ оддалѣкъ колотнечи бувши, цвила собѣ, пышалася, а пѣсля Выговского завитаня не швидко поправилася. Татарва сыпнула по околицяхъ, палила села, забивала людей, нѣвечила жѣвнокъ. Такъ воно тяглося чотыри днѣ, ажъ поки вѣйско не заворушилося та не стали козаки докоряти Выговскому, що дозволивъ Ордѣ батькѣвщину плюндрувати.

Тодь Выговскій сказавъ, що нехай охочі спиняють свавольство Крымцѣвъ. Хочь Татарь було багато, та вони розбилися на купы чи загоны й козаки ратували зъ ихъ рукъ и бранцѣвъ, и нашарпану здобычь; Татаре, що Выговскому допомагали, повернулися зъ нѣчимъ. Выговскій не боявся роздрочити ихъ, бо все мбгъ скинути вину на свавольныхъ козакбвъ. Перебувши кблька днѣвъ у Полтавѣ, гетьманъ зновъ упорядкувавъ полкъ полтавскій й настановивъ за полковника Хвилона Гаркушу.

Того жь часу Гуляницкій втихомиривъ ворохобню въ Лубняхъ. Хоча полковникъ лубенскій Швець тягъ руку за Выговскимъ, та просте козацтво съ поспбльствомъ пристало до Пушкаря й Швець поневольт мусивъ чинити усѣхъ волю. Коли Гуляницкій наблизився до Лубень, Лубенцѣ замкнулися. Швець утѣкъ. Мѣсто взято приступомъ. Люде нестямно втѣкали, ховаючись вбдъ ворожою партію; сила народу погинула въ Султ. Довгала, наказного полковника миргородского, Миргородцѣ, боячись долѣ Лубень, схопили й арештували; обрали другого—Козла, й оголосили, що вони за Выговского. Звбдти Гуляницкій рушивъ до Гадяча й его тежъ дбставъ. Усе корилося Выговскому. Бунтовлива голота кидала свои дручки та просила ласки, жалекуючи нишкомъ за своимъ полковникомъ.

VIII.

Гетьманъ хотѣвъ вбдправити Скуратова, але пбсланецъ, чинивши по наказу, збстався при нему й оповѣстивъ, що проводитиме его назадъ до Чигирина. Се не подобалося Выговскому. Коли обозъ рушивъ назадъ та дбйшовъ до мѣсточка Манжелика, прибувъ до гетьмана козакъ зъ листомъ вбдъ полковника бѣлоцерквского: полковникъ сповѣщавъ его, що приѣхавъ до его мѣста воевода зъ Москвы, а слѣдомъ за нимъ прибуватимуть до мѣстъ воеводы, якъ ранѣйше було сказано. Отже, хочь гетьманъ наче бъ то й згодився на воеводъ боярини Хитрову, та тодѣ вбнъ мусивъ згожатися, ишла бо рѣчь про те, чи оберуть его самого, чи нѣ. Тымъ-то вбнъ й вбдсунувъ сю справу, ажъ поки поѣде въ Москву. Теперъ, побивши свого головного ворога, Выговскій наваживсь не спиняти свои

незвичливости до Москалѣвъ, й загомонѣвъ съ посломъ уцѣпливо и грубо.

„Чи бачь, твоя милѣсть: приѣхали воеводы, приѣхали зновъ заводити бунты. Полковникъ бѣлоцеркѣвскій пише, що Бутурлинъ съ Кієва оповѣстивъ его; воеводу въ Бѣлу Церкву назначено; а я ще въ Кієвѣ казавъ: пиши, пиши, Андрѣю Василевичу, та самъ стережися“.

„Не по правдѣ, пане гетьмане, гримашь, мовивъ ему Скуратовъ: ты самъ писавъ до великого государя, що бѣ по государевыхъ черкаскихъ мѣстахъ були воеводы“.

„Нѣ, мовивъ гетьманъ, я сего зъ роду не просивъ; я писавъ до великого государя, що бѣ приславъ менѣ тысячу чоловіка драгонѣвъ, та тысячу салдатѣвъ, покорити бунтѣвникѣвъ, та въ Москвѣ смѣються зъ моихъ листѣвъ. Павло Тетеря та Хведоръ все менѣ оповѣдали. Пѣсланцѣвъ моихъ затримують въ Москвѣ, а Ковалевскій казавъ, що чувъ вѣдъ Артамона Матѣева, наче великій государь не хоче, що бѣ я бувъ за гетьмана. Десь вамъ треба гетьмана по вашѣй волѣ, такого гетьмана, що бѣ вхонити за чуприну та й водити якъ загодно!“

„Якъ тодѣ треба було царскихъ вѣйсковыхъ людей, вѣдмовивъ Скуратовъ, то чому ты не взявъ ихъ у окольничого и воеводы князя Григорія Григоровича Ромодановского? Та й зъ окольничимъ Богданомъ Матѣевичемъ Хитрово були вѣйскові люде: мѣгъ ты й у него взяти. Неправду тобѣ кажуть твои пѣсланцѣ, буцѣмъ ихъ затримують: самі вони гаяться черезъ власнї справи та й вѣдмовляються, хочуть себе чимъ небудь виправити. Тѣдъ, пане гетьмане, въ Москву, самъ побачишь до себе царску ласку. Ковалевскій брехавъ тобѣ, що ему Артамонъ казавъ; Ковалевскій хотѣвъ тобѣ пѣдслужитися. Коли бѣ великій государь не хотѣвъ тебе мати за гетьмана, то бѣ не приславъ тобѣ листѣвъ на затвердженѣ гетьманства; великому государеви вѣдомо, що ты вѣрнѣйшїй вѣдъ иншихъ у вѣйску запорозкѣмъ“.

„Мы, каже Выговскій, воеводѣ не просили у царя; я не знаю й не вѣдаю про воеводѣвъ“.

„Якъ же, пане гетьмане, ты не вѣдашь, вѣдмовлявъ Скуратовъ, отъ же я самъ привѣзъ тобѣ великого государя листъ, а въ тѣмъ листѣ оповѣщано тобѣ, що незабаромъ прийдуть

воеводѣвъ та вѣйсковыхъ людей. Сказано було, що бѣ ты написавъ по всѣхъ царскихъ мѣстахъ, що бѣ принимали воеводу та вѣйсковыхъ людей зъ великимъ почотомъ, та давали имъ двори й усяку запомогу. Ты взявъ той листъ, прочитавъ, та й нѣ слова не казавъ менѣ тодѣ про воеводѣвъ. Воеводы та вѣйсковѣ люде ѣдутъ сюды, що бѣ васъ же берегти та боронити“.

„Нѣколи я, вѣдказавъ Выговскѣй все зъ бѣлшою досадою, не просивъ, що бѣ у Бѣлу-Церкву прислалѣ воеводу. Я не писавъ про те до царя. Воевода якъ приѣхавъ, такъ нехай и вѣдѣде. Я скажу ему нѣчого не давати. Коли вже довелосѣ приѣздити сюды воеводамъ царскимъ, то вони повиннѣ були до мене, до гетьмана, приѣхати, а потѣмъ вже ѣхати по украинскихъ мѣстахъ, а я самъ имъ вкажу; а якъ же вони, минувши мене, гетьмана, по мѣстахъ ѣдутъ? Се все для самогъ тѣлько колотнечи. Не треба намъ воеводѣвъ, та вѣйсковыхъ царскихъ людей! Отъ у Кѣивѣ не першѣй рѣкъ царскѣ люде зъ нашими людьми кѣями буютьсѣ, а якъ довелосѣ зъ самовольцями поратисъ, то я й безъ царскихъ воеводѣвъ та вѣйсковыхъ людей впоравсѣ. А царскѣ люде де були? Сѣ Пушкаремъ! Якъ була бѣйка зъ бунтѣвниками, то нашѣ Нѣмцѣ вѣдняли вѣдъ нихъ московскѣй барабанъ!“

„Та же я самъ, вѣдмовлявъ Скуратовъ, бувъ сѣ тобою на бою пѣдъ Полтавою та й не бачивъ царскихъ людей, а тѣлько козакѣвъ тамъ бачивъ. Хочъ бы ты бувъ одного менѣ показавъ убитого Москаля зъ нашихъ крайныхъ мѣстъ. А що кажешъ, пане гетьмане, про барабана (тамбура), такъ то зовсѣмъ не барабанъ, а бубонъ; вѣ насъ такѣ бувають у ведмѣдникѣвъ. А хочъ бы й справжнѣй бувъ барабанъ, такъ що жѣ таке? Украинцѣ ѣздѣть до царского города Москвы, й у всякѣ мѣста приѣздѣть та й купують, що имъ треба. Забороны на те нѣякои имъ нема. Людей же царскихъ не було сѣ Пушкаремъ нѣ одного чоловѣка“.

„А нащо жѣ поузордоннѣ воеводы, мовивъ Выговскѣй, моихъ зрадникѣвъ та самовольцѣвъ у себе переховують? и теперъ ихъ доволѣ вѣ Змѣивѣ та Колонтаевѣ; воеводы держать ихъ та й не выдають менѣ. Нашѣ ледащицѣ накоять тутъ лиха та й тѣкають у московскѣ мѣста, а тамъ ихъ переховують! А вѣдъ насъ вимагають, що бѣ мы царскихъ зло-

чинцівъ выдавали! Теперь я оповѣщаю васъ: не выдаватиму вашихъ злочинцівъ, що тѣкають до насъ зъ Московщины, й воеводѣвъ не пушу до своихъ мѣстъ. Що воеводы царскій намъ чинять, такъ и мы имъ чинитимемо. Царь тѣлько влещуе мене, а его воеводы бунты на мене пѣдтримують; въ Москвѣ нѣчого не допросишся. Теперь я бачу, що пѣдъ Польскимъ королемъ намъ добре було: до него доступитись просто, й казати можна про все, що треба, заразъ тобѣ й резолюцію скажуть“.

„Ты, гетьмане кажешъ: за королѣвъ Польскихъ було вамъ добре, тѣлько згадуючи про те, слѣдъ бы вамъ плакати. Тодѣ всѣ благочестивѣ христіане були въ Ляхѣвъ у неволѣ й дѣзнавали всякого насильства та примусу до вѣры латиньскои, й мѣжь вами уніяцтво ширилося. А скоро стали пѣдъ протекцію великого государя, такъ теперь и вѣра благочестива шириться на хвалу Богови милостивому та вамъ на славу довѣчно; съ царскои ласки васъ и вѣдъ ворогѣвъ оборонено; треба вамъ ласку царску до себе знати, й не мовляти такихъ высокихъ рѣчей. Не годиться казати, що тобѣ воеводѣвъ царскихъ не треба й що не выдаватимешъ зрадникѣвъ царскихъ: се ты не коришся наказу царскому“.

„Я, мовивъ Выговскій, радый служити вѣрно царскому величеству, а воеводѣвъ та людей вѣйсковыхъ менѣ не треба, черезъ нихъ тѣлько бунты почнуться“.

Якоюсь чудною була теперь мова гетьмана, якъ порѣвняти съ тымъ, що Лѣсницкій въ Москвѣ въ имени гетьмана й усего вѣйска прохавъ прислати воеводѣвъ. Лѣсницкій самъ раявъ зреструвати вѣйско козацке; теперь старшина була симъ вельми незадоволена.

„Не треба, не треба воеводѣвъ!“ кричавъ Богунъ: „Жѣнокъ та дѣтей нашихъ приѣхали реструвати. Та й ты столнику, йдешъ до насъ у Чигиринѣ либонъ чи не за воеводу: гляди, лишень, чи не завадить тобѣ!“

Посолъ образився й попрохавъ гетьмана, що бѣ угамувавъ Богуна. „Цить! гукнувъ на того Выговскій: се не теперѣшня рѣчь!“

Скуратовъ нагадавъ бувъ гетьманови, що вѣнѣ обѣцявся ѣхати въ Москву, й що теперь, коли вже бунты покорено, часъ бы рушати. Гетьманъ проти сего вѣдрѣкъ вельми не вѣвѣ-

чливо: „Не можна, каже, мені їхати до великого государя, бо зновъ бунтовъ у войску сподѣваюсь“.

Дня 17. червня прибувъ Скуратовъ зъ гетьманомъ до Чигирина, й побачивъ, що неувѣчливѣсть до него, навѣть зневага що дня бблшають. На его очахъ приѣздивъ посоль кримскій намовляти Выговского вкупі звоювати Ракочія краі, й Выговскій выправивъ до хана посольство; слѣдомъ прибувъ гонецъ польскій Стрѣлковскій й оповѣстивъ, що незабаромъ приѣде за посла Янъ Бенѣвскій, вѣдомый козакамъ. Скуратовъ ажъ чотыри разы посылавъ до гетьмана прохати побачитись, та гетьманъ не пускавъ его до себе, ще й переказавъ, що ему нема чого сидѣти въ Чигирині.

Не знати, якъ и коли побравъ Скуратовъ, тѣлько въ лицю его не було въ Чигирині. Тымъ часомъ прибувъ до Кіева новый воевода, бояринъ Василь Борисовичъ Шереметевъ. Бутурлинъ попрощався зъ Україною; вінъ знавъ, якъ поводитись зъ народомъ, не потуравъ войсковымъ людямъ, що не разъ бдилися съ тубольцями й тымъ запобігъ собі въ останнихъ любови. Бояринъ Шереметевъ прибувъ на Украинну, пишаючись московскою силою й перевагою си надъ Україною. Лѣча незичливѣвъ побблшала...

„Василь Борисовичъ, казавъ Выговскій одному игумену, що переказувавъ его слова бояринови Ртищеву, не тѣлько завдає мѣщанъ усякихъ въ острогъ, а й кривдить козакѣвъ та духовныхъ: нахваляється, що загарбає церковні мастности; до того, мене й знати не хоче, повернувъ на нѣвець й самъ гетьманомъ себе узыває“.

Чоловѣкъ прозѣрный, Шереметевъ ставъ вбачати зраду; ще въ Московщині не подобалось ему вольнолюбовство Украинцѣвъ; ставъ вінъ поводитись зъ ними такъ, якъ звикъ у своій Московщині; пышався своєю властю, казавъ, що вінъ старшій за гетьмана. Ще не встигъ вінъ гараздъ и оглянутися, а вже здобувъ собі вѣдъ усѣхъ незичливости.

У гетьмана вийшла сварка й зъ Ромодановскимъ. Ще пбсла полтавской пригоды Пушкаря, Ромодановскій вступивъ на Украинну та й ставъ у полку прилуцкѣмъ; Барабашъ бувъ у него, зъ нимъ бувъ и ще дехто съ пушкаревой партіи: Довгаль, Семенъ писарь (сей бувъ нѣ-бы за арештованого, а справдѣ ходивъ по волі). Выговскій вважавъ усѣ сі вчинки

собѣ за перешкоду й жалѣвся, що Ромодановскій, прийшовши на Україну нѣ въ якій справѣ не пытається въ него, керманича краю. Ромодановскій, маючи себе за старшого надъ гетьманомъ, винувативъ Выговского, що той до него не навѣдуться. Гетьманъ казавъ, що Ромодановскій хвалиться злапати его та притягти до себе: „Не можна жити инакше, якъ оточивши себе Татарами“, казавъ гетьманъ. Выговскій писавъ до царя та жалѣвся, що нема ему вѣдъ царя вѣдповѣди. „Побивши, каже, Пушкаря, я заразъ же написавъ черезъ дяка Василя Петровича Кикина, а менѣ нѣчого не сказали; чи жалоби мои не доходятъ, чи тутъ щось инше дѣється, не вѣдаю й розуму не доберу: съ царского наказу кривдять мене Шереметевъ зъ Ромодановскимъ, чи нѣ?“ Выговскій прохавъ, що бъ выведено вѣско; Ромодановскому наказано рушати зъ Украины, але вѣнъ покинувъ частину вѣска по мѣстахъ; у вѣсковыхъ людей почалися сварки та бѣйки зъ мѣщанами: гетьманъ потуравъ народнѣй нелюбови до Москалѣвъ, де бъ вона и якъ не виявлялась. Якъ тѣльки Козель, полковникъ миргородскій, сповѣстивъ его, що въ Гадячѣ стали московскій вѣсковѣ люди, Выговскій дозволивъ ему выгонити ихъ силою й битися зъ ними якъ зъ ворогами. Поузкордоннѣ воеводы, якъ звичайно, выряжали своихъ людей на Украину на розвѣдки; перше тѣ шпигуны вѣздили безпечно, а теперъ ихъ стали ловити та завдавати въ острогъ. Молодцѣ, що жили съ краю Сѣверщины, купами почали вчапати въ поузкордоннѣ села московскій Сѣвского повѣту, грабувати та палити...

IX.

Въ Польщѣ, на 10. липця мавъ зѣбратись соймъ. „Намъ теперъ, писавъ король въ універсалѣ, нема чого бажати бѣльше, якъ згоды съ царемъ Московскимъ та злученя державы польской зъ московскою. Комісія виленська гараздъ може стати за доказъ нашои до того прихильности. Мы скликаемо генеральный соймъ зъ усѣхъ урядникѣвъ королѣвства польского, найбѣльше, що бъ затвердити братерске поєднане зъ народомъ московскимъ та сполучити обидвѣ державы, що бъ довѣчна года, звязокъ та непохибне єдинство сталося мѣжь Поляками

та Москалями, двома сусѣдними народами, що вийшли зъ одного жерела славянської крови й мають трохи не однакові вѣру, мову та звичаї. Наказую урядникамъ королѣвства, мѣркувати про способи такого злученя, що бѣ нарѣдъ московскій, злучений съ польскимъ, одержавъ право старосвѣткою вольности польскою та вѣльного обраня королѣвѣ“.

Гетьманъ козацкій зъ старшиною послили зъ України депутатѣвъ на той соймъ, неначе за для того, що бѣ заздалегѣдъ пристати до Польщѣ въ сиблку та забезпечити черезъ те Україну; бо якъ повднаються колись Москва съ Польщею, то й Украина могла бѣ пристати до сєй сполученою державы зъ своими правами. За посла въ Варшавѣ бувъ обозный Тимохвѣй Носачъ съ товариствомъ. Выговскій на той часъ загадавъ, що бѣ усѣ козаки були при зброї.

Тымъ часомъ зъ Варшавы подали цареви єго послы звѣстку, що туды, мовъ на наругу умовѣ Хмельницкого, прибули козацкій депутаты; послы, пильнуючи чєсти царскою, не схотѣли здѣймати съ Поляками й рєчи, поки вони не выпровадять козакѣвъ; паны мусили вѣдвести депутатѣвъ на передмѣстя. Черезъ кѣлька часу наспѣла зновъ цареви звѣстка вѣдъ послѣвѣ: не хочуть Поляки обирати царя на престолѣ; послы винуватили за сю перемѣну козакѣвъ.

Справдѣ, коли Тимохвѣя Носача пущено до короля, то вѣнъ вымагавъ, въ имени всеи Украины, що бѣ Польща додержала свои обѣтницѣ, дала корону Олексѣю Михайловичу, а права Украины що бѣ забезпечила особливимъ зъ нею трактатомъ. Носачъ промовлявъ зъ запаломъ й навѣтъ грубіянсько. Паны вѣдповѣли, що пришлють особливыхъ комисарѣвъ скласти умову зъ Україною. Депутаты сойму, запевнившись, що можна прилучити Украину до Польщѣ, покинули свою раду (буцѣмъ черезъ пошесть) й обмежувалися саме тымъ, що обѣцялися посламъ московскимъ назначити комисію за для розмѣркованя, на якѣй основѣ можуть обыдѣ державы узятись до сполученя. Послы царскій зрозумѣли, що Поляки хочуть тѣлько часъ прогаяти.

Поляки ширѣ заходилися, нахилати Выговского й усю Украину до злученя съ Польщею. Хитрый Бенѣвскій безъ перестанку листувався зъ гетьманомъ, зъ старшиною, державъ у Чигиринѣ агента, мѣщанина львѣвского, Грека Теодосія Том-

кевича, що підлабузившись до Поляківъ и до козаківъ, безъ перестанку вдивъ зъ Украины въ Польшу, й бувъ за посередника міжъ козацкимъ урядомъ и Беневскимъ. Спершу Выговскій неначе подававъ Полякамъ таку жъ непевну надѣю, якъ и небожчикъ Хмельницкій. Пѣсля его обраня, король пѣславъ ему поздоровленє; Выговскій подякувавъ, але не показувавъ охоты до пѣдданьства Польшѣ. Архиепископъ Гнѣзненскій написавъ ему, що вѣльному народови зручно пристати до вѣльного. Выговскій згоджувався зъ симъ, але додавъ, що „зъ Божой волѣ, жаденъ зъ нашихъ спѣльничківъ не показавъ такого благородства, якъ царь Московскій, що виявивъ до насъ велику ласку“. Вѣнъ вдававъ себе непохибнимъ та твердимъ въ зносилахъ съ Поляками, не хотѣвъ поступитись Пиньскомъ, що пѣдклонився Хмельницкому, й хвалився, що почне вѣйну, коли Поляки выгнали звѣдти козацку залогу.

По троху все перемѣнялося. Весною невтомный Беневскій писавъ, що его надѣѣ справджуються; що козаки не миряться зъ Московщиною, и се бѣ-то черезъ его заходы. Шкода, що не вѣдомѣ всѣ тѣ заходы, якихъ вживавъ сей меткій дипломата, що бѣ надати Выговскому съ козацкою старшиною ненависть до московского уряду. Вѣдомо тѣлько, що Поляки розсылали по Украинѣ проклямаці та листы, страхуючи старшину всякими лихами, що насуваються зъ Москвы. Певна рѣчь, що прихильнѣсть до злученя съ Польщею бѣльшала тымъ дужше, чимъ бѣльше зъявлялося непорозумѣне зъ Москвою.

Вѣдъ половины червня Выговскій пѣславъ до Беневского Тетерю, самого найщиршого прихильника Поляківъ; писавъ, що зрѣкається спѣлки съ царемъ, й, якъ треба буде, радий съ Татарами на царя бити. Що про Беневского, то сей буцѣмъ прихильникъ Украины, що сыпавъ козакамъ такѣ любѣ обѣтницѣ та лестощѣ, въ листѣ своему до коронного гетьмана писавъ, що потреба примуше змовлятися, хочъ воно й геть бы красше, якъ бы можна пѣдгорнути собѣ козаківъ шаблею, безъ усякихъ трактатѣвъ.

Зновъ заворушилися на Лѣвобережѣ недобитки зъ партіи Пушкаря та Барабаша. Вороги Выговского запобѣгали собѣ помочи у Ромодановского та поузкордонныхъ воеводѣвъ; тымъ часомъ гетьманьска політика обернулася на добру спѣлку съ Польщею, й Выговскій мусивъ сподѣватися, що, скоро довѣда-

ються про те въ Москвѣ, то заразъ вѣско рушить на Украину. Гетьману треба було помѣркувати зъ народомъ про важну справу на генеральной радѣ. Мѣсяця серпня гетьманъ по всѣхъ полкахъ пѣславъ наказъ, що бѣ усѣ збиралися, зброилися та ладилися въ походѣ. Тымъ часомъ урядъ московскій, хочъ и знавъ про неспокой на Украинѣ, та складавъ все на Поляковѣ та ихъ заходы й показувавъ, якъ и перше, нѣ бы йме вѣры гетьманови. Зъ Москвы пѣслано до Выговского нового пѣсланця, пѣддячого Якова Портомонна, съ подарунками та ласкавымъ словомъ царскимъ. Вѣнъ прибувъ до Чигирина 9. серпня. У царскому листѣ до Выговского хвалено его за вѣрность, навчали гетьмана съ козаками не дѣмати вѣры проклямаціямъ, що розсылають Поляки по Украинѣ та клепають на боярѣ та воеводѣ московскихъ, що бѣ учинити сварку.

Але пѣддячий побачивъ, що вже зовѣмъ не той вѣтеръ вѣе. На его любязній рѣчи гетьманъ вѣдповѣвъ, що радий служити цареви, а потѣмъ мовивъ такі слова:

„Зъ рѣжныхъ мѣстѣ пишуть до мене полковники, сотники й осаулы, що воеводу Василя Борисовича Шереметева та князя Ромодановского присылають до насъ на Украину для того, що бѣ мене зъ свѣту звести. По рѣжныхъ мѣсяцяхъ Украины вѣскові люде полку князя Ромодановского вбивали нашихъ людей, пустишили та грабували; самъ князь Ромодановскій принявъ до своего полку Барабаша, Лукаша та иныхъ вороговѣ моихъ. Коли я прохавъ запомоги на Пушкаря, царъ не давъ, а коли впорався я съ Пушкаремъ самъ, такъ тодѣ й вѣско пришло, що бѣ самовольцѣвъ змѣняти та нові бунты заводити. Я не хочу чекати, поки вѣскові люде на насъ вѣною прийдуть. Пѣду самъ на Заднѣпрѣ зъ усѣмъ козацкимъ вѣскомъ та съ Татарами. Буду шукати та спиняти бунтовникѣвъ, а скоро царскій вѣскові люде почнуть ихъ боронити, або ще й дровичися на нашѣй Украинѣ, то й я не змовчу; я битиму на царске вѣско, коли воно почне переховувати бунтовникѣвъ; й до Кіева пѣшлю брата своего Данила зъ вѣскомъ та съ Татарами; повелю выгонити звѣдти боярина Шереметева та зруйнувати фортецу, що спорудили по приказу его царского величества“.

„Про таке, вѣдмовивъ ему пѣсланецъ, тобѣ, гетьмане й гадати не можна, а не тѣлько казати. Боярина Шереметева та околѣничного князя Ромодановского ты самъ прохавъ, що бѣ

прислано. Не йми вѣры листамъ твоихъ полковникѣвъ, сотникѣвъ та осаулѣвъ. Царь наказавъ войсковымъ людямъ, що бѣ не важилися нѣкого чѣпати й нѣкому кривды не чинили; а хочь бы тамъ що й вышло, то тобѣ бѣ, гетьмане, годилося вѣдписати про те великому государеву; его царске величество загадавъ бы учинити слѣдство та й рѣшенець бы свѣй потѣмъ приславъ; а коли ты зѣбравъ войско та прикликавъ Татаръ, то се значить, що ты ламаешь святу заповѣдь та свою присягу“.

„Багато я писавъ, сказавъ проти сего Выговскій, й полѣвъ своихъ неразъ посылавъ, а теперь тѣлько й зѣсталося менѣ, що йти зѣ войскомъ та съ Татарами“.

Якъ на те, якъ разъ у сей часъ, бояринъ Шереметевъ приславъ гонця зѣ листомъ, прохати Выговского, що бѣ побачитись.

„Уже не оденъ разъ пише до мене бояринъ, мовивъ Выговскій, що бѣ намъ зѣйтися, та часу немає. Ось якъ полки зберуться, тодѣ й розмова вѣ насъ буде“.

Царского пѣсланця пустили на квартиру. Незабаромъ прибѣгъ другій гонець зѣ Москвы, Хведоръ Тюлюбаевъ, спытати: чого войско запорозке узброюеться, й на кого?

Дня 11. серпня гетьманъ рушивъ съ Чигирина. До Портомоина пришло шѣсть чоловѣка й оповѣстили, що гетьманъ пѣславъ ихъ вартувати коло двора пѣсланця московского. Слѣдомъ привели на той самый двѣръ Тюлюбаева й помѣстили вкуцѣ съ Портомоинимъ, за карауломъ. Та вартовѣ не дуже пильнували. Гонцямъ, мабуть, можна було й съ приходячими розмовляти й звѣстки дѣставати та подавати. Дня 30. серпня на той двѣръ, де були гонцѣ, прийшли, зѣ гетьманьского наказу, осаула мѣщаньскій й два бурмістры съ козаками, узяли обохъ пѣсланцѣвъ зѣ ихъ провѣдниками съ Путивля, повѣдбировали вѣ нихъ одѣжь та коней, повели на гетьманьскій двѣръ, закували вѣ кайданы й сторожу поставили. „И терпѣли мы, доводивъ Портомоинъ, и голодъ и всяку нужду, а харчу давали намъ трохи. Три тыжнѣ сидѣли мы вѣ кайданахъ, потѣмъ насъ розкували, розвели по дворахъ, и сидѣли мы тамъ за карауломъ, якъ и перше“.

Тымъ часомъ, на початку серпня, Ромодановскій выпровадивъ Барабаша зѣ сторожею до Шереметева вѣ Кіевъ, на войсковый судъ, якъ опбселя выявили. Урядъ московскій вважавъ его за виноватця та не хотѣвъ безъ войкового суду

вбддати его Выговскому на пѣмсту. По дорожѣ, вже недалеко Кієва вѣ мѣстѣ Гоголевѣ, коли сотня, що провозжала Барабаша, стала на нѣчь, знеобачка напали на неи козаки полку черкасского, за приводомъ полковника черкасского Джулая. Кѣлька дѣтей боярскихъ забито, иншихъ пограбовано, деякї повтѣкали; самъ начальникъ конвою Левшинъ дѣбѣтвся зъ Барабашемъ у полонѣ. Ихъ посадовили на возы та й повезли до Переяслава. Выговскїй звелѣвъ везти Барабаша за Днѣпро вѣ обозѣ, що бѣ судити на козацкѣй радѣ.

Коло того часу, кажуть, лучилась бы то така подѣя.

Днѣпромъ, повѣдали, нѣ бы то плывѣ гонецъ зъ Москвы зъ листомъ до воеводы кїевского Шереметева. Козаки переняли его та й привели до Выговского.

На козацкѣй радѣ прочитали перенятый листъ. А тамъ, оповѣдають тодѣшний лѣтописецъ польскїй, було написано, що Выговскїй зъ старшиною хочуть зрадити цареви, й наказувано Шереметеву потай схопити непевного гетьмана зъ однопумцями та й выпровадити зъ вартовыми вѣ Москву. Певна рѣчь, що се выгадка, а якъ що й сталося, то, мабуть, се чи не польска коверза. Листъ бувъ пѣдроблений.

„Се ще не все, казавъ гетьманъ козакамъ: втѣкачѣ зъ московского вѣйска оповѣдали, що царь хоче пѣслати на насъ свое вѣйско та выгубити все козацтво, лишивши всего на всего тѣлько десять тысячѣ“.

Знявся лютый крикъ.

„Чого ще маемъ ждати? Ходили до громады й до оборони самыхъ себе й старшины, присягали оденъ другому лягти, ратуючи панѣвъ полковникѣвъ и старшину“.

Выговскїй розпалувавъ такїй духъ, выкотивши кѣлька бочокъ горѣлки.

Выговскїй подався зъ вѣйскомъ до схѣдной межѣ Львобережа. А тымъ часомъ розбславъ по всѣй Украинѣ універсалы, що закликали нарѣдъ до повстаня на Москалѣвъ.

Козаки, пѣдбуренї на Москалѣвъ, скрѣзь почали ихъ переймати, грабувати та знущатися, абы де запопали на своѣй землѣ. Тодѣ помѣжъ козакѣвъ були молодцѣ, що безъ усякои причины радѣ були грабувати та самовольствувати; теперь имъ была на руку ковинька, бо самовольство не тѣлько не карали; а воно ще й дозволялося. Не було нѣ проходу, нѣ проѣзду

„И твоихъ государевыхъ проѣзжачихъ усякого чину людей по дорогахъ Черкасы забиваютъ, а иныхъ переймають та до гетьмана Ивана Выговского вѣдсылають“, такъ жалѣлися на Москву сумѣжнй воеводы.

Гетьманъ доручивъ братови своему, Данилу, захопити Кієвъ; при нему було пять полкѣвъ: бѣлоцеркѣвскій, павлоцкій, кієвскій, брацлавскій й поднієстряньскій... Та тому заходу вельми не пощастило. Козаки, наближаючись до Кієва, почали ловити коней на пашѣ й ударили на вартовй сотнѣ, що поставленй були по рѣжнихъ мѣсяцяхъ, пильнувати ворогѣвъ. Вартовй побѣгли, сповѣстили воеводѣвъ завчасу, воеводы й зѣбрали вѣйсковыхъ людей. Козаки вкочили до посаду, забили кѣлька Москалѣвъ, запалили посадъ, що бѣ було чисте мѣсце для приступу, й почали копати шанцѣ. А тутъ Москалѣ, выскочивши съ фортецы, напали на козацкй шанцѣ, выбили звѣдти козацкѣвъ й захопили у нихъ корогвы, бубны, бунчукъ, печать; простй козаки покидали зброю й покорилися, иншй пѣшли въ ростиць й хотѣли перехопитися черезъ Днѣпро та потопилися. Самъ Данило втѣкъ раненый. Почався допросъ съ пыткою козацкѣвъ. Вони съ переляку ганьбили Выговского й запевняли, що ихъ примусили йти до Кієва бѣйкою. Шереметевъ звелѣвъ имъ бѣльше не слухати гетьмана та й пустивъ.

Выговскій жалѣвся, що пѣсля того Шереметевъ почавъ слѣдство, мучивъ людей, стинавъ головы, зѣ самого тѣльки пѣдзору, бажаючи выкоренити непокорливый духъ. Выговского батько, Остапъ, Бутурлина приятель, втѣкъ зѣ семьею до Чигирина. Шереметевъ спаливъ Боришполь, що недалеко Кієва, бо довѣдався, що тамъ скупилися бунтѣвники.

Пѣсля такого невдачливого заходу, вѣднати у Москалѣвъ столицю Украины, Выговскій рушивъ до Гадяча, нѣ бы высочувати та карати бунтѣвникѣвъ та самовольцѣвъ, що зновъ розворушували пушкарѣвску справу. При нему були Татаре й польского шмать вѣйска. Зѣ нимъ вѣхали послы польскй Бенѣвскй та Евлашевскй зѣ инструкцією скласти спѣлку. Немиричь повиненъ бувъ влагодити справу.

Х.

Якъ тѣльки опинилося вѣйско коло Комышнѣ, 31. серпня прибувъ новыи гонецъ царскій, дякъ Василь Михайловичъ Кикинъ; вѣнъ неразъ на Украинѣ бувавъ у Хмельницкого й у Выговского. Москва вѣдала вже про все, що дѣялось на Украинѣ, навѣтъ про похвалки на вѣйско московске, й новыи гонецъ вѣхавъ вже не такъ, якъ бѣдолашныи Портомоинъ зъ милости-вымъ словомъ, а зъ вымовою та докорами.

Перше спѣткане выявило новому послови, на чому стоить справа у козакѣвъ. До него прийшовъ Полякъ и оповѣстивъ, що вѣнъ буде въ него за доглядчика. А проте витали его, якъ звычайно, съ шаною. Коли посоль вѣхавъ до гетьмана на зобачене, пѣше вѣйско стрѣляло, витаючи его; Кикинъ завваживъ опбсѣя, що на пѣхотѣ була вельми убога одѣжь. На зустрѣчъ ему гетьманъ выславъ двѣстѣ чоловѣка съ полку чигириньского; козаки позлѣзали съ коней, всѣ вклонилися, а полковникъ повитавъ промовою. Вдруге витавъ его Ковалевскій. Тѣльки, що посоль наблизився до намету гетьманьского, на зустрѣчъ выйшовъ Немиричъ: притомнѣсть такого чоловѣка та участь его въ справахъ не вѣщувала добра.

Гетьманъ съ Комышнѣ перейшовъ у Липову-Долину, й тамъ принявъ посла бучно, въ наметѣ, оточеный полковниками, що сидѣли навкруги своего головы. Дякъ подавъ „увѣщательный“ листь, й Выговскій прохавъ его сѣдати бѣля него. Дякъ въ имени царя спитавъ гетьмана про здорově, не дивлячись на те, що посольство було съ причины незадоволеня.

Зняли рѣчь про справы.

Пѣсланецъ спытавъ въ имени царя: „На якого ворога лаштуетесь вы съ такими силами козацкими та татарскими?“

Гетьманъ ремствувавъ, що пѣсля Пушкаря его прибѣчники знаишли собѣ протекцию у Ромодановского.

„Барабашъ, мовивъ Выговскій, именуе себе гетьманомъ, ще за живого гетьмана, а окольничій Ромодановскій величае себе великимъ княземъ; бояринъ Шереметевъ выгубивъ безвинно багато православныхъ душъ й попаливъ церкви християнскій. Бояринъ Василь Борисовичъ запрошувавъ мене до себе, що бѣ зъ свѣту звести; я про те довѣдався та й не поѣхавъ до него, а пѣславъ на розмову брата своего Данила, й давъ ему

кѣлька полковъ, а се для того, що бѣ бояринъ не заподѣявъ ему якого лиха. Такъ воно й сталося. Бояринъ знеобачка напавъ зъ войскомъ, й Данила й багато козакѣвъ та мѣщанъ побивавъ. Дурный мѣй Данило, не вмѣвъ одбити ихъ! За те жъ я пошлю на боярина войско, й зъ усѣма его людьми геть выкину съ Кієва!“

„Якъ же, мовивъ дякъ, ты, гетьмане, таке говоришь, не бо-ячись страшного владики херувимского? Власными устами читавъ ты присягу на евангеліи та цѣдувавъ хрестъ, що довѣку будешь вѣрнымъ царскому величеству й жадного лиха не коитимешь: а теперъ сподѣвася Татаръ, идешь на помазанця й свого добродѣя, що вамъ грошѣ постачавъ такъ щедро, що й не сказати, й войску своему наказувавъ кровь свою за васъ лити! Стережѣтьсѣ жъ, що бѣ своими вчинками не накликати праведной кары Божой! Оте, що менѣ довелосѣ чути про Кієвъ, се вамъ прикладъ, що Богъ зъ горы пильнує неправду й мститьсѣ за неи!“

„Мы вѣдъ его царского величества не вѣдчахнулися, мовивъ гетьманъ, а воводы его Ромодановскій та Шереметевъ багато намъ лиха наробили: и права нашѣ поломали, и церкви Божѣ попалили, й черницѣвъ съ черницями, й христіянскій душѣ безвинно выгубили. Мы за те мститимемосѣ надъ ними, поки й насъ самыхъ стане. Якъ и за корольѣвъ польскихъ мы права свои боронили, такъ и теперъ боронитимемо!“

Дякъ завваживъ: „Не годиться пѣдданнымъ самымъ мѣжь собою управлятися, здѣймати колотнечу та кровь розливати. Василь Борисовичъ Шереметевъ и князь Григорій Григоровичъ Ромодановскій, люде поважнѣй й чесного роду; не годиться ихъ такъ ганьбити, а коли вони що й заподѣяли, то можна скаржитися государеви нашему й чекати вѣдъ него роспорядку а про те й гадати боязко, що бѣ злигавшия зъ ворогами хреста Христоваго, нападати на людей его царского величества та вѣддячувати лихомъ за добро на радѣсть латинянамъ та бусурманамъ! А красше вамъ, згадавши про свою обѣтницю передъ евангелією, залишити свои лихѣй вчинки та неправды, розпустити свое войско, выправити Татаръ, бѣльше зъ ними не лстуватисѣ и не єднатисѣ.“

„Таке й на думку намъ не спадало, мовивъ гетьманъ, що бѣ не вправившия зъ ворогомъ, та до дому йти й Татаръ

выправляти; не тільки Татарь, а й Туркѡвъ, и Полякѡвъ сюды притягнемо!“

„Такъ коли вы зачѣпку учините, мовивъ дякъ, то его царске величество пѡшле на васъ великїи свои пѣшїи й кѡнїиї потуги, й буде знищене самымъ вѡдъ себе!“

„Мы писали вже до его царского величества, а царь не показавъ намъ свои ласки, не зволивъ вѡддати намъ бунтѡвникѡвъ, и окольничюму Ромодановскому за его кривды жадного указу не давъ; такъ мы, помѣркувавши зъ старшиною, идемо на бунтѡвникѡвъ та на тыхъ, що за нихъ стоять!“

„Князь Ромодановскїи выправивъ уже Барабаша до Кїева, що бѣ вѡддати его на судъ вѡйсковый“.

„Барабашъ уже въ моихъ рукахъ!“ мовивъ Выговскїи.

„Зрадлива Москва, мовивъ Джулай, полковникъ черкасскїи: дала Левшину наказъ, що бѣ Барабаша везено вельми обережно, се бѣ то, що бѣ мы его не вѡдбили та не взяли!“

„Не годилося бѣ вамъ робити такїи грубїяньства й Барабаша перехоплювати и безъ бѡйки вѡддали бѣ его тодѣ; а написано въ наказѣ: везти зъ бережемъ, не вѡдъ васъ, а вѡдъ такихъ самовольцѡвъ, якъ самъ Барабашъ. Вы скаржитесь, що воеводы вашихъ бунтѡвникѡвъ переховують, а полковникъ нѣженскїи нащо се жъ держить у себе такого злодѣя, що въ него й уха за злодѣйство порѣзанї? Вѡнъ его на всяке лихо напучув. Вамъ бы годилося прислати его до царского величества, та й бѡльшь не приймати такихъ злочинцѡвъ“.

„Зъ якої речи така пеня? мовивъ Гуляницкїи: въ мене такого московского втѣкача нема й не було!“

Ще взявся дякъ выливати свое красномовство, умовляючи покинути ворожїи заходы. Але гетьманъ казавъ те саме, що й ранѣйше.

„Не вороги мы царскому величеству, а надъ боярами, що насъ вѡдъ ласки царской вѡдлучають, будемо помщатися! Годѣ. Другимъ разомъ побалакаемо, а поки що мы зъ старшиною помѣркуємо“.

На тому й скѡнчилося се цѣкаве зобаченѣ. На другїи день, 3. вересня, пришовъ до дяка Немиричъ й сказавъ:

„Гетьманови подано звѣстку, що Шереметевъ пѡславъ своихъ Москальцѡвъ палити та плюндрувати мѣста й мѣсточка: въ Боршполѣ усѣхъ людей побито; просто на Переяславъ

выправивъ воевода полковника Корсака; мордуютъ православныхъ христіянь усякими муками. Пѣшли до него, що бѣ вѣнъ переставъ таке чинити“.

„Я не маю права, мовивъ дякъ, писати до него: вѣнъ бояринъ и воевода, й намѣстникъ бѣлозерскій, чоловѣкъ поважный; за се буде менѣ вѣдъ его цар. величності опала“.

Потѣмъ дякъ почавъ прохати, що бѣ его выправили назадъ.

Кѣлька днѣвъ пѣсля того перебувъ дякъ безъ дѣла; коли приходитъ до него Ковалевскій.

„Хотѣвъ бы, каже, гетьманъ зъ усею старшиною выправити послѣвъ своихъ до царя, та не важиться нѣхто ѣхати, лякаються гнѣву царского, затриманя та засланя“.

Дякъ мовивъ:

„Великій государь нашъ щедрый та милостивый. Ёдѣ ты, Иване, не опасуйся, а старшинѣ одмовляй, що бѣ не воювали царскій сумѣжній мѣста“.

Тодѣ Ковалевскій, самъ однодумецъ Выговского, що бѣ пѣдлеститись до посла, почавъ на свого гетьмана клепати:

„Правду мовити, и я, й багато зъ насъ не робили бѣ сего, та гетьманъ лякае насъ смертю та муками; та й усѣ козаки у вѣйску запорозкому бачать, що гетьманъ велике лихо коить: бачать та терплять, татарскою шаблѣ лякаються“.

Дня 4. вересня, посла царского запрошено до Немирича въ наметъ. Тамъ сидѣли гетьманъ и кѣлька полковникѣвъ. За день до того привезли въ обозѣ закованого Барабаша. Оденъ козакъ потай сновѣстивъ посла, що Барабашъ пѣдъ ниткою сказавъ, що вѣнъ зывавъ себе гетьманомъ по своѣй волѣ, а не зъ намовы Ромодановского, й що ему жадныхъ листѣвъ не присылаю вѣдъ царя. Отже теперъ гетьманъ мовивъ послови таке:

„Выявилось намъ ось що: якъ мы зъ вѣйскомъ и съ крымскими Татарами пѣшли на бунтѣвникѣвъ и злочинцѣвъ нашихъ, то царске величество, почувши про се, звелѣвъ бунтѣвника Барабаша пѣслати до Кіева, буцѣмъ бы то, що бѣ вѣддати его вѣйску запорозкому на судъ, а справдѣ на те, що бѣ гетьманъ приѣхавъ у Кіевъ, й що бѣ тутъ его Шереметевъ злапавъ. Барабашъ такъ каже; можешь его спытати. Та й ще бачимо неласку до насъ царского величества: втѣкачѣ московскій

казали намъ, що самі чули листъ царскій до Ромодановского, загадано й гетьмана й старшину, всѣхъ половити й забити.

„Що се, Бога бѣйтеся!... вы выгадете таку нѣсенѣтницю на єго царске величество; аджежъ великій государь приславъ мене до васъ зъ своєю ласкою? Яшка Барабашъ бреше, выгадує зъ досады, що бѣ чимъ небудь гетьмана вѣдъ ласки царской вѣдлучити; и простой чоловѣкъ розмѣркує, що добре може казати злочинець и зрадникъ, на смерть засуджений? Нема менѣ на що й бачити Барабаша: съ такимъ злочинцемъ менѣ й розмовляти не годиться“.

Потѣмъ Немиричъ запросивъ посла до гетьмана на обѣдъ.

Увесь часъ, якъ обѣдали, Барабашъ стоявъ коло самого намету, прикутый до гарматы.

„Що дѣється въ Бѣлгородѣ? пытавъ єго Выговскій, бенкетуючи зъ гѣстями: чи багато вѣйсковыхъ людей у Бѣлгородѣ?“

„Багато людей“, вѣдказувавъ Барабашъ.

„Се Барабашъ до сварки приводить, завваживъ дякъ: у Бѣлгородѣ людей не багато“.

Гетьманъ пивъ чарку царску. Пили гостѣ. Барабашъ стоявъ на наругу передъ гѣстями въ злополучному видѣ.

Дня 5. вересня зновъ покликали дяка до гетьмана:

„Кажешъ ты, гетьмане, мовивъ дякъ, що царского величества воевода Ромодановскій и вѣйскові люде, якъ пробували въ вѣйску запорозкому, козакамъ и хлопамъ чинили кривды и насильства, и шкоды; а менѣ довелося бачити твѣй листъ до Богдана Матвѣевича Хитрово: ты прохавъ єго бити чоломъ государеви, що бѣ єго царске величество загадавъ Ромодановскому зъ вѣйсковыми людьми, виходити зъ украинскихъ мѣстъ тѣлько черезъ те, що самовольство у васъ ускромилося, й турбувати вѣйска нема чого. Тамъ ты не писавъ про насильства та шкоды, а теперъ говоришь не по правдѣ, буцѣмъ тобѣ роблять вони насильства та кривды! Складати ценю та выгадувати неправду вѣдъ Бога грѣхъ, и вѣдъ людей соромъ!“

Гетьманъ проти сего сказавъ:

„Якъ писавъ я до Богдана Матвѣевича Хитрово, то ще тодѣ гараздъ не знавъ про тѣ нестерпимі кривды, які робило вѣйско; а якъ довѣдався про всѣ насильства та хижбѣсть, та шкоды, та душегубство, тодѣ я, пораявшись зъ старшиною,

запросивъ Татаръ та й пошовъ помщатися за свои кривды, й битимусь, поки й насъ самыхъ стане!“

Дякъ почавъ, якъ и перше, умовляти, нагадувавъ про присягу, про одну вѣру, про ласку царску й прохавъ, принаймне, спинити ворожі заходы, поки прйде указъ царскій.

Гетьманъ вѣдказавъ:

„Незручно намъ зъ великимъ войскомъ стояти на мѣсци. У насъ немає запасу, войско кривдитиме мѣщанъ и хлѣборобѣвъ“.

Дякъ зновъ почавъ умовляти та лякати козакѣвъ гнѣвомъ Божиимъ. Довгенько не згоджуючись, гетьманъ, нарештѣ сказавъ:

„Добре, я напишу съ тобою до его царского величества й чекатиму царского указу вѣдъ сего числа три тыжнѣ й чотыри днѣ“.

„Такъ швидко? Я черезъ свою дебелѣсть не встигну, сказавъ дякъ.“

„Бѣльшь якъ чотыри тыжнѣ мы чекати не будемо, вѣдмовивъ гетьманъ, й по чотырѣхъ тыжняхъ почнемо битися съ княземъ Ромодановскимъ та зрадниками своими, що осѣлися по новыхъ мѣстахъ. Та ще ось що, якъ листъ мой гетьманскій прйде до царя, то прймае его посольскій думный дякъ Алмазъ Ивановъ, а цареви показуе не оригиналы, а копїи; самъ думный дякъ Алмазъ Ивановъ не зичливый нѣ менѣ, нѣ войску запорозкому, й я гадаю, що вѣнъ до великого государя носить копїи не схожі зъ оригиналами. Я самъ, якъ бувъ за писаря у Богдана Хмельницкого, то бувало, хто менѣ ворогъ, та пише до гетьмана, такъ я читаю гетьманови не те, що писано, умысне, що бѣ гетьмана роздрочити на того, хто пише. Нехай царске величество скаже, що бѣ думный дякъ Алмазъ Ивановъ не прймавъ нашихъ листѣвъ, а доручить комусь иншому; та нехай царь скаже читати передъ собою оригинальнїи мои листы, а не копїи“.

„Думный дякъ Алмазъ Ивановъ, одмовивъ Кикинъ, зъ ласки его царского величества, чоловѣкъ честный, тямущий и въ письменствѣ, и въ усякихъ наукахъ фїлософичныхъ; ему царь довѣряе и доручивъ всѣ листы вѣдъ рѣжныхъ христіанскихъ и бисурманскихъ державъ; нема ему на-що тобѣ й Запорожю бути не зичливымъ й не годиться тобѣ такъ ганьбити думного палатного чоловѣка его царского величества“.

„Менѣ мои пбсланцѣ казали“, мовлявъ Выговскій.

„Пбсланцѣ твои, вбдмовивѣ дякъ, паницѣ та баламуты, на сварку пбдводять, не хотѣвши бачити ласку до тебе єго царского величества. Сподѣвайся ласки вбдѣ великого государя нашего, не квапся на лукавї обѣтницѣ, ѣ не дбймай вѣры баламутскимъ рѣчамъ“.

По сѣй мовѣ дякъ вѣйшовѣ вбдѣ гетьмана.

Якъ вбнѣ вернувся до своего намету, до него прийшовѣ вбйсковый товаришь Хведбрѣ Лобода съ чигириньскимъ козакомъ Коробкою. Вбнѣ давно вже знавѣ єго, ранѣйше приѣздивши на Украину.

„Гетьманѣ, мовивѣ Лобода, поклавѣ, що бѣ выправити тебе, а полковники, корсуньскій Краховецкїй, та черкаскїй Джулай, та Павло Тетеря рають, що бѣ вбддати тебе Татарамъ, а Татаре безѣ перестанку про се надокучають: але гетьманѣ одмовляється, каже, що выправитѣ тебе до Чигирина на роботу, фортецу робити. До зрады вѣ насѣ приводить Павло Тетеря: вбнѣ цѣле отсе лѣто перебувавѣ у Корцѣ съ Поляками и зѣ ними змовлявся, якъ бы вызволитися зѣ власти царского величества“.

Другого дня прийшовѣ Немиричѣ и покликавѣ Кикина до гетьмана „на отпускѣ“. Гетьманѣ вбддавѣ єму свбїй листѣ до царя и сказавѣ, що бажає, що бѣ царѣ змилосердився ѣ показавѣ правду.

„Про правду, мовивѣ дякъ, бїй чоломѣ государєви черезѣ своихѣ пбсланцѣвѣ, а вбйско пусти до дому ѣ Татарѣ выправѣ“.

„Вбйска я не пущу ѣ Татарѣ не выправлю, а чекатиму указу царского зѣ сєго дня чотыри тыжнї“.

Посолѣ уклонився ѣ вѣйшовѣ. Того жѣ дня приѣхала сотня козакбѣвѣ, и выпровадила єго не на просту дорогу, а вѣ Миргородѣ. Непевнымѣ се здавалося ѣ справджувало те, про що казавѣ Лобода, але посла запевняли, що се робитьсѣ за для обережности вбдѣ Татарѣ.

XI.

Тымѣ часомѣ, сталося ось що: дня 6 (16 н. ст.) жовтня, пбдѣ Гадячемѣ, скликано раду. Середѣ майдану сидѣла старшина, полковники, сотники, у своихѣ празниковыхѣ убраняхѣ,

кожне зъ своимъ клейнодомъ. Выговскій, зъ булавою въ рукахъ, привѣвъ до рады комісарѣвъ польскихъ, Бенѣвского та Евлашевского.

„Вѣйско запорожке, мовивъ Выговскій до комісарѣвъ, бажае довѣчній згоды та зъеднаня зъ Рѣчю Посполитою, якъ що почуе вѣдъ панѣвъ комісарѣвъ ласкаве слово его королѣвского величества“.

Комісарѣ вклонилися. Бенѣвскій почавъ:

„Найвысша истота, що по своѣй волѣ здѣймае й у нѣвець обертае царства, поклала въ серцѣ кожного зъ насъ родиму любовь до батькѣвщины; тымъ-то, де бѣ хто не блукавъ, а все бажае до дому повернутися. Отъ теперъ гадаю собѣ, сталося такъ и зъ вѣйскомъ запорожкимъ, що звернулося до его величества Ивана Казимира, бажаючи вѣрного пѣдданьства, та просячи его протекціи собѣ й усему люду украиньско-рускому. Се добре вы робите, панове-молодцѣ: дай Боже, що бѣ съ того вышло щасте за для спѣльной батькѣвщины нашої. Осъ десять вже рокѣвъ, немовъ двѣ матери за одну дитину, змагаються за Украину два народы: Поляки та Москалѣ. Поляки называютъ ви своею власностю, своимъ плодомъ та членомъ, а Москалѣ, користуючись зъ вашою хоробрости та вашою шаблѣ, бажають чуже собѣ засягти. Тяжко намъ удержати одному кому небудь за собою одно нероздѣлиме тѣло; мы хочемо розтяти або роздѣрати его навпѣвъ та засягти собѣ по половинѣ: черезъ те гине край вашъ, пустѣють поля; сѣе Москалѣ ненависть помѣжь нами та вами на родючихъ поляхъ Украины, поливає ихъ кровью християньскою, а ворогъ душъ людскихъ, дияволь проклятый, умысне насъ до того приводитъ на гибель нашу... Праведно скажу вамъ, панове-молодцѣ: зъ Божою благодати такъ сталося, що мы, вдаривши себе въ груди, пѣзнали грѣхи нашѣ й wybачили одно другому нашѣ вини. Самъ Богъ розплющивъ вамъ очи, що бѣ скинули ярмо неволѣ та повернулися до стародавньої свободы. Зъ якою, мовъ батько, любовью, зъ якою радостю найяснѣйший король почуеъ, що прибули вашѣ послы, тому й я бувъ за свѣдка, та й вони самѣ вамъ те жъ скажуть. Теперъ насъ присылае до васъ цѣла Рѣчь-Посполита, просить вона васъ, панове-молодцѣ, зъеднатися зъ нами, що бѣ у купѣ рятувати батькѣвщину, вкупѣ славы здобувати, вкупѣ въ згодѣ кохатися. Вы теперъ поспытали

й польского й московского уряду, покуштували й волѣ й неволѣ; казали: лихій Поляки, а тепер певне скажете: Москаль ще гѣршій. Що принадило людѣ українсько-рускій до ярма московского? Вѣра? Неправда: у васѣ вѣра греческа, а у Москаля московска. Правду мовити: Москаль такъ вѣрять, якъ имѣ царь повелить. Чотырохъ патріархѣвъ святий отцѣ настановили, а царь настановивъ пятого, та й самъ нимъ верховодить; чого соборы всесвѣтній зробити не наважилися, то зробивъ царь. Вы свое духовенство шануете, а Москаль нимъ коверзуе, якъ самъ знае: митрополитѣвъ скидае, ось якъ Никона не саме давно скинувъ; священникѣвъ та черцѣвъ въ неволю завдае, якъ отъ недавно отця Ипата; мастки вѣвтарѣвъ та храмѣвъ на свою потребу повертае. Се бѣ-то такъ у духовныхъ справахъ порядкують, а по мирскихъ що дѣється? Того вы за польского панованя й не чували. Усѣ доходы царь бере на себе; завели нові данины та „кабаки“, не можна бѣдному козакови вже горѣлки, меду чи пива выпити, а про вино вже й не згадують! Та яка жѣ то стала, панове-молодцѣ, зажерливѣсть московска! Загадують вамъ носити московскій „зіпуну“ (кожухи) та взуватись у московскій „лапть“ (постолы)! Отъ нечуване тиранство! Чого ще пѣсля сего спѣдѣватись? Перше вы самі обирали собѣ старшину, а тепер Москаль вамъ накидае, кого схоче, а хто вамъ угодный, та ему не до вподобы, того скаже зѣ свѣту звести. Уже й тепер дѣзнаете вы вѣдѣ нихъ зневаги: не дуже вони васѣ за людей вважають, раді вамъ языки повѣдтинати, що бѣ вы не говорили, й очи вамъ повиколювати, що бѣ не дивилися... та й не держать васѣ тутъ тѣлько дотѣль, поки насѣ, Полякѣвъ, вашою жѣ кровью, звоюють, а потѣмъ завдадутъ васѣ ажѣ за Бѣле-озеро, а Украину заселять своими московскими хлопами. Ото жѣ, поки ще маєте часѣ, годѣ вагаться: ратуйте себе; еднайтеся зѣ нами, ратуймо спѣблну батькѣвщину! И вернетесь до насѣ и зацвите въ насѣ свобода; й пышатимуться церкви святощами мѣста, багатими базарами; й людѣ українскій житиме при достатку, спокѣйно, весело; поратимемося землеробѣ коло своей нивы, пасѣчникѣ коло своихъ бортѣвъ, ремѣсникѣ коло своего дѣла; душегубство, грабоване, всяка неправда каратиметься нещадно. Нѣкого не силуватимуть до рабства: суворый законъ не попустить паньству коверзувати пѣддаными. У насѣ тепер спѣблна справа, мы

васъ, вы насъ ратуєте; и Богъ буде зъ нами, а чортяка вязи собѣ скрутить! Чого ще вагатися? Батькѣвщина озывається до васъ: я васъ породила, а не Москаль; я васъ выкохала, выгодувала, схаменѣться; будьте сущими дѣтьми моими, а не выродками!“

„А що, гукнувъ Выговскій, чи сподобалась вамъ, панове молодцѣ, рація єго милости пана комісаря?“

„Гараздъ говорить!“ загукали козаки.

Выговскій вклонився комісарямъ й вельми красномовно подякувавъ вѣдь всего вѣйска запорозкого за милость короля.

Пѣсля обобѣльныхъ компліментѣвъ та звычайныхъ церемоній, гетьманъ выбравъ съ кожного полку комісарѣвъ за для трактату съ комісарями польскими. Тодѣ складено й написано пакты, що ихъ взывають Гадяцкими. Вони дотыкаються чотырѣхъ рѣчей: державной ваги Украины, внутрѣшнѣго ладу, вѣрны й просвѣты.

Украина, се бѣ то землѣ, що складали тодѣшний воеводства чернигѣвске, кѣвске й брацлавске (теперѣшний губерніи: полтавску, чернигѣвску, кѣвску, схѣдну частину волинської й пѣвденну половину подѣльскои), ознаймлено вѣльнымъ та незалежнымъ краємъ, злученымъ съ Польщею яко Велике князѣвство Руске съ правами Великого князѣвства Литовского. Рѣчь-Посполита мусѣла стати вѣльною спѣлкою рѣвныхъ мѣжь собою й однаково вѣльныхъ республикъ: польскои, литовскои й рускои пѣдъ рукою короля, обраного трѣма спѣльными народами. Усѣ три народы мали гуртомъ опанувати береги Чорного моря й розпочати вѣльну плавбу; усѣ три народы повинні оденъ другому помагати на вѣйнѣ, не цураючись вѣйны й зъ Московщиною, якъ що царь Московскій не верне тѣ землѣ, що належать до Речи-Посполитои. Якъ що Московщина злучиться съ Польщею, то вмова про цѣлѣсть Великого князѣвства Руского, зъ усѣмъ єго устроємъ, мусить зробитись кореннымъ закономъ, й тодѣ царство Московске пристало бѣ до сеи спѣлки за четверту сполучену державу. Велике князѣвство Руске зрѣкалося всякихъ зносинъ съ чужими державами.

Въ серединѣ Великого князѣвства Руского все мало бути таке, якъ у самостѣйной державы. Верховна праводавска власть виходить зъ національного збору депутатѣвъ, обраныхъ жителями трѣхъ воеводствъ, що складали Велике князѣвство Руске; вико-

нуюча буде въ рукахъ гетьмана, обраного до смерти вѣльными голосами станѣвъ и ствердженого королемъ. Гетьманъ разомъ бувъ за найвышого сенатора трѣхъ воеводствъ и за громадянського правителя Великого князѣвства Руского. Велике князѣвство Руске матиме власть найвышого трибуналу, куды йтимуть до рѣшеня sprawy зъ меншихъ судовыхъ инстанцій и чинитимуться рускою мовою; матиме власну державну скарбѣвницю и тѣлько туды йтимуть усѣ доходы и податки зъ украиньского народу и обертадутимуться тѣлько на потреби Великого князѣвства Руского; власну державну старшину, се бѣ то міністрѣвъ, канцлерѣвъ, маршалѣвъ, пѣдскарбѣвничихъ (министрѣвъ фінансовыхъ) и иншихъ, якихъ буде треба; власну монету и власне вѣйско, що складатиметься зъ 30 тысячъ чи и бѣльше (якъ що така воля) козакѣвъ та десяти тысячъ регулярного вѣйска; такъ перше, якъ и друге буде пѣдъ рукою руского гетьмана и нѣякого иншого вѣйска не можна вводити въ князѣвство безъ дозволу руского уряду, а коли бѣ на те лучилася велика потреба, то мусить воно стати пѣдъ руку гетьмана. Посесоры дѣставали свого права тѣлько зъ дозволу гетьманьского. Въ пактахъ не було докладно написано про права посесорѣвъ на тыхъ, що житимуть по ихъ земляхъ, було тѣлько заборонено посесорамъ держати собѣ надвѣрнй команды. Въ артикулахъ про внутрѣшнй ладъ нового великого князѣвства годиться до уваги, що гетьману по всякъ часъ можна подавати королеви козакѣвъ до нѣбилітаціи, але жъ така вмова, що бѣ съ кожного полку кандидатѣвъ було не бѣльше якъ сто чоловѣка. Ся нѣбилітація могла бѣ колісь зачепити и поспѣльство, бо воно постачало людей у козацтво. На мѣсце тыхъ козакѣвъ, що дѣстануть собѣ шляхоцке зване, ставатимуть люде посполитѣ.

Про вѣру порѣшили, що бѣ унію, черезъ котру повстала сварка, зовсѣмъ знести, не тѣлько въ тѣмъ краѣ, що входивъ у нову державу, а и по иншихъ зъєднанныхъ републикахъ польскѣй и литовскѣй: у Речи-Посполитѣй мусять панувати тѣлько двѣ вѣры, греко- та римско-католицка. Духовенству схѣдной вѣры зѣставлено право власной юрисдикціи: маєтности его будуть непорушнй; усѣ церкви, що загарбали собѣ уніяты, вернуть православнымъ; скрѣзь можна будувати новѣ церкви, монастырѣ, церковнй школы та шпиталь, зупиняти всякѣ утиски

вызнаню вѣры, ѣ на знакъ шанобы, митрополита съ пятью православными епископами: луцкимъ, львовскимъ, перемышскимъ, холмскимъ та мстиславскимъ, одержать мѣсяца въ сенатѣ нарвнѣ зъ римскими епископами.

Авторы пактѣвъ не забули ѣ про освѣту. Прирадили, що бѣ у Великому князѣвствѣ Рускому завести двѣ академія зъ университетскими правами: перша була кѣвска колегія, що мала зробитись университетомъ; друга заложена буде въ иншѣмъ мѣсяци, де буде зручно. Професоры ѣ студенты мусять зрѣкаться всякой вѣреси ѣ не належати до протестанскихъ сектъ: аріаньскои, лютерскои ѣ кальвиньскои. Окромъ сихъ двохъ академій повинно завестися школы по рѣжныхъ мѣсяцяхъ Великого князѣвства Руского, де буде треба, не обмежуючи ихъ числомъ. Вѣльно всякому, хто хоче, скрѣзь заводити друкарнѣ: на книжки ознаймлено волю, навѣтъ про вѣру можна писати всякѣ реплики та гадки безборонно.

Коли трактовано про пакты, рѣчь про знесенє уніи була вельми доскотлива. У секретнѣи инструкціи, що дано посламъ, наказано имъ, яко мога, боронити унію та менше давати силы незадоволеню православныхъ. Послы повиннѣи були обвинати рѣчь про унію, показувати козакамъ, що про сю справу можна мѣркувати тѣлько на загальнѣмъ зѣвздѣ духовенства, ѣ що той зѣвздъ неодмѣнно буде по волѣ короля ѣ за порукою Речи-Посполитои. Позаякъ зъ речю про унію була вкупѣ отдача церковныхъ маестностей, то комісарямъ у потайнѣи инструкціи наказано, що бѣ зъ усеи силы боронили маестности, загарбанѣи уніятами, ѣ тѣлько при великѣи нуждѣ дозволено, що бѣ пристали на отдачу такихъ маестностей, якѣ належать дизунітамъ по ясному праву; скоро жѣ повсталала бѣ суперечка про маестности, чи вони належать унітамъ дизунітамъ, то такѣи маестности мусять зѣставатись у тыхъ рукахъ, хто справдѣ теперь ними володѣе. Комісарѣ повиннѣи були доводити, що не по правдѣ буде, не послухавши голосу тыхъ, що вже користуються зъ маестностей, одѣймати у нихъ те, що вони давно звыкли вважати за свою власнѣсть. Добре знати, що тутъ була думка, нѣколи не вѣддавати маестностей: абы бѣ тѣлько посѣдачѣ такихъ маестностей подали до суду просьбу, пѣшла бѣ ваганина, ѣ православнѣи, зъ своимъ правомъ на свои маестности, нѣколи бѣ ихъ справдѣ не одержали. Умова про те, що бѣ зѣставляти

мастности въ рукахъ справжнихъ посѣдачѣвъ, скоро вони бо-ронитимуть себе судомъ, обертала усю справу на користь уні-тамъ; про се навѣтъ говорилося въ потайнѣмъ наказѣ такими словами: довга тяганина може пѣдмогти намъ. Комісарѣ мали зовсѣмъ не приставати на конечне знесенє уніи, навѣтъ посту-питись православнымъ, правомъ вважати церковнїи мастности власністю своєи церкви та доходить ихъ, комісарѣ могли не инакше, якъ зъ умовою, що козаки пѣшлють своє посольство до папы й прохатимуть єго, що бѣ пособивъ завести въ Речи-Посполитѣи загальну згоду релігійну. Послы мали захожувати-сь коло козакѣвъ, яко мога, хитрѣйше (*utendum est artificii*). Отъ же унія така була ненавистна, що комісарѣ, знявши про неѣ рѣчь, заразъ же побачили, що не можна й гадаги про згоду зъ Украинцями, не поступившись унією. И вони взяли на свѣи страхъ сю важну рѣчь.

Коли читано пакты на радѣ (де було, мабуть, не багато люду, бо простї козаки здебѣльшого нѣчого не знали про те, що дѣялося), то, каже сучасникъ, знялися суперечки та выма-ганя такї рѣжнїи та попутанїи, що й самї козаки не розумѣли, чого хотѣли; той бо самий, що чогось вымагавъ, черезъ кѣлька хвилинь мѣнявъ свою думку й вымагавъ иншого. Тѣлько одно вымаганє ясно й уперто проказувано: Украинцѣ бажали роз-ширити свое князѣвство й прилучити до него вовводства во-лынське, подѣльске, руске, белзске (се бѣ то решту теперѣ-шнихъ губерній волынскойой й подѣльскойой) й Червону-Русь: краѣ, де людѣ говоривъ украинською мовою й де верховодили колись украинсько-рускїи князѣ. Комісарѣ змагалися вперто; справа починала коливатися, та Выговскїи зъ однодумцями такъ-сякъ заспокоили хвилѣванє. По звѣсткахъ сучасникѣвъ, найбѣльше впливавъ тодѣ Тетеря. Єго простацкїи вытворясы, каже суча-сний письменникъ, подѣяли тодѣ бѣльшь за всѣ фїлософскїи доказы иншихъ.

„Гей! гукавъ вѣнъ весело, згодимосє, панове молодцѣ, зъ Ляхами, бѣльшь будемо мати; покѣрливе телятко двѣ ма-тери сєє!

Старшина почала й собѣ те жѣ проказувати, й натовпъ, показуючи пучками на Тетерю, закричавъ:

„Отѣи всю правду сказавъ! Згода! згода! згода!“

Комісаръ, закѣнчивши бенкетомъ ту згоду съ козаками, повезли до короля радѣсну звѣстку про скѣнчену справу; вы-
проваджаячи надавали имъ подарункѡвъ и довго стрѣляли
зъ гарматъ: „Се було ознакою, каже сучасникъ, про згоду
съ Поляками, такъ само, якъ ще недавно про запеклу до нихъ
ненависть“. Выговскій зацвнявъ козакѡвъ, що по тыхъ пактахъ
усѣхъ ихъ проблять шляхтичами.

Вертаючись, послы зустрѣлися съ Кикинымъ, що вѣхавъ
на Лохвицю, що бѣ повернути иншимъ шляхомъ назадъ до
московскои границѣ. Послѡвъ провадили Тетеря й осаула Ко-
валевскій, що недавно ще ганьбивъ передъ Кикинымъ учинки
гетьмана, а теперъ вкупѣ съ Тетерею, котрого обвинувачувавъ
у зрадѣ, по вѣхавъ за посла до короля Польского зъ засвѣдче-
немъ ему покоры. Спѡткавши одного шляхтича, Москаль яко
мога хтѣвъ допытатися, вѡдъ кого й чого при вѣздило посольство
се, та шляхтичъ зацвнявъ его, що й самъ нѣчого не вѣдає.

Выговскій рушивъ до границѣ московскои; минувши єѣ,
ставъ пѡдъ мѣстомъ Каменнымъ и пѡславъ до воеводѡвъ вы-
магати, що бѣ выдали ему бунтѡвникѡвъ, що ховаються по су-
мѣжныхъ мѣстахъ московскихъ. У воеводы путивельского вѡнъ
вымагавъ, що бѣ той выдавъ его ворогѡвъ — братѡвъ Залогъ,
й удававъ, що чекає зъ Москвы Кикина, що мавъ привезти
рѣшучу вѡдповѣдь. Гетьманъ похвалявся, що якъ не вволятъ
его волю, то буде бити на московскій мѣста та воюватися. Де-
хто зъ его прибѣчникѡвъ раявъ, не гаючись, бити на Бѣлгородъ,
а потѡмъ на Путивль, але бѡльшѡсть на те не приставала, най-
паче пѡсля першої нещасливои пробы: вѣ кѡнци жовтня ко-
заки напали були на мѣсточка Каменне та Олешню, але Мо-
скаль дали имъ добру одѣвчъ. Зъ Глухова козацкій загоны
налѣтали на сусѣднїй села московскій, але такожъ дѡстали
одѣвчъ.

Тымъ часомъ, Татарѣ, котрымъ надокучило ждати вѡйны,
сышнули по селахъ украинскихъ, грабували, хапали людей
та гонили ихъ до Крыму. Знялося ремство.

„Чого се жъ мы тутъ стоимо?“ кричали козаки вѣ обозѣ:
„Дома вѣ насъ Татарѣ жѣнокъ хапають!“

И козаки почали юрбами розходитися. Гетьманъ, не ма-
ючи силы спинити ворохобнѣ, запросивъ до себе мурзъ й мо-
вивъ до нихъ:

„Мы покликали васъ приборкати бунтѣвникѣвъ, а не на те, що бѣ неповинныхъ забивати та въ полонѣ гонити. Якъ будете въ насъ такъ поводитись, то здорові до дому не дѣстанетесь“.

Боячись на себе повстаня, гетьманъ мусивъ одѣйти до Веприка на Украинну, та дозволити козакамъ бити Татаръ, якъ тѣ будуть свавольствувати. Татаре почали тодѣ тѣкати за рѣчку Псѣлъ; козаки гонялися за ними; що дня обѣзъ все порожиѣвъ. Всѣмъ загально зъ Москалями не було охоты, а тымъ часомъ черезъ напады якихъсѣ загонѣвъ на Каменне та Олешню, Москалѣ, скупившись, ускочили на Украинну та почали й собѣ палити села та бити Украинцѣвъ. А тутъ ще Сербы, що були у вѣйску Выговского, всякого свавольства та лютости додали. Козаки, чуючи, що й Татаре, й Москва, й Сербы пораяются у нихъ дома, коли самі вони въ чужѣмъ краю, тѣкали съ табору безъ ушину. Полковники стали нарѣкати й на гетьмана, й оденъ на другого. Навѣтъ тѣ, що були запеклыми ворогами московского панованя, й тѣ стали на гетьмана. Гуляницкій докторявъ, на що вѣнъ завчасу пришовъ на царску землю, та тѣльки дратуе Москалѣвъ.

„Та хйба жѣ не ты першій гѣршь за всѣхъ мене на сю вѣйну пѣдмовлявъ?“ сказавъ ему гетьманъ.

На радѣ счинилася сварка та безладе; мѣркували й такъ и инакъ; схаменулися, що взялися воювати занадто хапливо та нерозсудливо. Царскій посолъ не вертався. Выговскій гадавъ собѣ, що налякае московскій урядъ рѣшучими заходами, сподѣвався, що той самый дякъ Кикинъ зновъ приѣде зъ речами, любыми козацкому самолюбству и вже загадувавъ, що бѣ готувалися витати бажаного посла. Але настававъ листопадъ, приближались осѣнній дощѣ, се бѣ то година зовсѣмъ незручна до походѣвъ по чужому краю. Москалѣ, що безъ перестанку ѣздили одѣ воеводѣвъ путивельскихъ у обозъ козацкій та назадъ, лякали козакѣвъ, що въ Сѣвскому збирається велике вѣйско. Гетьмана примусило загальне ремство вернутись, не дѣждавши посла й не показавши Москалямъ свои силы.

Дня 8. листопада гетьманъ написавъ листъ до воеводы путивельского князя Григорія Долгорукого съ табору пѣдъ Богачкою, за пятънайцять верстѣ вѣдъ Днѣпра.

„Завждѣ я служивъ его царскому величеству вѣрно, и теперь нѣякого лиха не кою, и хочъ мы зъ вѣйскомъ своимъ рушили, та зовсѣмъ не думаемо наступати на мѣста его царского величества; я тѣлько хотѣвъ втихомирити домове свавольство, и теперь втихомиривши его, мы вертаємось до дому, покладаючись на ласку его царского величества, сподѣваючись, що вѣнъ, православный государь, не попуститъ, що бѣ проливалася кровь христїянська. Те намъ тѣлько дивно, що бояринъ Шереметевъ зъ Україною по ворожому поводитися, посылав на козакѣвъ своихъ вѣйсковыхъ, а тѣ, запевненї ласкою царскою, забиваютъ та въ неволю хапаютъ людей по нашихъ мѣстахъ та селахъ“.

Долгорукой у своѣмъ листѣ докорявъ ему, що вѣнъ затримувавъ Портомоина та Тюлюбава, ще и завдавъ ихъ у хурдигу. Выговскїй вѣдписавъ: „Усе се лиху пеню на мене звели; я ихъ не затримувавъ, а вони самї по своѣй волѣ збсталися: черезъ свавольцѣвъ бояться вхати; у хурдигу нѣхто ихъ не завдававъ: и ходили вони, и ходять собѣ на волѣ; а якъ я въ Чигиринъ приѣду, заразъ пушу ихъ зъ великимъ почотомъ до до его царского величества.“

Вѣйско козацке пѣшло назадъ.

XII.

Замѣецъ царского посла, що сподѣвався Выговскїй, та ласкавого слова и сповненя усѣхъ его вымаганъ, пришовъ грѣбный листъ царскїй (зъ 24. вересня) до всѣхъ Украинцѣвъ, а переважно до козакѣвъ полку полтавского, яко до недавнихъ ворогѣвъ Выговского. Та грамота перелѣчувала всѣ лихї вчинки Выговского проти царя, ганила, що вѣнъ нападавъ на Пушкаря, не дѣждавшисъ московского вѣйска, якого самъ же вѣнъ и прохавъ; признавано за явну зраду цареви его такї вчинки: якъ затримане Портомоина и Тюлюбава, нападъ на Кїевъ, остатня оповѣстка Кикину про думку, що бѣ бити на Ромодановского и выгадка, буцѣмъ бы то московскїй урядъ намѣряється побити всю старшину та выгубити козакѣвъ, грамота визнавала за зраду цареви. Царъ не покладавъ нѣякои вини на своѣй урядъ за те, що вѣнъ не давъ помочи Пушкареви: мусивъ же вѣнъ няти вѣры гетьманови, обраному народомъ.

На останку гетьмана оголошено зрадникомъ та переступникомъ клятбы, й Украинцѣвъ кликано приставати до московскихъ воеводѣвъ, що бъ спѣльно стати на Выговского й скинувши его, обрати нового гетьмана.

Одразу ожили придушені пушкарѣвъцѣ. Полтава обрала за полковника Пушкаревого сына, Кирика; по иншихъ полкахъ полетѣли съ Полтавы листы, що бъ вѣдчахнулись вѣдъ гетьмана; вызволені були Донець, Довгаль та инші, що урядъ московскій державъ доси за сторожею, якъ бунтѣвникѣвъ, а теперъ мавъ за оборонцѣвъ праведного дѣла. Товариша и приятеля Пушкаревого, Гискру, що затримано въ Москвѣ, яко его пбсланця, знали бояре московскій ще колись, за Хмельницкого; теперъ его не тѣлько выпустили зъ великимъ почотомъ, та ще й налякнули, що вѣнъ може зробитись гетьманомъ. Вѣнъ прибувъ до полку полтавского; коло него склалась партія, що оголосила его гетьманомъ. Гискра порозсылавъ універсалы й вымагавъ собѣ покоры. Самовольство, якого дѣзнавъ нарѣдъ останнѣго часу, коли вѣйско пробувало на схѣднѣй Украинѣ, розлютувало нарѣдъ ще гѣрше на гетьмана. Поклику нового керманича щастило у масы. Голота, що передъ симъ розѣгнали, почала зновъ сходитись, й зновъ склався полкъ дейнекѣвъ; вони радіи були служити воеводамъ, бажаючи грабежѣвъ та самовольства.

Гетьманъ приѣхавъ у Чигиринъ. За нимъ привезли Барабаша въ кайданахъ; Выговскій не каравъ его, немовъ втѣшаючись его муками та зневагою. Довѣдавшись, що дѣється въ полку полтавскѣмъ, вѣнъ написавъ 17. жовтня до воеводы путивельского, выхвалявъ свою помѣрнѣсть, що недавно выявивъ, якъ одѣйшовъ зъ вѣйскомъ вѣдъ границѣ московской; казавъ, що, не дѣждавшись Василя Михайловича, думае, що вѣнъ навѣвъ на него пеню передъ царемъ, й дорѣкавъ урядови, на що вѣнъ попускае якомусь Гискрѣ зывати себе гетьманомъ. Пбсланцѣ, що були пѣдъ сторожею, були выпущені на волю. Дня 18. жовтня Портмоина покликано до гетьмана. Выговскій давъ ему листъ до царя Олексѣя Михайловича. Въ тѣмъ листѣ гетьманъ жалѣвся, що царь выдавъ друкованый листъ, де оголошувавъ его зрадникомъ та буцѣмъ бы то обвинувачувавъ, що вѣнъ хоче впроваджувати латинську вѣру (сего въ листѣ

й не було); вѣнъ запевнявъ, що вѣрный цареви й прохавъ не присылати войска. Гетьманъ говоривъ Портомоину:

— Я теперь добре довѣдався, що тыхъ бунтовникѣвъ, що посылали въ Москву Пушкарь та Барабашъ, нагородивъ царь, поробивъ ихъ и гетьманами й полковниками, давъ имъ корогвы, бубны, трубы, й зъ великимъ почотомъ пустивъ ихъ зъ Москвы на волю. Бояре й воеводы лашгуються на мене зъ войскомъ, черезъ намову Пушкаревыхъ та Барабашевыхъ послѣвъ, за те, що буцѣмъ я ходивъ зъ войскомъ та Татарами на сумѣжній мѣста великого государя; а я ходивъ зовсѣмъ не для того, що бѣ руйнувати царскій мѣста, а що бѣ пѣдбити самовольцѣвъ, й нѣякого лиха не вдѣявъ царскимъ людемъ. Якъ доси служивъ я вѣрно великому государеви, такъ и теперь вѣрно служу ему. Нехай же государь покаже намъ усѣмъ свою царску ласку, нехай не посилае бояръ та воеводѣвъ своихъ зъ войскомъ насъ воювати, нехай прише до насъ своихъ прибѣчникѣвъ, що бѣ мы зъ ними втракували пакты; скоро жѣ государь не зволить сего вчинити та пѣшле на насъ войско, то мы зъ нимъ битимемося, а намъ допоможуть Поляки, Шведы, Волохи, й Татары крымскій придуть, а султанъ Турецкій давно вже запрошуе мене до спѣлки й дае войска на помѣчъ. Абы де були войсковій люде, то умысне всюды порозсылаю своихъ козакѣвъ, що бѣ швидше збирали ихъ до мене. Теперь одначе ще не буду воюватися й пѣшлю до царя своихъ послѣвъ.

— Я сидѣвъ у невольѣ, мовивъ Портомоинъ, то нѣчого не вѣдаю, а що ты, гетьмане, кажешъ, я все те перекажу его царскому величеству.

— Заразъ же пѣсля тебе, мовивъ далѣ Выговскій, я выпущу й Тюлюбаева й усѣхъ иншихъ Москалѣвъ, затриманыхъ тутъ, а самъ пѣду до Кіева, добувати его... на розмову до Кіева пѣду! додавъ вѣнъ, усмѣхнувшись.

Наслухавшись такихъ похвалокъ, выѣхавъ Портомоинъ съ Чигирина, та дорогою довѣдався, що тѣ грѣзбы не дуже страшнѣ. Нарѣдъ казавъ ему:

— Якъ ходивъ гетьманъ зъ войскомъ на границу, тодѣ багато сѣлъ та мѣстъ попустошили козаки, а Татары силу бранцѣвъ погонили до Крыму. Теперь, кажуть, ще царскій воеводы придуть насъ плюндрувати; та мы съ царскимъ вой-

скомъ битися не будемо; въ купѣ зъ нимъ на гетьмана пбдемо.

Справдѣ, у Выговского була таки думка знову Кієва дбставати. Повернувшись бо до Чигирина, вбнѣ довѣдався про ворожій вчинки Шереметева: зъ наказу кієвского воеводы, шматъ вбйска московского прийшовъ на Бѣлу-Церкву; козаки бѣлоцерквбвскій почали боронитись, та ихъ побито й самого полковника взято у неволю. У Кієвѣ вбдбулося кблька страть. Гетьманъ, розцустивши своихъ полковникбввъ, наказавъ имъ, що бѣ скликали полковбй рады та вмовляли козакабввъ дбставати Кієва. На сихъ радахъ чернь не дуже то квапилася, й деякбй полковники сповѣстили гетьмана, що вони спостерегли, що загально на своихъ не вельми можна здаватися: збстається надѣя на хана Крымского та его Татаръ. Въ Путивлѣ та по сумѣжнихъ мѣстахъ велика була турбація; пбшла чутка, що гетьманъ приступивъ до Кієва; Шереметевъ бувъ въ облозѣ, не можна було дбстати звѣстокъ; скрбзъ по шляхахъ хапають; потенеться якбй кацапъ на Украину, заразъ его злапають, або й забють навѣтъ. Якбйсь голѣнный Украинець узаявся привезти съ Путивля въ Кієвъ невеличный листъ, зашивши его у сорочку: отсе свѣдчить, якъ небезпечно та важко було тодѣ вхати по краю, де не переводилися бунты та неспокоѣ. Гонецъ не вернувся. Замѣсть него несподѣвано прибѣгъ съ Кієва до путивельскихъ воеводбввъ другбй гонецъ: то бувъ племѣнникъ протопопа нѣжиньского Максима Хвилимоненка, щирога прихильника Москвы. Довѣдавшись, що на Шереметева нове лихо насуває, протопббъ написавъ племѣннику пашпортъ, ствердивъ его гетьманьскою печаткою, здертою зъ якогось листу гетьманьского, й съ такимъ пбдробленнымъ паперомъ вырядивъ свого небожа буцѣмъ то до Чигирина. Вбнѣ переѣздивъ черезъ Кієвъ немовъ по дорозѣ, бачився съ Шереметевымъ, узаявъ вбдѣ него листъ до Ромодановского, й такимъ же способомъ дбстався черезъ Украину до Путивля. Звбдти воевода щасливо вырядивъ его въ Москву, й отсе пбдогнало урядъ хутчбй пбслати Ромодановского на Украину.

Выговскбй лаштувався до рѣшучихъ ворожихъ вчинкбввъ, а проте все ще зацепнявъ урядъ московскбй своєю вѣрністю та бажанемъ мати царя за свого пана. Листы за листами бѣгли въ Москву; за головного виноватця усему лиху вважавъ

гетьманъ Шереметева: вѣнъ плюндрує села та хуторы украинскій, выгубляє нарѣдъ, розливає кровь. Старый Остапъ, батько гетьмана, писавъ до приятеля своего Бутурлина (зъ нимъ вѣнъ такъ подружився въ Кіевѣ, що навѣтъ вzywавъ его названымъ сыномъ), що коли бъ Бутурлинъ бувъ за воеводу, то й жадной бъ колотнечи не було, що все лихо повстало черезъ Шереметева та Ромодановского. „Сынъ мѣй, пише, якъ заприсягався, такъ и присяги додержати хоче й збстатись непохибнымъ пѣдданымъ и слугою его царского величества; не бувъ вѣнъ зрадникомъ та й не буде. Але панъ Шереметевъ и панъ Ромодановскій не вважають на его заслуги; вони хотѣли его забити, намъ подавали сю звѣстку вашій жъ милости Москалѣ; тымъ то сынъ мѣй й братъ вашей милости мусить поневолѣ небезпеченству житя своего запобѣгати. Шереметевъ святій монастырѣ въ нѣвещь обертає, черцѣ выгнаній по чужихъ мѣстахъ та пустеляхъ блукають, вашей милости слузѣ Левку сказавъ Шереметевъ голову стяти, а мене примусивъ тѣкати съ Кієва до Чигирина“.

Выговскій, мовлявъ, разомъ на обидва боки затинавъ: тутъ намовляє черезъ полковникѣвъ козацтво Кієва добувати та посyлає Гуляницкого съ полками царского вѣйска бити, якъ що поткнеться; а тутъ пише універсалы до народу, що бъ не важилися вѣйска московского зачѣпати. Москва почала й собѣ такого жъ способу заживати. Выговскому прислано листъ, де было сказано, що, скоро перестане кровь розливати, то выбачать ему за все вчинки й будутъ его зъ усѣмъ вѣйскомъ запорозкимъ держати въ милости. Тымъ же самымъ часомъ наказано Ромодановскому ити на Украину, а воеводы путивельскій съ царского таки наказу загадали стряпчому Григорію Касогову, що бъ ишовъ съ шматомъ вѣйска на помѣчь полтавскій партіи, що повсталала на гетьмана.

XIII.

Съ початку мѣсяця грудня Ромодановскій прийшовъ зъ вѣйскомъ на Украину й розповсюдивъ широченькій універсалъ. У нему такъ, якъ и въ тѣмъ листѣ, що дано полку полтавскому, прописаній були все вчинки Выговского та его брехнѣ, що царъ буцѣмъ хоче скасувати козацтво, зачѣпалися интересы

й народу: показувано, що по пактахъ гетьмана Хмельницького, съ тыхъ податковъ, що збирали по Украинѣ, треба давати плату козакамъ, а Выговскій не дававъ, бравъ еѣ собѣ, плативъ съ того усякимъ затажцямъ, котрыхъ содержувавъ, значить, коштомъ та отягченемъ народу украиньского. Нарѣдъ украиньскій запрошувано помагати войску московскому та постачати ему харчъ. Зъ сего універсалу выходило, що незгода мѣжь урядомъ московскимъ та гетьманомъ немовъ вбдавалася на судъ усею народу.

Выговскій и собѣ розповсюдивъ у полку полтавськомъ універсаль, умовлявъ козакѣвъ, що бѣ корилися ему та на во-рога стали, се бѣ то на войско московске: „Въ иншѣмъ разѣ, каже, намъ нѣчого не доведеться вчинити, якъ посвѣдчившись милостивымъ Богомъ, зъ усѣмъ войскомъ запорозкимъ вашу злючбсть всему свѣту ознаймити“.

Ромодановскій, прийшовши, немовъ знаєъ давъ партіи пушкарѣвскій. Вона ожила. На закликъ Ромодановского, до его войска полинула розвіяна голота, почувши шарпанину; зновъ ставъ полкъ зъ дейнекѣвъ. Полкъ миргородскій першій мусивъ дѣзнати кару, що готувалася Украинѣ. Вѣйскові московскій ускочили зъ дейнеками у Миргородъ й обшарпали его такъ, що мѣщане, каже лѣтописецъ, збѣсталися голюсѣнькій. Степаизъ Довгаль зробився зновъ полковникомъ. Звѣдѣлъ войско рушило до Лубень. Швець, не мавши сили боронитися, збравъ козакѣвъ й задалегѣдъ выйшовъ; замѣжній люде тѣкали зъ усѣмъ своимъ добромъ у ростиць. Тѣльки злиднѣ збѣсталися въ Лубнахъ и пристали до дейнекѣвъ. Москаль зъ дейнеками спалили Лубны й обшарпали монастырь мгарскій, де знайшли грошѣ, замуровані въ стѣнцѣ, по тодѣшнему звичаю; князь Ромодановскій на силу спниивъ чернь, що була заходила у весь монастырь руйнувати. Зъ Лубень войско рушило далѣ, поплондрувало Чорнухи, Горошинѣ, Пирятинѣ; пѣдъ Варвою була невелика бѣйка зъ Гуляницкимъ. Потѣмъ князь ставъ зъ войскомъ пѣдъ Лохвицею зимувати. Дейнеки волочилися по лѣвобережній Украинѣ, грабували замѣжнихъ людей, палили ихъ хаты...

До Лохвицкого табору князя Ромодановского почали прибувати й московскій войскові й козаки. Прибувъ князь Курякинъ, князь Семенъ Пожарскій и Львѣвъ. Що бѣльшь звѣстка

про умову съ Польщею розходилася у народѣ, то все охотнѣйше простаки, цураючиь думки про братане съ Поляками, тѣкали до вѣйска московского. До Ромодановского прибувъ судія генеральный Безпалый, що недавно одержавъ той урядъ. Князь збравъ жменю вѣрныхъ царевн козакѣвъ й нараивъ имъ обрати гетьмана; вони обрали Безпалого. Новый гетьманъ зробивъ своєю резиденцією Ромны. Въ купѣ зъ нимъ настановлено за генерального осаула Воронка. Либонъ тодѣ жъ таки обрано новыхъ полковникѣвъ, намѣсть тыхъ, що вѣдкинулися вѣдъ царя, се бѣ то прихильникѣвъ Выговского: намѣсть Шевця обрано Терещенка; у Полтавцѣвъ не довго бувъ на полковницкому урядѣ Кирикъ Пушкаренко: вони обрали Хведора Жученка. На Украинѣ повстало два уряды и два гетьманы. Та не хотѣвъ покласти своен булавы й третій, Гискра, бунчуковый товаришь полку полтавского. Вѣнъ листувавъ до Москвы, здаваясь на те, що ему натякали гетьманство ще на Москвѣ, запевнявъ, що народъ горнеться до него. Урядъ московскій не придумавъ нѣчого красшого, якъ наказати Ромодановскому, що бѣ ствердивъ кого небудь зъ двоухъ, якій ему до вподобы. Гискра прибувъ до Гадяча, зывавъ себе гетьманомъ, скуплявъ коло себе поспѣльство й лаштувавъ скинути й Выговского й Безпалого. Коли жъ его покликавъ до себе Ромодановскій, вѣнъ 10. сѣчня рушивъ до Лохвицѣ й „такъ, каже лѣтописецъ, перенявся думкою про свое гетьманство, що не злякався пѣти зъ невеличкою купкою козакѣвъ, хочъ по всѣй лѣвобережной Украинѣ купы Выговцѣвъ билися зъ дейнеками. За сѣмъ вереть вѣдъ Лохвицѣ, на Гискру напали чигиринскій козаки пѣдъ рукою Скоробогатенка. Даремно Гискра благавъ собѣ помочи въ князя черезъ гонцѣвъ. Ромодановскій вѣдмовлявся, здаючиь на нѣчь, й пѣславъ шмать вѣйска ажъ тодѣ, коли вже той шмать мѣгъ побачити самѣ тѣлько трупы. „Потухла гискра, що ладилася блиснути!“ шуткували Украинцѣ. Ромодановскій позбувся нужды обирати когось зъ двоухъ. Але въ кѣнци сѣчня, здається, Ромодановского не було вже въ Лохвицѣ: за головного керманича бачимо тамъ самого князя Хведора Куракина.

Отакими бѣйками обмежовувалися вѣйсковѣ дѣѣ. Выговскій довго не рушавъ. Вѣнъ не дѣймавъ вѣры своимъ козакамъ, скрѣзь добачавъ хитанину й покладався на помѣчь съ Крыму та Польщѣ, а тымъ часомъ збиравъ собѣ затажцѣвъ

зъ Сербѣвъ, Волохѣвъ, Нѣмцѣвъ та Полякѣвъ: останнихъ пришло до него три тысячѣ пѣдъ рукою Юрія Потоцкаго и Яблоновскаго, та ще два полки драгонѣвъ пѣдъ рукою Лапчинскаго. Зъ одного боку вѣнъ чекавъ, якъ приймутъ въ Варшавѣ тѣ пакты, що скомпонувавъ вѣнъ зъ Бенѣвскимъ, зъ другого запобѣгавъ ласки у хана, але тымъ самымъ часомъ показувавъ бажане збстатись вѣрнымъ цареви й вырядивъ въ Москву за посла полковника бѣлоцерковскаго Кравченка.

Въ кѣнци сѣчня Выговскій наважився рушити, тѣлько не на Москалѣвъ, а на Запорожцѣвъ: Сѣчь стояла рѣшучо проти замѣрѣвъ гетьмана. „Хочъ мы, писавъ до него кошевый Гомбѣнъ, и не противилися твому обраню, сподѣваючись вѣдъ тебе якого небудь добра батькѣвщинѣ, та надѣя насъ ошукала. Ваша милѣсть не додержавъ присяги найяснѣйшому монарсѣ, батькови й добродѣвви нашому, нахиливъ серце свое до лестощѣвъ лядскихъ, звернувся, якъ пѣсь до своен харканины, до Полякѣвъ вѣдщепенцѣвъ, съ котрыхъ рукъ мы такою працею й кровью вызволилися, й плондруешъ матѣр нашу Украину, що пѣднесла тебе зъ гноища й сподобила сидѣти поручъ съ князями. Знай же, що нѣ ты, анѣ монарха твѣй, король Польскій, що до него ты вернувся, нѣчого не вѣдѣете проти нашего монарха православнаго, за Божою помочю“. Запорозцѣ, каже сучасникъ, ще бѣльше зненавидѣли Выговскаго пѣсля того, якъ вѣнъ побратався съ Татарами й, значить, не мѣгъ потурати звычайнымъ нападамъ запорожскимъ на поля татарскѣ и на Чорне море.

Запорозцѣ вырядили царскому вѣйску на помѣчь великѣй шматъ вѣйска пѣдъ рукою Силки. Силка прибувъ до Зѣнькова й почавъ пѣдбурювати на гетьмана схѣдну Украину. Проти сего жъ то шмату рушивъ Выговскій, пильнуючи, що бѣ не попустити злученя зъ вѣйскомъ лохвицкимъ такъ его, якъ и тыхъ купъ, що збиралися по близькихъ мѣсточкахъ. Що бѣ Ромодановскій не напавъ зъ заду, гетьманъ вырядивъ Немирича, що бѣ его непокоювъ.

Немиричъ, 29. сѣчня, пѣдѣйшовъ до Лохвицѣ. Вѣйско московске вышло проти него, але старшины въ комонника московскаго були, каже лѣтописецъ, люде недозналі й не встояли проти Немирича. Москалѣ замѣнулися, въ Лохвицѣ, й Немиричъ

турбувавъ та вдержувавъ ихъ, ажъ поки Выговскій не вправяся зъ ихъ спѣльниками.

Дня 4. лютого Выговскій обложивъ Миргородъ й пѣславъ умовляти мѣсто, що бѣ одстряло вѣдъ Москвы та одностайно стало за батькѣвщину, й обѣцявся нѣкому не мститись. Миргородскій протопбѣ, на имя Пилипъ, почавъ говорити за Выговского й такъ уплынувъ своими речами, що не тѣлько на-вернуть козакѣвъ миргородскихъ, та ще й самого Степана Довгаля прихиливъ. Свавольства та грабованя, що чинили Москалѣ по мѣстѣ, роздрочили Миргородцѣвъ; вони одѣкнули ворота й признали власть гетьмана. Запеклый его ворогъ, котрого вѣнъ такъ щиро допинався злапати вкупѣ зъ иншими верховодниками ворожою партію, прибувъ до Выговского, й, по братерскѣмъ привитаню, вкупѣ зъ нимъ повѣвъ своихъ козакѣвъ далѣ. Московскихъ вѣйсковыхъ, що були въ Миргородѣ, пущено до своихъ. Выговскій ставъ скрѣзь поводитись ласкаво, де слухалися его умовы; мѣсточка й села, одно за другимъ, корилися ему й приставали до его боку. Вовводи московскій боялися, що бѣ самъ Безпалый не зрѣкся своего гетьманьства та не приставъ до Выговского. Куракинъ зъ Лохвицѣ швидше пѣславъ до Ромна шматъ пѣхоты на оборону того пункта нового козацкого уряду. Справдѣ, ставши пѣдъ Зѣньковомъ, Выговскій пославъ до Безпалого умовленя, що бѣ одстрявавъ вѣдъ Москвы та пристававъ на спѣльну справу. Мѣцного та певного не було нѣчого въ народному переконаню: легко приставши на умовлене Выговского, Украинцѣ потѣмъ хвалилися московскимъ вѣйсковымъ: „Нехай тѣлько прийде велике вѣйско царске, то мы помагатимемо вамъ на Выговского“. Зѣнькѣвъ за-тявся проти гетьмана; тамъ засѣли Запорозцѣ зъ своимъ отаманомъ Силкою, й чотыри тыжнѣ вѣдбывалися вѣдъ Выговского. Выговскій ставъ пѣдъ Зѣньковомъ й перемовлявся зъ Москалями.

Въ Москвѣ ласкаво привитали Кравченка й уже готовилися вырѣжати его зъ ласкавымъ листомъ до гетьмана, коли се подано звѣстку, що Скоробогатенко забивъ Гискру, а полковникъ червяславскій, Тимошь Цыцура, нападавъ на вѣйсковыхъ московскихъ. Кравченка затримали до часу. Урядъ московскій зрозумѣвъ, що треба чинити зъ Выговскимъ его жѣ робомъ, й не цураючись згодливыхъ его заходѣвъ, збиравъ на него велике вѣйско. Головне керманецтво доручено бояринови

князю Олексію Микитовичу Трубецкому. Зборове мѣсце визначено въ Сѣвску, куды бояринъ прибувъ 30. сѣчня.

И Выговскій и Безпалый разомъ звертались до Москвы: першій, якъ и перше, прохавъ спянити колотнечу, бажавъ зѣйтися съ комисаремъ та зновъ учинити згоду; другій прохавъ прислати пороху та олова. Дня 13. лютого, Трубецкому подано потайный наказъ, що бѣ учинивъ зъ Выговскимъ згоду, а слѣдкомъ за тымъ вѣнъ одержавъ 18 екземплярѣвъ царского листу, що пѣдбурювавъ Украинцѣвъ на зрадника та кривоприсяжця Выговского, й съ царского наказу, 18. лютого пѣславъ Безпалому гарматнїй набѣвъ и вѣйсковыхъ на помѣчь. Въ потайному наказѣ, съ 13. лютого, було написано, що бѣ Трубецкїй зѣйшовся зъ Выговскимъ й визначивъ раду въ Переяславѣ, де мусять бути всѣ полковники та чернѣ, й ся рада мала полагодити всѣ суперечки. Поки збереться рада, боярину дозволено зробити Выговскому великїй уступки, якъ що потреба буде. Бояринъ мавъ знестись зъ Выговскимъ, й, найперше, пѣсля обопѣльной згоды. Трубецкїй повиненъ бувъ одвести своихъ вѣйсковыхъ, а гетьманъ пустити вѣдъ себе Татаръ. Що бѣ запобѣгти неймовѣрству Выговского, обидва боки мали выконати присягу. Бояринъ, зѣхавшись зъ Выговскимъ, въ имени царя звѣстити ему забуте усею минулого, й гетьманъ покаже ему тѣ пакты, що учинивъ съ Поляками. Бояринъ згодиться дати гетьманови й усему вѣйску козацкому такїй жѣ права й привилеѣ, якихъ обѣцялися козакамъ Поляки. Мусимо гадати, що змѣсть Гадяцкихъ пактѣвъ бувъ не цѣлкомъ вѣдомый Москвѣ, бо въ наказѣ зроблено вымовку, що згодиться на такїй пакты съ царемъ можна тѣлько тодѣ, коли въ тыхъ пактахъ не знайдеться високихъ и затейныхъ статей, що не къ честї гасударѣва имени. А про те урядъ московскїй добре знавъ, якихъ выгодъ вымагавъ вѣдъ Полякѣвъ, по гадяцкѣй умовѣ, Выговскїй самому собѣ й старшинѣ; вѣнъ розумѣвъ, що найбѣльшими мотивами прихильности до Польщѣ суть власнїй сподѣванки старшинѣ, й черезъ те щедро сыпавъ свои дарунки. Гетьманови обѣцялися дати додатокъ на булаву; згоджувалися зробити его кїевскимъ воеводою; его родичамъ и приятелямъ й загално полковникамъ и усѣй старшинѣ покладали дати каштелянства и староства; обѣцялися скинути Шереметева й не приводити вѣйсковыхъ на Украину, гетьманъ

же має збиставитися въ пѣдданствѣ й зламати спѣлку съ Татарами. А тже жъ всѣ сѣ обѣтницѣ могли мати силу тѣлько годѣ, коли на радѣ, що скличе Трубецкій у Переяславѣ, народѣ признае гетьманомъ Выговского; коли жъ выйде не такѣ, то Трубецкій доручити мусить булаву тому, кого оберуть, й новому гетьманови вѣддати староство чигириньске, яко належнѣсть уряду гетьманьского.

Дня 20. лютого прибувѣ зъ Москвы до Сѣвского пѣддѣчій Старковѣ и заразѣ же его выряжено до Выговского въ зѣнькѣвскій таборѣ. Слѣдомъ за нимъ Трубецкій присунувся ближе до межѣ украиньской й 1. марця прибувѣ до Путивля. Съ тои поры три тыжнѣ велися перемовы, та, на превеликій жалѣ, подробности ихъ намъ невѣдомѣ. Трубецкій любенько листувавѣ до Выговского й домовлявся, якѣ учинити згоду, але розсылавѣ до народу проклямаціи, що бѣ одностайне стали на зрадника Ивашку й не квапилися на его облесливѣ листы.

Дня 24. марця приѣхавѣ вѣдѣ Выговского Старковѣ изъ звѣсткою, що гетьманѣ прохае Трубецкого, що бѣ прибувѣ до него на розмову верстовѣ за десять вѣдѣ Ромна, але въ листѣ до Трубецкого не було нѣчого написано про таке побачене.

Вырядивши Старкова до Москвы, Трубецкій, 26. марця вѣдпировивѣ молебень грѣзному и страшному Спасу й рушивѣ зъ усѣмъ вѣйскомъ на Украину. Вѣнѣ вѣдписавѣ у Лохвицю до Куракина, а въ Роменѣ до Безпалого, що бѣ приходили до него. Дня 30. марця прибувѣ Безпалый зъ своими полковниками та осаулами. Трубецкій мовлявѣ до козакѣвѣ, що приѣшовѣ не вокуватися, а що бѣ спинити колотнечу та розливане крови, запевнявѣ ихъ царскою ласкою й наказувавѣ вѣдписати до мѣстѣ та мѣсточокѣ, що поквапилися на Выговского облестощѣ, що бѣ люде каялися та зновѣ вернулися пѣдѣ самодержну руку царску. „Учини, гетьмане, пильный наказѣ, пѣдѣ стратую, своимъ полковникамъ и осауламъ и всѣмъ козакамъ, мовлявѣ до Безпалого Трубецкій, що бѣ вони жадной кривды не чинили по „государевыхъ“ „черкаскихъ“ мѣстахъ, не били людей, не хапали ихъ у полонѣ, не грабували й нѣяком кривды не чинили, анѣ насильства анѣ розору, а „государевымъ“ вѣйсковымъ людемъ нашимъ вѣдѣ мене заказано те жѣ пѣдѣ стратую“, Безпалый обѣцявся й его выряжено до Ромна.

Наставъ цвѣтень. Вѣдъ Выговского не було звѣстки. „Языки“, приведені до московского табору, сповѣщали, що гетьманъ одсунувся вѣдъ Зѣнькова й поѣхавъ до Чигирина; а тымъ часомъ Гуляницькій съ козаками та Татарами прибувъ до Кототопу й звѣдѣль пославъ загоны, що налѣтали на московскій села коло Путивля, Рыльска та Сѣвска, пюндрували ихъ, забивали та хапали людей у полонъ.

Приѣхавъ зъ Москвы Кравченко. Трубецкій покликавъ его до себе, розказавъ ему всю поведенцію Выговского, й мовивъ:

— Перекажи гетьманови й усѣмъ козакамъ, що бѣ вони кинули свои кривды й зѣсталися пѣдъ рукою великого государя по прежнѣму, безъ жадного сумнѣву; коли жѣ не скаменуться та не перепросять государя за свои вины, то я пѣду зъ вѣйсковыми людьми, й що надъ ними учиниться, те буде имъ не вѣдъ мене, а вѣдъ самыхъ себе.

Кравченко запрясяга, що вмовлятиме гетьмана й полковникѣвъ.

„Насъ, каже, пѣслано до царя вѣдъ усеи черни зъ рады, й мы будемо по всѣхъ мѣстахъ и мѣсточкахъ выславляти превелику ласку й плату великого государя.

Въ кѣнци марця Выговскій вернувся до Чигирина. Наставъ Великдень. По тѣдѣшнѣму звичаю, симъ святомъ полковники й инша старшина приѣздили гетьмана поздоровляти. Выговскій, користуючись зъ сего, скликавъ ихъ на раду.

Выговскій не дѣймавъ вѣры московскимъ поданямъ. Мѣжь ними була умова, що бѣ скликати раду: гетьманъ боявся, що на тѣй радѣ скуписья багато неприхильникѣвъ, оберуть иншого за гетьмана, и бояринъ, що даватиме рѣшенецъ справѣ, зламае всѣ обѣтницѣ, що подавъ ему. До того жѣ, урядъ московскій очевидячки не дѣймавъ ему вѣры, й подаючи згоду, дѣявъ проти него, й еднався зъ его ворогами. Вѣнъ уявивъ полковникамъ, яке на всѣхъ нихъ лихо насувае, запевнивъ, що Москалѣ ихъ дурять, и зъ загального присуду, порозesyлавъ по Украинѣ універсаль. Гетьманъ сповѣщавъ у нему людъ украинскій про причины, що примусили его кликати нарѣдъ до шаблѣ на вѣйско московске; вѣнъ доводивъ, що комісарѣ царскій на виленскѣй комісії р. 1656 зробили постанову вѣдати Украину Полякамъ на панованѣ, скоро царъ одержить корону польску; тымъ-то гетьманъ и старшина розмѣркували,

що й геть-то лѣпше з'єднатися съ Польщею на правахъ вѣль-
ной націи, нѣжъ дѣстатися въ неволю. „Друга причина, писавъ
Выговскій, що примушує насъ вѣдкнутися московской дер-
жавы, та єсть, що мы певне довѣдалися, що єго царске вели-
чество приславъ князю Григорію Григоровичу Ромодановскому
своѣй высокій листъ, наказуючи стратити гетьмана зъ усею
старшиною, скасувати всѣ права и вѣльности нашѣ, лишити
козацтва тѣлько десять тысячъ, а всю решту люду украинь-
ского зробити хлопами й невѣльниками“.

Універсаль сей спершу злякавъ Украинцѣвъ на правѣмъ
боцѣ Днѣпра; на лѣвѣмъ тѣльки полки переяславскій, прилуц-
кій, нѣженьскій та чернигѣвскій трималися Выговского.

Тымъ часомъ, Трубецкій, 10. цвѣтня, въ Константинѣв-
скому соборѣ вѣдправивъ молебень грѣзному и страшному
Спасу й рушивъ на Конотѣпъ, вѣдписавши до Безпалого въ Ро-
менъ та въ Лохвицю до Куракина, що бѣ зъ обохъ бокѣвъ
йшли до него злучатися. Дня 13. цвѣтня на дорозѣ приставъ
до него Безпалый зъ своими козаками; дня 16., вони встигли
Конотопа, прогнали козакобѣ, що доглядали дороги; дня 21.
прибувъ до него князь Хведѣръ Куракинъ съ Пожарскимъ та
Львовымъ и зъ усѣмъ вѣйскомъ, що стояло въ Лохвицѣ. Укра-
иньскій лѣтописецъ пише, що полковникъ прилуцкій Дорошенко
перенявъ Москалѣвъ, але товаришь Ромодановского, голѣнный
князь Пожарскій побивъ єго пѣдъ Срѣбнымъ. „Дорошенко, каже
лѣтописецъ, немовъ заяць тѣкавъ по болотахъ, ратуючи себе,
а князь Пожарскій загадавъ выстинати всѣхъ людей у мѣсто-
чку Срѣбному“.

Въ замку Конотопскому було два полковники, нѣженьскій
и чернигѣвскій, зъ своими полками, гуртомъ тысячѣвъ съ чо-
тыри чоловѣка. Трубецкій передъ приступомъ написавъ до
Гуляницкого листъ, сповѣщавъ, що єго прислано втихомирити
колотнечу та спинити розливане крови, умовлявъ згадати про
єдину вѣру православну та ласку царску, кинути неправды,
перепросити за свои вчинки й прислати добрыхъ та значныхъ
людей за для перемовы.

Замѣецъ вѣдповѣди зъ мѣста зняли стрѣльбу зъ гармать
та рушницъ. „Мы сѣли на смерть, гукали козаки, не дамо
мѣста!“

Тодѣ Трубецкій загадавъ стрѣляти по мѣстѣ й у мѣсто.

Злучене вѣйско московске узялося до облоги Гуляницкого. Зъ 21. цвѣтня до 29. червня тяглася облога; величезне вѣйско, пѣдъ рукою Трубецкого, добувало чотыри тысячѣ Нѣженцѣвъ та Чернигѣвцѣвъ и не дѣстало ихъ. Замокъ навкруги оточавъ глубокой рѣвъ и высокой валъ. Кѣлька днѣвъ не вгаваючи гримали гарматы, лѣтали гранаты въ мѣсто, вѣйсковѣ рыли пѣдкипы; 28. цвѣтня, якъ стало свѣтати, усе вѣйско, по молебнѣ, сыпнуло на приступъ. Та даремно: не запалили замку гранаты, не вдѣяли нѣчого пѣдкипы; Москалѣ спялись були на муры, та, дѣставши добру вѣдѣчь, вернулись съ приступу, и козаки зъ высокого валу такъ влучно вѣдповѣдали Москалямъ ядрами та картечами, що нарѣбили имъ и геть-то бѣльше шкоды, якъ самѣ дѣзнали. Московскѣ стрѣльцѣ та гарматы тѣлько дурно теряли „гасударево зелье“, якъ узывали вони порохъ. Трубецкѣй задумавъ иншимъ робомъ воюватися: вѣнъ хотѣвъ засыпати рѣвъ кругъ замку, але козаки частою стрѣльбою перерывали роботу, робили смѣливо вылазки, спускалися въ рѣвъ й вѣдносили землю, накидану туды Москалями, на свѣй валъ: такимъ робомъ рѣвъ збѣстався такѣй глубокой, якъ и перше, а валъ высѣавъ и ядра козацкѣ ще й лѣьше влучали ворогѣвъ. Такъ минуло кѣлька тыжнѣвъ. Коли облога надокучила, Трубецкѣй вырядивъ Ромодановского й Скуратова до Борзны. Василя Золотаренка, Богдана Хмельницкого шурина, що старшинувавъ у козацѣвъ борзеньскихъ, побито; Борзну взято й спалено; багато жителѣвъ выстинано; жѣнокъ и дѣтей козацкихъ, занявши въ полонъ, приведено до Конотопу й выряжено въ Московщину. Дня 21. мая пѣсля потайного листу щирого прихильника московского, протопопа Хвильмоненка, Ромодановскѣй, Куракинъ и козаки, пѣдъ рукою Безпалого, рушили до Нѣжена. Нѣженцѣ зробили вылазку; Москалѣ прогнали ихъ до мѣста, але по тѣмъ боцѣ стояло велике вѣйско зъ Сербѣвъ, Полякѣвъ, Татаръ; Москалѣ пѣшли на нихъ, вчинилась баталѣя, Татарѣ вѣдсунулися; у полонъ дѣстався Скоробогатенко, наказный гетьманъ козацкѣй. А проте князь побоявся гонити Татаръ, гадаючи, що вони нарочито ваблять его за собою, що бъ навести на велике вѣйско, й вернувся до Трубецкого на облогу.

Не вѣдаючи, де Выговскѣй и що зъ нимъ дѣється, Трубецкѣй, 4. червня, наваживсь ще разъ спинити розливъ

крови згодливими заходами. Вбнъ вырядивъ шукати его донцьвъ зъ листомъ: бояринъ, якъ и перше, подававъ гетьманови згоду и прохавъ прислати трѣхъ значныхъ людей до розмовы. До 27. червня не було вѣдъ Выговского нѣ слуху, нѣ духу.

Выговскій не помагавъ Гуляницкому тымъ, що сподѣвався хана; козакѣвъ, що трималися его партіи було тѣлько шѣсть-найцять тисячѣвъ. Махметъ-Гирей прибувъ не ранѣйше 24. червня, съ трийцятьма тысячами ординчикѣвъ. Перше его зобачене зъ гетьманомъ було на Крупичь-Полѣ. Спѣльники ствердили свое братерство торжественною обоубльною присягою: гетьманъ зъ старшиною присягався въ имени всеи Украины, полковники присягалися за свои полки, сотники за свои сотнѣ; потѣмъ ханъ, султаны и мурзы присягалися по своему закону, не вѣдкидатися вѣдъ козакѣвъ и помагати, поки не выженуть зъ Украины московского вѣйска. У Выговского, до того, було ще кѣлька тысячѣвъ затыжцѣвъ зъ Сербѣвъ, Волохѣвъ, а найбѣльше съ Полякѣвъ.

Козацке й татарске вѣйско вкупѣ рушило до Конотопу. Пѣдъ Шаповалѣвкою вони спѣткали московскій шмать, пѣсланный дѣставати „языкѣвъ“. Вчинилася баталія; Москалѣвъ побито на голову, и сей першій успѣхъ пѣдбадѣривъ козакѣвъ.

Помѣжъ бранцями дѣстався хоробрый оборонецъ Зѣнькова, Сидка, котрого Выговскій сказавъ прикувати до гарматы.

Бранцѣ оповѣдали про становище вѣйска пѣдъ Конотопомъ й додавали, що старшина зовѣсмъ не сподѣвається приходу ворогѣвъ. Справдѣ воеводы жадной вѣдомости не мали, що ворогъ бувъ такъ до нихъ близько.

Спѣльникамъ лишилося до Конотопу 15 верстовъ; тутъ треба було перехопитися черезъ багнисту рѣчку Сосѣвку. Выговскій роздививъ мѣсцевѣсть: вона здалася ему такою, що баталія на нѣй могла скѣнчитися доконечною поразкою одного зъ ворожихъ вѣйскъ. Козаки могли сподѣватися побѣды тымъ, що мали часъ зручно постановитися; треба тѣлько було заманити Москалѣвъ.

Выговскій поставивъ свое козацке вѣйско на широкому лузѣ, у захисточку, и доручивъ старшиноване въ вѣйску Степану Гуляницкому, братови того, що пробувавъ у Конотопѣ въ облозѣ, а самъ, выбравши собѣ невеликій шмать, запросивъ

зъ собою султана Нурадина й перехопився на той бѣкъ рѣчки Соснѣвки; думка: напасти зъ заду на обложенцѣвъ, потѣмъ пѣти на втеки, заманити за собою Москалѣвъ та й завести до оставленого вѣйска козацкогo; ханъ зъ ордою рушивъ на право до урочища Торговицѣ, верстовъ за десять, мавши думку напасти зъ заду на ворога вдруге, коли Выговскому пощастить его вывести.

Дня 27. червня, у вѣвторокъ, Выговскій перехопився черезъ рѣчку й знеобачка напавъ ззаду на обложенцѣвъ замку конотопского. Несподѣванный нападъ збентеживъ Москалѣвъ; съ переляку, вони побѣгли, й козаки нахапали багато коней у комонника, що, хапаючись, не встигъ и скочити на нихъ завчасу. Але черезъ кѣлька годинъ Москалѣ поправилися. Воєводы добачили, що у Выговского вѣйска, що найменше въ десятеро менше, якъ у нихъ. Пожарскій ударивъ на козакѣвъ, вони повернулися та й утѣкли за Соснѣвку.

Приспѣла нѣчь. Кѣлька козакѣвъ заняли въ полонъ, иншій зъ доброй волѣ прийшли служити цареви.

— Невже у Выговского всего-на-всего стѣлько вѣйска, скѣлько було тутъ? спытавъ ихъ Пожарскій.

— Нѣ, вѣдказували козаки. Не женися, князю, за нимъ: вѣнъ умысне заманюе васъ у западню. Зъ нимъ багато козакѣвъ, и самъ ханъ зъ ордою, а съ ханомъ славнй вояки: султаны Нурадинъ и Калга, мурзы Дзяманъ-Сайдакъ и Шуринбей.

— Давай ханѣшку! — зарепетувавъ Пожарскій: давай Нурадина, давай Калгу, давай Дзяманъ-Сайдака и Шуринбея! Всѣхъ ихъ бадѣнихъ матерей вырубѣмъ и выплнѣмъ!

Даремно Трубецкій спинавъ Пожарского. Голѣнный князь не послухався. „Вѣнъ, каже лѣтописецъ, занадто покладався на свое непобѣдимство, коли ему пощастило пѣдъ Срѣбнымъ“. Дня 28. червня, въ ранцѣ, Пожарскій съ трийцятьма тысячами перехопився черезъ Соснѣвку. Друга половина вѣйска, пѣдъ рукою Трубецкого, лишилася пѣдъ Конотопомъ; зъ нею бувъ Безпалый съ козаками.

Перейшовши черезъ Соснѣвку, Москалѣ становили батеріи, ставали самі боввнымъ ладомъ; Выговскій не перешкаджавъ имъ. Але саме тодѣ, коли Москалѣ вважали се недбалъство за козацку лякливѣсть, пять тысячъ Украинцѣвъ, пѣдъ рукою Степана Гуляницкого рыли крутый рѣвъ до широкого мосту, ко-

трымъ перейшло московске вѣйско. Скоро вони докопали близько до московского вѣйска и вже ему було ихъ знати, Выговскій учинивъ нападъ, але по першій стрѣльбѣ побѣгъ. Пожарскій, гадаючи, що козаки злякалися его хоробрости, кинувся за ними. Выговскій вѣдсунувся ще даль... Усе вѣйско московске знялося зъ свого мѣсця, зъ запаломъ гонилося за козаками й геть вѣдбѣгло вѣдъ мосту.

Тымъ часомъ, козаки, що хушенько копали рѣвъ, опинилися зъ заду московского вѣйска, кинулись до мосту, порубали его, й шматками загатили мѣлку рѣчку: вода почала розливатися по грузкому лузѣ. Ся несподѣвана рѣчь надала Гуляницкому думку, що бѣ не тѣлько затамувати Москалямъ дорогу назадъ черезъ Соснѣвку, та ще й загальмувати ихъ рухъ по лузѣ. Зъ его наказу, козаки розбѣглися по болоту: оденъ косивъ траву та очереть, другій рубавъ рокиту та лозу й усе кидали въ воду. Черезъ кѣлька хвилинь рѣчку загачено й вода розливалася на всѣ боки.

Побачивши позадъ себе козакѣвъ, Москалѣ кинули гонитися за Выговскимъ и повернулися назадъ; тодѣ погонилися за ними тѣ козаки, що вѣдъ нихъ тѣкали, й знеобачка Москалѣвъ затуркавъ страшный крикъ та свистъ: орда съ ханомъ и мурзами чимъ дужше летѣла просто на лѣву частину московского вѣйска. Москалѣ хотѣли здержати натискъ, ажъ тутъ Выговскій съ козаками та зтяжцями ударивъ зъ лѣвого боку. Москалѣ, стиснені по бокахъ, подалися назадъ...

Та назадъ имъ не було ходу: вода, розлившись по лузѣ, зробила зъ него багно; не котилися московскій гарматы; по черево вгрузли московскій конѣ; побралися були Москалѣ пѣшки, ажъ и йти не можна. „Хиба той мѣгъ утѣкти, каже лѣтописецъ, у кого були крылаті конѣ“.

Даремно побивався Пожарскій, даремно хотѣвъ дѣстатися на сухе мѣсце: трийцять тысячѣвъ вѣрныхъ цареви Москалѣвъ згинуло того страшного дня. Татаре не жалували ихъ, бо съ простыхъ не можна було сподѣватися выкупу; а козакѣвъ розпаливъ на се вѣйско Выговскій зъ старшиною, запевнивши, що воно приходило касувати ихъ права та обертати ихъ у невѣльникѣвъ.

Пожарского схоплено й приведено до Выговского. Князь

почавъ гостро дорѣкати ему за зраду цареви, й Выговскій по-славъ его до хана.

Цанъ надъ правовѣрными переказавъ ему черезъ тов-мача:

— Ты, княже, занадто нерозсудливый та легкодухий: ты зважився не страхатися великой силы нашої и теперь зараздъ покаранный, бо черезъ твою легкодухсть погинуло стѣлько хо-роброго й невинного вѣйска московского.

Князь Пожарскій, каже лѣтописецъ, не вважаючи, що самъ у неволѣ, за таку ханську мову почаствувавъ его матѣрь словомъ, яке не годиться до друкованя, ще й плюнувъ ханови въ очи. Розлютований ханъ сказавъ стяти ему голову на сво-ихъ очахъ. „Озвалася ему, каже лѣтописецъ українскій, страта невинныхъ мешканцѣвъ Срѣбногѣ“. Въ купѣ зъ нимъ ханъ сказавъ порубати й иншихъ значныхъ бранцѣвъ; мѣжь ними бувъ сынъ славного Прокопа Ляпунова, Левко, двое Бу-турлиныхъ и кѣлька полковникѣвъ. Пожарскій явивъ себе справжнимъ московскимъ молодцемъ народнымъ и память на-родна пошанувала его лицарство пѣнею*).

Дня 27. червня выйшовъ Гуляницкій, зъ своими Нѣжен-цями та Чернигѣвцями, зъ дванайцяти-тыжневою неволѣ. Пѣдъ рукою въ него лишилося тодѣ тѣлько двѣ тысячѣ пятьсотъ чоловѣка.

Дня 2. липця Трубецкій ставъ вѣдсуватися, перехопився черезъ рѣчку вельми нещасливо: багато тодѣ потопилося.

Побѣдники погонилися за нимъ, але Трубецкій обкопався й давъ ворогамъ вѣдсѣчь; самъ Выговскій дѣзнавъ небезпе-ченства: шматокъ ядра дѣставъ его коня й зачепивъ ему

---

*) Пѣню сю, доволѣ величеньку, наведено у Костомарова. Осъ ен змѣсть. Пѣдъ Конотопомъ стоить велике царске вѣйско. Прибувають до мѣста Калмыки, Башкирцѣ, Татаре, й кличуть Москалѣвъ до герцю. Выѣхавъ Пожарскій и забивъ татарского лицаря. Але Татаре забили князевого коня й самого, схопивши, одвели до хана, котрый запрошуе его до своєї службы. „Коли бѣ менѣ шабля, я бѣ ставъ тобѣ голову“, вѣдказуе Пожарскій. Его за таку вѣдповѣдъ порубали й шматки роски-дали по полю. Два козаки „тосударевѣ“ (се бѣ то донцѣ?) позбирали тѣло лицаря й вѣднесли до Конотопу, де его й поховано. Цѣкаво, що пѣсня зовсѣмъ не згадуе, що князь плюнувъ ханови въ очи. Цѣкаво зновъ и те, що пѣсня цѣлкомъ игноруе Украинцѣвъ: воюютьса Москалѣ съ Татарами, Калмыками та Башкирцями. — Перекладчикъ.

каптанъ. Трубецкій дѣйшовъ до рѣчки Сейма, десять верстъ вѣдъ Путивля; але далъ не мѣгъ боронитися, и втѣкъ до Путивля. Выговскій не схотѣвъ гонитися за вѣйскомъ московскимъ по московскому краю. Даремно благали Поляки, (що служили Выговскому за заплату), бажаючи пѣмститися за Гонсевского, схопленого пѣдчасъ мира Хованьскимъ у Вильнѣ; даремно умовлявъ гетьмана ханъ: Выговскій удававъ, що знявъ шаблю, що бѣ тѣлько прогонити зъ Украины московске вѣйско, що чинило лихо народови та плюндрувало край, а зовсѣмъ не хоче воюватися съ царемъ та народомъ московскимъ. „Мабуть, каже историкъ польскій, вѣнъ боявся, що бѣ козаки не вѣдкинулися вѣдъ него, коли вѣнъ рушить зъ Украины“.

Выговскій вѣдсунувся до Гадяча й пѣславъ до Яна-Казимира велику корогву, тамбуры та гарматы, вѣднати у Москалѣвъ; потѣмъ рушивъ до Чигирина й узався мѣркувати, що бѣ прогонити московсе вѣйско съ Кіева. Ханъ съ Татарами пѣшовъ до Крыму, а кѣлька загонѣвъ татарскихъ розсыпалися по московскому краю.

XIV.

У Варшавѣ почався соймъ. Зѣбраніи члени Речи-Посполитои мѣркували про свои справы й нетерпляче чекали козаковъ. Нарештѣ прибули й послы нового Великого князѣвства Руского. Зъ генеральной старшины були Носачъ и Груша, полковникъ Лѣсеницкій, що зновъ правивъ полкомъ миргородскимъ; вѣдъ полковъ прислано по два сотники; до того, була зъ нимъ юрба значныхъ козаковъ, гуртомъ чоловѣка зъ двѣстѣ. Юрій Немиричъ, депутатъ съ Кіева, й Прокѣпъ Верещага, съ Чернигова, передъ вели посольству.

Дня, вызначеного за для торжественного витаня ихъ, у сенатскѣй салѣ, сидѣвъ король середъ сенаторѣвъ. Уступили послы украиньско-рускіи; попереду йшовъ Немиричъ, и спинившиє, почавъ, пѣсля риторичного вступу, промовляти такъ:

„Мы прибули сего дня до престолу вѣго королѣвского величества, до збору всеи Речи-Посполитои, за послѣвъ найяснѣйшого й найзначнѣйшого гетьмана усего вѣйска запорозкого й разомъ усего народу украиньско-руского, що бѣ вызнати передъ усѣмъ свѣтомъ, передъ будущими вѣками вѣго величе-

ство за пана вольныхъ народѣвъ, Рѣчь-Посполиту ѥ корону польску за нашу батькѣвщину и матѣрь. Держава вашего величества по всѣмъ свѣтѣ славится свободою ѥ нагадуе царство Боже, де, такъ вогненымъ духамъ, якъ и роду чловѣчому, даются Божѣ ѥ чловѣчѣ законы, додержуючи ихъ свободной волѣ безъ жадного притиску, на вѣчный вѣки съ початку свѣта. Нехай инші царства величаются своимъ теплымъ повѣтремъ, силою богацтва земного, достаткомъ золота, коштовныхъ дѣянтѣвъ, роскошнымъ житемъ; нехай пышаються передъ усѣмъ свѣтомъ мовѣ коштовнѣ дѣянтѣ въ золотыхъ перетеняхъ: ихъ народы не знаютъ справжнѣи свободы; забувши, що мають вѣдѣ Бога свободну волю, вони живуть немѣ у золотѣй клѣтцѣ, ѥ мусѣть зѣставатися рабами чужої сваволѣ ѥ бажаня. По всѣмъ свѣтѣ не можна знайти такой свободы, якъ у польскѣй коронѣ. Отся найкоштовнѣйша свобода, що немає собѣ рѣвнѣ, сама вабить насъ теперь до еднаня зъ вами: мы свободными вродилися, въ свободѣ выкохалися, ѥ свободно звертаємося до рѣвной свободы. За неѣ, за честь и гѣднѣсть вашего величества, за добробутъ спѣльной батькѣвщины, радѣ головою наложити. Въ нѣй нехай зросте наше мѣцне единство, якъ и на подобеньствѣ вѣры, житя ѥ правъ нашихъ народѣвъ; свобода и братерство нехай будуть основою нашего еднаня ббля нащадку нашего! Державы бо пѣдтримують тыми самими способами, якими ѥ споружають (*nam regna quibus mediis fundantur, iisdem et retinentur*). А чей найдужша рука зробила наше еднане на те, що бѣ инші народы, потрапивши за нашимъ прикладомъ, схилилися передъ вашимъ величествомъ, обняли ѥ поцѣлували сей коштовный талантъ и клейнодъ польскої короны. Нехай зросте Рѣчь-Посполита великою та вельможною державою, зѣ Божого благословеньства, щасливого панованя та дбалости вашего величества ѥ доброго устрою зѣеднанныхъ краѣвъ. Зѣ нашимъ пѣданьствомъ приносимо до вашего величества, короля и пана, нашѣ просьбы и бажаня, якѣ не можна було задовольнити черезъ комисарѣвъ; тѣлько королѣвске величество и Рѣчь-Посполита можуть раду дати сѣй справѣ, доконечне уладнати новѣ пытаня, заспокоити заклопотаныхъ вѣрныхъ пѣдданныхъ его величества, ѥ ласкавою правицею цѣлкомъ притягти ихъ до своихъ оббѣмѣвъ.

„Мы не сподѣваємося, що бѣ у Речи-Посполитѣй знайшовся хто небудь, що ставъ бы позирати на насъ завидливымъ та незмычливымъ окомъ: благороднѣй душѣ не мають тои вады, а пѣдлѣ звыкли ховати свои порываня!“

Слухачѣ нагородили оплесками красномовця. Вѣнъ спився на хвилину, потѣмъ казавъ далѣ:

„Ось гульвѣса, сынъ вертається до свого батька. Нехай же привитає его батько поцѣлункомъ згоды и любви! Нехай поцѣпить золотый перстѣнь на палець его, нехай одягне его коштовною одежею, нехай забѣ годоване теля и радѣе зъ нимъ на злбѣть другимъ! Знаходиться загублена драхма, вертається до засмученои матери, спѣльной батькѣвщины: нехай щиримъ сердцемъ радѣе матерѣ! Загублена овечка вертається до свого пастуха: нехай же покладе вѣнъ еѣ на плеча свои, и понесе, и зрадѣе превельми! Не тысячѣ—миліоны душѣ инуться до пѣданьства его величества и всеи Речи-Посполитои! Радуйся, найяснѣйшій королю! Черезъ твое щасте, вѣрнѣсть та працю подѣялося се дѣло! Радуйся, найяснѣйша королево, ты доложила свого клопоту про сю справу! Приймѣть сю багату землю, сей родючий Єгипеть, текучій молокомъ и медомъ, багатый на пшеницю и всѣ земнѣй плоды, сю батькѣвщину вояцего й зъ вѣку преславного на морѣ й на суходолѣ народу украинско-русского! Радѣетно гукаємо вѣдѣ щирого сердца: *vivat feliciter serenissimus rex Ioannes Casimirus! vivat respublica Polona!*“

Ся промова здалася вельми мудрою. Красномовцеви одвѣтували:

„Найяснѣйшому королеви й усѣй Речи-Посполитѣй невымовно любо бачити васъ, що були колись лютыми бунтѣвниками, теперъ вѣрныхъ пѣдданныхъ батькѣвщины. Гараздѣ робите, що обмѣнили стару ненависть до Польци та бажанѣ выгубити насъ на щирю прихильнѣсть до матери вашои, батькѣвщины й бажаєте зновъ пристати до нашої спѣлки, вѣдѣ якои вѣдоувала васъ старшина“.

Подано пакты, и послѣвѣ припущено до руки королѣвскои.

Цѣльсѣвнѣкѣй мѣсяць тяглися потѣмъ суперечки про гадяцку умову, и загальнѣй запалѣ поступився мѣсяцемъ ремству и вѣ сенатѣ и вѣ посольскѣй радѣ. Вѣ пактахъ, поданныхъ послами козацкими, зновъ були вымаганя, що завдали клопоту

комісаріямъ у Гадячѣ, и лишилися не зовсімъ умовлені. Вимагано конечного знесеня унії по всѣй Речи-Посполитѣй, поки мова народу украинсько-руского сягає in genere et in specie: усѣ церкви, монастирѣ и всѣ институціи, що підъ церковнымъ регіментомъ, се бѣ то школы, шпиталѣ и всѣ маєтности, скоро вони належали коли небудь до православної церкви и загарбані унітами або єзуитами, мають бути вернені; до того католикамъ або унітамъ не давати права, знявши суперечку про ихъ належність, держати ихъ до присуду въ своихъ рукахъ. На се годилося настановити комісію съ послѣвъ трѣхъ зъднанихъ краївъ, Польщи, Литвы и Украины, а великій инстигаторъ Руского князѣвства вѣдбере усе, чого вимагають, и вѣддасть православної церквѣ; потѣмъ мусить бути скликаний соймъ у Брацлавѣ, и на нему подано буде росповѣдъ про сю справу. Уніты и єзуиты, скоро почнуть змагатися або позывати православныхъ за образу святыхъ тайнъ, якъ воно водилося перше й було звычайною причѣпкою до православныхъ, вже за саму упертѣсть та позыване мусить пѣдпадати инфаміи (неславѣ) и карѣ. Такъ само за сховане чого бѣ не було, що мусить бути вернене православної церквѣ, инстигаторъ Великого князѣвства Руского мавъ право позывати виноватцѣвъ й вимагати имъ кары, за порушене правъ особистыхъ и по маєтности, належачихъ народу, що визнає грецку вѣру, кары, вызначеной загально за противлене соймовымъ и трибунальскимъ постановамъ (*ratione bonorum et personarum et omnium injuriarum, ludzi religii greekiej nie unickiej pro poena contra convulsos decretorum tam comitialium jako tribunalitiorum sancita*). Козацтво завзято ясувало, що воно наважилося нѣкому не поступатися тымъ, що вважає за церковне майно на Украинѣ-Руси и Литвѣ; унітамъ не годилося дозволяти, що бѣ були за архиепископѣвъ, епископѣвъ, архимандритѣвъ, игуменѣвъ та попѣвъ; єзуитамъ не дозволяти, що бѣ пробували у Великому князѣвствѣ Рускому. Козаки прохали розширити Велике князѣвство Руске й прилучити до его воеводства Волынське, Подѣльске и Руске. Усѣ староства и рускі краѣ мусили прилучитися до воедствъ и каштелянствъ рускихъ; а тымъ, що за воеводѣ та каштелянѣвъ могли бути тѣлько люде грецкои вѣры, у католикѣвъ одѣймалося право на коронні маєтности въ серединѣ Руского князѣвства. Що бѣ нагородити за втраты панѣвъ католицкои

вѣры, мо мали маетки на Украинѣ, Украинцѣ прохали, що бѣ давати симъ панамъ першій вакантній посады въ Польскѣмъ корольствѣ, а ихъ колишній маетки, що бѣ вѣдати тубольцямъ. Въ самому Великому князѣвствѣ Рускому бажали конечной рѣвности шляхотского стану, що бѣ князѣ не засягали собѣ привилеѣвъ. Козаки прохали конечной вѣльности не въ самому Вел. князѣвствѣ Рускому, а й у Польцѣ и въ Литвѣ. Гетьманъ и старшины клопоталися про себе: гетьманъ прохавъ собѣ судебной власти надъ усѣмъ лицарствомъ на Украинѣ, съ правомъ не ставати персонально передъ жаднымъ судомъ по жадной скарзѣ, а старшины вымагали. собѣ подвѣинои на-городы, здаючися на те, що имъ обѣцявся царь Московскій. Рѣзній люде прислали до сойму просьбы, и послы мусили клопотатися за нихъ.

„Умова ся, мовляли сенаторы, порушае основній постановы державы церковній и свѣтскій. Церковній тымъ, що мусимо проти сумлѣня признати рѣвнѣсть сѣдной вѣры зъ римскою, самій мусимо ганьбити унію, еднане зъ нашою власною вѣрою. У вѣдносинахъ політичныхъ умова гадяцка ламае давну умову Казимира зъ рускимъ краемъ, ламае давный устрѣй, запроваджуе новый: Украина-Русь, давна провинція Речи-Посполитой, умовляється зъ нею, немовъ чужа краина; мы мусимо попустити, що бѣ выгнано зъ Украины-Руси старинне шляхоцтво на те, що бѣ запровадити нове, мусимо терпѣти хлопѣвъ у самому сенатѣ. Бачимо, що Руске князѣвство буде цѣлкомъ незалежною державою, тѣлько слава, що злучене зъ Речею-Посполитою. Сего мало: чи можемо мы сподѣватися, що бѣ гетьманъ украинскій бувъ вѣрнымъ слугою короля и Речи-Посполитой, коли вѣнъ матиме трохи не царску власть та кѣлька десяткѣвъ тысячѣвъ вѣйска? А вже жѣ вѣнъ користиметься доти, поки схоче; а не схоче буде огинатися!“

Проти сихъ доводѣвъ казали такъ:

„Намъ треба згоды. У насъ три вороги. Справы ихъ переплуталися. Козаки хочуть узяти зъ нами згоду потай Москвы; Москва посварилася съ Шведомъ. Теперъ самъ Господь Богъ дае намъ способы: козаки зъ доброи волѣ самій до насъ вертаються; вони побачили, що ихъ свобода безъ нашої, а наша безъ ихъ, не певна рѣчь. Коли жѣ мы повєднаємося, то не тѣлько вернемо батькѣвщинѣ блескъ, а й силу. Будемо жѣ

зъ ними єднатися щиро. Не треба вважати, що вони бажають самостійности, хочуть власного уряду; а вже жъ, що мы не бажаето розпадатися на народы, але така спѣлка съ козаками не пѣрве Речи-Посполитої. Ся спѣлка буде нестемнѣснѣько така, яку вже маємо зъ Литвою. Нехай нарѣдъ народомъ не верховодить: черезъ те й буде цѣла наша держава, бо перевага до ворохобнѣ доводить. Часто пѣдъ видомъ свободы гнетуть другихъ, и черезъ те повстає колотнеча. Рѣвнѣсть безъ усякого першенства однихъ надъ другими єсть душею свободы. Не треба намъ жадныхъ забезпеченъ чужоземныхъ нашої спѣлки съ козаками. Чужоземнѣ царѣ, хочъ бы й найчестнѣйшѣй, все пильнуватимуть власної користи й баламутимуть нашу державу; чужинцѣ насъ не збережуть. Найлѣпшимъ забезпеченемъ буде обопѣльна любовь та вѣра, безъ усякого першенства якогось боку. Мы пильнуватимемо свободы Украины чи Руси и єи народу, а козаки насъ. Свобода козакѣвъ не може бути безпечною безъ спѣлки зъ нами. Досвѣдъ вже навчивъ ихъ. А коли мы поєднаємося безъ жадного примусу, то наша сила буде неподолима. Черезъ згоду съ козаками мы не повиннѣ сваритися зъ Москвою. Навпаки, поєднаймося съ козаками на те, що бѣ опѣсля взяти згоду й зъ Москвою. Адже й вѣ козакѣвъ думка мати спѣлку зъ Москвою, що бѣ потѣмъ вѣ купѣ зняти якѣ великѣ заходы. Треба довести урядови московскому, що згода съ козаками єму не на шкоду; треба любенько єму доводити, що державамъ христѣянскимъ не годиться шаблею здобувати те, що можна здобути черезъ згоду. Мы не зрѣкаємося умовы про спадщину; мы знаємо, що съ того буде велика користь усєму христѣянству. До того мы, народы зъ одного роду, й маємо не дуже вѣдмѣнну мову. Домовляймося просто, не выгадуймо жадныхъ неможливыхъ речей, забезпечимо будучимъ королемъ зъ московского роду незаймане вѣры, забезпечимо свободу такъ нашу, якъ и Украины, и право обраня царѣвъ, хочъ тѣлько для остереженя Москва не буде далѣ воюватися: вона й безъ шаблѣ здобуде все честно та любо, зъ выгодою для свого й нашого народу. Згода наша съ козаками покаже Москалеви нашу силу й примусить згодитися на умовы. Адже король Шведскѣй намъ теперъ гордо рає, що бѣ мы признали єго наслѣдникомъ; але коли съ кимъ годиться зъ умовами про наслѣдство, то вже красше зъ Мо-

сквою. Подане цареви Московскому спинить вѣйну й дозволить намъ впоратися зъ Шведами; Шведы мусять узяти згоду, або побачать свою гибель. А коли бѣ Москва стала повставати на нашу свободу, то купѣ съ козаками, мы завждѣ можемо спѣльними силами оборонити еѣ й вѣддячити за наругу“.

Иншихъ ображало роздаване шляхоцтва козакамъ. „Намноженѣ новыхъ шляхтичѣвъ зневажить старе шляхоцтво“, мовляли вони. „Тѣ, що дѣстануть добро, будуть сильнѣйшій за добродѣѣвъ. Якому серцю шляхотному не боляче буде, коли стариннѣй гоноры націи польскои будуть роздавати гидючимъ хлопамъ? Шляхоцка гѣднѣсть, ся нагорода лицарству, стратити свою цѣну, якъ алмазъ у купѣ гною. Нещасливый нашъ вѣкъ, коли мусимо дякувати гонорами за вчинки, нагороджати злочинства! Та й кому дають шляхоцтво? Тымъ, що не вмѣють шанувати его великои гѣдности, тымъ, що шляхоцкѣ листы вважають за дѣтскѣ цѣпки! Були зразки, що козаки, стративши за свои вчинки шляхоцку честь, глузуючи пытали: а чи дозволено ѣсти та пити тымъ, що стратили шляхоцку гѣднѣсть? Осъ якъ вони еѣ розумѣють! Та й чи можемо жѣ мы черезъ се зробити козаковъ зичливими? Козаки вѣсѣ рѣвнѣ мѣжъ собою; коли мы поробимо шляхтичами тѣлько деякихъ, то роздатуемо иншихъ, котрѣ не одержать сего званя, що таке имъ ненавистне. И, правду мовити, мы бѣльшь наструнимо на себе величезный гуртъ, нѣжъ дѣстанемо подяку вѣдѣ тыхъ, що пустимо до шляхоцкого стану. Та коли давати шляхоцтво козакамъ, то давати усѣмъ а не декотрымъ, що бѣ въ усѣхъ, а не въ малои частини запобѣгти слухняности Речи-Посполитѣй. Але хто жѣ пристане на таку зневагу, що бѣ божникъ Речи-Посполитои, котрый бережемо звѣку якъ найдорожшій скарбъ, вѣдати черни на принаду? Нѣ! коли козаки хочуть еднатися, то нехай ѣдутъ до насъ зъ доброи волѣ, безкористно, а не такъ якъ мясожернѣй звѣрюки, що ихъ треба ѣжою принаджувати!“

Другѣй мали зовсѣмъ иншу думку. „Гѣднѣсть шляхоцка, мовляли вони, бѣльшу має цѣну, коли здобуваеця черезъ лицарство, а не черезъ спадщину, коли вона буває дарункомъ за службу батькѣвщинѣ, а не нагородою за лежане въ колысцѣ. Хто своими предками величаеця, той хвалитя чужимъ, а не своимъ: нехай же вѣнъ власными вчинками покаже, що вартый того званя, яке має! Инакше закопченѣ патреты предкѣвъ, що

висять по стѣнахъ его дому, его фамильнѣ гербы — все нѣкчемне, коли вбнѣ дає своє имя самимъ бикамъ, котрыхъ гуртами гонить зъ своєї маєтности на продажъ. За минулыхъ войнъ багато погинуло шляхоцтва; треба замѣнити вбитыхъ; якъ давати шляхоцтво за грошѣ, то й геть справедливѣйше надаги его козакамъ, нагородити ихъ, що вернулися до батьківщини й зъєднали Україну зъ Речкою-Посполитою; черезъ се мы змѣцнимо ихъ любовь до спѣльної батьківщини. Намъ годиться яко мога бѣльшь надати козакамъ свободи, що бѣ запобѣгти въ ихъ зичливости до насъ. Нема чого лякатися князѣвства Руского: мавши свѣй ладный устрѣй, якъ отъ у великого князѣвства Литовского, воно довѣку буде частиною Речи-Посполитою. Що жь до колотнечи, що колись здѣймали зъ нами козаки, то треба все приписати божѣй карѣ на насъ и все покрити конечнымъ забутѣмъ“.

Тодѣ деякѣ шляхтичѣ вельми зъ запаломъ обстоювали козакѣвъ. „Ось, кажуть, справджується вѣщуване Степана Баторія, що зъ сихъ голѣнныхъ козакѣвъ колись зробиться вѣльна Рѣчь-Посполита. Козаки нѣкому не кланялися, не выпрошували шляхоцтва черезъ поклони двѣрскимъ, а здобувають его мужнымъ серцемъ та шаблею. Дарма, що вони були мугирами, а теперъ шляхтичами! Адже й Македонцѣ були грубыми долопами, и Римляне съ пастухѣвъ повстали, и Турки зъ розбѣйникѣвъ, и нашѣ Поляки першъ були не шляхтичами, а здобули шляхоцтво кровью та вѣдвагою“. При сѣмъ шляхтичѣ згадували собѣ на розвагу пѣсеньку, сконпоновану въ Англіи въ XIV. в.: „Коли Ева пряла кужѣль, Адамъ землю копавъ, нѣхто нѣкому не служивъ и хлопомъ не зывавъ“.

Були навѣтъ такѣ розсудливѣ речи:

„Не козаки зломали спѣлку, а мы. Гордоцѣ нашѣ виннѣ. Мы зъ ними поводилися не по людски. Мы не тѣлько зневажали ихъ передъ собою, а й передъ усѣмъ свѣтомъ; мы не тѣлько збавляли имъ правъ, що були ихъ добромъ, а й вѣднимали въ нихъ природнѣ права. Ось Господь Богъ и показавъ намъ, що й вони такѣ жь люде, якъ и другѣ, и добре по заслужѣ покаравъ наше высокодумство. Вони бѣльшь вартѣ нашой шаны, якъ тѣ, що по рабски вѣддаються королеви та чужѣй державѣ, не гадаючи розширяти свои свободи. Козаки дѣйше хочуть згинуты и щезнуты, а нѣжъ святкувати безъ сво-

боды. Мы низші за ихъ: вони билися зъ нами за свободу, а мы, за безсильне пановане!“

Такого скасованя унії, якого вимагали козаки, не обстоювали навѣть найзавзятѣйші оборонцѣ толеранціи та конечной свободы сумлѣня. Выхвалюючи, якъ колись Поляки вѣднослися до протестанцкои науки, дававши всѣмъ конечну горожаньску свободу, не вважаючи на вѣру, ліберальній послы казали:

„Все отсе вѣдноситься до еретикѣвъ, не вѣдноситься до Руси. Грецкій звичаѣ, вѣдмѣнній вѣдъ римскихъ, не противній вѣрѣ, скоро догмы праведній и непохибній. Але скасоване унії буде вже насильствомъ нашого власного сумлѣня. Унія, се та сама католицка вѣра, тѣлько зъ власными звичаями: якъ же намъ гудити вѣру, яку самій визнаємо? Се було бѣ великимъ нерозсудствомъ, лихомъ и справжнею ересею; се значить признавати присудъ беззаконія надъ собою. Скасоване унії, справа не спѣльна зъ сумлѣнемъ, й жадного нема способу зробити еѣ такъ, що бѣ сумлѣне наше лишилося спокѣйне. А вже жъ що не годиться прилучати грецкій звичаѣ до римского; нехай, якъ и перше, патріярха править церквою украиньско-рускою, абы догмы вѣры були непохибній; а залежнѣсть присуду вѣдъ единого головы не гордоцѣ римскій выгадали, якъ кажуть декотрї: се розвага, вѣдъ самого Бога дана. Не можна наименоувати всесвѣтною церквою тую, що залежить вѣдъ власной волѣ старшины церковной. Треба, що бѣ были соборы, а рѣшенецъ и залежнѣсть итїме вѣдъ одной людини: инакше церква распадеться на рѣзній науки. А про те сю справу треба подати богословамъ на ихъ конференцію“.

Помѣжъ усякими толками та суперечками на соймѣ, знявъ тодѣ мову передъ сенаторами Казимиръ Бенѣвскій, котрому тодѣ вельми докоряли гадяцкими цаками.

„Козакѣвъ, каже, така сила, й такї вони дужї, що радѣти треба, коли вони, хочъ бы тамъ на якихъ умовахъ, еднаються зъ Речею-Посполитою; дратувати ихъ отсе теперь, якъ робили мы перше, се буде найбѣльше безглузде; вы самї знаете, въ якѣмъ теперь станѣ Рѣчь-Посполита: зъ одного боку намъ Шведы сваряться, зъ другого Москалѣ; въ нашѣмъ станѣ, змагається съ козаками значило бѣ самымъ цуратися помочи, коли еѣ намъ зъ доброї волѣ подають. Треба спершу голубити

козакѣвъ, а потѣмъ, коли вже вони оговтаються зъ нами, урядники Речи-Посполитой все можуть переробити на старый ладъ. Що жъ таке скасована унiя? Не вже жъ вы гадаете, що козаки великiй богословы чи апостолаы? Намъ теперъ треба пристати, для ока, на скасоване унiя, що бъ ихъ тымъ принадити; а потѣмъ оголосимо свободу грецкого вызнаня вѣры, вѣддамо благочестивымъ церкви и маетки, загарбанi унiтами, се ихъ заспокоить; потѣмъ мы спорудимо законъ, що всяке може вѣрувати якъ ему завгодно: отъ и унiя лишиться цѣла. Автономiя Украины-Руси, якъ вѣдрубного князѣвства, тежъ пробуде не довго: козаки, що теперъ гадають про се, вымрутъ, а ихъ наслѣдники вже не такъ горяче будутъ се обстоювати, и потроху-потроху все стане такъ, якъ и першь було“.

Змаганя вщухли пѣсля запевненя людини, що сама клопоталася про умову, й сама теперъ подае надѣю колись еѣ зламати. Де-що змѣнили въ справѣ скасованя унiя, вѣдкинули прилучене вовводствѣ до великого князѣвства Руского, й пѣслали до Выговского. Мы не знаемо, якi пороблено змѣны въ справѣ унiя; певне, вони чѣпали тѣлько подробицѣ, бо артикуль про скасоване унiя лишився въ пактахъ. Король самъ написавъ вельми ласкавый листъ до гетьмана. Той згодився, й 6. мая вырядивъ до короля своего гонця, наказавши ему вхати швидше въ день и въ ночи. Гетьманъ прохавъ, яко мога, хутчѣйше ствердити умову й прислати послѣвъ назадъ за для спокою краю.

Обыдѣвѣ палаты ствердили умову, маючи певнѣсть, що то робиться на принаду народу украиньско-руского: репрезентанты Речи-Посполитой розважали себе тымъ, що колись еѣ можна буде зламати.

XV.

Ствердивши умову на соймѣ, вызначено день на торжественну присягу. Вона вѣдбулася 22. мая. Въ сенаторскѣй палатѣ, середъ усѣхъ духовныхъ и свѣтскихъ членѣвъ сенату и всѣхъ послѣвъ Речи-Посполитой, постановлено вельми красный тронъ. Зѣбралися члены; одинайцатой години вранцѣ прибувъ король и сѣвъ на тронѣ. Тодѣ покликано послѣвъ Великого князѣвства Руского. Вони уступили съ церемонiєю й стали лавою. Канцлеръ

коронный за короля и Рѣчь-Посполиту выголосивъ вельми красну промову: обвѣстивъ козакамъ и украиньско-рускому народу конечно прощене та згоду, й сповѣстивъ, що его величество король зволивъ ствердити гадяцку умову, зроблену Бенѣвскимъ 16. вересня 1658 р. Пѣсля тои промовы примасъ королѣвства, архієпископъ гнѣзненскій, вставъ зъ своего мѣсця й подавъ королеви написану присягу. Поклавши два пальцѣ на евангеліа, Янъ-Казимиръ выголосивъ таке :

„Я, Янъ-Казимиръ, зъ божою ласки король Польскій, Великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Мазовецкій, Кіевскій, Жмудскій, Волыньскій, Лифляндскій, Смоленскій, Чернигѣвскій, Шведскій, Готскій и Вандальскій дѣдичный король присягаюся Господу Богу всемогучому, въ Тройцѣ святѣй сущому, единому, передъ святою его евангелією, що я приймаю и стверджую умову, зроблену въ имени нашѣмъ и въ имени всеи Речи-Посполитою, зъ вѣйскомъ запорожскимъ, й обѣцяюся берегти и выконувати и боронити сю умову, оберегаючи вѣдъ усякою перемѣны. Нѣякі привилеѣ, стародавнїи и новїи, нѣякі соймовїи конституціи, такъ минулїи, якъ и будучїи, нѣякі пѣдходы и товмачаня нѣколи до вѣку не шкодятимуть сѣй умовѣ и всѣмъ пактамъ еи, що змѣщуютъ въ собѣ права и привилеѣ грецкою вѣры Вѣлікого князѣвства Руского и народнои свободы. Я и наслѣдники мои пѣдбїмаемося вѣдповѣдно нашѣй королѣвскѣй присязѣ берегти сю умову непорушно и непохпбно на вѣчнїи вѣки и свѣдчити правду мешканцямъ Вѣлікого князѣвства Руского безъ жаднои тяганины и партїальности; а якъ бы я, борони Боже, зламавъ сю присягу, то нарѣдъ рускій має право нѣ въ чому мене не послухати: таке мое поступоване ослобоняе нарѣдъ вѣдъ покоры и послуханя, и окрѣмъ сего обѣцяюся не вымагати и нѣ вѣдъ кого не приймати дозволу ламати мою присягу. Нехай Господь Богъ та свята евангелїа поможуть менѣ въ сему. Амѣнь“. Пѣсля короля заприсягло усе латиньско-католицке духовенство, арцибїскупъ гнѣзненскій першїи мѣжъ духовными въ королѣвствѣ, бїскупъ виленьскій, голова духовенства литовского. Присягу для арцибїскупа гнѣзненского читавъ канцлеръ: „Присягаюсь, оголошувала присяга, за себе й тыхъ, що держатимуть сей урядъ пѣсля мене нѣ въ чому не ламати гадяцкою комїсіи, навѣтъ королеви и нѣкому иншому въ королѣвствѣ або въ князѣвствѣ Литовскому

не попускати въ сему, нѣ черезъ очевиднѣй, нѣ черезъ потаємнѣй якѣ небудь засобы, нѣ черезъ супереченє, нѣ черезъ клятьбы, нѣ черезъ нагану.

За все вѣйско присягли гетьманы коронный й литовскѣй. „Объявямось, казали вони, не ламати гадацкою комисіи; нѣ родамъ нашимъ, нѣ вѣйску не попускати чинити се; а якъ бы хто небудь важився зламати, то пѣдбѣймаємося покорити того черезъ наше вѣйско“.

Дальше йшла присяга канцлерѣвъ, пѣдканцлерѣвъ, маршала посольскои палаты Яна Гвѣиского за всѣхъ заступникѣвъ Речи-Посполитой: усѣ, сливе однаковыми словами клялися нѣ чимъ и нѣ въ чому не шкодити або ламати гадацку умову.

Пѣсля того, якъ скѣнчивъ присягу увесь урядъ Речи-Посполитой, приступили до присяги заступники вѣдъ Великого князѣвства Руского. Митрополита кѣвскѣй принѣсъ, оковану золотомъ евангелію, та хрестъ и поклавъ ихъ на столѣ. По переду по одинцю выконували присягу значнѣйшѣ съ козацкихъ пѣсланцѣвъ, пѣдвѣвши въ гору два пальцѣ, а потѣмъ цѣлували евангелію; дальше вже по двое отаманѣвъ, осаулѣвъ та сотникѣвъ присягали; а нарештѣ, що бѣ не гаяти часу, останнѣй усѣ постали на вколѣшки, пѣднявши у гору двѣ пучки, а генеральнѣй писарь Груша прочитавъ вѣдъ усѣхъ присягу; всѣ поцѣлували евангелію и хрестъ.

А присяга ся була ось яка:

„Мы, послы рускои людности, присягаємо за те Богови всемогущому, въ еднѣй Тройцѣ сущому, що вѣдъ сего часу будемо вѣрными его величеству государеву Яну Казимирови, королю Польскому й Шведскому и Великому князеву Литовскому, его наслѣдникамъ и Речи-Посполитѣй; объявямось по всякѣ часѣ оберегати ихъ вѣдъ усякого ворога, у всякому випадку, своимъ тѣломъ, кровью, житемъ и худобою; цураємося усѣхъ сѣблокъ, якѣ складенѣ були зъ иншими до сего часу, зносинѣ съ чужоземными державами, особливо съ царемъ Московскимъ; объявямось не приимати до себе й не вырѣжати вѣдъ себе послѣвъ, нѣ съ кимъ не листуватись не спытавши короля, его наслѣдникѣвъ, або Речи-Посполитой. За часѣвъ безкоролѣвья приимати удѣлъ въ обраню королѣвъ вкупѣ зъ усею Речею-Посполитою; не коити нѣякихъ бунтѣвъ, а навпаки зупиняти найменшу заворушку, абы тѣлько про неѣ стало намъ

вѣдомымъ; чинити все вѣдповѣдно волѣ его величества та Речи-Посполитой и запомагати яко мога усему, що дѣється на користь его величества та усеи короны польской. Якъ, борони Боже, почне хто небудь промѣжь насъ чинити навпаки сему, то заприсягаемо, що нѣхто — нѣ патріярха, нѣ митрополита, одно-слово нѣхто не мае права розгрѣшити вѣдъ сего грѣху“.

До насъ дѣйшовъ ще иншій конецъ сеи присяги, а въ нему написано такъ:

„Якъ бы мы зъ гетьманомъ та цѣлымъ войскомъ запорозкимъ, окрѣмъ бунтовникѣвъ, якихъ обѣцяемося нищити, стали навпаки гадяцкои комисіи, то мусимо стратити усѣ права и вѣльности, що дані намъ“.

Пѣсля присяги послѣвъ допустили цѣлувати королѣвску руку и все зборище рушило до церкви Св. Ивана на службу. Ледве переспѣвали „Te Deum laudamus“, почався дощъ. „Сей бувъ — каже оденъ тогочасный чоловікъ — теплый, хазяйскій дощъ, а пѣсля него гарно выпогодилось. Поляки вбачили въ сему дощу щасливе пророковане, бо казали, якъ сей дощъ, положительный для усячины, такъ само й складенный миръ збагачуватиме й ошасливлюватиме Рѣчь-Посполиту“.

Теперь пѣшли бенкеты у значнѣйшихъ урядникѣвъ, а на нихъ закликували й послѣвъ Великого князѣвства Руского; ихъ витали зъ шаною великою и дуже ввѣчливо, а зъ своего боку козаки виявлювали велику прихильность до короля та до Речи-Посполитой. „Теперь намъ одного треба — казали вони — се вырядити насъ въ Москву та на Шведа, тодѣ бѣ мы показали, якъ намъ залюбки було бѣ покласти головы за его величество. Якъ бы Шведъ не схотѣвъ сумиритись, то мы бѣ кинулись и на Ливонію та навѣтъ ще дальше, абы тѣлько вернути королю нашому, его право, що надали ему Богъ та правда“. И справдѣ вони вырядили до Швеціи Теодосія Грека оповѣстити вѣдъ усеи руской людности, чога вона склала съ королемъ та Речею-Посполитою довѣчный миръ, а для того мусить знищити усѣ попереднї умовы зѣ Швецією; крѣмъ сего якъ Шведскій король не схоче надолужити королю Польскому за все, що вѣнъ стративъ въ часѣ войны, то вони зроблять нападъ на Швецію та на еи иншї землѣ.

Отакъ счинилось се голосне дѣло. И король, и уся Рѣчь-Посполита присягаючись були певнї, що зламають сю присягу.

Козаки, якъ не запевняли, не давали великои надѣѣ на те, що бѣ няли имѣ вѣры: бо коли за пять рокѣвъ присягали королю, та не додержали присяги, то зъ якои же бы речи теперъ було инакше. Козакѣвъ поробили шляхтичами, але не всѣхъ, бо пѣсля сего була чутка, що Носача не ублаготворили тодѣ, якъ надавали шляхоцтво слугамъ Выговского. Не до смаку припало Полякамъ глузоване якогось то козака, що одержавши шляхоцтво, запытавъ у товариша:

„А що не довша стала тѣнь вѣдѣ мене, якъ мене зроблено шляхтичемъ?“

Уласкавленій, вернулись козаки до свого Великого князѣвства, що не встояло навѣтъ въ часѣ своихъ засновинѣ.

XVI.

Вже видимо, скѣлько ворогѣвъ мавъ Выговскій и его партія, и якъ трудно имѣ було вѣдшукати собѣ пѣдмоги у народнѣй масѣ. Гадацкій трактатъ пускавъ на Украинну панувати шляхоцкій ладъ, ненавистный черни. Те, чого нарѣдъ такъ боявся, теперъ скоилося. Ще нарѣдъ не вѣдавъ докладно, що й до чого кладеться въ тѣй спѣлцѣ, але ему вже досить було того, що Украина скуплялась съ Польщею: яку бѣ не мало форму се злучене, нарѣдъ не хотѣвъ его, бо споминки про мивуле були ще дуже свѣжій:

Повернувшись зъ Варшавы, Немиричъ узиявся старшинувати надъ затыжнымъ вѣйскомъ, и порозмѣщувавъ его у Нѣженѣ, Черниговѣ, Борзніѣ та иншихъ мѣстахъ. Пробуване затыжного вѣйска все було вельми важкимъ народови и ставало за найголовнѣйшу причину ненависти до польского панования. Не тямлючи, въ чому головна сила гадацкои умовы, нарѣдъ добачавъ у сему пробуваню вѣйска на Украинѣ, повертане до старого ладу. Ворогамъ Выговского та честолубцямъ такій настрѣй народу — була ковѣнька на руку, бо скинувши Выговского, имѣ самымъ можна було пѣти въ гору. Протопѣиъ Филимоновъ заходився ще ширѣйше. У Нѣженѣ приставъ до него Василь Золотаренко, Богдана Хмельницкого шуринѣ. Вѣнъ сподѣвався зробитись гетьманомъ. У Переяславѣ Тимошу Цюцюрѣ тежъ спало на думку дѣстати гетьманства черезъ послугу урядови московскому. Обыдва супротивники, поки-що,

робили одностайно. Тымъ часомъ, другі навчили Юрія Хмельницкого, що бѣ допевнявся гетьманьства, яко свого права, вже даного ему народомъ на радѣ. Юрій выправивъ джуру батькового, Ивана Мартиновича Бруховецкого, на Запороже: хоробрий Иванъ Сѣрко, полковникъ калныцкій, що пробувавъ у Сѣчѣ, ставъ за него, й Сѣчъ оголосила его гетьманомъ. Сѣрко зъ Запорозцями йшовъ на мѣста, закликаючи козакѣвъ до своихъ короговъ именемъ Хмельницкого. Цюцюря, що бѣ швидше выслужитись, наважився на смѣлнве дѣло: останними днями серпня, вѣнъ почавъ закликати до себе значныхъ козакѣвъ переяславскихъ, сотника Степана Северина, декого зъ значныхъ та замѣжныхъ родинъ, якъ отъ — Сулимы, Лободы та другі. Кожного вѣнъ закликавъ по одинцю й намовлявъ стати за Москалѣвъ та запросити князя Трубецкого зъ войскомъ; кожне цуралося такои намовы, и кожного Цюцюря загадувавъ звязувати и потѣмъ вбивати.. Такъ гинуло кожне, зъ доброй волѣ приходячи на смерть, не вѣдаючи, що подѣялося съ тымъ, хто прибувавъ до Цюцюрю перше. До Трубецкого побѣгъ гоонецъ зъ звѣсткою, що вороги царя выгублені, и съ просьбою швидше рупати до Переяслава. Дня 1. вересня приславъ съ Переяслава Цюцюря козакѣвъ у Нѣженъ. У мѣстѣ стояли затяжні жовнѣры; полковника Гуляницкого не було въ мѣстѣ. Золотаренко, що старшинувавъ за него въ Нѣженѣ, покинувъ ворота безъ сторожи; козаки увѣйшли у ночи й гукнули: бийте Ляхѣвъ! Посполиті пристали до козакѣвъ, й за одну годину выгубили все жовнѣрство безъ розбору: пять хоруговъ ихъ загинуло, каже сучасникъ; нѣкого не милувало поспѣльство, бо не хотѣло давати стаціи жовнѣрамъ. На зразокъ Нѣжена, почали и по иншихъ сусѣднихъ мѣстахъ та мѣсточкахъ вбивати жовнѣрѣвъ. Ихъ рейментаръ Немиричь, утѣкъ; козаки, обскочивши его за Кобызчою, недалеко села Свѣдовця, зѣкли его на капусту.

Выговскій, почувши про бунтъ, втѣкъ съ Чигирина, якъ самъ казавъ, верхи, въ самѣй сукманцѣ, й вызначивъ раду подѣ Германѣвкою. Вѣнъ загадавъ Верещацѣ й Сулимѣ, що бѣ читали Гадацкій пакты, й ладився выяснити, яку користь матиме зъ нихъ вѣтчина, й утихомирити нарѣканя. Але на радѣ знявся гвалтъ. Винуватили гетьмана за плюндроване мѣсточокъ та сѣлъ на Львовережѣ, за люті кары надѣ своими ворогами;

дехто казавъ, що гетьманъ продае Украину хану Крымскому й хоче поновити царство Астраханьске; докоряли ему, що вѣнъ набрехавъ на царя Московского й наклепавъ на него такій лихій замѣры, про якій царь и не гадавъ. Багатѣхъ лякало, що росла власть Выговского: съ керманича, обраного й залежного вѣдъ рады, вѣнъ робився воводою й княземъ украиньско-рускимъ. Се саме пѣдбурювало на него й старшинъ, що перше одностайно зъ нимъ конли,—одныхъ зъ заздрощѣвъ, другихъ черезъ высокодумство гетьмана та вороговане: отакъ вѣнъ роздрочивъ Носача, котрого на соймѣ нагороджено меньше за другихъ; роздрочивъ Ковалевского, потай коючи на него смерть у Чигиринѣ. Але найбѣльше повстали на Гадяцкѣй пакты козаки, що не попали въ шляхоцтво та завидували тымъ, котрѣ одержали его. Перше вони були певнѣ, що черезъ Гадяцку умову всѣ вони дѣстануть шляхоцке право, ажъ потѣмъ побачили, що тѣлько декотрымъ воно довелося, зъ волѣ самого гетьмана, на те, що бѣ панувати надъ рештою. Рада перейшла на люту бѣйку. Верещачу й Сулиму пошматовано; самъ Выговскій вызволився черезъ те, що его захистили затыжцѣ—тысяча Поляковъ, котрѣ втѣкли въ купѣ зъ нимъ зъ розлютованой рады. „И тѣкавъ вѣнъ,—каже украиньскій лѣтописецъ,—якъ тѣкае обемаленый съ пожежи“.

XVII.

Деякѣй приятелѣ раjali Выговскому, що бѣ тѣкавъ у степѣ до хана. Посоль турецкѣй саме передъ тымъ приѣздивъ до него й провадивъ, що Порта рада боронити его, що вона давно вже мае право на Украину, бо вже одинацять рокѣвъ боронити еѣ своєю шаблею вѣдъ усякихъ вороговъ. Выговскій одкинувъ се подане, не вважаючи, що его жѣнка була въ Чигиринѣ, и въ купѣ зъ Андрѣемъ Потоцкимъ рушивъ до Бѣлой-Церкви.

Юрба козакѣвъ пѣшла за нимъ, и недалеко Бѣлой Церкви, у Взинѣ, зббралася зновъ рада. На сѣй радѣ Выговского скинуто зъ гетьманьства й гетьманомъ оголошено Юрѣя Хмельницкого. До Выговского прибули пѣсланцѣ й вымагали, що бѣ вѣнъ приѣхавъ на раду й прилюдно поклавъ булаву. Выговскій не поѣхавъ. Тодѣ зновъ прибули до него полковникѣ канѣвскѣй Лизогубъ и миргородскѣй Лѣсницкѣй и вымагали, що бѣ Вы-

говскій, коли самъ не хоче вхати, приславъ бунчукъ и булаву. Вони тутъ звернулися до Андрѣя Потоцкого, старшины польского вѣйска, прохали его, що бъ намовивъ гетьмана й запевняли, що вѣйско запорожке бажає збѣстатися у пѣдданствѣ въ короля. Выговскій ще сперечався, але розмѣркувавши, що проти волѣ усею козацтва не можна сперечатися, мовивъ: „Я вѣддаю бунчукъ и булаву, але съ тою умовою, що вѣйско запорожке збѣстанѣтся непохибно вѣрнимъ королеви“.

Полковники обѣцялися.

Выговскій давъ свою булаву и бунчукъ братови своему, Данилу, и вкупѣ съ послами выправивъ его на раду.

Андрѣй Потоцкій пбславъ зъ ними Корчевского, полковника польского, съ трома пактами: найперше, що бъ козаки заприсяглися, що будуть вѣрнїи королеви, що бъ пустили шляхоцтво до маестностей й выпустили жѣнку Выговского та иншї, що пробувають у Чигиринѣ, а для певности нехай дадуть заставникѣвъ.

По дорозѣ, сї послы стрѣтили козацке вѣйско. Козаки хвалилися, що силою схоплять Выговского, показували довге обвинувачене, написане на радѣ, й вымагали, що бъ Поляки его покинули. „Кожный зъ насъ знає, — вѣдмовивъ Корчевскій, — лѣпше радїй — и не разъ, а кѣлька разѣвъ, — вмерти, а нѣжъ ганебно покинути щирою слугу короля“.

Але козаки заспокоилися, довѣдавшись, що Выговскій зъ доброй волѣ зрѣкається гетьманства. Бунчукъ и булаву покладено на радѣ.

Козаки радѣсними гуканями оголосили Юрїя Хмельницкого гетьманомъ.

Взявши булаву, Юрїй спытавъ: кого бажаєте мати за пана, — короля Польского, чи царя Московского?

Старшина и простї козаки закричали, що вони бажаютъ короля. Але на сю раду збѣралося небагато люду: черезъ кѣлька днѣвъ виявилося, що бѣльшѣсть була зовсѣмъ не за короля.

„Дякую вамъ за вѣрнѣсть“, мовивъ Кречовскій, и подавъ имъ другї два пакты.

Впустили жѣнку Выговского козаки згодилися. Запроважене жъ шляхты до маестностей, пише Андрѣй Потоцкій у своему

рапортъ, вѣдкнули до розмѣркованя на далѣ, а выконанѣ буде хѣба въ день судный.

Якъ скѣнчилася рада, обозный Носачъ, подковники Гуляницкій и Дорошенко, прибули до Бѣлои-Церкви й дали Выговскому квѣтокъ вѣдъ гетьмана й усей старшины, що вони доставлять ему жѣнку и Полякѣвъ съ Чигирина.

Такъ скѣнчилось гетьманство Выговского; зъ нимъ скѣнчилось и Велике князѣвство Руске. И Украинцѣ и Поляки не могли—першій—зрозумѣти твору голѣвъ, що стояли не врѣвнѣ зъ народомъ, другій — чесно додержати своего слова.

Ся колотнеча знесила Украину морально и фѣзично. „Сила козакѣвъ охляла черезъ колотнечѣ, писавъ Выговскій до короля; величезнѣ полки: полтавскій, де жило сорокъ тысячъ; миргородскій, де було трийцять тысячъ; прилуцкій и ирклѣвскій, погинули до останку; мѣста и села заростають кровивою. Тутъ страшена вавилоньска крутанина, каже Полякъ сучасникъ, пишучи про колотнечу за Выговского: мѣсточко воюється зъ мѣсточкомъ, сынъ грабуе батька, батько — сына. Мета ихъ, що бѣ не бути нѣ пѣдъ королемъ, нѣ пѣдъ царемъ; и вони гадають добути того, сваривши та лякаючи короля царемъ, а царя — королемъ. Розсудливѣйшій благають Бога, що бѣ хто небудь — чи король, чи царь — швидше узявъ ихъ до добрыхъ рукъ, и не попускавъ безглуздѣй черни свавольствувати“.

(Переложивъ Ев. Ф. Д-ій Мовчимуха).

ГЕТЬМАНОВАНЄ ЮРІЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

I.

Царѣвъ воевода князь Олексій Трубецкій 28. вересня 1659 р. приѣхавъ въ Переяславъ съ царскимъ наказомъ затвердити на гетьмана Украины того, кого выберуть собѣ козаки. Трубецкій повиненъ бувъ запросити на раду и Выговского, такъ нѣ бы у царя зъ Выговскимъ жадной суперечки не було и навѣтъ затвердити его на гетьмана, коли бъ козаки того волѣли. Видима рѣчь, що про останне говорилося такъ собѣ, абы показати, що царь не спинае козацкихъ правъ. Та ще й те сказати: московскій урядъ гараздъ тямивъ, що козаки зсадивши зъ гетьманьского уряду Выговского — не выберуть его въ друге; значить, можна було безпечно писати, що хотя. Навпаки; коли бъ Выговскій вѣдвжився прибути въ Переяславъ, то козака рада присудила бъ его покарати на горло. Приѣхавши въ Переяславъ, московскій посоль отримавъ вѣдъ тутешного полковника Тимохвѣя Цыцуры листы Юрія Хмельницкого, обозного Носача и семи заднѣпрянскихъ полковникѣвъ: черкаского Одиньця, канѣвского Лизогуба, бѣлоцеркѣвского Кравченка, паволоцкого Богуна, уманьского Ханенка и колишнього нѣжиньского Грицька Гуляницкого. Листы тѣ повѣдомляли, що козаки, збравшись на раду ббля рѣчки Русавы, скинули Выговского зъ гетьманьского уряду, а бунчукъ, булаву и инші гетьманьскі клейноты вѣддали Юрію Хмельниченку. Трубецкій, не гаючись, вырядивъ до заднѣпрянського вѣйска Путивлянина Зѣновія Яцину зъ листомъ, усовѣщючи Юрія вѣрно, по батькѣвски служити цареві: разомъ вѣнъ усовѣщувавъ и всѣхъ козакѣвъ, що бъ вони слѣдомъ за лѣвобережными полками, повинилися передъ царемъ, покорилися

и пристали до него, якъ и перше було на вѣчныхъ пѣдданкѣвъ.

Юрій бувъ чоловѣкомъ ще молодымъ, не мавъ досвѣду, черезъ що въ вѣйску ставъ набиратися силы шурякъ Хмельницького — Сомко. Наша лѣтопись повѣдає, що Сомкови було прикро, чому єго не выбрали на гетьмана; та нѣчого було дѣяти. За Юрія бѣльшь усѣхъ тягъ руку Иванъ Сѣрко и усовѣщувавъ козакѣвъ — окрѣмъ Богданового сына нѣкого не выбирати гетьманомъ. Мусивъ Сомко й собѣ прикинутися задоволенымъ и поздоровивъ свого молодого небожа. Вѣйско съ пѣдъ Бѣлои Церкви перейшло до Трехтемирова; и отуть зѣбралася рада въ широкой долини Жердевой.

Насампередъ усѣ одногласно визнавали гетьманомъ Юрія Хмельниченка. Будь ты, якъ и твоѣй батько, гукали козаки, вѣрнымъ и жичливымъ цареви и матери своѣй Украинѣ по обохъ бокахъ Днѣпра! Потѣмъ зложили на радѣ новѣ статѣ, якѣ треба було подати царскимъ воеводамъ, що бѣ затвердили. Прирадили, абы найперше царь затвердивъ Богдановѣ статѣ, а до нихъ додали ще новыхъ. Певно, що умовы складала и вымала старшина; вона волѣла задержати и поширити автономію Украины; и визнаючи верхову власть цареву, пильнувати яко мога, зберегти незалежнѣсть рѣдного краю и не давати довести Украину до повной покѣрливости Москвѣ. Рады сего бажали пѣднести гетьманову власть, такъ, що бѣ вѣнъ яко головной керманичъ Украины, самъ тѣлько зсылався зъ Москвою; а московскій урядъ, що бѣ не приймавъ жадныхъ листѣвъ, якѣ прийдуть зъ Украины безъ вѣдому гетьмана и усей єго старшины и не матимуть гетьманьского пѣдпису и вѣйсковои печатки; далѣ, що бѣ усѣ люде, якѣ належать до вѣйска запорозкого а найпаче шляхта, стояли пѣдъ урядомъ и судомъ гетьманьскимъ, и що бѣ єму лишень одному и непосредно пѣдлагали усѣ полки и полковники и нѣ въ якому разѣ не выступали съ покѣрливости и слухняности єму. Такѣ постановы треба було на те, що бѣ люде чимъ будь незадоволенѣ не перлися прямо до Москвы и не давали московскому урядови втручатися непосредно въ справы мѣсцевѣ. Таке втручане Москвы козаки вважали за нехтоване своихъ правъ и вѣльностей, а головна рѣчь остерегались за будущину; бо коли такѣ зносины стануть за звычай, тодѣ украиньскій

выборный урядъ стратить свою вагу и силу и нарештъ, може дѣйде й до того, що єго вважатимуть не потрібнымъ вже бѣльшъ. Московскій воеводы и ратники, траплялося, стивалися зъ Украинцями, черезъ се положено було на радѣ вымагати, що бѣ, окрѣмъ Кіева нѣгде бѣльшъ по Украинѣ не було царскихъ воеводѣвъ; а вѣйско московске, коли доведеться єму прибути на Украину, перебувало бѣ пѣдѣ головнымъ урядомъ гетьмана. Гетьманови треба було надати ще права приймати чужоземныхъ послѣвъ, якихъ схоче; а въ Москву подавати тѣлько копій зъ грамоть. Коли жѣ Москва вмовлятиметься зъ сусѣдами, особливо жѣ съ Поляками, Татарами и Шведами на яку мирову, то на тѣ змовини гетьманъ повиненъ вырядити заступникѣвъ вѣйска запорозкого зъ вѣльнымъ голосомъ и вагою. На гетьмана выбиратимуть вѣльными голосами самі лишень козаки и въ выборы не може вступатися нѣхто, не приписанный до вѣйска запорозкого. Поспѣльству не давали права выбирати, бо козаки остерегались, що бѣ часомъ не обббрали на гетьмана чоловѣка неприхильного до интересѣвъ козакѣвъ, або такого, що буде за надто крытися и пѣдлягати Москвѣ на шкоду самостѣйности Украины. Авторы новыхъ статей пильнували забезпечити обставини Украины и въ церковныхъ справахъ; вони вымагали, що бѣ украиньска церква перебувала безпримѣнно пѣдѣ рукою царгородского патрїярха и черезъ те вѣдрѣжнялася вѣдѣ московской церкви, у котрѣй бувъ власный патрїярха въ Москвѣ. Положене було, що бѣ кїевского митрополїта, нѣхто безъ царгородского патрїярха, нѣ въ якому wypadку не примушувавъ коритися и слухати другой, хочъ бы тамъ якои власти. Москва не повинна була змагатися, що бѣ затвердився на Украинѣ впливъ тыхъ єрархѣвъ, якихъ вона пѣдпомагала настановити. Тымъ-то коли помре кїевскій митрополїта, або хто зъ єпископѣвъ, то новымъ постановляти не инакъ, якъ того, кого выберуть вѣльными голосами духовенство и миряне. Разомъ съ тымъ козаки вымагали для Украины питомого єи права, закладати скрѣзь по Украинѣ школы „всякого языка“, де и якъ хто бажатиме. Нарештъ просили повной амнестїи „вѣчного непамятозлѣбїя и запомненїя“ про те усе, що не давно коилося. Видко було, що козаки хочъ и годилися теперь бути вѣрными Москвѣ, але стереглися єи; годилися за-

лежати вѣдъ неи, але що бѣ залежнѣсть була такою легенькою, що бѣ при потребѣ можна було й скинути єѣ.

Зложивши такі умовы, козаки вернули до Трубецкого его посла Яцыну и вырядили зъ нимъ своего полковника Дорошенка, абы сей просивъ, що бѣ царь казавъ козакамъ бути пѣдъ его рукою зъ власными правами и вѣльностями, якъ було за Богдана Хмельницкого. Трубецкій давъ Дорошенкови царску грамоту, а Сергія Владикина вырядивъ тодѣ жъ таки до Юрія, запросити нововыбраного гетьмана, зъ его старшиною прибути до него въ Переяславъ.

Козача рада 4. жовтня вырядила зновъ до Трубецкого въ купѣ зъ Владикинымъ Петра Дорошенка и полковникѣвъ, черкаского Андрѣя Одинця и канѣвского Ивана Лизогуба. Вони привезли до Трубецкого листы вѣдъ гетьмана и вѣдъ усѣхъ полковникѣвъ, та ще 14 статей, зъ умовами, про якы вже говорено нами въ горѣ и просили воеводу прибути за Днѣпро до Трехтимирѣвского монастыря.

Трубецкій, прочитавши отѣ статьѣ, промовивъ до Дорошенка и его товаришѣвъ: „Тутъ є дещо нового проти умовы зъ Богданомъ; я то жъ маю новы статьѣ на те, що бѣ затвердивши ихъ не допустити въ вѣйску запорозкому на будущину зрады, усобиць и даремного проливу християньской крови. До васъ на раду жъ не поѣдемо, нехай вашъ новы гетьманъ сюды прибуде, та заприсягне передъ хрестомъ на вѣчне пѣданьство“.

Даремно козачы послы усовѣщували Трубецкого здатися на ихъ бажанє: Козаки сподѣвалися, що воевода перебуваючи середъ козацкого вѣйска буде уступчивѣйшимъ; але жъ воевода навпаки, не пѣддавався и твердивъ, що бѣ козацка старшина прибула до него и зложила умову посередъ московского вѣйска. Дорошенко просивъ, що бѣ воевода ради певности, вырядивъ до козацкого вѣйска своихъ товаришѣвъ на той часъ, якъ гетьманъ зъ старшиною перебуватиме у него въ Переяславѣ. Трубецкій и на се не згодився, а згодився вырядити на той бѣкъ Днѣпра своего товариша воеводу Андрѣя Бутурлина, та тѣлько не на заложника, а що бѣ привѣвъ до присяги козацке вѣйско. Трубецкій натякнувъ, що коли козаки ще й далѣ впираються, то вѣнъ вырядить проти нихъ свое вѣйско, та ще накаже й Шереметеву, що бѣ рушивъ на козацѣвъ съ Ки-

сва *). Одначе жь, що бь цѣлкомь не роздратувати козацкихъ полковникѡвъ, воевода мовчавъ про те, що рѣчь не можлива затвердити привезенїи ними умовы; вѡнъ воловодивъ ихъ, доки не приѣде гетьманъ и навѣтъ подававъ имъ надѣю, що може ще й статися такъ, якъ вони бажаютъ. Дорошенка и товаришѣвъ его збѣставили въ Переяславѣ, доки приѣде звѣстка вѡдъ Юрія и полковникѡвъ; до нихъ ще разъ вырядили Владикина.

Завзятѡсть Трубецкого довела козакѡвъ до того становища, що имъ не выпадало бѡльшь нѣчого якъ коритися; а не то, доводилося воювати съ царскимъ вѡйскомъ; такъ на се жь, певно, що половина козацкого вѡйска не пѡшла бь; та украинскїй народъ супротивлявся бь сему, бо ще не бувъ пѡдъ впливомъ свѣжого ворогованя до Выговского и его шляхоцкихъ выгадокъ. До того жь трѣхъ полковникѡвъ послѡвъ московскїй воевода задержавъ въ своему таборѣ и не выпустивъ бы ихъ. Дня 1. жовтня Юрій сповѣстивъ Трубецкого, що вѡнъ иде въ Переяславъ. Тодѣ Трубецкїй выпустивъ послѡвъ, а Бутурлина вырядивъ за Днѣпро приводити козакѡвъ пѡдъ присягу; але наказавъ ему перевозитися на правый бѡкъ Днѣпра тодѣ лишень, коли козацка старшина перевезеться вже на лѣвый берѣгъ. Трубецкїй не бувъ певный до козакѡвъ и козаки не няли ему вѣры. Дня 8. жовтня Юрій помѣтивъ, що Бутурлинъ стоить на правому березѣ и не рушае до перевозу; вѡнъ вырядивъ гонця оповѣстити его, що доки вѡнъ не перевезеться на правый берѣгъ, доти и вѡнъ гетьманъ зъ старшиною не рушить на лѣвый берѣгъ. Бутурлинъ пѡславъ спытатися у Трубецкого, що ему дѣяти? Бутурлинъ казавъ Трубецкому, що бь на забезпеку козакѡвъ вырядивъ до нихъ своего сына Ивана, а самъ нѣ за що не вѣхавъ, доки не перевезеться гетьманъ. Козаки, побачивши, що сынъ Бутурлина вже переправився на ихъ берѣгъ, втихомирилися и собѣ перевезлися. Тодѣ Бутурлинъ вернувъ сына назадъ, а самъ рушивъ на правый берѣгъ.

Зъ сего видко, якъ то мало тутъ було обопѣльно щирости и певности и вже попереду можна було вгадати, якъ мало

*) Грам. IV. 63.

могло бути міцности въ тому, на що обидвѣ стороны повднуться въ умовахъ.

Не всѣхъ одначе присилувала завязтѣсть Трубецкого. Зъ Юріємъ прибули обозный Носачъ и вѣйсковый осаула Ковалевскій: ихъ не скинули зъ урядѣвъ и вони приѣхали перепросити за свою вину. Окрѣмъ нихъ приѣхавъ новый вѣйсковый судія Иванъ Кравченко, выбранный замѣсть зсудженого прихильника Выговского-Богдановича-Зарудного, прибувъ ще й писарь Семень Голуховскій, выбранный замѣсть Грушѣ. Съ правобережныхъ полковникѣвъ прибули зъ Юріємъ въ Переяславъ: Андрѣй Одионецъ, Иванъ Лизогубъ, корсунскій Якѣвъ Петренко, кальницкій Иванъ Сѣрко и колишній прилуцкій — Дорошенко. Сей тодѣ вже починавъ въ усѣхъ справахъ выступати напередъ за свѣй розумъ, свою хвалькѣсть и виховане. Не поѣхали до Переяслава и не бажали коритися Москвѣ полковники: кievскій Бугримъ, чигиринскій Кирило Андрѣенко; брацлавскій Михайло Зеленскій; подѣльскій чи винницкій Остапъ Гоголь; наволоцкій Иванъ Богунъ; бѣлоцеркѣвскій Иванъ Кравченко и уманскій Михайло Ханенко. Юрій не сказавъ Трубецкому — чому вони настоющо не приѣхали а сновѣвъ, що имъ треба було лишитися при вѣйску, 'що бѣ боронити край вѣдѣ Полякѣвъ и Татарѣ. Вѣнъ говоривъ Трубецкому, що тѣ полковники дали ему руку пѣдписати за нихъ. Зъ духовенства прибувъ на раду до Переяслава тѣлько кобринскій архимандрита Іовъ Зайончкѣвскій. Та ще прибуло кѣлька сотникѣвъ, товаришѣвъ и двѣрскихъ людей Юрія.

II.

На радѣ слѣдъ було затвердити Юрія на гетьманському урядѣ и зложити статѣвъ новои умовы. Трубецкій, першь нѣ жъ скликати раду, написавъ до Ромодановского и въ Кіевъ до Шереметева, абы обидва вони зъ вѣйскомъ швидше йшли до Переяслава. Нѣжинському и чернигѣвскому полковникамъ звелѣвъ прибувати на раду, до вѣйтѣвъ, бурмістрѣвъ, райцѣвъ и лавникѣвъ лѣвобережныхъ мѣсть и мѣсточокъ порозсылавъ наказы, що бѣ приѣздили на раду и зазывали зъ собою и посібльство. Воевода спостерѣгъ, що посібльство не долюблюѣ

козакѣвъ и тягне до Московщины, тымъ-то вѣнъ и сподѣвався, що коли збереться на раду багацько народу, то вѣнъ добеться того, що вважавъ за потрібне московскому урядови, и добеться такъ, нѣ бы на те самохѣтъ пристала бѣльшѣсть народна.

Другого дня по приѣздѣ Юрій вырядивъ осаулу Ковалевскаго до Трубецкого просити, побачитися зъ нимъ. Бояринъ казавъ приходити до него 10. жовтня. Вѣнъ зъ ласкою привитавъ Юрія именемъ царя, похваливъ его за те, що вѣнъ бажає пробувати въ пѣдданкахъ царевыхъ и спонукувавъ служити царю такъ нестеменно и певно, якъ служивъ его батько Богданъ. Старшина и полковники повинилися за свою вину и выправдувалися, що вѣдступилися вѣдъ царя по неволѣ. Се було звычайне выправдуване за того часу. Воевода вырѣкъ имъ царске прощєне и научувавъ, що бѣ вони лишилися на вѣрки вѣрными пѣдъ рукою царя. „Великій державецъ, мовивъ воевода, наказавъ скликати въ Переяславѣ раду и на радѣ vybrати на гетьмана кого вы и вѣйско запорозке волѣтнуть и зложити умовы, на якихъ у сєму вѣйску запорозкому пробувати пѣдъ царскою рукою.

Минуло кѣлька днѣвъ, московскѣ воеводы приходили зъ своими ратниками; дня 13. жовтня прийшовъ бояринъ Василь Шереметевъ; 14. жовтня, князь Григорій Ромодановскѣй. Прибули вѣрнѣй царєви, лѣвобережнѣй полковники: нѣжинскѣй — Золотаренко; чернигѣвскѣй — Силичъ; полтавскѣй — Федоръ Жученко; прилуцкѣй — Федоръ Терещенко; лубенскѣй — Якѣвъ Засядько; миргородскѣй — Павло Андрѣенко, зъ своими писарями и сотниками. Прибували зъ бѣльшихъ мѣстъ вѣйты, бурмистры и мѣщанє.

Дня 15. жовтня зновъ покликавъ до себе Трубецкѣй Юрія зъ старшиною. Зъ Юриємъ и полковниками бувъ и наказный гетьманъ Безпалый. Тутъ вычитали старшинѣ царску вѣдпоручну грамоту до Трубецкого: царъ препоручавъ затвердити нововыбраного гетьмана, зложити умовы и привести усѣхъ пѣдъ присягу. Далѣ перечитали умовы привезєнѣй Трубецкимъ; однѣй зъ нихъ були тѣ, якѣ зложено зъ Богданомъ, а другѣй новѣй, зложенѣй далеко не вѣдповѣдно старымъ и якъ разъ на перекѣръ тымъ, якѣ зложили козаки на Жердовекѣй радѣ. Юрій и старшина не вѣдважилися суперечити, одначє й не дали

згоды. Юрій просивъ вычитати нові умовы на радѣ и мовивъ : „За якими умовами бути намъ и всему войску запорозкому пѣдъ самовластною рукою царя, проте порадимося на радѣ; треба, що бъ про все те вѣдало усе войско запорозке“.

Зъ сеи промовы воевода спостерѣвъ, що привезеній нимъ зъ Москвы умовы не подобаються козацкѣй старшинѣ; що вона вважає українскій нарѣдъ вѣльнымъ и гадає єднатися на такихъ умовахъ, якѣ сама визнає за користнѣй, а не на тыхъ, якѣ подає съ похвалками воевода. Трубецкѣй, тримаючись звичаю запрошувати бѣльшь, що бъ одержати стѣлько, скѣлько бажає, мовивъ :

„Великѣй державецъ наказувавъ, що бъ у Новгородѣ-Сѣверскому, Черниговѣ, Стародубѣ и Почепѣ були єго воеводы и правили тыми повѣтами, якъ воно й було колись, бо отѣ мѣста зъ давныхъ давенъ належали до Московщины, а не до Украины. Треба повернути на старовину. Козаки, що поселилися въ тыхъ повѣтахъ, нехай собѣ живутъ на своихъ земляхъ, пѣдъ рукою воеводѣвъ, а не гетьмана; коли вже не можна буде переселити ихъ де-инде“.

Такимъ побытомъ воевода виявивъ замѣръ вѣдорвати съ пѣдъ гетьманьскои руки велику частину українскихъ земель. Историчне право було за воеводою; але жъ и за Украинцями було не менше право.

Юрій вѣдповѣвъ воеводѣ :

„Въ Черниговѣ, Новгородѣ-Сѣверскому и въ Почепѣ вѣдъ давна поселилося багато козакѣвъ, надбали вони багато земель и худобы. Новгородѣ-Сѣверскѣй, Почепъ и Стародубъ приписанѣ до нѣжиньского полку, а въ Черниговѣ є своѣй власнѣй полкѣ. Коли повыводити зъ вѣдтѣля козакѣвъ, то се для козакѣвъ було бъ вельми сутяжно, се бъ зруйнувало ихъ; та й права ихъ и вѣльности були бъ знехтованѣ; а великѣй-царь, державецъ, обѣцявъ усѣмъ намъ лишити насъ зъ стародавними правами и вѣльностями и володѣти по прежнѣму землями и добрами. Въ царскихъ грамотахъ прописано, що нашѣ права и вѣльности нѣ въ чому не будутъ рушенѣй. Якъ почнемо выселяти козакѣвъ зъ ихъ селищъ, то пѣйде мѣжъ ними велика колотнеча. Нехай вже царь згодиться, що бъ Черниговѣвъ, Новгородѣ-Сѣверскѣй, Стародубѣ и Почепѣ лишилися при войску запорозкому.“

На се Трубецкій промовивъ :

„Вы мовите, що Новгородъ-Сѣверскій приписано до вѣйска запорозкого; а коли се сталося? Тодѣ, якъ вѣйско запорозке вѣдреклося вѣдъ Польскихъ королѣвъ; а якъ було пѣдъ ними, то Новгородъ-Сѣверскій бувъ не за вѣйскомъ запорозкимъ, а за Польщею. Козаки поселилися тамъ не що давно; и коли можна, то треба переселити ихъ де инде; коли жъ вже не можна, то най собѣ сидять тамъ“.

Юрій и старшина почали просити, що бъ тѣ мѣста, про якѣ йде розмова, лишити при вѣйску запорозкому. „Про сѣ мѣста, мовили вони до воеводы, на радѣ лѣпше й не згадуйте, а то пѣдниметься у вѣйску колотнеча и усобицѣ“.

Трубецкій бѣльшь не змагався. Дня 17. жовтня за мѣстомъ збралася генеральна рада. Зѣйшлися не тѣлько козаки, а й натовпы мѣщанъ и поспѣльства поприходили зъ мѣстѣ, мѣсточокъ и сѣль, московскѣ воеводы ѣхали зъ своими ратниками. Трубецкій наказавъ оповѣстити, що вѣнъ волѣе, абы рада вѣдбувалася при бутности его и выбрала на гетьмана по своѣмъ старосвѣтцкимъ звычаймъ, того, хто любый козакамъ. Новый гетьманъ зъ усѣмъ вѣйскомъ повиненъ бути въ пѣдданьствѣ у царя пѣдъ его самовластною рукою на вѣки.

Не подобалася де-кому отся бутнѣсть московского воеводы и его вѣйска. На московского воеводу ремствували за его вчинки; нарѣкали, що вѣнъ вѣйско запорозке вважае, наче за пѣдгорнений, а не за вѣльный нарѣдъ и замѣряться улагодити долю его, не такъ, якъ саме вѣйско того бажатиме, а такъ, якъ захоче Москва. Ще бѣльшь образило козакѣвъ те, що Трубецкій звелѣвъ князю Петру Довгорукому пѣдѣйти зъ своимъ вѣйскомъ и оточити мѣсто, де збралася рада. Яка се вже вѣльна рада, коли вона оточена московскимъ вѣйскомъ! Коли такъ, то вже вона мусить прирадити такъ, якъ бажатиме московска власть!...

Насампередъ заприсягли на пѣдданьство, тѣ заднѣпрянскѣ полковники и старшина, що прибули зъ Юрѣмъ. Лѣвобережнѣй заприсягли ще давнѣйше. Розпочалися выборы: одногосно выбрали на гетьмана Юрѣя Хмельницкого. Далѣ перечитали Переяславску умову 1654 р. а потѣмъ читано новѣй статью, якѣ московскѣй урядъ вважае потрѣбнымъ надати козакамъ на те, що бъ вони були бѣльшь залежными вѣдъ

Москвы нѣ жь доси, вѣдповѣдно умовѣ злученя Украины зъ Московщиною за Богд. Хмельницкого. Нові умовы забороняли гетьманови приймати послѣвъ съ чужихъ земель; гетьманъ зъ войскомъ повиненъ выступати въ походы, куды накаже царь; значить, хочь бы й за Украину; а по прежнѣй умовѣ козаки вѣдбували службу царевѣ тѣлько на Украинѣ. Гетьманъ повиненъ не влещуватися на жадну приману, не слухати жадного баламутства проти московского царя; карати на смерть кожного, хто баламутитиме проти московской державы и заводитиме сварки зъ Москалями. Порубежнѣй воеводы такъ само каратимуть на смерть Москальвѣвъ, якѣ даватимуть привѣдъ до сварокъ. У гетьмана вѣдбиралося право ходити по своѣй волѣ зъ своимъ войскомъ на войну, коли того не волѣтиме царь; заборонялося гетьманови давати кому-будь войскову запомогу безъ волѣ на те Московского царя; гетьманъ повиненъ бувъ карати тыхъ, котрѣ самохѣтъ пѣйдуть кому запомагати на войнѣ. Далѣ на перекѣрѣ Жердѣвскимъ постановамъ, вымагалося, що бѣ московскѣй воеводы були зъ своими ратниками у Переяславѣ, Нѣжинѣ, Черниговѣ, Брацлавѣ, Уманю; прецѣнъ же не втручаючись въ козацкѣ права и вѣльности: московскѣй ратники повиннѣ харчуватися своимъ коштомъ. Одначе по тыхъ мѣстахъ, де були колись польскѣй воеводы, се бѣ то въ Кіѣвѣ, Черниговѣ и Брацлавѣ, вони могли користуватися съ тыхъ мѣщевостей, що колись ходили на удержане польскихъ воеводѣвъ. Реестровѣ козаки вызволялися вѣдъ постою ратникѣвъ и даваня пѣдвѣдъ: отсѣ вѣдбутки повиннѣ справляти самѣ тѣлько посполитѣ. Козакамъ було вѣльно гнати горѣлку, варити пиво и меды, але зъ умовою, що бѣ горѣлку продавали вони въ шинки лишень бочками, а не вѣдрами и квартами; а пиво и меды, тѣлько по гарцямъ; и що бѣ за самовольне шинкарство пѣдлагали карѣ. Посполитымъ вѣдобрано такой вѣльности. Чудно воно выходило! На те поспѣльство, що зѣгнали до Переяслава на раду, яко оппозицію проти нѣ бы непевности козакѣвъ до Москвы, на те поспѣльство накладували такихъ тягарѣвъ, съ пѣдъ якихъ вызволяли козакакѣвъ!... Заборонялося ще козакамъ перебувати на Бѣлѣй-Руси, а тѣ, якѣ вже тамъ осѣли, могли, коли хотѣли перебраться до козачихъ мѣсть, а коли бѣ не схотѣли, то мусѣли нести вѣдбутки на рѣвнѣ съ поспѣльствомъ. Тѣ, що въ Бѣлѣй Руси урядували за сотникѣвъ и полковникѣвъ надъ новозаведенымъ

козацтвомъ, мусили позбутися свого званя. Далѣ въ умовѣ стояло, що бѣ украинську залогу вывести зъ Старого Быхова, де сидѣли тодѣ московскій вороги Иванъ Нечай и Самбѣло Выговскій, и що бѣ не було тамъ иншого вѣйска окрѣмъ московского. Повыводити козакѣвъ зъ Бѣлои Руси, вымагали черезъ те, що тамъ нѣколи не було „черкасъ“, се бѣ то козакѣвъ; до того жѣ зъ сусѣдами зъ Бѣлои Руси — Поляки, а зъ ними козаки заведуть нескѣнчасмій сварки. Коли помре гетьманъ, козаки не мали права выбирати нового безъ царского дозволу, такъ само не могли козаки зсадити зъ уряду гетьмана, хочъ бы вѣнъ показався и зрадникомъ; про такій випадокъ треба повѣдомити царя, а вѣнъ вырядитъ вѣдъ себе, кого захоче, — выслѣдити и коли выявиться за гетьманомъ вина, тодѣ его зсадити и натомѣть выбрати нового, але не инакше, що бѣ нового затвердивъ царь. Отся умова нѣ-бы-то боронила гетьмана и украинскій урядъ вѣдъ небезпечности и колотнечи, але на самѣй речі, вона протоптувала за для ворогѣвъ гетьмана и уряду стежку въ Москву зъ доносами, а московскому уряду воно надавало можливости сочити за потайными вчинками на Украинѣ и втручатися судовою и слѣдчою дорогою въ справы украинского уряду. Заборонялося гетьманови безъ рады и порады усеи козацкои черни выбирати на полковникѣвъ и въ загалѣ на урядовій посады. Таке право давно колись водилося у козакѣвъ, але его скасувавъ Богданъ Хмельницкій; московскому урядови було користнымъ зновъ пѣднести се право; бо вѣнъ сподѣвався на прихильнѣсть бѣльшости „чорныхъ“ людей. Выбирати на полковника, треба було не инакше, якъ съ полчанъ того самого полку. Усѣ урядники повиннѣ бути православнои вѣры; навѣтъ не могли бути урядниками такій, що недовго перейшли на православноу вѣру. Сказано було, що така умовина заводиться черезъ те, що чужинцѣ баламутили, а козаки терпѣли вѣдъ нихъ утиски. Заборонялося гетьманови судити и карати на смерть полковникѣвъ и въ загалѣ урядникѣвъ, доти, доки царь не вырядитъ кого вѣдъ себе розсудити справу?... Ся статья забезпечувала такихъ людей якъ Тимофѣй Цыцура, або Василь Золотаренко: вони нажили собѣ багато ворогѣвъ, а сѣй могли напутити проти нихъ молодого гетьмана. На будучину ся статья въ купѣ зъ иншими змѣцняла московську кормигу и знесилювала верховный украинскій урядъ;

се було бъ вельми на руку московскимъ державнымъ замѣрамъ. Нововыбранный гетьманъ, після wyboru повиненъ бувъ їхати въ Москву, що бъ бачити „царскія очи“ и не мѣгъ величатися гетьманомъ вѣйска запорозкого доти, доки не одержить бунчукъ и булаву зъ рукъ московского уряду. При гетьманѣ повинні бути по одному судіѣ, писарю и осаулѣ зъ обохъ бокѣвъ Днѣпра. Козаки повинні були выдати Москвѣ жѣнку и дѣтей Ивана Выговского, брата его Данила и усѣхъ Выговскихъ, які є въ вѣйску запорозкому и вже нѣколи не пускати на раду людей, що не добре сприяли московскому урядови. Крѣмъ Выговского сюды залѣчували Грицька Гуляницкого, Самбѣла Богдановича, Грицька Лѣсницкого и Антона Ждановича. Хто впустилъ ихъ на раду, того карати на смерть. Такъ само карати кожного, хто не запрягне на отсю нову умову, або запрягши, не додержитъ еи.

Украина того часу стала пристановищемъ втѣкачѣвъ, крѣпакѣвъ зъ Московщины. Зъ Бряньского, Карачевского, Рыльского и Путивельского повѣтѣвъ, втѣкали на Украину вѣдъ панѣвъ „боярскіе люде“ и крѣпаки; складали ватаги бѣля Новгороду-Сѣверского, Почепу и Стародуба; нападали на двори и маєтности своихъ панѣвъ, чинили имъ „злости и руйнованя. Нова умова вымагала, що бъ такихъ волоцюгъ ловити и провадити до ихъ панѣвъ.

Оточена московскимъ вѣйскомъ козача рада мусила не змагатися и згоджуватися. Умову зложена на Жердовскѣй радѣ и привезену Трубецкому Дорошенкомъ, вѣдкинули, а затвердили умову зложена въ Москвѣ и подану на переяславску раду Трубецкимъ.

Дня 18. жовтня Юрїй зъ старшиною, полковниками и заступниками, выбранными зъ усѣхъ полкѣвъ, їхали до соборной мѣской церкви. Съ церкви зъ образами и коругвами вышли кобриньскїй архимандрита и канѣвскїй игумень Іовъ Зайончкѣвскїй; переяславскїй протопѣтр Григорїй Бутовичъ, съ попами и дїяконами. Після молебня козакѣвъ привели пѣдъ присягу. Присяга була скомпонована въ Москвѣ: гетьманъ запрягавъ, до вѣку не зрѣкати ся съ пѣдъ царской руки; стояти проти царскихъ ворогѣвъ, не приставати до Польского, Крымского, Турецкого и иншихъ державцѣвъ; служити зъ вѣйскомъ запорозкимъ цареви, царицѣ и нащадкамъ ихъ; не шукати жадныхъ

державцѣвъ на землѣ московской державы; оповѣщати царя про всяку лиху проти его думку, лапати зрадникѣвъ и проводить ихъ до царя; стояти проти царскихъ ворогѣвъ у купѣ зъ московскимъ войскомъ, якъ буде наказано вѣдь царя; радитися и слухати тыхъ боярѣ и воеводѣвъ, якихъ царь вырядить зъ листами; усовѣщувати вѣйско запорожке, що бѣ еднолося зъ московскими ратными людьми, не пристало съ полкѣвъ до неприятеля, не чинило зрады вѣ мѣстахъ, де доведеться ему бути съ царскимъ войскомъ, не приставати до зрадника Выговского и до однодумныхъ зъ нимъ людей.

Заприсягнувши, гетьманъ, полковники и старшина були запрошені до воеводы на бенкетъ и тутъ звычайно пили за здоровлє царя. Мабуть отутъ и пѣдписували присягу и нову умову, бо гетьманъ пѣдписався за тыхъ правобережныхъ полковникѣвъ, котрѣ не були на радѣ, вѣнъ запевнявъ, що имъ треба було лишитися, що бѣ обороняти границѣ и пильно ховавъ настоящу причину неприѣзду ихъ на раду.

Отакъ Трубецкій вельми вдачно оборудувавъ справу на користь московского уряду. Але ся справа тримала вѣ собѣ за для будущины насѣня народного ворогованя, безлада и зрады.

III.

Вернувшись до Чигирина, Хмельницкій скликавъ усѣхъ полковникѣвъ и казавъ вычитати нову умову. Повстали докоры и нарѣканя на Юрія и старшину, що ѣздила зъ нимъ. Сама старшина, обозный, судіѣ, осаулы и генеральный писарь Голуховскій нарѣкали на гетьмана и докоряли оденъ одного. Незадовольненє обгорнуло не тѣлько людей неприхильныхъ и першъ до Москвы, але й тыхъ, що стояли за неѣ. Переяславску умову вважали за нехтованє козачихъ правъ, дорѣкали Москвѣ за ѣѣ лукавнованє и багато було такихъ, що готовѣ были заразъ зломати оту умову, силомѣць вѣдѣбрану; одначе стали на тому, що бѣ по переду вырядити до царя послѣвъ и просити его скасувати переяславску умову. Послами вырядили чигириньского полковника Андрѣя Одиця, Петра Дорошенка, Павла Охрименка, Остапа Фецькевича и Михайла Будягу. Вѣ грудню послы прибули вѣ Москву.

Въ розмовахъ зъ боярами послы, якимъ було наказано, добивалися перемѣны деякихъ статей переяславской умовы. „Въ двохъ грамотахъ, повѣдали вони, що кѣлько тыжнѣвъ назадъ, прийшли до насъ вѣдъ царя; обѣцявъ царь намъ, козакамъ, своимъ царскимъ словомъ тримати запорожке войско по давному и мы обѣцали, вѣдповѣдно заприязнѣ Богдана Хмельницкого, що служитимемо царевин до вѣку вѣрно. Просимо, абы царскій воеводы були тѣлько въ Кіевѣ та Переяславѣ а по иншихъ украинскихъ мѣстахъ, що бѣ ихъ не було и що бѣ вони не ѣздили до нихъ, хибя що царь вырядить ихъ зъ войскомъ своимъ проти вороговъ, боронити край, коли покажется въ тому потреба“. Посламъ вычитали на се вѣдповѣдну статью зъ новой умовы и сказали, що царь звелѣвъ, абы було по переяславскѣй умовѣ, та ще й додали: „Въ умовѣ зъ Богданомъ Хмельницкимъ не вызначено, въ якихъ мѣстахъ бути московскимъ воеводамъ; значить новѣй умовы и не ламлють старѣй“.

Послы просили дальше, що бѣ гетьманови и судіямъ вернули права судити и карати на смерть. И на се имъ вѣдповѣли, присылатиметься вѣдъ царя московскій чоловѣкъ; коли хто буде виноватымъ зъ осуду, то такого й карати; але не иначе, якъ за згодою приставленого вѣдъ царя урядника. Такъ слѣдъ чинити черезъ те, що „зрадникъ Ивашко Выговскій“ покаравъ на смерть багато козакѣвъ за те, що вѣрою служили царевин.

Хочъ и не просто, а зъ боку, але й теперъ выяснилося те недовѣрѣе до московскихъ боярѣ и „дяковъ“, на котре вказувавъ колись Выговскій, що въ Москвѣ, не прихильнѣ до Украинцѣвъ Москалѣ, читають царевин цѣлкомъ инше, нѣ жь те, що приходитъ зъ Украины. Послы просили, що бѣ грамоты вѣдъ войска запорозкого вычитувалися царевин при послахъ украинскихъ. На се дали вѣдповѣдъ, що такого вже вымагавъ Выговскій; выгадуючи нѣ бы его листы не доходятъ до царя. Сего зъ роду не було й не буде. Листы вычитуються царевин все и царь все вѣдае, що въ тыхъ листахъ прописано.

Просили послы, що бѣ царь не приймавъ листѣвъ и обжалованъ, котрѣ йтимуть до него зъ Украины, минаючи гетьмана; такъ само не примати нѣякихъ послѣвъ, чи вѣдъ войска запорозкого, чи вѣдъ старшины, чи вѣдъ черни, чи вѣдъ

кого-будь иншого — коли послы не матимуть при собѣ гетьманського листу; бо такі люде вѣдять, абы розносити брехнѣ на урядъ козацій, та заводити сварки. Проти сего посламъ мовляли, що коли хто приѣде въ Москву безъ гетьманського листу, то въ Москвѣ, по царскому наказу, выслѣдять, чого вѣнъ приѣхавъ: чи за дѣломъ, чи для колотнечи! Коли за дѣломъ, то царь выдасть вѣдповѣднй наказъ, а коли для колотнечи, то царь не пѣйме вѣры нѣякимъ наговорамъ и напише про те до гетьмана: „Нехай гетьманъ нѣчого не боиться, мовили бояре, а такъ якъ просите, то не може бути; бо черезъ те були бѣ порушені ваші вѣльности и самі вы ихъ зменшуете.

Бояре вѣдмовлялися, наче бѣ то и добре, але послы не заспокоилися; бо отымъ правомъ приѣздити въ Москву кожному, безъ гетьманського вѣдому, руйнувалася дисципліна козацкого уряду: на Украинѣ не можна ставало задумати нѣчого такого, про що не довѣдалася бѣ Москва. Козацій урядъ разъ-по-разъ мусивъ стерегтися доносчикѣвъ и сподѣватися, що шпѣгуны, помѣтивши на Украинѣ що-будь таке, що не подобається, заразъ бы баламутили московскій урядъ проти гетьмана и старшины. Украинскій послы просили, що бѣ тамъ, де царскій послы вмовлятимуться съ Польскими королями, або зъ сусѣдними державцями, що бѣ тамъ були и украинскій заступники зъ вѣльными голосами. Украинцѣ вважали за зневагу и образу для себе, що бѣ сусѣды правили долею Украины, не постаючи у самихъ Украинцѣвъ, якъ и чого вони волѣють. Се змагане вони еднали съ пытавими належачими до релігій. Рѣчь була про епископство, архимандритство, про игуменьство, захоплені уніятами и въ загалѣ про церковнй добра. Треба було добиватися, що бѣ уніаты повертали те, що не по правдѣ позахоплювали. Видима рѣчь, що цѣлкомъ було вѣдповѣднмъ, що бѣ на умовинахъ про такі справы були украинскій послы, котрй добре тямилы мѣсцеві обставины и подробицѣ. Московскій урядъ трохи поступився въ сему разѣ и згодився, що бѣ при змовинахъ московскихъ послѣвъ съ польскими було два чи три заступники Украины, та тѣлько, що бѣ не съ прихильникѣвъ „Ивашки“ Выговского. Украинскій послы вымагали ще, що бѣ за гетьманомъ було право приймати чужоземныхъ послѣвъ вѣдъ су-

сѣднихъ державцѣвъ: вони запевняли, що такі зносини не шкодитимуть московскій державѣ, и гетьманъ черезъ своихъ послѣвъ пересылатиме до царя оригінали тыхъ грамотъ, які приходитимуть вѣдъ чужоземныхъ державъ. На доказъ того, що нѣ гетьманъ, нѣ старшина не переступлять сего права и не надуживатимуть его, послы подали листы одержані не-що давно съ Крыму. „Зъ сихъ листѣвъ, говорили вони, помѣтите, якъ ремствують иновѣрній на те, що мѣжь христіянами згода и якъ вони радѣють, коли мы зъ вами ворогуємо. Бояре вѣдповѣли, що царь похваляе гетьмана за его певнѣсть, одначе жъ все таки не згодилися, що бѣ гетьманъ приймавъ чужоземныхъ послѣвъ; згодилися лишень, що бѣ гетьманъ зсылався зъ Волоскимъ и Мультанскимъ господарями про дрѣбній порубежній справы. Такимъ побытомъ козаки не здобулися и на отсю значну ознаку самостѣйности.

Гетьманъ вступився тодѣ за покараныхъ, просивъ за Данила Выговского, Ивана Нечая, Грицька Гуляницкого, Федора Лободу, Грицька Лѣсковницкого и иншихъ; такъ само и за бранцѣвъ Ивана Сербина и иншихъ: вѣнъ просивъ вызволити ихъ, абы не були вони „банітами“, и запевнявъ, що нѣкого зъ нихъ не вѣземе до уряду. На се вѣдповѣли, що царь згаджається, що бѣ оті козаки не були „банітами“, и выдасть приказъ тодѣ, коли гетьманъ приѣде до Москвы. Послы змагалися, що гетьманови не можна хутко приѣхати; що на Украинѣ безладъ ще не вгамувалося, але коли усе стане гараздъ, втихомирится, гетьманъ выконае царску волю. Бояре мовили, що коли гетьманъ побачить державцеві „привѣтныя очи“ а великій державецъ помѣтитъ гетьманову ширѣсть, то пошануе его по заслузѣ. Було бѣ лѣпше, якъ бы гетьманъ приѣхавъ до Москвы ще за сеи зими.

Послы просили ще, що бѣ на вѣйскову гармату було вѣдписане житомирске староство; бояре вѣдповѣли, що на гармату вѣдписано вже Корсунъ съ повѣтомъ, то й мусить ся рѣчь лишитися вѣдповѣдно переяславскій умовѣ.

Не здобувши нѣчого, украинскій послы вернулись прикрыми. Така невдача ще бѣльшь роздратовала козакѣвъ проти Москвы и все отсе выготовляло ихъ показати за слушного часу явну свою неприхильнѣсть.

IV.

Тымъ часомъ московскій урядъ бувъ щедрѣйшимъ и податливѣйшимъ до тыхъ Украинцѣвъ, котрі вдавалися тодѣ жъ таки до него зъ своими справами. Мѣсто Нѣжинъ, его полкъ и мѣщане найприязнѣйше тодѣ стояли до Москвы. Нѣжинскій полковникъ Василь Золотаренко бувъ одначе съ керманчѣвъ повороту України до Москвы и наиббольшъ шкодивъ Выговскому. Нѣжинскій протопбѣ Филимоновъ повѣдомлявъ Москву про все, що діялося на Украинѣ. Тымъ-то Нѣжинъ, пбдѣ вѣйну зъ Выговскимъ вельми и притерпѣвъ. Отже нѣжинському полку треба було повинитися и перепросити за участь своихъ полчанъ въ повстаню пбдѣ проводомъ Гуляницкого. Украинцѣвъ тодѣ вельми лякала думка, що ихъ почнуть переселяти. Ся гутѣрка ходила ще тодѣ, якъ Трубецкій складавъ умову въ Переяславѣ. Золотаренко вырядивъ въ Москву послѣвъ и выпросивъ нѣжинському полкови вбдѣ царя грамоту: усѣмъ мешканцямъ — духовнымъ и мирянамъ, усѣмъ мѣщанамъ и поспблству — давалося прощене, царь обѣцявъ нѣкого не переселяти и обнадежувавъ своєю ласкою.

На початку 1660 р. мѣсто Нѣжинъ вырядило до Москвы послѣвъ просити про затвердження его мѣского муниципального права. Юрій Хмельницкій и вбдѣ себе тодѣ заступився за Нѣжинъ. Полковникъ Золотаренко заступався за поруинованный пбдѣ вѣйну монастырь. Въ Москву поѣхавъ вбйтъ Олександръ Цурковскій съ товаришами и заступниками вбдѣ мѣщанства. Вони выпросили у царя грамоту на непорушнбсть мѣского ихъ суду; нѣхто не мбгъ втручатися въ ихъ присудъ и апелация до Москвы не приймалася. Вважаючи, що мѣщане нѣжинскій пбдѣ вѣйну терпѣли шкоды, царь вызволивъ ихъ на три роки вбдѣ данины, котрой рбчно брала Москва 3000 польскихъ золотыхъ зъ орандѣ, шинкбвъ и млынбвъ. На сѣ три роки Нѣжинцѣвъ вызволено вбдѣ пбдвбдного вбдбутку, дозволено имъ не ставити пбдвбдъ навѣтъ пбдѣ царскихъ послѣвъ и пбдѣ чужинцѣвъ, що ѣхали прямо до царя. Послы-мѣщане не забули й про себе и повыпрошували собѣ крѣпости хто на грунтѣ, хто на оселю, хто на млынѣ, запевняючи, що все те пбдѣ вѣйну було понѣвечене. Отакѣ заходы прямо до Москвы, минаючи гетьмана, мимо волѣ занесилювали автономію України.

Тутъ розпочиналося майже те саме, що було зъ Великимъ Новгородомъ передъ тымъ, якъ Москва підгорнула его до себе: Українцѣ вважали можливимъ и користнимъ за для себе, минаючи гетьмана и свѣй урядъ, оберталися до Москвы за судомъ по своимъ приватнымъ справамъ. Полковники выражали вѣдъ себе послѣвъ и самѣ вѣдили. Хто бажавъ и мавъ спр-можність той и вѣхавъ до Москвы, сподѣваючись вѣдъ неї на подарунки, пѣльги або ласку. Отакъ привѣздили до Москвы Яенимъ Сомко, переяславскій полковникъ Тимофей Цыцуръ зъ старшиною, писаремъ, обознымъ, хорунжимъ, осауломъ и сотниками, привѣздили и инші и всѣ вони здобувалися подарункѣвъ. Въ березѣли прибувъ и Золотаренко съ товаришами: вони прибули на те, що бѣ закупѣ зъ московскими послами вѣхати въ Борисѣвъ, де збиралася комісія полагодити спѣрки и непорозумѣня съ Польщею. На сю участь козацкѣвъ згодився московскій урядъ, зробивши єдину уступку на тѣ прошеня, що подававъ Одионецъ съ товаришами. У козацкихъ послѣвъ була инструкція, зложена имовѣрно на козацкѣй радѣ. Посламъ препоручилося не инакше ити на мирову, якъ тѣлько тодѣ, коли Поляки згодяться выконати те, що обѣцяли въ Гадяцкѣй умовѣ и що вже було затверджено соймомъ, се бѣ то: скасувати церковну унію, въ тѣй частинѣ Украины, яка була пѣдъ Польщею — залишити православну вѣру; на церковнѣй посады, якъ кїевску митрополію, єпискоцтва, архимандритства и инші ставити людей по вольному выбору, не вважаючи, чи шляхоцкого буде роду, чи нѣ, выбранный. Митрополіту, що бѣ высвячувавъ царгородскій патріярха; українсько-руска мова, що бѣ була по усѣхъ судахъ и въ адміністраціи. Українсько-рускихъ послѣвъ до короля и Речи-Посполитой приймати не инакше якъ на українсько-рускѣй мовѣ и сею жѣ мовою давати посламъ вѣдповѣди. Такі були головнѣй умовы що до церкви и громадского устрою по українсько-рускихъ земляхъ, злученыхъ съ Польщею. Окрѣмъ того українскѣй послы повиннѣй були вымагати суду надъ Тетерею и надъ полковникомъ Пивомъ. Тетера, втѣкаючи зъ войска запорозкого, захопивъ тысячу червѣнцѣвъ — митрополіты Дениса Балабана, та ще забравъ зъ собою привилей и універзалы Польскихъ королѣвъ и Великихъ князѣвъ Литовскихъ, починаючи Гедиминомъ, и кѣнчаючи Ивановъ Казимиромъ; нарештѣ вѣнъ захопивъ грошѣ

и худобу удовы Данила Выговского — доньки Богдана Хмельницкого. На Тетеру підзорили, що вбнъ за одно зъ азунтами; посламъ наказано, що бѣ усѣ умовы зложені Тетерею — вважалися за нѣкчемні. Пива позывали за те, що вбнъ поруйнувавъ Межигорскій монастирь и митрополитові маєтности.

Отъ на сему зѣзѣдѣ въ Борисовѣ повинно було вызначити межѣ Польщѣ и тыхъ рускихъ земель, що мусили вдойти съ пбдѣ Польщѣ. Польща пильнувала задержати свои межѣ по прежнѣму, а Московщина пильнувала вдержати пбдѣ собою усе те, що зъ доброй волѣ горнулося до неѣ, або було завоване. Украина волѣла злучити увесѣ свбѣй нарбдѣ до купы пбдѣ рукою московской державы и тымъ-то вымагала прилученя краинѣ заселеныхъ украиньскимъ народомъ, що брали участь въ останнѣму боротю съ Польщею. Такимъ побытомъ гадали прилучити до Московщины Бѣлу Русь ось по якѣ межѣ: вбдѣ Динабургу до Друи; звдѣсьѣлѣ межа на Дисну, зѣ Дисны рѣчкою Ушачкою до верхбѣвѣ еѣ, зѣ вбдѣсьѣла до Доскина, зѣ Доскина до верхбѣвѣ рѣчки Березины до Борисова; вбдѣ Борисова до Свислочи, вбдѣ Свислочи до рѣчки Позиды проти Зицѣна, а зѣ вбдѣсьѣлѣ Позидою до рѣчки Припѣти, погбмѣ по Припѣти до Днѣпра. Украина складала вбдрубный край зѣ Волянью и Подблемѣ и Польскому королю не слѣдѣ вступати въ тѣ краинѣ, де великого державцѣ люде вбѣйска запорозкого. Сѣ краинѣ по рѣчку Богъ зѣ назвою Малоѣ Руси лишаласѣ на вѣки пбдѣ Московою. Въ отсѣихъ межахъ повиннѣ зникнути обобблѣный напады; съ того часу Польща що бѣ не послалѣ своего вбѣйска за Богъ, а гетьманѣ, старшина и козаки що бѣ не дратували Полякбѣвѣ. На отѣю комісію царѣ вырядивѣ боярина Микиту Одовского, Петра Шереметева, князя Федора Волконьского, думного дяка Олександра Иванова и дяка Василя Михайлова. Сѣ комісіѣ не мала жадной ваги. Ледѣви зббравсѣя зѣзѣдѣ, якѣ розпочаласѣя вбѣйна. Польща принявши до себе Украинѣ, якѣ зложено умову въ Гадѣчи зѣ Выговскимѣ, черезъ те зрушила вѣленьску умову зѣ Московою. Въ Польщѣ прямо говорили, що выббрѣ царѣ Олексѣя на Польского короля по смерти Яна Казимира, нѣщо инше, якѣ омана, а справдѣ Московскому царевѣ не доведѣтсѣя сидѣти на польскому тронѣ. Московскій урядѣ те жѣ бувѣ певнымѣ, що вбѣйна не минучѣ.

На Литвѣ перебувало тридцять тисячѣвъ московского вѣйска зъ ватажкомъ княземъ Довгорукимъ и Хованскимъ. Въ сѣчни Хованскій добувъ мѣсто Брестъ, мѣсто спаливъ а мешканцѣвъ помордувавъ. На веснѣ Хованскій пѣдѣйшовъ до мѣсточка Ляховець, що належало до Сапѣги; напавъ на вѣддѣль литовского вѣйска и побивъ его. Тодѣ затаборувавъ бѣля Ляховець и пробувавъ добути его. Тымъ часомъ великій литовскій гетьманъ збравъ вѣйско. Замѣсть полоненого Московю Гонсевского король постановивъ Чарнецкого. У Чарнецкого було тѣлько 6000 вѣйска, та за те доброго. Збѣйшовшись зъ Сапѣгою, Чарнецкій вдаривъ на Хованского, побивъ его и примусивъ втѣкати зъ вѣйскомъ. Завзятый Чарнецкій хотѣвъ гнати его ажъ до Смоленска, значить ажъ въ Московску землю, але Сапѣга зупинивъ его и порадивъ вкупѣ зъ нимъ ити на Довгорукого, що стоявъ бѣля Шилова.

Коли дѣйшла до Борисова звѣстка про побѣду надъ Хованскимъ, комісія зрозумѣла, що вже нема про що й радитися; коли розпочалася вѣйна, то спѣрку Польщѣ зъ Московщиною мусить скѣнчити зброя. Комісарѣ порозѣвздилися, на тому й скѣнчилася Борисѣвска комісія.

На пѣвдни те жъ выникли ворожѣ подѣв. На Украинѣ збиралося велике московске вѣйско пѣдъ урядомъ боярина Василя Шереметева, що бѣ рушити на польскій землѣ. Подѣле не хотѣло вертатися пѣдъ Польщу; хлопы закопували зббже въ землю; палили сѣно и солому а самѣ мандрували до скрѣпленыхъ мѣсть, де й сидѣли съ козаками. Черезъ се корона й гетьманъ Станиславъ Потоцкій съ польскимъ вѣйскомъ вступивъ на Подѣле. Польскому вѣйску нѣчимъ було харчуватися, до того ще стояла велика негодъ. Пробували вони добути Могилѣвъ Днѣстряньскій; не пощастило имъ; напали на Шаргородъ и тутъ не здобулися вдачи. А Шереметевъ, выступивши съ Кіева напавъ на Андрѣя Потоцкого, побивъ его вѣйско и самого его полонивъ. Се дѣялося зимою, а на веснѣ Поляки выготовлялися ити на Украину и умовилися съ Крымчаками. Ханъ обѣцявъ вырядити Солтана Нурыдина зъ 80 тысячами орды. Выговскій жваво пѣдбивавъ Полякѣвъ проти Москвы. До коронного канцлера Празмовского вѣнъ писавъ: „Бажавъ бы я, що бѣ нашъ ласкавый панъ король выявивъ свою прихильность до вѣйны и скликавъ посполите рущенѣ. Якъ зачне ростѣ

трава, мы рушимо на вороговъ и певно, що зъ ласки Божої, та съ підмогою Татаръ побємо козаківъ; Москва ще разъ покоштує такої побиванки якъ ббля Кочотопу и проситиме мирової“. А тымъ часомъ Поляки заходили, якъ бы привернути на свбій ббгъ молодого гетьмана. Сю рвчъ препоручили отому Беневскому, що скомпонувавъ зъ Выговскимъ Гадацку умову. Беневскій написавъ до Юрія, пильнуючи розворушити въ нбмъ злбсть до Москвы за зята его Данила. Беневскій запевнявъ, що Данила страшенно мордували: катували, повбдрвзували пучкп, вертбля свердломъ въ ухахъ, выкололи ему очи и залили горячимъ срббломъ; „коли бъ — писавъ Беневскій, мбй любый и щирій приятель, а вашъ батько вставъ зъ могилы, та побачивъ, що вытворяли надъ Даниломъ, вбнъ бы не-то-що за зброю вхопився, а хочъ бы и въ огонь, то кинувся бъ. Стережись, пане гетьмане, не Польщъ, а Москвы: вона незабаромъ зажадає податковъ зъ васъ и буде зъ вами те, що й зъ иншими“. Далше Беневскій остерегавъ гетьмана, що Польща вже не така безсильна якъ була, и скбнчивши вбйну зъ Шведами — мали усб свои сили повернути проти Украины. Юрїй хочъ и ремствувавъ на Москву, одначе не послухавъ Беневского и въ лютбмъ вбдписавъ до него такъ: „Трактуйте, панове съ царемъ, а не зъ нами; бо мы збстаємося певними и прихильними до царя. Якъ царъ зъ вами умовиться, мы на те пристанемо и не гадатимемо про перембны. Нехай нбхто не гадає, що мы замышляемо вбдректися вбдъ царя. Нехай Господь покарає того, хто черезъ свою несталбсть и хитрощб не додержавъ свои присяги и набобивъ лиха Украинб: Богъ вже покаравъ его и ще покарає! А Хмельницкїй коли разъ заприсягнувъ цареви и вбддавъ ему Украину, то вже не вбдречетеся“. Але въ тому же листб пробивалося и бажане гетьманамъ незалежности. „Хочъ я вбкомъ и молодшїй, нб жъ Выговскїй и не такїй розумный якъ вбнъ, одначе волбю, що бъ мое гетьмановане було затвердженымъ царскими грамотами або королбвскими привилеями; бо вбйску запорозкому за звичай по свббїй уподобб хочъ трохъ гетьманбв одного дня vybrати“. Въ листб до нареченого митрополїты неприхильного до Москвы, Дениса Балабана — Юрїй писавъ: „Разъ вызволившись съ пбдъ польскої неволб и почавши служити цареви, мы нбколи не подумамемо зрадити и зречися нашего православного державця:

вбѣзъ — коли мы лѣпше придивимось, бблѣшь нѣ жь хто иншій есть нашимъ природнымъ державцемъ. Тымъ-то, уповаючи на невымовну ласку его, бажасмо, абы и ты не вѣривъ людскимъ наговорамъ, та швидше вернувся до своєї сироты — катедры“. Балабанъ уперто ненавидѣвъ Москву и не такимъ усовѣщуванемъ було прихилити его до неї, та й прихильнбсть самого гетьмана и кожного, хто мѣркувавъ на Украинѣ про полїтику не була мбцною. Козаки не зрекалися зъєднаня зъ Москвою; але бажали яко мога бблшой автономїи за для свого рбдного краю: Москва навпаки — пильнувала яко мога меншь давати автономїи и яко мога стислѣйше прикрутити до себе Украинну, въ рбвень зъ иншими рускими землями, що за рбжного часу попбдгортала силою пбдъ себе. Отуть-то й лежало зерно розлада на довгї вѣки и певно що не благому головою Юрію було залагодити отѣ вѣковчнї непорозумѣня.

V.

Польша похвалялася Московщинѣ выступити проти неї на Украинну. Московскїй урядъ наказавъ Василю Шереметеву у купѣ съ козаками обороняти Украинну. Шереметевъ скликавъ раду ббля Василькова на березѣ Кодачки. На радѣ окрбмъ воеводъ, були гетьманъ Юрій, старшина и полковники: бувъ тутъ и Волоскїй господарь Константинъ Щербанъ, тодѣшний прихильникъ Москвы. Польскїй лѣтописи повѣдають, що у Шереметева було 27.000 вбйска, та одинацять козацкихъ полкбвъ. Радился про те: чи чекати Полякбвъ на Украинѣ и ту збткнутися зъ ними, чи йти на Польшу самимъ? Тимофїй Цыцура, пбдлещуючи до пиндючливої и самонадѣйної вдачі Шереметева, радивъ наступати на Польшу. „Що бъ зъ отакимъ вбйскомъ, говоривъ вбнѣ, та чекати и тбльки оборонятися — якъ се можна! У тебе боярине! въ усему ладѣ, платня выдасться въ свбїй часъ; ратники у тебе збзбровнї; запасбвъ въ достачъ, вбйско твое нѣкому не тягота, не куѣвдитъ людей, якъ отѣ Поляки, не доводить мешканцбвъ до слѣзъ, не чинить адирства; гарматы у тебе добре прилаштванї; пороху и олова, въ достачъ, рушницъ — безлѣчь; сокиры, заступы, грбадки возы, всѣ снастѣ якъ слѣдъ; коней доволъ и все добрї такї, не потомленї; пасучись ажъ басують. Сила у тебе боввничого

запасу а въ Кієвѣ ще ббльше. А у Полякбвъ що? Вони вбд-важнй тблько проти того, хто ихъ лякається; а хто самъ смб-ливо дивиться имъ въ очи — тому не страшно ихъ. Мы — козаки вбдобрали у нихъ Украину; московске вбйско забрало Литву, Шведы вбдвоювали у нихъ Прусы; тблько й лишилося у нихъ, що власный польскій кутокъ, та згублять воно и его, якъ почують про нашу силу. У Полякбвъ хиба не знаєшь — безладе, шляхта зубожена; жовнбры нарбвають, що не выдають имъ платнб; поспббство черезъ великй податки зъ голоду мре: отъ — теперь-то якъ разъ въ пору напасти на нихъ. Де тамъ у короля возьметься така сила, що бъ проти нашої вы-стояла? Та мы не тблько будемо въ Польшб, а всю сб звою-ємо, и самого короля сь королевою полонимо, абы тблько насъ козакабвъ не обиджено, здобычь дблячи! Я вбдъ своей частини золота и срббла вбдрбкоюся; нехай тблько не боронять менб взять сь королбвского двбрця те, що менб подобається.

Шереметеву отся влєслива рбчь припала вельми до сер-ця; але проти Цыцурь оббзався князь Гринько Козловскій. Вбнб таборувавъ ббля Уманя зъ своими ратниками, придивився до козацкихъ звычайбвъ, и спостербгъ ихъ духъ. Бережно, що бъ не драгувати Цыцурь, вбнб промовивъ проти него:

— „А моя рада не ходити намъ до Польшб, а стояти на Украинб, та лбпше окрбпити мбста залогами. Менб здається, що наше вбйско геть — не такє добре, якъ повбдає про него панъ полковникъ. Головна жь рбчь — козацка певнбсть не така мбцна и тверда; вона крутиться на всб боки. До кого зъ державцбвъ не вдавалися козаки? Туркови кланялися, Татарє на нихъ ремствують; черезъ нихъ и Ракочій въ Польшб потер-пбвъ; то й Шведови не вельми користоно була дружба ихъ. И нашъ великй державецъ засвбдчився вже, яка гнучка козаца певнбсть. Тымъ-то не треба намъ ходити до Польшб, а треба стояти на Украинб. Тутъ зручнбйше буде намъ оборонятися, коли прийдуть сюды Поляки сь Татарами: тутъ є мбста, замки, залогы, а на чистому полю що? та ще въ чужбй землб! Коли вони сюды прийдуть, — мы, маючи запасбвъ доволб, обгорнемо ихъ начє въ облозб и знбвечимо ихъ голодомъ, та недостатчєю. Вони самй порыватимуться до боку; роспука доведе ихъ до того, що вони почнуть штурмувати мбста, отуть-то мы своимн свбжыми силами и притопчємо ихъ притомленыхъ и голодныхъ.

А тако жь мы пбдемо на ихъ землю, то самі притомимося и коли бь вони насъ тодѣ де не застукали. Мы не вѣдаемо, якъ численне у Полякѣвъ вѣйско. Чи можна жь таки такъ смѣливо гадати, що вѣйска у нихъ на омаль, та й те не придатне. А що якъ выйде навпаки и покажется, що ихъ бѣльша сила нѣ жь наша? Тодѣ бѣда намъ! Поляки не дають пощады, коли ворогъ втѣкае. На вѣйнѣ и невеличка помылка велике лихо скоить; якъ та пожежа; — займеться зъ малои искры, а розжеврѣе такъ, що жадна людска сила нѣчого не вѣде“.

Шереметевъ не вподобавъ сеи порады, тымъ-то инші вѣйскові урядники стояли за Цыцуру. Князь Щербановъ доводивъ потѣмъ, що можна воювати, и рушати въ саму глибоку Польшу. Шереметеву отсе подобалося, а порада Козловского ще бѣльшь стала ему осоружною. Шереметевъ не вдержався, що бь по своему звичаю не промовити до Козловского образливого слова:

„Отакі нерозумні речі нехтують шановність нашего державця. Думати собѣ, що хочь думай та мовчи зъ своими думками. Мы рушимо на Кракѣвъ и заберемо Польшу“.

— „Та се вже тодѣ, боярине! лѣпше знати, мовивъ Козловскій: я не змагатимуся, а слухатиму; де скажешь, тамъ я и стоятиму и боронитиму те мѣсце, або мертвымъ на нѣмъ поляжу“.

Не вѣдаемо, чи говоривъ тодѣ що Юрій Хмельницкій, чи нѣ. Пбсля рады на Кодачѣ Юрій перейшовъ до Корсуня; зъ вѣдѣль вырядивъ вѣнъ послами въ Москву двоухъ сотникѣвъ; вѣнъ оповѣщавъ Москву, що рада прирадила йти на Польшу и просивъ, що бь замѣсть Шереметева вырядили на Украину кого иншого воеводою на той часъ, якъ Шереметевъ выступитъ зъ вѣйскомъ на Польшу. Абы довести гетьманову певність, послы повезли въ Москву перенятого Богушенка, що вѣдивъ вѣдѣ Выговского, — (тодѣ вже польского воеводы кѣевского) до Крыму. У Богушенка вѣдобрали кѣлька листѣвъ вѣдѣ хана до Выговского; зъ нихъ видко було, що Выговскій зсылається съ Крымомъ и пѣдбивае хана Крымского йти зъ своею ордою на Москву. Разомъ съ тымъ Хмельницкій просивъ вызволити Ивана Нечая, забраного въ Быховъ и завезеного въ Москву. За Нечаемъ була Юрѣева сестра, тымъ-то вѣнъ и вступився за него. „Сестра моя, писавъ гетьманъ, льє крѣваві слѣзы, нарѣкае

на мене и доп'кає, що б' я просивъ у вашого величества. За Нечая се вже не вперше просивъ Юрій. „Кб'лька разб'в, пише гетьманъ въ тому же лист'ї, просивъ я ваше царске величество про Ивана Нечая, та н'як' не допрошуся до свого. Мабуть мои листы до васъ не доходятъ“. Царь не вдовольнивъ прошеня за Нечая. Московскій урядъ докорявъ, що за Нечаемъ є т'ї провинности, що вб'нъ вважавъ себе за польского пб'дданка и пославъ въ рб'жнї м'їста в'жливї листы, а въ Быхов' его схопили зазброєнымъ. „Не можна Нечая вб'дпустити до вб'йска запорозкого, бо почне вб'нъ Польскому королеви добра бажати, а Польскій король воює съ царемъ“. Сей випадокъ запомагавъ Хмельницкому не сприяти добромъ Москв'ї. Сестра спонукала Юрія помститися за ви чоловіка.

Полковники и значнї козаки нар'їкали на переяславску умову, ремствували, що Москва хитрощами вкорочує вб'льности и права вб'йска запорозкого и спонукали Хмельницкого промышляти, що б' скинути „московске ярмо“. Бояринъ Василь Шереметевъ нехтувавъ гетьмана; полковники звертали на се Юрїєву увагу, дратували его и будили въ н'їмъ прикрб'сть. Митрополїта Денись Балабанъ ворогувавъ до Москвы и баламутивъ проти неї свою паству духовою зброєю. Украиньске духовенство ремствувало, що московскій урядъ втручається въ выбб'р' митрополїти; духовенство вважало сю р'ч' за зам'їр' скасувати его права и пб'дгорнути церкву пб'дъ мирску власть царя. Балабанъ, якъ и иншї осв'ченї Украинц'ї зъ шляхты, хочъ и були православными, а коли доводилося выбирати: чи Польщу, чи Московщину, то все хилилися до Польщ'ї. У Балабана бувъ пропов'дникъ якїсь-то Бузекїй; черезъ него Балабанъ зсылався съ королемъ. Бузекїй выражений королемъ на Украинну поселився въ Чигирин'ї, прихиливъ Хмельницкого до короля, сынавъ гетьманови ласками и об'їцанками короля.

Незвычайна пыха и гороб'їб'сть Шереметєва выкликала неприхильнб'сть до него не тб'лько козакою старшины, але й духовенства. Пов'дають, що вб'нъ, справляючи об'їдъ на Либед'ї, запросивъ и настоятел'ївъ кїевскихъ монастир'ївъ. Выпивши добре за об'їдомъ, Шереметевъ почавъ выхваляти свое вб'йско и промовивъ: „Отц' честнї! чи чуєте? зъ отсимъ вб'йскомъ, дорученымъ мен'ї моимъ державцемъ я всю Польщу поверну

въ попѣль и самого короля приведу въ Москву, закувавши въ сръбнѣй кайданы“. Ректоръ брацкихъ шкѣль на таку похвалу вѣдповѣвъ: „Треба Богови молитися, а не на вѣйско уповати“.

Шереметевъ промовивъ: „Зъ моимъ вѣйскомъ можна приборкати ворога и безъ Божои помочи!“ Вжахнулися Украинцѣ, почувши таку рѣчь и визнали еѣ за богозневагу. Чутка про сей випадокъ розповсюдилася мѣжь духовенствомъ и мирянами и обурила Украинцѣвъ загаломъ проти Москалѣвъ.

Про все, що дѣялося на Украинѣ, польскій вѣйсковій урядники довѣдувалися вѣдъ одного меткого шляхтича. Коронный гетьманъ кѣлька разѣвъ выржавъ на Украинну шпѣгунѣвъ; та не було имъ вдачи, а сему шляхтичеви пощастило. Вѣнъ умѣвъ говорити по украинському и швидко здружився зъ Украинцями-Русинами. Спершу вѣнъ замѣрився выдавати зъ себе Москаля, але не вышло до ладу. „Москаль, повѣдає оденъ сучасникъ, такій варвары, що не йдуть дружитися съ чужинцями, навѣтъ зъ Украинцями-Русинами не приятелюють. Тодѣ вѣнъ забрався до козакѣвъ; перебрався въ убогу селянську одѣжу, выдававъ себе за дейнеку, пивъ, гулявъ, клявъ Ляхѣвъ, выхвалявъ козакѣвъ, сѣввавъ козацѣй пѣснѣ. Козаки вважали его за своего брата. Знаючи украинсько-руську мову и козачѣй звичаѣ, вѣнъ за кѣлька днѣвъ ставъ за пане-брата зъ урядниками, пивъ зъ ними пиво, меды и вывѣдувавъ, скѣлько можна було, про становище Москалѣвъ и козакѣвъ. Запевно довѣдався вѣнъ, що козаки ненавидять Москалѣвъ и що зъ сего можна покористуватися Полякамъ. Вывѣдавши, що треба було, вѣнъ зникъ съ табору; мабуть тодѣ лишень козаки спостерегли, якій-то гѣсть бувъ у нихъ. Отсей то шпѣгунъ давъ Полякамъ певну звѣстку про раду воеводъ, про замѣры ити на Польшу, про ворогованѣ Хмельницкого до Москвы и до Шереметева; про ворогованѣ мѣжь московскими и украинскими урядниками, нарѣштѣ и про мѣдянѣй копѣйки, якими выдавано платню московскимъ ратникамъ и козакамъ. Треба сказати, що Москва того часу примушувала замѣсть сръбнѣихъ грошей брати мѣдянѣй. За се лютували на ню не тѣлько Украинцѣ а навѣтъ ея власнѣй, споконвѣчнѣй пѣдданки, котрѣй звыкли нѣ-на-що не ремствувати.

Польскимъ вѣйскомъ урядували тодѣ, коронный гетьманъ Станиславъ Потоцкѣй и полевый гетьманъ Любомирскѣй, що вславився за часу вѣйны зъ Шведомъ. Частина вѣйска съ По-

тоцкимъ таборувала ббля Тернополя, а друга зъ Любомирскимъ перебувала ще въ Прусахъ. Любомирскій прочувши, що зъ Москвою зновъ справа верне до вѣины, приѣхавъ зновъ до короля. Жалбно росповѣвъ вѣнъ королю и сенаторамъ, якои працѣ и злиденства спбзнало вѣиско и вымагавъ платнѣ вѣиску. Король и сенаторы прирадили написати до збрщикѣвъ, абы вони швидше збирали недоплаты на вѣиско. Одначе самъ урядъ добре визнававъ, що зъ сего не велика надѣя буде. Довгій вѣисковий часъ зубоживъ нарѣдъ и нѣчого було сподѣватися швидко повбирати недоплаты. До того жъ и збрщики — були люде нечеснѣ и не соромилися — де можна — поживитися зъ громадской кишень. Треба було якосъ втихомирити жовнѣрѣвъ и усовѣстити ихъ служити, не грабуючи людей и пѣднимаючи колотнечѣ. Одначе не легко було втихомирити самыми тѣлько обѣщанками. Лиху запомогли паны своими дарунками. Любомирскій и иншѣ паны задовольнили значну частину вѣиска зъ власной кишень. Любомирскій рушивъ зъ своимъ вѣискомъ на Волянѣ, що бѣ пристати до Потоцкого. Волянскѣ паны охочо давали вѣиску кватиры и надѣляли его харчами и запасами, знаючи, що вѣиско йде спиняти козакѣвъ.

Всего польского вѣиска було тодѣ 12 полкѣвъ пѣшихъ, та ббльшь нѣжъ 10 кѣнныхъ. Кѣнницу вырядили на свѣй коштъ паны и самѣ урядували надъ нею. Було ще два кѣнныхъ полкѣвъ зъ Нѣмцѣвъ, та пѣдъ урядомъ старосты зъ Динабургу Вульфа артилерѣя зъ 12 гарматами. При вѣиску було ще ббльшь нѣ жъ жовнѣрѣвъ служокѣ; вони годилися на бѣй. До того за Польшу була ще крымска орда, котру приманивъ Выговскій. Крымскій ханъ давно вже ремствувавъ на Польшу за те, що вона довго такъ не выступала проти Москвы и козакѣвъ. Въ листахъ хана и его сановникѣвъ до Выговского, про Польшу говорилося такѣ: „Вже намъ и слѣвъ бракуе: кѣлько то вже лѣтъ и писали мы до Васъ и черезъ послѣвъ переказували, що бѣ вы яко мога швидше прилучили свое вѣиско до нашего и рушали на ворога. А вы листуете до насъ про великѣ свои пристроѣ, та зборы, а справдѣ — то нѣчого не робите. Наше вѣиско кѣлька мѣсяцѣвъ стоить ббля Бѣлгороду безъ жадной работы, чекаючи вашихъ звѣстокѣ. Зъ роду й не чувано, що бѣ орда отакій довгій часъ простояла безъ дѣла: минула зима; минула вже й весна, мине й лѣто, наступить

освінь, дощова година“. Нарештѣ збѣралися Поляки и подали въ Крымъ звѣстку про свѣй похідъ. Шѣстьдесятъ тысячѣвъ крымскихъ и ногайскихъ ординцѣвъ та яничарѣвъ рушили на Украину. Дня 26. серпня Потоцкій вирушивъ съ пѣдѣ Тернопольа на Подбле и дѣйшовъ до Орѣховецъ.

VI.

А Шереметевъ и собѣ рушивъ съ Кіева на Волинь и гадавъ прийти въ Польшу попередъ того, якъ Поляки довѣдаються про его рухъ. Хмельницкій йшовъ за Шереметевымъ шляхомъ Гончарихою и прибувъ до Шереметева тодѣ, якъ московске вѣйско прийшло до могили Перепетихи. Шереметевъ повитавъ гетьмана сухо и зневажно, показуючи, що ему мало нужды до запомогн козакѣвъ.

Величко въ своѣй лѣтописи повѣдає, що Шереметевъ, провѣвши Юрія съ табору, промовивъ прилюдно вказуючи на гетьмана: „Сему гетманишкѣ“ *) бѣльшь бы пристало гусей пасти нѣ жь гетьманувати. Такою зневагою Шереметевъ не тѣлько понѣвечивъ гетьманову ревнѣсть, а ще самъ пѣдсобивъ ему вѣдречися вѣдѣ Москвы за слушного часу :

Перейшовши Хвастѣвъ, московске вѣйско рушило на Котельву, а Хмельницкій йшовъ собѣ обѣчь шляхомъ Гончарихою. Вже московске вѣйско близилося до Котельвы, якъ выраженный на розвѣдки съ польского табору Кречиньскій захопивъ кѣлькохъ козакѣвъ и привѣвъ ихъ до табору. Козаки росповѣли, що у Шереметева 80 тысячѣвъ вѣйска, що вѣнѣ и Цыцура гадають, що Потоцкій й доси таборує бѣля Тернопольа, и що у Потоцкого може чи є и 6000 вѣйска, а про Любомирского — всѣ той думки, що вѣнѣ десь далеко за Вислою. Така звѣстка дуже подобалася Полякамъ. — „Куды жь прямують Москалѣ?“ пыталися Поляки у козакѣвъ.

На Чудново, — вѣдповѣдали козаки.

---

*) Суѣиксѣ — ишко (н. пр. мольчишко, сынишка, лакейшко) въ великоруской граматицѣ, зовется „уничижительнымъ“, себе такимъ, що вызначає найгѣршу зневагу, нехтованє. Здається чи є въ другѣй яѣбѣ европейской мовѣ суѣиксы съ такою ознакою.

(Додатокъ перекладчика).

Дня 9. жовтня збралася вйськова рада и прирадила не гаючись ити проти ворога. Вйско рушило по Гончарисѣ на зустрѣчь Хмельницького. Правымъ крыломъ кермувавъ Потоцкій, лѣвymъ Любомирскій, гарматы йшли по серединѣ, а зъ боковъ у нихъ Татаре. Вйско дѣйшло до Гончарского поля. А московске вйско тымъ часомъ наближалося до Любора, — се перше волынське мѣсто на межѣ козачої Украины. „Сучасникъ повѣдає: „Коли польскѣ вйско проминуло те мѣсце, де колись стояла середь поля корчма, обидва ватажки поѣхали поручь и зѣхали на високу могилу. Зъ вѣдси вони запримѣтили, що чагарниками ббля Любора йдуть люде. Гетьманы вырядили розвѣдчика — подивитися, що то за люде. Розвѣдчикъ небавомъ вернувся и давъ звѣстку, що то вйско неприятеля. Тодѣ Потоцкій вырядивъ гонця до Нурадина, абы вѣнъ пѣславъ вѣддѣль орды проти Москалѣвъ; а вѣдъ себе вырядивъ проти нихъ два полки драгонѣвъ, два полки Выговского и польского коронного писаря. Пѣйшло ще кѣлька полкѣвъ зъ доброи волю. Выговскому довелося битися зъ Москалями. Москалѣ спершу вдарили на Татарь, а далѣ — вѣдступили. Поляки злапали ягосѣ Москаля и вытрусили у него плянъ розпорядкованя вѣйска и довѣдалися, що Москалѣ затаборували и обкопуються валомъ.

Дня 15. вересня збралася вйськова рада. Смѣливѣйшій радили: не давати ворогу спочинку, не гаючись ити на него, що бъ вѣнъ не окрепився“. Люде обережнѣй не приставали на се и говорили: „Ще не прибули до насъ гарматы, ще й пѣхота не прийшла и не улаштувалася. Лѣпше возьмемо ихъ вѣ облогу, та повагомъ нудитимемо ихъ“.

„Нѣ, промовивъ Потоцкій, черезъ гаѣне мы позбудемося завзята а вороги наберуться его. Та й Татаре гадатимуть, що мы злякалися“.

Прирадили чинити справу митью, нападати на ворога, не даючи ему спокою, мордувати его приступами. Дня 16. вересня Москалѣ и козаки выступили съ табору и стькнулися съ правымъ крыломъ польского вѣйска; якъ же вдарили на нихъ Поляки списами, вони подалися назадь; а Татаре тодѣ кинулися на нихъ зъ боку, выскочивши зъ гаю. Москалѣ втѣкли до своего табору. Поляки пѣдѣздили до ихъ валѣвъ и глузували гукаючи: „Ой вы страхополохи нѣвчемнѣй! выходьте би-

тися въ чисте поле!“ Але Москалѣ не показувалися, а палили зъ за валу. Поляки палили зъ гармать по московскому табору и радѣли дивлячись, якъ нѣвечилися боярскій катраги, котрї по ихъ рябому кольбурѣ зъ далека було видко. Того дня найбѣльшь вызначився у Полякѣвъ своєю вѣдвагою коронный хоружій Иванъ Собѣскій; „вѣнь довѣвъ, що вѣнь не даремно доводиться унукомъ великому Жолкѣвскому“, такъ повѣдає про него сучасне оповѣданє. У вечерѣ бѣй затихъ. Сучасна звѣстка, може й непевна, свѣдчить, що того дня вбито 1500 Москалѣвъ и 200 козакѣвъ, а Полякѣвъ 60. Бранцѣ перебѣжчики польскї розповѣли Шереметеву про численнѣсть польского вѣйска; тодѣ Шереметевъ побачивъ, яку брехню нѣсь ему Цыцура про польске вѣйско, що бѣ влестити его боярскѣй пиньдючности. А козаки-бранцѣ тѣшили Полякѣвъ, запевняючи, що козаки ненавидять Москалѣвъ и багато такихъ, що радо перейдуть до Полякѣвъ, абы выбачили имъ за те, що вони приставали до Москалѣвъ.

Польскї ватажки препоручили Степану Немиричу (братъ убитого Юрїя), пану православной релїгїи, що бѣ написавъ до козакѣвъ усовѣщуваня. Немиричъ написавъ: „Вы козаки! вѣдаєте, хто я такїй. Зъ давныхъ давенъ родъ Немиричѣвъ зѣднанся зъ украиньскимъ народомъ и кровью и родоводомъ. Мы дѣти Украины. Я братъ того Юрїя Немирича, що й бувъ вашимъ товаришемъ и полягъ зъ вашими братами. Не хочу я бути для васъ гбршимъ, нѣ жь бувъ мѣй братъ. Коли вы триматиметеся Москалѣвъ, васъ убиватимуть, забиратимуть въ полонъ, а житла вашї руйнуватимуть. Чи вже таки за яєихсѣ тамъ зрадникѣвъ нехай гине така велика сила козачихъ дѣтей, примушенихъ стояти за Москалѣвъ? Не надивуюся, що вы пристали до Москалѣвъ; черезъ се вамъ окрѣмъ самон шкоды, нѣчого нема. Прирѣвняйте вы ласки московского державця до добродѣйства Польского короля. Москалѣ замѣсть золота и сѣрѣбла дають вамъ мѣдяній грошѣ; усѣхъ васъ доводятъ до розору и злидїѣвъ. Москва запрягає васъ въ ярмо невольниче, а ласкавый король по батькѣвски надѣляє васъ волею; уболює за васъ, за вашу лиху годину, що постигла, та й ще постигне васъ. Король выбачає вамъ и теперѣшний и минули вашї грѣхи. Самї вы бачите, що наше вѣйско — сильне. Спущошена усобицами и чужими ворогами Польша ледво не по-

гибла, сусѣды еи — Москаль, Шведъ, Нѣмецъ, Волохъ и Угоръ вже дѣлили еѣ промѣжь себе, але Господня сила запомогла ѣй. Побѣйтесь же вы Божого гнѣву. Вѣдречѣться вѣдъ Москальѣвъ, не слухайте влесливыхъ речей Шереметева, пристаňte до насъ, до власного и нашего и вашего вѣйска и напишѣть до Хмельницкого, що бѣ и вѣнѣ пильнувавъ про власне спасеня, а не про Москальѣвъ“.

Сей листъ вычитано въ московскому таборѣ Цыцуринимъ козакамъ. Козаки, якъ повѣдає сучасникъ, и готові були перейти до Полякѣвъ, та нѣхто першимъ не дававъ приводу. Цыцура тодѣ ще не вважавъ, що Москаль справу свою програти. Шереметевъ и собѣ ступивъ на такій же шляхъ и написавъ листъ до Нурадина и запевнявъ, що царь надає ему въ трое бѣльшь подарункѣвъ, коли вѣнѣ зъ своєю ордою вѣдречеться теперъ вѣдъ Полякѣвъ. Нурадинъ и слухати не хотѣвъ про таку зраду и вѣддавъ Шереметева листъ Любомирскому, а сей вѣддячивъ за те Нурадина грѣшми. Кѣлька днѣвъ не було нѣчого прикметного окрѣмъ герцѣвъ, де ще разъ вызначився Собѣскій; его трохи-трохи не полонили Москаль. Ходила гутѣрка, що Шереметевъ збирається вѣдступити. А Шереметевъ, що бѣ покарати Полякѣвъ, супротивне казавъ, що бѣ у ночи несподѣвано вѣддѣль напавъ на Полякѣвъ. Поляки задалегѣдъ довѣдалися про се и самі вдарили по Москаляхъ. Московскій вѣддѣль подався назадъ. Тутъ власный досвѣдъ запевнивъ Шереметева, що самъ лишень Козловскій говоривъ ему правду, а останні пѣдтакували за Цыцуру, абы догодити воеводѣ. Шереметевъ лютувавъ теперъ на Цыцуру и роздратувавъ его проти себе. Повѣдають, що Цыцура, почувши вѣдъ Шереметева образливі докоры и спостерѣвши, що воевода не добрымъ дыше на него, заразъ же загадався пристати до Полякѣвъ. Шереметевъ спостерѣгъ думку козацкого полковника, облачивъ козакѣвъ и обцявъ имъ дати въ Кієвѣ нагороды, коли вони гараздъ повтѣкають вѣдъ Полякѣвъ. Одна надѣя була на Хмельницкого. Шереметевъ, порадившись зъ своими воеводами, мѣркувавъ, якъ бы ему пробратися на Шляхъ-Гончариху до Хмельницкого. Дня 24. жовтня прирадили вѣдступати: воеводы поскладали свои катраги и хоругвы, полаштували вѣйско и вырядили на передный вѣддѣль зъ сокирами рубати дерева, корчувати цнѣ и выкопувати камѣня. Поляки вже знали

про сей замѣръ Москалѣвъ и рѣшили напасти на нихъ—тодѣ, якъ вони переходитимуть черезъ чагары, та переправы. Другого дня не розпочинали бою, тѣлько охочѣ гарцювали. Польске вѣйско було на поготовѣ; ватажки велѣли чекати знаку, коли треба рушати, а самѣ ждали, що бѣ ворогъ рушивъ. Польскѣ гетьманы спостерегли, що Москалѣ йтимуть незручнимъ шляхомъ и розвели свое вѣйско такъ, що бѣ можна було застукати ихъ и съ переду и зъ заду и зъ бокѣвъ. Потоцкѣй мавъ перестрѣти Москалѣвъ и не пускати ихъ рушати на передѣ, а Любомирскѣй напасти зъ заду и гнати на передѣ. Обидва вони выдѣлили ще частини вѣйска, що бѣ побачили ворожѣй обозъ; а ще одну частину вѣйска лишили про запасъ, що бѣ давала запомогу тымъ, якимъ доведеться битися. „Тодѣ, якъ повѣдає сучасникъ Зеленевицкѣй, польскѣ ватажки, по звичаю давныхъ римскихъ ватажекѣвъ, держали до вѣйска таку промову: „Теперь намъ треба рѣшити—кто буде володѣти Украиною. Украина—земля Речи-Посполитой, московскѣй царь безъ жадного права захопивъ сю краину. Черезъ се постигло васъ убожество и злиднѣ, а вѣтчина не має спроможности вынагородити васъ. Мы зъ великою охотою выдали вамъ зъ власной кишенѣ платню за три мѣсяцѣ; але ся платня все одно, що нѣчого, коли прирѣвняти еѣ до того, чимъ Польша повинна вынагородити васъ. Вернѣмось Польшѣ богату и роскошну Украину. Тодѣ мы допильнуємо зъ усей силы, що бѣ вамъ выплачено було усе, що слѣдѣ. Але тутъ рѣчь не про вашѣ тѣлько выгоды. Вы вѣрнѣ дѣти латиньской церкви и бетесь за вѣру, а вѣра повинна бути дорожшою вамъ, нѣ жъ жите. Вы бачите журбу истинной вѣры, бачите, якъ шизма торжествуетъ. Святѣ церкви огиджено; вѣвтарѣ зруйновано; святѣ дары подоштано злодѣйскими ногами; церкви пороздавано ворогамъ истинной вѣры. Постѣйте жъ за вѣру и волю! поборѣть ворогѣвъ и придбайте собѣ славы на вѣки вѣчнѣ!“

Жовнѣры запевнили, що хоробро битимуться за латиньску вѣру и за выгоды польской державы. Середѣ ночи проти 26. жовтня московске вѣйско рушило: воно йшло осьмома лавами, а зъ усѣхъ чотырохъ бокѣвъ его ишли возы. Пройшовши не далеко, спостерегли, що такъ ити не зручно и вылаштувалися на 16 лавѣ. Москалямъ здавалося, що про ихъ рухъ Поляки не швидко провѣдають, а проте вони й не тямали, що Поляки

давно стежать за ними. Не прошли Москаль ще такъ якъ на выстрѣль зъ сагайдака, а Поляки були вже и попереду и позаду нихъ, бо Поляки рушили на впростоць черезъ гай и перестрѣли Москальвѣ. Пропустивши Москальвѣ съ чагарникѣвъ на чистовину, Поляки кинулися на нихъ зъ усѣхъ бокѣвъ: вдарили списами, пальнули зъ гарматъ; одначе московске вѣйско не подавалося и спокѣйно простувало черезъ багна и яры. Козаки широ помагали Москалямъ, вѣдбивали ворожѣ набѣги, проганяли польскихъ вдатникѣвъ и брали вѣ полонѣ.

Полякѣ очевидецѣ оповѣдає такъ: московскѣй обѣзъ походявѣ на гору, съ котрой вылѣтало поломя и дымъ, а Поляки походили на жидѣвскихъ юнакѣвъ у вавилонскѣй печи; бо Ангелъ божѣй невидимо окрывавѣ насѣ тодѣ“.

Пѣсля полудня польске вѣйско стало спочити. Тымъ часомъ усѣ гарматы, якѣ були у Полякѣвъ, велено присунути до московского обѣзу. Царскѣй обѣзъ мусивѣ незавагомъ збиратися на гору; мѣсцевѣсть була небезпечна и зручна на те, що бѣ Полякамъ розбрати ворожѣй четверокутникъ. Розбрати его було неминуче треба. Вырядили на передѣ засаду пѣдѣ урядомъ Немирича. Любомирскѣй выѣхавѣ на передѣ вѣйска и промовивѣ до жовнѣрѣвъ: „Балаканемъ та безгрудымъ гонономъ не зломимо ворожого обѣзу, на се треба неполохливого духу и твердыхъ рукъ. Москаль вѣткає вѣдѣ насѣ не по заячому, а по вовчому, выскаливши зубы. Погляньте, якъ вѣнѣ мѣцно обгородивѣ свое вѣткане. Ото жѣ тримайтеся коругвы; не выбѣгайте зъ лавы безѣ глуду, а дружно стѣйте рука до руки, и одностайно рушайте зруйнувати московску огорожу вѣ самѣй серединѣ. Зломаете еѣ — то ѣ побѣда ваша“.

Московске вѣйско по прежнему рушало байдуже, спокѣйно и дѣйшло до того мѣсяца, де треба було спуститися вѣ ярѣ, а вѣдѣти выбиратися на гору. Тодѣ польскѣй ватажки загадалися праве крыло своего вѣйска вывести вѣ ярѣ иншою стежкою и переняти Москальвѣ. Але вѣ яру було баговине, черезъ що Поляки такъ загалялися, що Москаль успѣли двѣ частины своего обѣзу звести на гору, перше нѣ жѣ Поляки могли пошкодити имъ. Немиричѣ роспочавѣ бѣй на горѣ, але его ранено, вѣйско его мусило податися назадѣ. За те польске вѣйско зѣ бокѣвъ и зѣ заду поперло Москальвѣ, що ще не повыходили зѣ яру на гору. Польскѣ гарматы наблизились —

яко мога до Москалѣвъ и разъ-у-разъ палили. Москалѣ спокійно пробивали собѣ стежку на гору. По однимъ звѣсткамъ Поляки вдняли у Москалѣвъ сѣмь, по другимъ всѣмъ гарматахъ, та 800 возбѣвъ съ припасомъ. Бѣи спинили въ вечерѣ. Поливъ великій дощъ. Поляки вважали, що побѣда за нихъ, хоча и середъ нихъ багато людей полягло. Татаре не брали участи въ бою; Поляки почали навѣтъ призорити на нихъ, що вони взяли пѣдкупъ вѣдъ Москалѣвъ.

Наступивша нѣчь була темною; дощъ ливъ, немовъ зъ вѣдра. Ворогуюче вѣйско стояло въ грязюцѣ; у Полякѣвъ нѣчимъ було погодувати коней; нѣгде було розжитися нѣ дровами, нѣ огнемъ. Польскій гетьманы ночували въ двохъ въ одній каретѣ.

Якъ збѣйшло сонце, Поляки побачили, що вже нема московского вѣйска и дивувалися, яке воно терпляче и невтомиме. Московске вѣйско йшло цѣлу нѣчь и въ досвѣта збѣралось до мѣсточка Чуднова бѣля рѣчки Тетерева. У Шереметева була одна спасевна надѣя: швидше пристати до Хмельницкого. Польскій гетьманы не вважаючи на вчерашню працю вѣйска, пильнували, хочъ бы що, а не давати Москалямъ спочинку и наказали не гаячись рушати у слѣдъ ворога, що бѣ перше, нѣ жъ вѣнъ прийде до Чуднова, самымъ добути чудновскій замокъ. Поляки йдучи у слѣдъ Москалѣвъ, збѣймали съ побитыхъ боярѣ металічні и перлові гузики и смѣялися говорячи, що Москалѣ вбираються по бабски.

Шереметевъ — помѣтивши, що Поляки стежать его, наказавъ спалити Чудновъ, бо не сподѣвався своими силами вдержати его при собѣ и боявся, що бѣ Поляки не добули собѣ въ Чудновѣ запомоги. Поляки потѣмъ мовили, що самъ Богъ напустивъ на Шереметева таку помылку. Одначе чудновскій замокъ зацѣлѣвъ вѣдъ пожежи. Вѣнъ бувъ окрепленный дубовымъ чистоколомъ. Потоцкій звелѣвъ швидше заняти замокъ: „Отутъ намъ придатно, мовили Поляки сидячи въ замку; скрбѣзъ на вкруги усе видко, а выстрѣлы ворога не досягатимуть до насъ“.

Московскій оббѣзъ ставъ въ долинь, а козаки на горѣ. Поляки оточили ворога зъ устѣхъ бокѣвъ: навели гарматы и палили безъ спочинку. Зъ горы, де стоявъ замокъ, та зъ садѣвъ спаленого Москалямъ Чуднова, Поляки вельми побивали московске вѣйско. Навкруги стояли Татаре и ловили кожного

Москаля, якій виходивъ съ табору по траву. Пасовища не було у Москалѣвъ. „Нема що намъ битися зъ ними, та нѣвечити людей, рѣшили ватажки. Перерѣжмо имъ дорогу, що бѣ нѣгде було имъ роздобути харчѣвъ; зъ голоду вони и безъ бою пбддадуться“. Инжинеры взялися копати ровы, що бѣ вѣдвернути воду и лишити Москалѣвъ безъ неи. Такъ воно дѣялося ажъ по 7 день вересня; а въ сей день Татаре привели полоненыхъ козакѣвъ. Козаки повѣдали, що вони йдуть съ Хмельницкимъ помагати Шереметеву. „Самъ Хмельницкій и старшина, говорили козаки, радѣ бѣ були поеднатися съ Поляками, та поспѣльство не хоче; записягло битися за Москалѣвъ до останку.

Любомирскій порадивъ лишити усю пѣхоту и гарматы, що бѣ держати Шереметева въ облозѣ. Потоцкій занепавъ тодѣ на пропасницю, одначе вѣнъ перемѣгъ себе; велѣвъ, що бѣ его водили пѣдъ руки; пропасниця трясла его а вѣнъ все таки кермувавъ вѣйскомъ. Любомирскій, взявши кбнницю и чимало панѣвъ, вирушивъ проти козакѣвъ.

VII.

Гетьманъ Хмельницкій повагомъ простувавъ по Гончарисѣ. Зъ нимъ були прихильники гадяцкой комисіи, Гуляницкій, Махержинскій и Лѣсницкій, вигнанный зъ рады по царскому наказу. Носачъ зновъ приставъ до нихъ. Полковники и сотники нарѣкали на переяславску умову и не хотѣли битися. Простыхъ козакѣвъ кидало въ холодъ вѣдъ одной думки про братане съ Поляками. Гадяцка умова, якъ вѣдомо, заводила мѣжъ козаками шляхту и черезъ те зривала козачу рѣвнѣсть. Тымъ-то одній выхваляли гадяцку умову, а другій гидували нею. У Юрія не було нестемного характеру; вѣнъ лютувавъ на Шереметева, ремствувавъ и на царя за те, що въ Москвѣ не задовольнивъ его просьбы, одначе вѣнъ все ще вагався скуды й туды; поспѣльство кляло Полякѣвъ; старшина гидувала Москалями. Черезъ таке вагане и вѣйско козаче мовъ и рушало: Москалѣ були вже въ Чудновѣ, коли Хмельницкій прибувъ до мѣсточка Слободища.

Дня 7. вересня и Поляки пѣдойшли до Слободища. Козацке вѣйско, стояло на взгѣрѣ, ббля поруйнованого Слобо-

дища: печи, розвалена цегла, колода и инші звалища завалили дорогу через м'єсточко. Зъ другого боку лежавъ грузкій дугъ. Любомирскій, якъ тѣлько побачивъ козакѣвъ, заразъ гукнувъ до свого вѣйска: „Ба! ось вони! ось насѣня злочинно ворохобнѣ, гадюче насѣне! Се гадюки, що гидше ихъ и на землѣ нема. Поляки! заберѣть теперъ у нихъ назадъ вѣльне зване вашою зброю, скрушѣть вязу пѣдлому хлопству! нехай воно кровью змье своє шляхоцтво!“

Любомирскій вѣдавъ, що Хмельницкій и старшина не бажають помагати Шереметеву; але тямивъ и те, що прості козаки ненавидять Полякѣвъ, а старшина тѣлько недолюблюе ихъ. Ворогуючи теперъ на Москалѣвъ — старшина готова пристати до Польщѣ, але повѣе иншимъ вѣтромъ и старшина промѣняе Польщу на Москву. Тымъ-то Любомирскій мѣркувавъ повести такъ справу, що бѣ потѣмъ можна було льояльно скасувати гадяцку умову и здаватися на те, що буцѣмъ-то у козакѣвъ Поляки зброю вѣдобрали те, що козаки своєю зброю придбали вѣдъ Полякѣвъ.

Паны и шляхта побачивши козакѣвъ, котрѣ накопили Польщѣ стѣлько лиха, загорѣлися ворогованемъ. Ще ватажки не починали вмовлятися, а вже половина вѣйска Любомирского мостила греблю черезъ дугъ. Колишній гетьманъ Выговскій (теперъ Кіевскій воевода) найзавзятѣйше выступавъ проти власныхъ землякѣвъ и прежнихъ своихъ пѣдручникѣвъ.

Одначе справа не пѣшла такъ легко, якъ гадали собѣ Поляки. Козаки вагалися, але побачивши, що Поляки нападають на нихъ, стали оборонятися и прогнали тыхъ, що лѣзли до козачого табору — по руинѣ Слободища: тѣ жъ Поляки, що пѣшли лугомъ, загрузли въ болото и мусили вертатися назадъ, стежені козацкими кулями.

Въ козакому таборѣ — справа повернулася на руку Полякамъ; тамъ скоилося страшенне безладѣ: старшина докоряла гетьманови; оденъ одного обвинувачували; сперечалися, гомонѣли, радилися и такъ забили гетьманови памороки, що вѣнъ не стямивъ себе и гукавъ:

— „Господи Боже мѣй! вызволи мене зъ сего пекла! не хочу я гетьманувати, пѣду въ ченцѣ, молитимуся Богови!... За що я, черезъ зраду другихъ — буду терпѣти! Абы тѣлько

теперь мене Богъ вызволивъ, безпремѣнно поѣду въ ченць.“
Треба мовити, що Юрій зъ роду вперше бувъ въ бою.

— „Ты, пане гетьмане — сховай свою побожность на дальше, мовила старшина: про ченцьвъ гадатимешь собѣ поволѣ иншимъ часомъ, а теперь треба думати, якъ спасти самыхъ себе та Украинну. Ось ну лишень, вдармо себе въ груди, та вырядьмо просити Полякбвъ на мирову, приобѣцьяймо имъ вѣрность и пѣдданьство Речи-Посполитой. А Москаль — ну его! нехай собѣ якъ тямить, такъ и справляється.“

— „Видима рѣчь, мовивъ обозный Носачъ, що Польскому королеви самъ Богъ запомагае. Лѣпше буде заздалегѣдъ запобѣгти у него ласки, а то и душѣ нашѣ постигне кара и пѣдъ Полякбвъ попадемо. Будемо жалкувати потѣмъ, та вже не вернетъся“.

Иншѣ розмовляли такъ, що нѣ-бы-то вони й спочувують Москвѣ, але жъ обставины такѣ, що мусять козаки вѣдречися вѣдъ Москвы: „Коли мы не здолѣемо перемогчи Полякбвъ; коли отуть усѣ поляжемо, Москалямъ съ того жадной користи не буде, а коли збережемо себе, то може коли й Москалеви згодимося.“ Отакимъ приятелемъ Москвы показався тодѣ писарь Семень Голуховскій. Запеклѣ супротивники Полякбвъ съ простыхъ козакбвъ гукали: „Тутъ орда есть, вѣдмося лѣпше до неи, вона нашъ давный приятель, вона згодиться зъ нами. Съ такои громадской порады, старшина вырядила послѣвъ до Нурадина, просити, що бѣ орда вѣдступилася вѣдъ Полякбвъ и пристала до козакбвъ. Не вѣдасмо, що вѣдповѣвъ Нурадинъ, але козацкѣй листъ вѣнъ подавъ Любомирскому и въ друге добувъ вѣдъ Полякбвъ нагороду за свое добродѣйство.

Ото жъ того часу — коли мѣжъ козаками стояло таке вагане, а Хмельницкѣй, що години перемѣнявъ свои замѣры, прибувъ до него гонецъ зъ листомъ Выговского. Выговскѣй писавъ: „По праву наданому менѣ твоимъ батькомъ, я яе твоѣй кураторъ, — заклинаю тебе душею твоего батька, що бѣ ты положився на Полякбвъ, умовивъ на те и своихъ козакбвъ и вѣдрѣкся вѣдъ Москвы. Самъ добре тямить, скѣлько вона намъ лиха накоила. Силы Шереметева теперь придонанѣ, зломанѣ, вѣнъ гасне, наче лампада безъ оливы; гнѣтъ у нѣй чадить, та вже не свѣтитъ. Не чекай же доки погасне, бо тодѣ уся вѣйскова вагота ляже на твои плечѣ. Король ласкавый,

выбачить минуче, про все забуде и ще затвердить и збереже усѣ козацкѣй права. Козакамъ бѣльшь можна сподѣватися вѣдь польской націи, нѣ жь вѣдь московского варварства и хижости.“

Нѣ Хмельницкѣй, нѣ старшина не знали, хто возьме перевагу, то й вырядили одночасно гонцѣвъ и до Полякѣвъ и до Москалѣвъ. До Шереметева Морозъ повѣзъ звѣстку, що козакѣвъ напали Поляки, то що бѣ вѣнь швидше прямувавъ до мѣсточка Пятки на пѣдмогу. А до польского табору поѣхавъ полковникъ Петро Дорошенко зъ двома товаришами. Треба було съ Поляками такъ повести рѣчь, що козаки йдуть на мирову зъ ними не съ принуки, а зъ доброй своей волѣ.

Дорошенко вдався до Любомирского и мовивъ :

— „За що отсе, ваша милѣсть, Поляки нападають на насъ? Мы й не гадаемо воювати проти васъ, лишень зъ неминучости мусимо оборонятися. Козаки не хочуть ворогувати съ Поляками. Мы прибули сюды за тымъ, що бѣ вѣдлучити Цыцуру вѣдь Москалѣвъ и теперъ волимо повѣднатися зъ вами, коли вы прихильно приймете насъ“...

Гордовитый Любомирскѣй почавъ пиндючитися передъ козацкими послами. Дорошенко й собѣ пѣднѣвъ голову и промовивъ :

— „Пане гетьмане! покиньте вы причины старой ненависти, и приймайте тыхъ, що горнутья до лона вѣтчины; бо—инакше правда за нами. Мы маемо шаблѣ и самопалы. Наша зброя славна. Глядѣть же, що бѣ зъ сего не выбухло такого огню, вѣдь котрого стемнѣють вашѣ надѣѣ на побѣду, або и цѣлкомъ розвѣються наче дымъ“.

Приѣхавъ Нурадинъ. Повитавшись, вѣнь, обертаячись разомъ и до Любомирского и до козакѣвъ, мовивъ :

— „Пане гетьмане послухай козакѣвъ; не годиться нехтувати ихъ прошенемъ; вони вѣрнѣй пѣдданки короля. Та до того, коли лютуватимешъ на нихъ, то се тобѣ пошкодить. Таланъ ще не покинувъ козакѣвъ. Коли ихъ роздратуешъ, вони, звычайно, кусатимуться. Не драуйте жь отсеи пчолы, лѣьше берѣть вѣдь неи мѣдь. Вамъ бѣльша слава буде повернути на Москаля и почаствувати его такъ, якъ слѣдь частувати не-прошеного гостя“.

Любомирскій силувався — яко мога показати свою силу и мбць и вытягнути у козакѣвъ найкористнѣйшій за для Польщѣ умовы. Вѣнъ промовивъ до Дорошенка:

— „Козаки за кѣлькоразову ворохобню и зраду, повиннѣ кары, але король давъ менѣ ласкавый наказъ про козакѣвъ; до того жъ я зважаю, и на проханя Султана Нурадина и кажу сурмачамъ ударити розѣмъ! Помиримося зъ вами!... Нехай же Нурадинъ, що заступався за васъ, порадить козакамъ бѣльшь не пѣдниматися до ворохобнѣ!“

Нурадинъ приложивъ руку до грудей и промовивъ:

— „Я ручуся за козакѣвъ: вони не пѣдутъ на ворохобню и будуть покѣрными Речи-Посполитѣй!“ Потѣмъ вѣнъ вхопився за шаблю и промовивъ до Дорошенка:

— „Козаче! отсеку шаблю нашъ ханъ помститися надъ вами, коли вы не будете вѣрными и слухняными до короля.“

Любомирскій сказавъ, що бѣ козаки вырядили послѣвъ до гетьмана Потоцкого умовитися, а самъ заразъ же поѣхавъ до головного вѣйска.

Тымъ часомъ Шереметевъ, не вѣдаючи про те, що дѣється въ козачому таборѣ и отримавши вѣдъ Мороза звѣтку Хмельницкого, дня 14. вересня вирушивъ шляхомъ до Пятки. Чи пройшли Москалѣ и верству, чи нѣ, якъ побачили, що Поляки покопали шанцѣ и порозстановляли своихъ списовикѣвъ. Москалѣ вѣдважно йшли на нихъ, але тутъ Поляки вдарили по Москаляхъ съ трехъ бокѣвъ. Москалѣ билися завзято, пильнуючи, що бѣ швидше злучитися зъ вѣйскомъ Хмельницкого. По дорозѣ имъ попалося зруйноване село. Тутъ бувъ ставокъ. Гребля була розбрана. Вода затопила лугъ. Мостѣвъ не було. Грязюка була така велика, що й порожнымъ возомъ ледво можна було проѣхати. Отутъ Поляки наперли на Москалѣвъ ще бѣльше. Московскій обѣзъ рушивъ зъ шляху въ право-ручъ до гаю, що бѣ выбратисъ на суходѣль; але тутъ показалися Татары и стрѣлы ихъ немовъ той градъ посыпалися на Москалѣвъ. Москалѣ силувалися доплентатися до гаю, що бѣ тамъ окрепитися. Поляки кинулися на нихъ зъ своими довгими списками и такъ били Москалѣвъ, що однимъ списомъ кололи разомъ по два, або й по три Москалѣ. А рушницѣ и гарматы не перестаючи падали на московскій обѣзъ. Москалѣ вѣдбивалися хоробрѣ. Поляки перервали таки обѣзъ, забирали возы, гарматы

и коругвы. Татаре, мовь тї круки налетѣли слѣдомъ за Поляками и почали грабувати усе, що попалося. Москаль зббрали останнї силы, выбили ворогѣвъ зъ своего обозу, и таки доплетались до гаю и почали тутъ обкопуватися. Тодѣ кѣлькасотъ козакѣвъ вырвалися зъ московского обозу и пѣшли на втѣкача; але Татаре кинулися имъ на здогнѣ и всѣхъ ихъ перенѣвечили.

Татаре забрали собѣ карету Шереметева а въ нѣй чимало соболѣвъ, золота и срѣбла. Поляки могли говорити, що вони побѣдили; та тѣлько ся побѣда и имъ дорого коштувала, багато позбулися вони людьми, а ще бѣльшь кѣньми. Шереметевъ подався до Пятки. Поляки вырядили туды съ Константиномъ Вишневецкимъ вѣддѣль вѣйска, що бѣ тамъ перестрѣвъ Шереметева.

Вырядивши Дорошенка до Любомирского, въ козачому таборѣ все ще вагалися и гетьманъ не тямивъ, що ему дѣяти. Коли жѣ прийшла звѣстка, що Поляки потрощили Москальвѣвъ, и Москаль опинилися въ безвыходнѣй облозѣ, тодѣ козаки побачили, що Поляки взяли гору и що неминучо треба погодитися зъ ними. Вони вырядили заступникѣвъ до Чуднова, що бѣ зложити мирову съ Потоцкимъ.

Паны, зустрѣвши козачихъ комісарѣвъ, пыталися: „Зѣ якои речи вы, козаки, пѣсля гадяцкои умовы, зновъ пристали до Москвы?“

— „Козакамъ вѣдповѣдали комісарѣ, не вгодна гадяцка умова черезъ те, що король надавъ шляхоцке званѣ лишень де-не-якимъ, а иншимъ не давъ. Отъ останнимъ и стало прикро на такую нерѣвнѣсть помѣжъ своихъ побратымѣвъ. Однѣ бачъ стали шляхтичами, а другѣ нѣ. Ото жѣ зѣ зла останнѣ и пристали до Москальвѣвъ.“

— „Отсе саме свѣдчить, мовили паны, що руске князѣвство противне козацкѣй волѣ и правамъ. Тымъ-то мы лишимо вамъ усѣ вѣльности, якѣ положено на гадяцкѣй умовѣ, а руске князѣвство скасуемо. Усе вѣйско и запорожке и городове украиньске нехай прийме гадяцку умову, нехай тримається неи, а вѣдъ Москвы вѣдречеться на вѣки, и що бѣ було на поговѣ въходити на вѣйну, куды казатиме король.“

Лишити гадяцку умову, скасувати руске князѣвство, се значило скасувати саму душу тои умовы. Для Полякѣвъ руске

князѣвство — було болячкою; на все останне вони могли легко пристати; бо все останне безъ руского князѣвства не надавало Украинѣ образу самостѣйной державы, федеративне прилученой до Польщѣ; та й козаки ставали тѣлько частиною вѣйска Речи-Посполитой.

„Его милбсть панъ гетьманъ Юрій Хмельницкій, мовили комісарѣ и не гадавѣ вѣдрекатися вѣдѣ короля; а коли выпало такѣ, що гадацку умову зрушено, то се сталося не черезъ те, що бѣ гетьманъ и мы всѣ непевнѣ були за короля и не жичили ему добра, а черезъ те, що Москалѣ вельми напали на насѣ. Нашъ гетьманъ все жѣ таки не подавѣ руки ворогови короля и сюды прибувѣ не на те, що бѣ помагати Москалямѣ. И доси не давѣ вѣнѣ имѣ жадной помочи и вырядивѣ насѣ посвѣдчити его слухнянбсть и вѣрнбсть королю.“

Паны вѣдповѣдали: „Ихѣ милости паны гетьманы вѣдочно приймають такѣ почутѣ пана гетьмана. Заступниками вѣдѣ Польщѣ були: брацлавскій воевода, князь Михайло Чарторыйскій; сандомирскій стольникъ Шимовскій, хоружій коронный Янѣ Собѣскій и львѣвскій хоружій. Дня 17. жовтня зложено нову умову. Гетьманы затвердили гадацку умову, вынявши зѣ неѣ усе про Руске князѣвство. Обоубльнѣ визнаѣли, що Руске князѣвство мало потрѣбне за для козацкихъ вѣльностей и шкодить мѣцнѣй згодѣ на вѣки, черезъ що й положено скасувати его.

Украинскій гетьманъ зѣ усѣмъ своимъ вѣйскомъ вѣдрѣкався вѣдѣ Москвы и повиненъ бувѣ усе вѣйско, що було зѣ нимѣ повернути вѣ купѣ сѣ Поляками на Шереметева, та й напередѣ не приймати нѣ вѣ кого патронату окрѣмъ Польского короля. Польскій гетьманы давали прощѣне Цыцурѣ, коли вѣнѣ по наказу Хмельницкого покине Москалѣвѣ. Такѣ само й полки чернигѣвскій и нѣжинскій, що були сѣ Шереметевымѣ, повиннѣ були, по наказу Юрія, покинути московске вѣйско. А якѣ що вони не послухають сѣго наказу, то гетьманъ чинитимѣ зѣ ними, якѣ зѣ ворогами. Такѣ само Хмельницкій повиненъ бувѣ зупиняти на Украинѣ и на Запорожу усяке баламутство, або ворохобню проти умовы козакѣвѣ сѣ Поляками. Положено ще було: выпустити усѣхъ польскихъ бранцѣвѣ и що бѣ козаки не турбували земель Крымского хана, яко спѣбьника Польщѣ.

Зложивши и підписавши умову, врядили до козацкаго табору двохъ панѣвъ: князя Константина Вишневецкаго и стольника сандомирскаго Шомовскаго, що бѣ привели козакѣвъ пѣдъ присягу. Дня 18. жовтня Хмельницкій прибувъ до польскаго табору ббля Чуднова. Ёго повитали зъ великою шанобою и повагою. Обыдва польскій гетьманы запросили ёго до своєї катриги. Юрій и ночувавъ у нихъ. Другого дня спокѣбно и козаки и Поляки заприсягнули обоубльню. Спершу заприсягали гетьманы короткими словами: свято глядѣти умовы зложенїи у Гадячи дня 6. вересня 1658 р. и въ Чудновѣ дня 17. жовтня 1660 року.

Гетьманъ Юрій Хмельницкій, заприсягаючи, обѣцявъ зъ усѣмъ вѣйскомъ запорозкимъ вѣдъ старого до малого слухатися короля, вѣдречися вѣдъ усѣхъ протекцїи, особливо жъ вѣдъ Московскаго царя; не пѣднимати руки проти Польщѣ; не зсылатися съ чужими державами; нѣ зъ вѣдкѣль не приймати, нѣ до кого зъ державцѣвъ не выржати послѣвъ безъ вѣдому короля и бути на поготовѣ воювати проти ворогѣвъ Польщѣ. Нарештѣ обѣцявъ спиняти кожного, хто баламутитиме въ вѣйску запорозкому. Заприсягнувши, попросили Хмельницкаго на бенкетъ; гуляли до схочу, спѣвали „Тебе Бога хвалимъ“; грали музыки, палили зъ гарматъ, пили за обоубльню здоровля и запевняли оденъ одного въ нестемной дружбѣ и братерствѣ. Обѣдъ скѣнчився вже въ вечерѣ. Хмельницкій пѣславъ наказъ до Цыцуры покинути Москалѣвъ и пристати до Полякѣвъ.

— „Прошу вашу милѣсть, промовивъ Хмельницкій до Потоцкаго, що бѣ нашимъ козакамъ безпечно було переходити до королѣвскаго вѣйска, що бѣ Татаре не нападали на вѣрныхъ козакѣвъ.“ Польскій ватажки обѣцяли, що постановлять вартовыхъ, абы Татаре не спиняли козакѣвъ. Нурадинъ ручився и вѣдъ себе, що Татаре не займатимуть козакѣвъ. Цыцура не показавъ усему козацкому вѣйску наказу Хмельницкаго; мабуть черезъ те, що тодѣ бѣ довѣдалися про се Москалѣ и не давали бѣ козакамъ переходити до польскаго вѣйска. А може Цыцура остерегався, що бѣ простїи козаки не почали пручатися. Вѣнъ прогаявся цѣлый день. Дня 21. жовтня выкинули бунчукъ Хмельницкаго, се було ознакою Цыцурѣ, що бѣ рушавъ. Вѣнъ взявъ свою коруговь и выйшовъ съ та-

бору. За нимъ пошло 2000 козакѣвъ. Орда якъ побачила ихъ, такъ прожогомъ и кинулася на нихъ. Поляки, выраженій захищати козакѣвъ, доводили, що Нурадинъ ручить за козакѣвъ Татарамъ, звычайно не слухнянымъ до своихъ урядникѣвъ; ся порука була байдуже; вони пустилися бити козакѣвъ. Погибло близько двохъ сотень козакѣвъ. Иншихъ Татаре полонили. Тодъ де-хто съ козакѣвъ, бачивши, що ихъ бють замѣсть того, що бѣ витати, вернулись до московского табору. Тѣлько Цыцура зъ невеликою частиною козакѣвъ забрався до польского табору.

VIII.

А въ московскому вѣйску на той часъ пѣдходила отчайдушна година. Таборъ московскій польске вѣйско оточило навкруги: насыпали вони валь; постягали на него гарматы и палили безустанно. Коней нѣкуды було выгнати понастися.

Вѣдъ людскихъ и кѣньскихъ трупѣвъ понесло такою воною, що зъ далеку не можна було не затыкати носа. Бракувало харчѣвъ и пороху; и той, якій бувъ, вѣдлигъ. Дощъ длявъ, немѣвъ зъ вѣдра и въ день и въ ночи; въ таборѣ вѣдъ грязюки и гною зробилася багнука по самій колѣна. Людямъ нѣ-де було лягти спочити; не було захистку нѣ вѣдъ дощу, нѣ вѣдъ польскихъ куль и бомбѣ. Становище Москалѣвъ було гѣрше усего, що можна вытерпѣти чоловѣкови.

Дня 26. жовтня зъ московского табору прибувъ до польского „думный чоловѣкъ“ Иванъ Акинфѣвъ. Мабуть вѣнъ бувъ чоловѣкомъ зъ освѣтою, та ще й риторъ. Ставши передъ гетьманомъ, вѣнъ мовивъ:

— „Зложѣмо, Поляки! мирову на добро обохъ народѣвъ — московского и польского. Мы зъ одного племени, якъ вѣти на деревѣ зъ одной цѣвки; говоримо похожими мовами; похожѣ жѣ оденъ на одного и одежею и звычайями; до того жѣ мы сусѣды и християне. Божій судъ покаравъ насъ. Кѣлько то вже лѣтъ мы воюемо оденъ одного. Надъ симъ журяться Ангелы Божѣй, а вороги душъ и тѣлесъ нашихъ вѣтшаються, радѣють. Що коли бѣ двѣ руки, замѣсть того, що бѣ лапаты вовка, почали бѣ одна одну дерти, то вже жѣ усе тѣло добувъ бы собѣ звѣрѣ.

Отакъ и мы христіане! сваримося помѣжь себе и вѣдаемо Татарамъ тѣло Христоваго народу. А коли бѣ мы сполучеными силами встали на ворогѣвъ Св. Хреста, то вызволили бѣ и Св. Землю, скроплену Христовою кровью и повну всѣхъ утѣхъ Азію, та й цѣлый свѣтъ пѣдъ себе бѣ подгорнули и выкоренили бѣ погане агаряньске насѣня.“

Бесѣдникъ подобався Полякамъ. Звѣвши рѣчь на козакѣвъ, вѣнъ мовивъ:

„Теперь вже й самі мы добре бачимо, що причиною нашего нещастя и такого великого пролитя крови — нѣхто якъ козаки. Нехай же буде проклятымъ и саме имя ихъ, бо вони або насъ намовляли на васъ, або васъ на насъ. И вамъ и намъ вони зраджують и запродують себе иншимъ державцямъ, Турецкому, Угорскому, Шведскому. Менѣ здається вони бѣ запродали себе й самому пеклу, коли бѣ прийшовъ сатана купувати ихъ. Та вони й безъ того вже записали себе сатанѣ.“

Акинѣивъ пѣдмовлявъ Полякѣвъ вѣдречися вѣдъ Татаръ и пристати вѣ спѣлку до Москалѣвъ. Доводивъ, що дружба зъ невѣрою и некористна и немѣчна. Вѣнъ казавъ, що Москва готова вѣдречися вѣдъ Украины и поывдавати усѣхъ козакѣвъ, які е при московскому вѣйску.

Ѣму вѣдповѣли: нехай же бояре ваші вырядять умовлятися своихъ заступникѣвъ, а мы вырядимо своихъ.

Москалѣ выбрали на заступникѣвъ: князѣвъ Щербатова и Козловского та того жѣ самого Акинѣива. Вѣдъ Полякѣвъ були бѣльскій воевода Дмитро Вишневецкій, чернигѣвскій воевода Бенѣвскій, кіевскій пѣдкоморный Немиричъ и судомирскій стольникъ Шамовскій. Татаре вырядили своихъ двоохъ мурзъ. Кѣлька днѣвъ минуло вѣ даремныхъ розмовахъ. Татаре наче не хотѣли годитися зъ Москвою. А тымъ часомъ Москалямъ блыснула надѣя: прийшла звѣстка, що князь Борятинскій, взявши вѣйско, яке було у Кіевѣ, рушивъ на запомогу до Шереметева. Небавомъ ся надѣя зникла; Борятинскій мусивъ вернутися сѣ пѣдъ Брусилова, бо Брусилѣвцѣ повитали его выстрѣлами и не пустили ити дальше. До того жѣ у Борятинского було того вѣйска зѣ жменя, такъ що вѣнъ не выручивъ бы обложенцѣвъ, хочъ бы й дѣйшовъ до нихъ. Шереметеву нѣчого було бѣльшь робити, якъ пристати на те, чого хотѣли Поляки. Польскі заступники горѣжливо сѣ пыхою оберталися

до московскихъ, а сѣ за надто вже принижалися; прихѣромъ князь Щербатовъ слезувавъ такъ: „Мы благаемо васъ — зми-лосердѣться надъ нами ради Христа“. Козловскій понуро мовчавъ. А Бенѣвскій напучувавъ ихъ такъ: „Самі бачите, якъ то Богъ карає за неправдиву вѣйну и за зрушену зрадливо умову. Дякуйте ще Богови, що мы такі великодушні люде. Иншій бы хто не простивъ вамъ сего.“

Москалѣ спыталися, зъ якою умовою згодяться Поляки выпустити зъ облоги московске вѣйско? Бенѣвскій вѣдповѣвъ:

— „ Такъ хочъ бы цѣле пекло покликали до себе на запо-могу, то не втѣкли бѣ нашихъ рукъ! Не має вамъ нѣчого ин-шого, якъ положитися на наше милосерде. По звычайнѣй ласцѣ нашого найяснѣйшого короля даруемо вамъ житє. Вѣльно вамъ вернутися назадъ, та тѣлько безъ зброѣ. Мусите вы вѣдречися вѣдъ Украины и вывести свое вѣйско зъ украинськихъ мѣсть.“

Згодитися на таку умову — у Шереметева не було права: якто мѣгъ вѣнъ вѣдречися вѣдъ цѣлого краю! Але нѣчого було бѣльше робити Москалямъ, мусили вони приставати на все! вони тѣлько ублагали Полякѣвъ, що бѣ не боронили имъ взяти хочъ ручну зброю. Зложили и пѣдписали умову вѣ такому ро-зумѣ: усе московске вѣйско може выступити, положивши зброю. Царскій вѣйска мусять выступити зъ украинськихъ мѣсть: Кі-єва, Чернигова, Нѣжина, Переяслава и не зѣставатися нѣ за що вѣ жадному мѣсть. Усѣ вони повинні йти на Путивль и доки не выберуться Шереметевъ зъ усѣмъ своимъ урядомъ, 300 чоловѣкъ перебуватиме заложникомъ у польскому таборѣ. Усе московске вѣйско до того часу повинно зѣстатися вѣ Кі-євскому вѣзводствѣ коло Котельвы вѣ тыхъ мѣсяцяхъ, де ему буде показано вѣдъ Полякѣвъ. Шереметевъ и его урядники мусять заприсягти, що й тодѣ, якъ выпустять ихъ, волею не зѣстануться на украинскѣй землѣ. Козаки, які є при москов-скому вѣйску, мусять зложити до нѣгъ польскихъ гетьманѣвъ зброю и корогвы и сѣ того часу бути пѣдданками Польщѣ. Ручна зброя московского вѣйска (рушницѣ, мушкеты, пистолѣ, шаблѣ, списы, бердишѣ, сокиры) буде повезена за ними до Путивля и повернена имъ тодѣ, якъ московске вѣйско выбе-реться зъ украинськихъ мѣсть. Гарматы лишаться Полякамъ. Выпускаючи вѣйсковыхъ бранцѣвъ, — Поляки повинні не гра-бувати ихъ, не бити, не робити имъ утискѣвъ и не безчестити.

Шереметевъ написавъ листъ до Борятиньского въ Кіевъ про свою мирову и вымагавъ, що бъ вѣнъ выбрався съ Кієва, лишивши тамъ не велику частину на кѣнци мѣста. Шереметевъ власною рукою додавъ: Кіевъ бувъ крѣпкій Юріємъ Хмельницкимъ и козаками, вони вѣдреклися; теперъ мѣста будуть не крѣпкими, можна людей стратити“. Шереметевъ думавъ такъ, що коли вже Украинцѣ не бажають бути пѣдъ рукою Москвы, то й нѣчого московскому урядови пручатися, що бъ задержати Украину. Але писарь Юрія Хмельницкого, Семень Голуховскій, ще до здачи Шереметева пѣславъ до товариша Борятиньского Чаодава потайный листъ зъ иншою радою. Вѣнъ писавъ: „Хочъ я съ паномъ гетьманомъ и присягнувъ королеви по неволь, але я не забуду, що присягавъ царевини и памятаю про ея царскій ласки. Пѣшихъ и кѣнныхъ Полякѣвъ 30.000, орды 40.000. Пану Шереметеву не можна вырватися. Его таборъ навкруги Поляки обсыпали валомъ. Ради Бога пильнуйте, що бъ швидше царске вѣйско прийшло на Украину; а то ворогъ настае на всю вашу землю. Нехай ваші люде остерегаються по мѣстахъ и не ймутъ вѣры нѣчиий присязѣ, а то що бъ не сталося такъ, якъ вѣдъ Цыцуры: вѣнъ приставъ до Полякѣвъ. Стережѣться, та тѣлько мене не выдавайте. Припособте харчѣвъ и не ймѣть вѣры влєсливымъ листамъ, хочъ бы вони й до васъ приходили.“

Зъ сего листу Борятиньскій мѣгъ собѣ гадати, що на Украину не вся ще надѣя погибла и що козаки можуть ще служити царевини. Борятиньскій не послухався Шереметева и говоривъ: „Менѣ царъ дае наказы, а не Шереметевъ.“

Мѣжь Татарами пѣшла колотнеча. Нурадинъ покликавъ до себе мурзъ. „Що намъ дѣяти пытався вѣнъ: Поляки миряться зъ Москалями. Хѣба й намъ миритися? Мурзы въ одинъ голосъ вѣдповѣдали:

— „Коли Поляки пѣшли на мирову зъ Москалями, значить вони вѣдреклися вѣдъ братерства зъ ордою.“ Нурадинъ пѣхавъ въ польскій таборъ и повѣдавъ, що вѣнъ не згоджується на мирову:

— „Якъ то можна выпускати Москалѣвъ, казавъ вѣнъ: вони майже що въ неволь; лєдво-лєдво живіи, на силу зброю носить.“

Польскій ватажки втихомирили султана що доводами, а ббльшь подарунками. Минуло два днѣ. Ватажки пильнували звести якъ небудь Москалѣвъ на мирову съ Татарами. Шереметевъ згоджувався выдати Татарамъ усѣхъ козакбѣвъ, якѣ були ще при его таборѣ. Москалѣ лютували на козакбѣвъ геть ббльшь нѣжъ Татаре.

Дня 23. жовтня (3. листопада) Москалѣ стали виганяти зъ свого табору не зазбровныхъ козакбѣвъ. Татаре налетѣли на козакбѣвъ и знущалися зъ нихъ, кого били, кого лапали арканами. Козаки подалися назадъ до табору, але Москалѣ стрѣляли на нихъ, помагаючи Татарамъ. Сучасникъ повѣдає, що ся справа походила на полѣване, або на ловленє рыбы. Москалѣ гайсали съ крюками и арканами, лапали Украинцѣвъ и продавали Татарамъ. Голоднѣ Москалѣ злапавши Украинця, вбддавали его Татарамъ за шматокъ хлѣба, за жменю соли чи борошна, а то й за одно яблуко. Татаре кого съ козакбѣвъ вязали и брали въ неволю, а кого мордували, що бѣ побавитися, наче играшкою.

Другого дня въ четверъ Москалѣ, вважаючи на умову и на честь Полякбѣвъ, вбдчинили таборъ. Голоднѣ, худорлявѣ, похожѣ ббльшь на мару, нѣ жъ на живыхъ людей, выходили зъ окопу Москалѣ и вбддавали зброю. До нихъ выѣхали комисарѣ. Немиричь верхи на доброму кони, роскбдно прибраному, заступавъ особу короля Яна Казимира. Москалѣ повиннѣ були класти до нбгъ его свою зброю, коругвы, барабаны. Иншѣ комисарѣ пбшли въ московскій таборъ и вывозили вбдтбля гарматы.

— „Подавайте намъ гарматы, коли вы не дотепнѣ были оборонятися“, глумилися Поляки зъ Москалѣвъ. Шереметевъ зъ воводами явилися до гетьманбѣвъ; ихъ повитали ласкаво и запросили на обѣдъ. За обѣдомъ зайшла розмова про козакбѣвъ. Шереметевъ не додержався и мовивъ:

— „Проклятый нарбдъ! настоящѣ дѣволы! вони мене погубили! Самѣ жъ завели мене до бѣды, та въ бѣдѣ и зрадили. Заведуть въ проваля, та й глузують! Уся вина на Цыпурѣ. Я не хотѣвъ ити съ Кієва, та послухався его и выгубивъ царске вбйско. Я вже два роки перебуваю на Украинѣ, я спостерѣгавъ зраду; хотѣвъ вертатися въ Москву, бо бачивъ, що менѣ не всидѣти мѣжъ вами и козаками; такъ же отой бала-

мутъ Цыдура зупнявъ... И вамъ вѣнъ чимало лиха накоивъ! Заберѣтъ у него душу... Та хочъ бы въ него було не одна, а сто душъ, усѣхъ заберѣтъ.“

Поляки любувалися журливымъ духомъ московского ватажка и его роспукою. „Отъ, говорили вони: гляньте! Се той, що колись трохи не на саме небо пѣддигувавъ, а теперъ якій тихенькій.“ Про князя Козловского сего имъ не можна було промовити; вѣнъ сидѣвъ мовчки, и своимъ суворымъ видомъ наводивъ на шановане до себе.

Татаре не вгамувалися: побравши зъ московского табору козакѣвъ, вся орда пустилася нарѣкати: „Наша здобычь пропадае! гомонѣли вони. Поляки ласкавѣйшій до Москалѣвъ — своихъ ворогѣвъ, нѣжъ до насъ. Скѣлько мы працювали, якъ перемучилися, скѣлько крови пролили, а намъ хочъ бы були дали облупити московскій табѣръ. Вже коли не ино соболевыми, то хочъ бы овечими футрами мы тамъ поживилися. Було бъ чѣмъ вѣдъ холоду захиститися.“ Мурзы прийшли до польскихъ ватажкѣвъ и мовили:

— „Выдайте намъ обѣзъ Москалѣвъ, а то солтанъ Нурадинъ напише до солтана Калги: у него 30.000 вѣйска, и стоить вѣнъ на межѣ Польщѣ.“

Гетьманы силувалися вгамувати Татаръ и вырядили 500 чоловѣка нѣмецкихъ пѣхотинцѣвъ вартувати коло московского обозу. А тымъ часомъ и польскій жовнѣры заходилися ремствувати: „Яка жъ отсе нагорода за нашу працю, раны, голоднечуване и нужденнѣсть! гомонѣли вони. Мы сподѣвалися, що приваймнѣй намъ буде московскій обѣзъ!“

Гетьманы скликали раду. „Намъ, хочъ бы що, а треба оберегти московскій обѣзъ вѣдъ всякого нападу. Памятаете, що сталося зъ вѣйскомъ Ракоczego бѣля Чорного Острову: воно пѣддалося на ласку Полякѣвъ, а потѣмъ Татаре усѣхъ ихъ полонили. За для польскои наци се великій соромъ! Мы вѣдобрали у Москалѣвъ зброю, — се буде за надто огидливо припустити Татаръ рѣзати не зазбровныхъ людей. По християнству и ради власной шанобы мы повиннѣй оберегти Москалѣвъ и провести ихъ до безпечного мѣсця“. Иншій суперечили говорячи: „Шкода и орду ображати; вона нѣколи не вѣдмовить намъ запомогою при лихѣй годинѣ. За всѣ шѣсть лѣтъ вѣйны Татаре були безъ хлѣба, безъ захисту, безъ платнѣ, разъ-по-

разъ билися зъ ворогами Польщѣ и не змылили вони намѣ, хочъ мы й терпѣли часомъ невдачѣ. Вони терплячи сподѣвалися, що мы вдвдячимо имъ тодѣ, якъ Польща заспокоитьсѣ. Отъ и теперъ — мы покликали ихъ на запомогу. Не дати Татаринови поспѣшитися грабованемъ — се все одно, що дорогову гостеву не дати хлѣба, соли. Та й на те зауважте, що солтанъ Калга може прибути сюды и вдняти у насъ те, чого не хочемо дати зъ доброй волѣ. Москаль за даромъ добувъ у насъ волю; нехай же вѣнъ купить сѣ у нашихъ спѣльникѣвъ. Остання порада взяла гору. Може Поляки прочули, що Борятинскій не хоче выбиратися съ Кіева, значить не виконана умова и Полякамъ бувъ провѣдъ вважати, що умова не звязуе имъ рукъ; бо, коли такъ, то все одно що ви и не було. Вони повѣдали Татарамъ, що нехай московскій оббзъ берутъ собѣ. Татаре зъ усѣхъ бокѣвъ налетѣли на оббзъ: вартовимъ звелено выступити. Почалося загальне грабоване и убиване незабровныхъ людей. Даремно Москаль лазили у ногахъ у Татаръ и благали собѣ пощады! Татаре заганяли ихъ въ неволю; а хто змагався, того вбивали. Другого дня Татаре стали вымагати собѣ Шереметева. Шереметевъ дѣстався Нурадинови: его забили въ кайданы и выпровадили до Крыму. Шереметевъ просидѣвъ въ кайданахъ три мѣсяцѣ, поки ханъ казавъ его розкувати. Безталанный бояринъ пробувъ у неволѣ 22 роки. Щербатова, Козловского и Акинѣева повезли въ Польшу и привѣвши до короля, примусили ихъ стати передъ нимъ навколѣшки. Козловскій не хотѣвъ ставати, Полякъ пхнувъ его въ потылицю, що бѣ вѣнъ упавъ. „Отъ говорили Поляки; не хотѣвъ ставати навколѣшки, такъ стукнувся лобомъ.“ Козловскій пѣдвѣвся, поправився, и дивився благородно: не лаявся, якъ колись бѣля Конотопу князь Семень Пожарскій съ ханомъ, але жъ и не принижувався передъ чужимъ державцемъ, ворогомъ своего царя.

ІХ.

Пѣсля Чуднѣвской побѣды гетьманъ Потоцкій вернувся въ Польшу, а Любомирскій рушивъ на Украину. Козаки пѣшли до Корсуна, а орда розпустилася по Украинѣ и заходила по

Рус. Ист. Бібл. XIII. т. 11

своему звичаю руйнувати. Набравши бранцівъ и жѣноцтва, мужчинъ, Татаре погнали ихъ до Крыму, та зустрілися зъ Запорозцями, котрыхъ Суховій вѣвъ на запомогу Шереметеву. Запорозці потрошили Татаръ и вызволили бранцівъ. По Украинѣ піднялася завируха: нарѣдъ гидився думкою, що бѣ зновъ покоритися пѣдъ Полякѣвъ; хоча було численно и такихъ, що ненавидѣли и Москалѣвъ, покоштувавши вѣдъ нихъ насилія и утискѣвъ. На лихо ще въ 1660 р. стояла посуха и хлѣбъ не вродивъ. По зруйнованѣй Украинѣ стала дорожняча и голодъ. Нарѣдъ не тямивъ, куды голову прихилити. Рознеслася гутѣрка, що отъ-отъ буде страшный судъ: вѣщували, що ще гѣршій лихолѣтя йтимуть одно за однимъ, що року 1661 буде скрѣзь по цѣлому свѣту велика вѣйна, а потѣмъ трусъ землѣ, далѣ потечуть огнянї рѣчки, горѣтиме земля, а року 1670 потемнѣе сонце и наступить день страшного суду. По Украинѣ ходила гутѣрка, що десь-то въ Вавилоньскому царствѣ народився вже Антихристъ, котрый передъ кѣнчиною свѣта спокуюватиме и мордуватиме людей.

За такого становища легкодухїй Хмельниченко не тямивъ, що ему чинити? чи гетьманувати, чи йти въ ченцѣ, якъ обѣцявъ бѣля Слободища. Съ природы Юрїй бувъ полохливый, не мавъ енергїчної волѣ, до того чоловікъ журливый, и разомъ загорѣлый. Вѣнъ зъ доброго и пѣддатливого мѣгъ ставати суворымъ и упертымъ; и чи такъ, чи инакъ, а не було въ него свои волѣ, живъ вѣнъ чужимъ проводомъ, чужою волею. Пѣсля Чуднѣвской справы треба було порадитися съ козаками, окинути думками всю Украину, та погадати, що дѣяти, съ чого почати. Скликали раду въ Корсунѣ. Юрїй запросивъ на раду и Бенѣвского; певно вѣнъ сподѣвався, що вже жѣ Бенѣвскїй зумѣе кермувати натовпомъ. Треба було, що бѣ хтось въ имени короля промовивъ до козакѣвъ. Доки зѣѣздилися полковники та сотники, минувъ цѣлый мѣсяць. По козацкимъ звичаямъ, коли не прибувъ на раду хочъ оденъ полковникъ, не вырѣдавши на ню свого заступника, то й рада була не въ раду.

Рада збралася 30. листопада. Юрїй вагався: чи зрѣкати ся ему гетьманьского уряду, чи нѣ? И гетьмановане приманювало его до себе и гетьманувати було боязко. Де-хто зъ старшины и полковникѣвъ, хочъ не прямо, а на догадѣ натякали

ему, що имъ бы було по серцю, коли бъ вѣнъ зложивъ гетьманьску булаву. Були такі, що сподѣвалися пбсля Хмельницького — гетьманувати; були й прихильники Выговского. На Юрія наръкали — разъ за те, що вѣнъ поступився Москалямъ въ Переяславѣ, а въ друге за те, що передъ Поляками вѣдрѣвся вѣдъ Руского князѣвства. Не було у Юрія вдачи, що бъ тягла людей до покѣрливости ему. Козаки пбдлагали лишень пбдъ того, за кимъ визнавали силу моральну и матеріальну.

Бенѣвскій ще перше радився зъ Любомирскимъ, чоґо держатися польскому заступникови и прирадили пильнувати, що бъ Хмельницькій гетьманувавъ и дальше, а за писаря взявъ собѣ Тетеру: сподѣвалися, що Тетера буде прихильнимъ до Полякѣвъ. Бенѣвскій гадавъ, що зъ Юрія якъ разъ такій гетьманъ, якого тодѣ треба було Польщѣ: держати его въ своихъ рукахъ легше було, нѣжъ иншого. Та й пошановане козакѣвъ до роду Хмельницького могло сприяти на симпатіи козакѣвъ.

Бенѣвскій, приѣхавши до Корсуня, насампередъ ставъ вивѣдувати у полковникѣвъ, які у нихъ думки. Покликавъ ихъ до себе и мовивъ: „Юрій каже, що не хоче бѣльшь гетьманувати: що якъ вѣнъ зречеться, кого гадаєте оббрати на гетьмана?“

Ѣму вѣдповѣдали: „Нехай Юрко положить булаву—а кого оббрати, про те нѣчоґо турбуватись... Мы вже маємо такого, що добре гетьмануватиме. Мы его заразъ и выберемо.“

Полковники вели розмову такъ не, наче бъ то бажали пѣддобритися до Бенѣвского, гадаючи що й вѣнъ тои думки, що бъ Юрій не гетьманувавъ. Отымъ другимъ, на кого мѣтили полковники, бувъ Выговскій. Одначе хочъ Выговскій и бувъ прихильникомъ Полякѣвъ, але вони тямали и те, що вѣнъ еднавъ Украину съ Польщею тѣлько федеративно, и въ самѣй речи добивався самостѣйности Украины. Выговскій стоявъ за Велике князѣвство Руске, а Юрій вѣдрѣвся вѣдъ сего князѣвства. Стане Выговскій гетьманомъ, зновъ зайде рѣчь про князѣвство. Выговскій не вѣдрѣвся бъ вѣдъ него! вѣнъ зновъ почне вымагати прежнѣго, здаватиметься на те, що польскій соймъ зґодився на гадяцку умову. Далеко лѣвише, що бъ и далѣ гетьманувавъ Хмельницькій: за него й речи не буде про Руске князѣвство.

Бенёвскій завітавъ у хату до Хмельницького и умысно зайшовъ у ночи. „На що отсе, ваша милѡсть, гадасте зложити булаву? спытався Бенёвскій, — „Я молодой чоловѣкъ, безъ досвѣду, вѡдповѣвъ Юрій, та ще й не здужаю.“ Справдѣ вѡнъ хорувавъ на причинну, и на гилу.

— „Велика шкода менѣ, мовивъ Бенёвскій. Та се ще й не така причина, що бѣ заводити вѣ опасливѡсть и вашу госпуду и ваше добро... Се все вытворяе отой Выговскій,—коли тѡлько вѡнъ стане гетьманувати, вамъ лиха не минувати.“

Юрій вѡдповѣвъ, що не гадае, абы Выговскій такъ лютився на него и запевнявъ, що козаки не выберуть Выговского.

— „Я розмовлявъ съ полковниками, и вивѣдавъ ихъ думку, мовивъ Бенёвскій: вони не таилися, що коли вы зложите булаву, то не кого иншого, а якъ разъ Выговского выберуть. Спытайте ихъ. При менѣ вони не вѡдважаться говорити вже вѣ вѣчи неправду.“

Хмельницкій пѣславъ за полковниками. Бенёвскій чекавъ ихъ и промовивъ до нихъ, якъ посходилися. „Отъ, панове полковники! Отсе я усовѣщую вашего пана гетьмана, абы вѡнъ швидше скликавъ раду. Чекаючи вашой рады, панъ коронный маршалъ не вѡдпускае кварцяного вѡйска, а держати дальше вѡйско вѣ голоднѡй крайнѣ не можна. Маршалъ просить, що бѣ вырядили до него обозного вѡйска запорозкого Носача; треба имъ умовитися, якъ-такъ розквартирувати вѡйско, що бѣ съ того не було козакамъ жадной ваготы. Та отъ ще усовѣщую пана гетьмана, що бѣ вѡнъ не зрѣкався гетьманувати, не доптавъ батькѡвской славы; на лихо нѣякъ не здолаю усовѣстити его. Я повѣдавъ ему, що коли вѡнъ положить булаву, то вы, панове полковники, выберете на гетьмана не кого иншого, якъ отого.

Полковникамъ було нѣяково вѡдъ такои несподѣваной ставки око-на-око. Нѣкуда имъ було выкручуватися: вони усѣ вѣ одинъ голосъ гукнули:

— „Завтра нехай буде рада. Коли ты, пане гетьмане, положишь булаву, то вже жѣ намъ не бути безъ гетьмана. Мы заразъ вырядимо по него и вѡддамо пѡдъ его покровъ своихъ жѣнокъ и дѣтей.

— „То й нехай завтра въ ранць буде рада“, мовивъ Юрій. Полковники пѣшли. Лишившись на самотѣ зъ Бенѣвскимъ, Хмельницкій вже не нагадувавъ про думку положити булаву, навпаки показувавъ завзятѣсть гетьманувати. Вѣнъ розумѣвъ, що натяканя полковникѣвъ выходили съ хитрощѣвъ Выговского. Юрій почавъ злитися на полковникѣвъ:

— „Усѣ вони двоєдухи и зраджували Польщѣ, мовивъ вѣнъ: тымъ-то ихъ теперъ и тягне до такого гетьмана, за якого бѣ можна свовольствовати.“

Бенѣвскому здалося зручнымъ залякати Хмельницкого, навести его на думку, що Поляки и до него не певнѣ, и що треба ему доказати свою вѣрнѣсть дѣломъ.

— „Навпаки! мовивъ вѣнъ: полковники усе звертають на тебе, пане гетьмане! Кажуть, що съ тебе йде уся колотнеча. И Сѣрко, и Апостоль, и Цыцура, а перше ще Пушкаръ, усѣ за тебе вставали. Кажуть, нѣ бы ты вырядивъ Бруховецкого до царя съ частиною своего скарбу, а твоѣй рѣднѣй дядько, Сомченко, по твоѣй радѣ пѣднявъ ворохобию въ Переяславѣ.“

Хмельницкій вѣдповѣвъ, що се все брехнѣ; але де въ чому й повинився, звертаючи усе на свѣй молодой вѣкъ. Нарештѣ мовивъ:

— „Прошу вашу милѣсть! станьте менѣ за батька и заступѣться за мене передъ королемъ. Присягаю, що слухатиму васъ, а дурной порады нѣчиен не слухатиму.“

— „Одно вамъ спасенѣ, мовивъ Бенѣвскій: бути вѣрнымъ королеви и триматися его, а инакше вороги зайдять васъ. Вѣдъ гетьманованя не вѣдрѣкайтесь. А що до того, що вы молодой ще, и не здужаете, то возьмѣть собѣ за писаря Тетеру; вѣнъ чоловікъ зъ розумомъ и до васъ щирѣй прихильный. И королю подобається, коли писарюватиме Тетера, и Рѣчь-Посполиту симъ запевнитъ. Семена Голуховского треба зсадити съ писарства, бо его писаремъ зробивъ царъ и вѣнъ увесъ царѣвъ чоловікъ. Слухатимешъ Тетери, то все гараздъ буде.“

Юрій тѣлько й промовивъ, що благовъ Бенѣвского напучувати его, яко молодого парубка.

Другого дня, се бѣ то 20. листопада, на дворѣ у гетьмана зѣйшлася рада. Поприходили самѣ полковники, та сотники. Бенѣвскій державъ промову, говоривъ, що козацтво зновъ повернулося до своего законного державця. Именемъ короля вѣнъ

оголосивъ скасованными усѣ розпорядки починеній зъ волѣ московскаго уряду и доручивъ Юрію булаву. Рада не вдвajaлася змагаться, та й приводу на те не було. Але не минуло й дня, якъ Бенѣвскій дочувся, що прості козаки хвилюються; вони гомонѣли: „Зббрали раду въ хатѣ, тамъ була сама старшина. Сего зъ роду, зъ вѣку не бувало, що бѣ на раду не пускали вѣйска! Се вже старшина щось проти вѣйска не добре гадає!“

Бенѣвскому мимо волѣ вправѣ на думку безталанний конець гадяцкою рады: тодѣ прості козаки, гадаючи, що старшина чинить на перекѣрѣ бажаню черни, побили значныхъ людей. Що бѣ не сталося и тутъ такъ само, Бенѣвскій гадавъ потрібнымъ, скликати „Чорну“ раду, що бѣ вона затвердила умову съ Поляками; та ще треба, що бѣ усѣ козаки заприсягли на короля. Хмельницкій и полковники почали змагаться проти сего.

— „Що бѣ ты знавѣ, пане Бенѣвскій, мовивъ гетьманъ: що коли мы зберемо теперъ чорну раду, коли въ Корсунѣ ярмарокъ — и народу сила, то и мене и старшину и полковникѣвъ и тебе, пане Бенѣвскій, чернь звѣвечить.

— „Я уповаю на Бога, мовивъ Бенѣвскій: и певный, що вы, пане гетьмане, даремно жахаєтеся. А безъ чорной рады нѣчого не вдѣмо.

Хмельницкій хотѣвъ змагаться, але Бенѣвскій не давъ ему говорити и промовивъ:

— „Забувѣ, пане гетьмане, про свою обѣцанку — слухатися мене.

Хмельницкій замовкѣ: ему прикро було на себе самого, що виявивъ несталѣсть своєї вдачі. Проти скликаня чорной рады змагались не тѣлько козацкій урядники, але й Поляки, що були тодѣ при Бенѣвскому. Бенѣвскій стоявъ за свое.

Въ недѣлю 21. листопада зббрали чорну раду въ Корсуні на майданѣ, проти соборной церкви св. Спаса. Хмельницкій не пѣшовъ на раду. Полковники зббралися до гетьмана и собѣ не хотѣли йти на раду. Нехай, говорили вони, Бенѣвскій самъ иде туды, коли ему треба було той рады. Нехай покоштує, що ему казатиме чернь. Полковники таились вдѣ Бенѣвскаго, що не пѣдутъ на раду и пѣслали до него звѣстку, що рада зббралася и козаки чекають королѣвскаго заступника.

Бенёвскій прибувъ на раду, певный, що гетьманъ и старшина вже тутъ; але ихъ не було нѣкого. Козаки поставали звичайно въ кругъ. Бенёвского ввели въ кругъ и посадовили на ослонѣ. Усѣ показували ему ознаки пошанованя.

— „А де панъ гетьманъ? насампередъ спытався Бенёвскій.

— „Ваша милбсть — заступае короля: коли кажете покликати его, то вѣнъ мусить прийти. Бенёвскій пбславъ по гетьмана. Юрій прийшовъ: зъ нимъ прийшли и полковники. Гетьманъ знявъ шапку, вклонився на всѣ чотыри боки и вступивъ въ кругъ. Тутъ положивши на землю шапку, а на неи булаву, промовивъ, що зрѣкається гетьманувати. Далѣ вѣнъ мовивъ: „По волѣ Божѣй и по вашому бажаню вы пригорнулися до нашего природженого державця. Теперь, що бѣ не було у насъ московского ладу, король вырядивъ до насъ своего заступника, завести у насъ иншій ладъ.“

Бенёвскій державъ довгу промову, выхвалявъ короля, ганьбивъ Москалѣвъ и скѣнчивъ оголошенемъ всепрощеня вѣдъ короля и Речи-Посполитой. Козаки гукнули: „Слава Богу и королю нашему ласкавому. Все лихо сталося у насъ черезъ старшину, вона ради власной користи обманювала насъ. Мы теперъ будемо вѣрными королеви, и хочъ бы рѣдный батько пустился баламутити, то й его вбемо!“

Бенёвскій оголосивъ, що увесъ ладъ, заведений Москалями, йде въ нѣвець; король ставитъ новый урядъ войсковый и затверджуе на гетьмана Юрія Хмельницкого: взявши зъ землѣ булаву, вѣнъ доручивъ еи Хмельницкому, дальше затвердивъ на обозного Носача и доручивъ и ему булаву.

Козаки радо повитали Хмельницкого.

— „Теперь, мовивъ Бенёвскій, ходѣмо до церкви та подякуемо Богови и нехай усе войско заприсягне на короля.

— „Усѣ, усѣ заприсягнемо! гукали козаки. Прийшли до церкви. Протопѣръ Мужилѣвскій (знаменитый своего часу ученый и письменникъ, вѣнъ писавъ, хочъ и по польски, але проти латинства) сказавъ проповѣдь. На аналою середъ церкви лежало розгорнене Евангеліе и передъ нимъ заприсягали козаки, промовляючи присягу за писаремъ. Козаки вѣдрѣкалися вѣдъ Московщины и клялися бути вѣрными королю.

Съ церкви Хмельницкій запросивъ до себе на обѣдъ Бенёвского и товаришѣвъ. Обѣдъ бувъ веселый и гучный. Палили

зъ гармать, пили за здоровле короля и королевои. Полковники пѣдивши, выхваляли короля, особливо королеву. „Вона наша мати!“ гукали зъ наущуваня Бенѣвского.

— „Дивно, що отсе наша чорна рада вѣдбулася съ такою згодою“ мовивъ дехто.

Бенкетували трохи не цѣлу нѣчь. Въ ранцѣ зновъ скликали раду. Бенѣвскій казавъ вычитати привилеѣ, якѣ по гадяцкѣй умовѣ здобувало собѣ вѣйско запорозке. Не було лишень речи про Руске князѣвство. Козаки пильно зъ увагою слухали, а потѣмъ загомонѣли:

— „Отъ коли бѣ бувъ Выговскій, ще якъ гетьманувавъ, отакъ выразно намъ вычитавъ, та розжувавъ намъ, то воно бѣ и не сталося отого лихолѣтя.“ Не добрыми словами помянули Выговского!

Далѣ — дехто намовлений Бенѣвскимъ ставъ вымагати, що бѣ писарь Семенъ Голуховскій положивъ писарску печатку и що бѣ еѣ доручити Павлу Тетерѣ. Гетьманъ, памятаючи обѣцянку слухатися Бенѣвского и собѣ озався, що бѣ на писарство посадовити Тетеру. Полковники не вѣдважилися на суперѣчь. Голуховскій пришовъ на раду, нѣчого не пѣдзорячи, и отся перемѣна була для него великою несподѣванкою. Мовчки положивъ вѣнѣ печатку, а Бенѣвскій доручивъ еѣ Тетерѣ и промовивъ, що зъ волѣ гетьмана и полковникѣвъ теперъ Тетера писарь вѣйска запорозкого. Тетера те жь-бы-то не сподѣвався на писарство и мовчки взявъ печатку, а трохи згодя промовивъ:

— „Вы вѣдаете, що я бувъ посломъ до Московского царя и въ Москвѣ довѣдався, якого лиха замышляе царь на Украину. Коли у вѣйску запорозкому зновъ выникне зрада нашому природженому державцеви, то я не хочу знати не то що вашои печатки, а навѣтъ Украины.“

— „Не приведи Господи! гукнули козаки, що бѣ мы гадали про ворохобню, або про прихильнѣсть до царя. Ты, пане Тетеро! напучуй и въ усему доглядай молодого пана гетьмана. Мы на Тебе сподѣваємося и тобѣ доручаємо и самыхъ себе и своихъ жѣнокъ, и дѣтей и худобу нашу.“

Козаки приставали, не змагаючись, на все, чога хотѣвъ Бенѣвскій. Тодѣ вѣдъ гетьмана и вѣйска запорозкого пѣслали були листы до Борятиньского и Чаадава и въ Переяславъ до воеводы, що бѣ вони зъ усѣмъ московскимъ вѣйскомъ выби-

ралися зъ України; бо вѣйско запорожке съ цѣлою Україною не волѣе далѣ перебувати пѣдъ рукою царя и пристае пѣдъ руку Польского короля и до свои вѣтчины Речи-Посполитои. Юрій написавъ листъ до Сомка, усовѣщувавъ его покоритися и похваляеся на смерть его покарати, коли не послухае. Разомъ съ тымъ універсаломъ Юрій оголосивъ, що Сомко зрадникъ и наказувавъ, абы нѣхто не слухавъ его. До Переяславцѣвъ выслали особливый зазывъ, що бѣ вони встали и коли Москаль не выберуться вѣдъ нихъ по добрѣй волѣ, то що бѣ повырѣзували ихъ.

Полки прилуцкѣй, миргородскѣй и полтавскѣй прямо зрелися заприсягати Москвѣ и оповѣстили, що вона за Хмельницкого и за зъяднане съ Польщею. Черезъ се гетьманъ наказавъ симъ полкамъ, що бѣ вони разомъ съ частиною полкѣвъ чигириньского и канѣвского пильнували пригорнути до покѣрливости королеви останнѣй полки.

Х.

Сомко на Лѣвобережу прочувши, що Хмельницкѣй приставъ до Польщѣ, скликавъ раду въ Переяславѣ и усовѣщувавъ триматися Москвы. Рада выбрала Сомка за наказного гетьмана: вѣбъ не гаячись вырядивъ послѣвъ въ Москву. Въ Москвѣ й доси не вѣдали, яка доля постигла Шереметева; до вѣдалися вѣдъ Сомковыхъ гонцѣвъ. Сомко нарѣкавъ на Шереметева, вѣщувавъ погибель Украины и благовъ швидше яко мога вырядити вѣйско московске. Нѣжинскѣй полковникъ Василь Золотаренко те жѣ не пристававъ до Слободищаньской умовы и стоявъ за царя. Полки прилуцкѣй и полтавскѣй затылися проти Москвы: головнымъ ватажкомъ сего змаганя бувъ полтавскѣй полковникъ Федѣръ Жученко. Мѣсточка и села сего полку зазброилися. Лубеньскѣй полковникъ Шамрицкѣй и сотники сего полку мовили: „Намъ все едино: чи Ляхъ, чи Москаль; хто переможе, до того мы й пристанемо.“ Теперь вже Москва не мала той ваги, якъ за Пушкаря: тодѣ еѣ вважали сильною; теперь, коли еѣ потрощено бѣля Чуднова, не було надѣѣ на еи силу. Та й нарѣдъ украинскѣй доволѣ вже покѣштувавъ лиха вѣдъ Москальѣвъ, доволѣ натерпѣвся вѣдъ

своевольства ихъ. Тымъ-то скрбъзъ було якось прихильнѣйшь до Польщѣ. Слѣдомъ за Подтавою и Лубнами пѣшли Роменъ, Лохвиця, Пирятинъ, Миргородъ, Гадячъ и прямо вѣдреклися вѣдъ Московского царя. Украинцѣ лапали московскихъ ратникѣвъ и кидали ихъ вѣ воду; не минала кара й своихъ, якихъ знали за прихильникѣвъ Москвы. Окрѣмъ того лѣвобережнѣй Украинцѣ боялися, що зъ за Днѣпра прийдуть Поляки съ козаками, наведуть Татаръ и пѣйде руйноване; а московске вѣйско не прийде ихъ обороняти. Тымъ-то вони заздалегдѣ показували свою прихильнѣсть до Польщѣ.

А Золотаренко и Сомко и середъ такой колотнечѣ стояли за царя и благали Ромодановского яко мога поспѣшати зъ вѣйскомъ на Украину. Ромодановскѣй вѣдповѣдавъ, що ему наказано стояти вѣ Сумахъ: одначе вѣнъ vyrядивъ частину своего вѣйска пѣдъ Гадячъ, руйнувати козакѣвъ и мешканцѣвъ полтавского полку.

Якъ тѣлько замерзъ Днѣпро, на лѣвнѣй берѣгъ перебрався вѣддѣлъ польского вѣйска пѣдъ проводомъ Чарнецкого; зъ нимъ були и правобережнѣй козаки пѣдъ урядомъ Гуляницкого; були й Татаре. Чарнецкѣй обложивъ Козелець, але его прогнали. Поляки руйнували села нѣжиньского полку. Гуляницкѣй спокушавъ Нѣжинцѣвъ пристати до Польщѣ; Нѣжинцѣ не послухалися. Тодѣ напали на Нѣжинъ; Нѣжинцѣ перемогли, полонили кѣевского наказного полковника Молявку и спровадили его вѣ Москву. Даремно Золотаренко ще разъ благовъ запомоги у Ромодановского. Ромодановскѣй прочувъ нѣ бы то Татаре напали на московскѣй землѣ и рушивъ до Бѣлгороду. Вѣ Переяславскѣй полкъ прибули правобережнѣй козаки пѣдъ проводомъ Бережницкого и Макухи. Були зъ ними и Татаре. Мѣсточка съ переяславского полку: Березань, Борышпѣль, Басань, Вороньки, Быкѣвъ и Гоголѣвъ, пристали до Польщѣ. Але проти Бережницкого выступивъ Сомко, побивъ, самого его злапавъ и повѣсивъ. Макуха втѣкъ за Днѣпро. До Сомка пристали чуднѣвскѣй недобитки московского вѣйска. Прогнавши своихъ ворогѣвъ за Днѣпро, Сомко и самъ туды подався и двѣчи ще побивъ ворогѣвъ своихъ, разъ бѣля Тарахтемирова, а вѣ друге бѣля Стаѣкъ.

Небавомъ и Чарнецкѣй вернувся на правнѣй берѣгъ. На диho Полякамъ, вѣйско ихъ, не одержуючи положенои платнѣ,

стало баламутити и подалося въ польскій околицѣ, руйнувати маѣтности короля.

Москва довѣдавши про справу Хмельницкого, вырядила на Украину зъ универсаломъ Полтева, що бѣ при нѣмъ козаки выбрали собѣ нового гетьмана. Полтевъ не спромѣгся довѣхати дальше Нѣжина и мусивъ вернуться назадъ.

Першій мѣсяцѣ 1661 р. проминули въ бояхъ зъ неприятелемъ, перейшовшимъ на лѣвобережну Украину, вже жъ тодѣ не до рады було; треба було пиклуватися, що бѣ окрѣмъ нѣжиньского и переяславского иншій полки перетягнути пѣдъ руку царя.

Отъ же, якъ тѣлько на Лѣвобережу почули, що нема близько нѣ Полякѣвъ, нѣ Татаръ, такъ наразъ перемѣнилися погляды. Прилуцкій и лубеньскій полковники пѣслали до Сомка перепрошуваня; а 28. березбля и лубеньскій вѣйтъ, въ имени усѣхъ мешканцѣвъ мѣста и повѣту приславъ до Сомка листъ. Не широ вѣйтъ запевнявъ, що Лубенцѣ давно вже бажали выречи свою вѣрнѣсть царевнѣ. Лубеньскій полковникъ поѣхавъ повинитися до Сомка.

Въ половинѣ квѣтна прибувъ до Нѣжина Ромодановскій. Третѣи недѣлѣ пѣсля великодныхъ святъ зббралася недалеко Нѣжина, въ селѣ Быковѣ, рада, выбирати гетьмана. Ромодановскій замѣсць себе вырядивъ на раду Семена Змѣива. На радѣ окрѣмъ Сомка були полковники лубеньскій, прилуцкій и чернигѣвскій зъ сотниками; та були ще й слобѣдскій полки — острогожскій, ахтырскій и сумскій. Отсѣ останнѣи не належали до гетьманьского уряду, одначе Ромодановскій привѣвъ ихъ за собою и пѣславъ на раду. Переяславцѣ, Лубенцѣ, Прилучане, Чернигѣвцѣ и Ахтырцѣ дали свои голоса на Сомка, а Нѣжинцѣ пильнували, що бѣ гетьманомъ ставъ ихъ полковникъ Василь Золотаренко. Довго сперечалися и нѣ на чому не стали, а нарештѣ прирадили вырядити до царя гонця и просити, що бѣ царь приславъ зъ Москвы своего заступника, котрый именовъ царя затвердивъ гетьмана. Се бѣ-то значило, що коли зновъ выпадѣ така суперѣчь, якъ у Быковѣ, то царѣвъ заступникъ полагодить еѣ. Отакимъ гонцемъ поѣхавъ въ Москву осаула Иванъ Горобецъ зъ сотниками нѣжиньского, чернигѣвского, прилуцкого и лубеньского полкѣвъ. Посламъ наказано було вывѣдати цареву волю, якъ вѣйтъ гадаѣ про Украину на дальше.

Сомко хватався забезпечити себе и просивъ у царя нагороды за свою працю; бо за останню вѣйну вѣнъ потерпѣвъ великихъ выдаткѣвъ и довѣвъ до руины власнї маѣтности. Кваплячися до гетьманованя, Сомко бачивъ, що поперекъ дороги ему стоить Золотаренко, тымъ-то вѣнъ наговорювавъ на него и до дяка Акинѣйова про Золотаренка писавъ такє: „Тодѣ якъ ворогъ налягавъ на насъ на лѣвому березѣ, я кѣлька разѣвъ писавъ до нѣжиньского полковника, а вѣнъ нѣ Переяславцямъ, нѣ Чернигѣвцямъ жадной запомоги не подавъ, черезъ що вороги ходили по Украинѣ скрѣзь, де хотѣли; де имъ подобалося тамъ и руйнували, не сподѣваючися нѣ звѣдѣль собѣ боязни. И теперь той полковникъ тиняється нѣ сюды, нѣ туды и по царскому наказу нѣ разу не поѣхавъ.“ Разомъ Сомко нарѣкавъ на Ромодановского за те, що не давъ Украинѣ жадной запомоги тодѣ, якъ напали вороги изъ за Днѣпра.

XI.

Цѣлу весну 1661 р. на Украинѣ тѣлько жъ и робили, що втихомирювали колотнечу и примушували людей до пѣдданьства цареви. Пѣсля рады въ Быковѣ, Григорїй Косоковъ взявши сѣмъ тысячѣвъ московскихъ ратникѣвъ та два тысячѣ Украинцѣвъ, рушивъ на полтавскїй полкъ, а Сомко пѣшовъ на Остеръ. Украинцѣ, жахаючися московскихъ ратникѣвъ хватилися повинитися: мѣсточка и села пѣддавалися царскимъ воеводамъ и Сомкови и не змагаючися визнавали царску власть: Разомъ повиннї були вони визнавати Сомка за гетьмана на той часъ. Отсимъ робомъ Сомко выготовлявъ собѣ ту пѣдпору, що бѣ якъ збереться рада, такъ заявити, що нарѣдъ визнавъ вже его за гетьмана. Разомъ вѣнъ пильнувавъ пѣддобритися и пѣдъ царя: вѣнъ пѣдгорнувъ пѣдъ его кормигу Остеръ, Веремѣвку, Жовнинъ, Ирклѣвъ. Въ Кременчузѣ vybrано на полковника Кирила Андрїевича: вѣнъ приставъ пѣдъ царя и благовъ не доводити до руйнованя; просивъ Сомка — затвердити его полковникомъ и дати ему ознаки полковницкого уряду: шестопѣръ и литавры. Въ Кременчузѣ се въ перше ще заведено полковника и Кременчугъ зробився полковимъ мѣстомъ. Полтавскїй полкъ пѣддався Косокову; Жученка зсадили,

а на полковника выбрали Гуджеля. Дня 19. мая новѣй полковникъ зъ своими сотниками прибувъ до Косогова и запевнявъ въ своѣй покбрливости царю. Жученко вдавса до Ромодановского повинитися. Сотники просили ему прощенья. Такимъ побытомъ лѣвобережна Украина здавалася зновъ вѣрною Московскому цареву. Сомко вважавъ, що се дѣло его рукъ и сподѣвався, що Москва подякуе ему за се и змагатиметься, що бѣ вѣнъ ставъ гетьманомъ. Сомко набрався такои смѣливости, що просивъ вѣдъ московского уряду, що бѣ полковникамъ велено було давати ему на дохѣдъ скѣлько потрѣбно, вѣдповѣдно выдаткамъ чоловѣка на гетьманьскѣй посадѣ. Одначе Москва, не вважала на всѣ его запевненя и не була певною до него. Доходѣвъ, що вѣнъ добивався, ему не дали, що бѣ черезъ те не выкликати колотнечѣ мѣжь полковниками. И нагороды грѣшми не дали ему, а вѣдповѣли его посламъ, що про тѣ грошѣ, якѣ вѣнъ выдавъ зъ власной кишенѣ на платню ратникамъ буде выданный наказъ. Одначе сего наказу Сомко не дочекавъ. Московскѣй урядъ не вѣдрѣжнявъ навѣтъ Сомка вѣдъ Юрія Хмельницкого и звернувъ на него вину на вчинки Хмельницкого. Въ Москвѣ бувъ его братъ Богданъ Колющенко, котрого Москалѣ не выпускали за те, що Юрѣй Хмельницкѣй не выпускае выпряженого до него зъ Москвы гонця Теоктиста Сухотина. Сомко просивъ, що бѣ выпустили Колющенка и сего ему не зробили. Видно стало ему тодѣ, що якѣсь ворогъ обносить его. Такимъ потайнымъ ворогомъ бувъ Золотаренко. Золотаренко и собѣ зорився на гетьманьску булаву. За него въ Москвѣ заступався протопѣиъ зъ Нѣжина, Максимъ Филимоновъ: на него въ Москвѣ були певнѣй бѣльшь, анѣжь на кого иншого зъ Украинцѣвъ. Се ще не все. Московскѣй посолъ Федѣръ Протасевъ приѣхавъ до Сомка зъ докорами за те, що Сомко посылаючи до царя грамоту, не выписавъ усего царского величяна, и пѣдъ грамотою пѣдписався зъ „вичемъ“, се бѣ-то „Іоакимъ Семеновичъ“. Такого пѣдпису не можна було вживати навѣтъ боярамъ! Треба помѣтити, що й Золотаренко пѣдписувався зъ „вичемъ“ — Василь Никифоровичъ, одначе ему сего не ставили въ вину. Сомко прикинувся, що вѣнъ чоловѣкъ неписьменный (се була неправда, бо Сомко учився у Кѣвѣ, въ академѣи) а писарь у него — новѣй; — а що до величяна, то коли въ нѣмъ де-що й не прописано, то се сталося

не зъ лихон якои думки и не умысно, а те величана писарь выписавъ изъ взбрца, на якій роздобувся у Переяславского протопопа; взорець той бувъ недокладнымъ; але сего нѣхто на Украинѣ не розумѣвъ.

Найприкрѣйше Сомкови було те, що ему наказано було зъ Москвы зноситися съ Хмельницкимъ. Тодѣ, якъ Сомко примушувавъ лѣвобережну Украину на пѣдданьство цареви, Юрій Хмельницкій вырядивъ въ Москву Михайла Суличенка и казавъ ему засвѣдчити тамъ, що гетьманъ приставъ до Полякѣвъ по неволѣ; заприсягти на Польского короля его примусили заднѣпрянскій полковники, зрадники; вони „по лядскому хотѣнню ищутъ погибели усею вѣйска запорозкого.“ Юрій благовъ Москву не винуватити его; теперъ вѣнъ циклуватиметься, що бѣ правобережну Украину привернути до царя и самъ вже нѣколи не выступитъ съ пѣдданьства и слухняности до царя. Отъ зъ сего приводу московскій урядъ и наказавъ Сомкови зноситися зъ его небожемъ — Хмельницкимъ, усовѣстити его, вернутися пѣдъ царя и обнадежити его царскими ласками. Зъ сего выходило, що Сомко мусивъ ити самъ проти себе, самъ мусивъ перетыкати собѣ стежку до гетьманской булавы; бо вже коли вернетъся Хмельницкій пѣдъ московску руку, то певно жѣ, що вѣнъ и гетьмануватиме. Сомкови велено було запевнити Юрія, що царъ закрепить на пѣдданьство ему мѣсто Гадяч и все те, чимъ володѣвъ побѣйникъ Богданъ; а коли Юрій приѣде въ Москву, що бѣ побачити „пресвѣтлыя царскія очи“, то ему нѣхто й не натякне про его переходъ до Полякѣвъ; навпаки, вѣнъ здобудеться собѣ царской ласки, шанобы и великою платнѣ.

Непевнѣсть московского уряду до Сомка розпалювали своими доносами на него Золотаренко и протопопъ Максимъ. Тымъ-то Протасѣеву велено було добре розслѣдити, чи нема за Сомкомъ „оскорбленія и сомнѣнїя“; и коли покажется за нимъ яка непевнѣсть, то про се помѣркувати съ переяславскимъ воеводою Василемъ Волконскимъ и донести цареви. Той же самый Протасѣевъ привѣзъ разомъ царску грамоту и до Золотаренка.

Сомко прикинувся и промовлявъ до Протасѣева зъ надѣєю, що Юрій пристане зновъ до Москвы. Вѣнъ написавъ листъ до Хмельницкого. Протасѣевъ чекавъ въ Переяславѣ Юрїевой

вѣдповѣди. Сомко полистувавшись зъ небожемъ, вѣдповѣдавъ своею грамотою 21. серпня до царя таке: „По наказу вашого царск. вел. я писавъ до своего небожа Юрія Хмельницкого и именемъ Божиимъ усовѣщывавъ его, що бы вѣнъ згадавъ про своего батька, про власну присягу, вернувся до колишнѣго, и бувъ вѣрнымъ вашимъ пѣдданкомъ. Але я маю вѣдъ Семена Голуховского, колишнѣго Юрѣвого писаря, певну звѣстку, що Юрѣй тримається за одно съ привѣдцями. Мого пѣсланця вѣнъ закинувъ пѣдъ арештъ, и покликавъ на запомогу Крымского хана. Ханъ зѣ ордою вже въ уманьскому полку, лаштується воювати проти царя и вѣдобрати лѣвобережну Украину“. На останку Сомко просивъ вырядити на Украину московскѣй вѣйска проти замѣрѣвъ Юрѣя. Съ Протасѣвымъ Сомко вырядивъ въ Москву и Семена Голуховского. Голуховскѣй, якъ скинули его зѣ писарства, вѣздивъ до Варшавы; тамъ его не привитали: Поляки вважали его за московского прихильника и не вѣриди ему. Теперъ вѣнъ обернувся до Москвы, просити царской ласки. Поглядами на вѣдносины Юрѣя Хмельницкого Сомко й Золотаренко не вѣдрѣжнялися и Золотаренко остерегавъ Москву про небезпечнѣсть вѣдъ Правобережцѣвъ и здавався на Голуховского. А Голуховскѣй прямувавъ до царской столицѣ зѣ думкою провести обохъ и Золотаренка и Сомка.

За кѣлька днѣвъ пѣсля того Сомко черезъ гонця Юрѣя Никифорова посылавъ до царя иншу вже звѣстку, що Юрѣй справдѣ хоче вѣдречися вѣдъ Польцѣ, бо полковники не дають ему волѣ. Юрѣй таки справдѣ писавъ до Сомка, що має охоту пристати до Москвы. Сомко радивъ Москвѣ, що бѣбля Юрѣя бувъ хто зѣ Москалѣвъ; а на правобереже вырядити московске вѣйско, позабирати Чигиринъ, Корсунъ, Умань, Брацлавъ и Бѣлу-Церкву: коли и Поляки пѣдутъ на лѣвобереже, то по заду ихъ буде московске вѣйско; коли жѣ вже доведеться поступитися правобережними мѣстами, то треба зѣ нихъ вывести усѣхъ мешканцѣвъ на лѣвый бѣкъ: нехай беруть Поляки мѣста безъ людей. Та й за те ще треба вымовити у Полякѣвъ лѣвый берѣгъ Днѣпра. Бачимо, що Сомко такимъ побытомъ подававъ ту думку, яка опѣсля выконалася, але вже тодѣ, коли самого Сомка не було на свѣтѣ.

И Сомко, и ворогъ его Золотаренко, и иншѣ полковники въ своихъ листахъ въ Москву разъ-у-разъ вымагали москов-

ского войска на Украину а иначе страхали похвалками, що лѣвобережна Украина не спроможеться сама вѣдбитися вѣдъ Полякѣвъ и правобережныхъ козакѣвъ и муситиме по неволѣ пристати до Польщѣ. Головна рѣчь була справдѣ та, що моральными силами зубожѣла Украина черезъ минулѣ коло-тнечѣ: двѣ політичнѣ партіи ворогуючи збиралися одна на другу; вони довели вже Украину до того, що еѣ во вѣки не-дѣлену — розпанахали на двѣ половины рѣкою Днѣпромъ. Лѣ-вобережна Украина хилилася до Москвы, правобережна до Польщѣ. Але люде зневѣрилися въ правду; въ самѣй речи Украинцѣ не то що бѣ промѣняли Полякѣвъ на Москалѣвъ, або навпаки; нѣ; вони мусили горнутися туды, куды хи-лили ихъ обставины, що залежали не вѣдъ ихъ волѣ. Москва була ближе до Лѣвобережа и швидше могла показати свои зубы, тымъ-то Лѣвобереже нѣ-бы-то й хилилося до неи. Коли-шнѣй народнѣй ненависти до Полякѣвъ, вѣдповѣдала ненависть народна до утискѣвъ и кривды Москалѣвъ, якѣ вони все бѣльшъ и бѣльшъ чинили Украинцямъ. Якъ московске войско поводи-лося до Украинцѣвъ, свѣдчить листъ архимандрита съ Кіев-скои Лавры, Инокентія Гизеля, писанный 29. мая 1661 р. Мо-сковскѣй ратники зруйнували и спалили мастибѣсть Лавры, мѣ-сточко Иванкѣвъ, за те, що нѣ бы Иванкѣвцѣ супротивляються проти царя и не давали царскимъ ратникамъ харчѣвъ. Дня 12. червня Лаврскѣ села Михайлѣвку, Будѣвку и Богданы ра-тники зграбували и спустошили, а мешканцѣвъ примусили пе-ревозити до Кіева власне свое добро, пограбоване у нихъ ра-тниками царскими. „Не можна, пише Гизель, и переписати усѣхъ тыхъ кривдѣ, якихъ ратники царевѣ накопили святѣй Лаврѣ. Усѣмъ вѣдомо, що чимало сѣлъ и хуторѣвъ Пресвятои Богородицѣ ратники спустошили, церкви поруйнували, пре-столаы поперекидали, святѣ дары зѣ дарохранительницѣ повы-кидували, священникѣвъ пообдирали, ченцѣвъ за шіи привязу-вали, жѣноцтву головы стинали и нашѣ пѣдданки доведенѣ до убожества, знищенѣ, иншихъ помордували, попекли на огни; иншимъ повѣдтинали руки, ноги, иншихъ на смерть повбивали. Мы вѣдаемо, що ратники коять отаке за згодою своихъ началь-никѣвъ и начальники ихъ за те не карають. Тряплялося и таке, що ратники, закватуриувавши у якого мѣщанина, орудують его семьею неначе наймитами, а его оселю, все его добро вважають

за своє. По московському звичаю, коли наймитъ ставъ до хазяина безъ умовы, то вѣнъ робився холопомъ его, отакимъ чиномъ Москалѣ повертали въ неволю и вѣльныхъ зъ роду-вѣку Украинцѣвъ; окрѣмъ того брали ихъ въ полонъ и продавали въ неволю, розрѣзняючи дѣтей зъ батьками, братѣвъ зъ сестрами. Збереглася жалоба кїевского воеводи Чаадаєва на кн. Борятинського; зъ неї видно, що Борятинській грабувавъ українскїй села и мѣсточка, не дававъ пощады навѣтъ храмамъ Божимъ. А переяславскїй воевода князь Вилконскїй скаржився на того жъ самого Чаадаєва за те, що вѣнъ виряжавъ съ Кїєва ратникѣвъ въ Переяславъ грабувати мѣщанъ, поповъ и козакѣвъ: ратники его руйнували и палили житла. Здирства и грабованя московскими ратниками Украинцѣвъ були тодѣ неминучими, бо московскїй урядъ не дававъ ратникамъ въ свѣй часъ платнѣ и вони черезъ те терпѣли великїй злиднѣ. Украина страшенно бѣдувала, найбільшь же економїчний побытъ потерпѣвъ черезъ выпущенї тодѣ мѣдяні грошѣ.

Сї грошѣ скоили скрѣзь по Украинѣ велику колотнечу: московскїй урядники, о скѣлько можна було, вимагали срѣбну и золоту монету и примушували натовѣтъ приймати мѣдяну, въ однакѣй вартости зъ срѣбною. Разомъ съ тымъ настала на все дорожнеча.

Московскимъ ратникамъ не легко було жити на Украинѣ; се видно съ того, що вони разъ-у-разъ втѣкали. Року 1661 у Кїєвѣ було 4500 чоловѣка залоги; зъ нихъ вѣдъ 15. серпня по 4. вересня втѣкло 103 чоловѣка, а вѣдъ 4. по 12. вересня, се бѣ-то за оденъ тыждень 351 чоловѣкъ. Воевода свѣдчавъ, що причиною великїй злиднѣ, людемъ нѣчого ѣсти, коней нема чимъ погодувати. Видима рѣчь, що за такого ладу мусили ратники втѣкати и грабувати Украинцѣвъ. Дисциплїны помѣжь ратникѣвъ не було. Утѣкала така численна сила ратникѣвъ, що московскїй урядъ не вдовольнявся вже звичайною карою утѣкачѣвъ, а звелѣвъ вѣшати ихъ на шибеницѣ. Що до наруги и грабованя церковъ, то окрѣмъ того, що въ московскому вѣску були нехристы, та й самї Москалѣ могли не визнавати потрібного шанованя до українськихъ святощѣвъ. По Московщинѣ того часу ходила релїгїйна колотнеча, котра вытворила на будущину подѣлы головної церкви на рѣжнїй секты. Прихильники давныхъ обрядѣвъ москѣвскихъ — бачили въ укра-

їнському богослуженю вѣдмѣны, що не походили на ихъ старосвѣтцкй московскй звичаѣ; вони ненавидѣли тѣ вѣдмѣны и натурально лютували на те, що було имъ ненавистного.

Досить було Москалеви спостерегти, що Українець хреститься „проклятою щепоткою“ и вѣнъ вже вважавъ его наче невѣрного. Отъ же, не вважаючи на те страшенне лихо, яке потерпѣвъ украинскй нарѣдъ вѣдъ московского вѣйска и воеводъ, не вважаючи на безперервнй зажаленя царю на безпутства и насиле ратникѣвъ — украинскй урядъ разъ-по-разъ просивъ Москву ще бѣльшь вырядити вѣйска на Украину: се певне и ясно показувало, що Украину при Московцинѣ можна вдержати тѣлько силою. Цѣлкомъ що иншого було першими роками пѣсля Переяславской умовы зъ Богданомъ 1654 р. Тодѣ козаки у купѣ зъ московскими ратниками добували побѣдъ. Тодѣ не Москвою була сильна Украина, а навпаки Московщина була сильна силою и славою Украины. Теперъ на козацтво найшла пошесть, розпуستا и руйнована. Чимало було людей, що шукали собѣ талану, пѣдбурюючись до московского уряду и нѣкому такъ не пощастило, якъ нѣжинському протопопови Максиму Филимонову. Се черезъ те, що нѣхто зъ Украинцѣвъ не бувъ такимъ пѣдлизкою и нѣхто такъ радо не доптавъ украинскй права и вѣльности, нѣхто такъ не пильнувавъ, якъ протопѣвъ Максимъ Филимоновъ, що бѣ въ конецъ пѣдгорнути Украину пѣдъ московску кормигу и приподобити еѣ до иншихъ московскихъ провинціальныхъ краинѣ. На початку 1661 р. Максимъ подався до Москвы; тутъ за пѣдмогою боярина Ртищева настановлено его епископомъ мстиславскимъ и оршанскимъ и препоручено ему админіструвати митрополію. Вже не безъ того, що Максимъ, ставши епископомъ Методіемъ, сподѣвався згодя досягнути и до митрополічного стану. Діонизій — неприхильный до Москвы, нѣ за що не хотѣвъ ломати споконвѣчного звичаю и приняти посвящене замѣсть царгородского патріярхи вѣдъ московского. За се Москва не хотѣла визнати его за митрополіту и вырядила до Кіева Методія, обдарувавши ему грѣшми и соболями. На харчѣ ему дано 6.100 р. а 14 тысячѣвъ припоручили ему вѣдвезти на платню ратникамъ и на заводины почты. Окрѣмъ того ему дали ще грошей пѣдкупувати пѣдъ Москву тыхъ, кого вѣнъ визнае потрѣбнымъ. Его прпятьель протопѣвъ Семенѣ писавъ въ Москву таке: „Багато

духовныхъ и свѣтскихъ людей радо повитають Методія, сподѣваючись черезъ него придбати для Украины царскій ласки. Сподѣваються, що коли вернется Методій, то й задібрнянскій козаки пристануть на его пораду.“ Москва наказала Методію поглядати за Сомкомъ и за иншими. Доси вѣнъ выдававъ себе за Золотаренкового приятеля и въ купѣ зъ нимъ баламутивъ проти Выговского, а теперъ и на Золотаренка, такъ само, якъ и на Сомка вѣнъ зводивъ, що вѣнъ не стоить того, що бѣ гетьманувати; одначе до якогось часу выдававъ себе Золотаренкови приятелемъ и ворогомъ Сомкови. Тишкомъ-нишкомъ вѣнъ баламутивъ Сомка и Золотаренка одного проти одного, а тымъ часомъ завѣвъ зносини съ кошовымъ запорожскимъ Ивановъ Мартиновичемъ Бруховецкимъ — и заходився, що бѣ сей добувъ собѣ гетьманську булаву. На Украинѣ выразно ворогували значній проти простыхъ, городовій козаки проти низовыхъ. Сомко и Золотаренко обидва були значными, радї були вылѣзти въ шляхту, завести на Украинѣ шляхоцтво и розжитися на такї права, що бѣ можна було набивати кишеню зъ громадского добра и кермувати справами Украины. На Запорожу мѣцно держалися за рѣвнѣсть, ненавидѣли пѣднесене надъ чернею и пѣдзорили на зраду и неприхильнѣсть до Польщѣ усѣхъ значныхъ. Знаменитый Сѣрко, колишній прихильникъ и заступникъ молодого Хмельницкого проти Выговского, теперъ нехтувавъ Юрія за Слободищанську умову. Ненавидѣвъ вѣнъ и Сомка и обзывавъ его зрадникомъ. Скрѣзь по Украинѣ ишовъ гомѣнъ про выборы гетьмана. Выбѣръ чи Сомка, чи Золотаренка, Запорожцѣ вважали за торжество шляхоцкого прямованя. Думка про шляхоцтво, ширячесь по Украинѣ, мимо волѣ городовыхъ повинна була хилити ихъ до Польщѣ. Гадяцку умову стоптали не розмѣркувавши; минуло пѣсля того доволѣ часу; козаки пильнѣйше вдумувалися въ Гадяцку умову и що дня бѣльшало такихъ, що жалували по минулому, ганьбили себе за те, що посѣшно такъ вѣдреклися вѣдъ Гадяцкой умовы и бажали вернути страчене. Козакамъ не подобалося, що шляхоцтво надавано тѣлько де-кому. Пѣсля Чудѣвской умовы прихильники Полякѣвъ стали плести, що теперъ усе козацтво порѣвняно званемъ высшего шляхоцкого стану. Довѣдавшись про отсю гутѣрку, на Сѣчи написали и розбѣслали до городовыхъ отаку проклямацію: „Преславне вѣйско запорошке низове

остерегає усѣхъ козакѣвъ, що бѣ не вѣрили зрадливимъ влєсливимъ листамъ. Не приймайте ихъ братья! и не йдѣть у слѣдъ Выговского; зъєднайтеся зъ нами однодушно, що бѣ не радѣли бусурмане и Ляхи. Коли жѣ вы, ради клятого шляхоцтва не постоите за себе, то запропастите свои душѣ: самѣ вѣдаєте, що вамъ, черни, непотрѣбне отсе шляхоцтво; добре тямите, що Ляхи не для запомоги, а за для погибели вашои приходять до васѣ; а Татаре пильнують до останку звести христїянъ.“ Запорожцѣ не любили городовикѣвъ. Поспѣльство не любило козакѣвъ, заздрячи, що вони користуються такими вѣльностями, якихъ нема поспѣльству. До Запорожцѣвъ у поспѣльства ще трималося таке-сяке спочуте, бо де-хто зъ Сѣчовикѣвъ, хочѣ и неширо часомъ правивъ, що на Украинѣ усѣ повиннѣ бути рѣвными. На Запорожу добували собѣ пристановища тѣ съ посполитыхъ, якѣ вважали себе за козакѣвъ. Лукавий Бруховецкїй загадавшисѣ добути собѣ гетьманьску булаву и розжитисѣ, помѣтивъ, що до сего можна дѣйти двома стежками: разѣ треба потакати черни и голотѣ проти значныхъ и дукѣвъ и тымъ народну громаду прихилити до себе; въ друге треба пѣддобрюватисѣ до московского уряду и надавати ему обѣцянокъ бѣльшь, нѣжь надають Сомко и Золотаренко. У Москвы була заповѣтна думка, закрѣпити пѣдъ свою кормигу Украину и прирѣвняти еѣ въ правахъ зъ старыми своими крайнами: тымъ-то хто зъ Украинцѣвъ бѣльше брався помагати отсимъ замѣрамъ, того Москва бѣльше лашила и голубила. Сею стежкою выпявся и Методїй. Ще якъ бувъ протопопомъ, вѣнъ своими листами выявлявъ бажане на знѣвечене козацкихъ вѣльностей и скасоване козацкого устрою. Москва тодѣ ще не вѣдважуваласѣ на се; бо тодѣ ще вона не мала сироможности до того. Але вона голубила Украинцѣвъ, що думали еи думкою и пильнувала, що бѣ такихъ людей було бѣльшь. И отъ протопѣвъ Максимъ — ставъ епископомъ-админѣстраторомъ, за одну ступѣнь до митрополита; вѣнъ ставъ у московского уряду самою певною особкою. Бруховецкїй поражувавъ, що й собѣ треба йти тою стежкою и триматисѣ Методїя и писавъ до него, мабути сподѣваючисѣ, що листъ его перехоплять и читатимуть Москаль. „Яке лихо нашѣй безталаннѣй Украинѣ. Не волимо мы оборонити еѣ вѣдъ ворога, а тѣлько за гетьманованемъ женемося. Паны городовѣ заходятьсѣ, що бѣ придбати насту-

пника Выговскому, та Хмельницкому. И хто бъ его сподѣвався, що Хмельницкій пѣде на такую зраду. А ты, святителю! заводись рѣчь про зрадника Сомка: та вѣнь гѣрше цигана людей морочить. Вѣнь справжній зрачникъ: на доказъ посылаю его листъ. Намъ треба пильнувати не про гетьмана, а про украиньского князя, постановленого намъ царемъ. Такимъ же княземъ я бажаю Ртищева; за него бувъ бы у насъ лѣпшій ладъ и козаки бъ все були на поготовлю проти ворогѣвъ. Маєтности и млыны, якѣ пороздавано полковникамъ, треба бъ повѣдбирати и повернути на вѣйсковый скарбъ. Намъ треба зъ усей силы триматися царя, то й буде намъ и славно и здорово.“ Нема що й казати про те, що Москвѣ повиненъ бувъ сподобатися Українець, котрый гадає, що лѣпше буде, коли правитиме Україною Москаль, а не гетьманъ, выбраний по козацкимъ звичаямъ вѣльними голосами. Бруховецкій тямивъ, що Москва не вѣдважитья зъ разу поставити Москаля керманичемъ Украины, а зробить гетьманомъ Украинця, що дає такую пораду. Про Золотаренка вѣ листѣ до Методія Бруховецкій писавъ: „Даремно вѣнь усилюеться выбрехати собѣ у царя гетьманьску булаву; ему на се не здобутися, вѣнь и перше ще стративъ кѣлькохъ добрыхъ людей; не такѣвскій вѣнь, що бъ вѣйско сѣчове слухалося его. Вони, значній, звыкли тютюнъ на вѣдкупъ брати, а вѣйско звыкло за свои вѣльности смерть приймати. Вони (се бъ то Сомко и Золотаренко) хочуть надъ вѣйскомъ запорозкимъ гетьманувати; безъ розуму задрѣсть на нашу лугову соломятину, а мы бъ промѣняли еѣ на городову. Нехай бы покоштували, яка сильна вона. Даремне тѣлько вони гублять неповинныхъ людей, пустошать краину, та выманюють у царя грошѣ. Добре бъ було, коли бъ ты про все отсе написавъ до царя, та й мене повѣдомивъ, що бъ я знавъ, що вѣйску казати. А то вѣйско ремствує, нарѣкає, каже: доки мы терпѣтимемо такую неволю, що бъ городовики ставили намъ гетьманѣвъ. Васюта (Золотаренко) все дбає про грошѣ; до Ляхѣвъ вѣдвезе, що бъ за вѣльности заплатити; вѣнь и то вже вѣ нихъ до конституціи приписаный. Боюсь, що бъ вѣнь чого не накоивъ.“

Всѣ отсей думки стали вѣдомѣ Москвѣ и прихилили урядъ до Бруховецкого. Головный ватажокъ московского вѣйска на Украинѣ — князь Ромодановскій, тягъ руку за Бруховецкого. Бруховецкій вѣ листахъ до Методія выхвалявъ Ромодановского

пишучи: „Коли бъ не Ромодановскій, то бъ мы усѣ пропали.“ Методій, приставши до Бруховецкого, зъ усей силы працювавъ ему на користь; нишкомъ въ Москвѣ вѣнъ провадивъ интригу, а явно влещувавъ Золотаренкови и приятелювавъ зъ нимъ. Методій пильнувавъ, що бъ Золотаренко яко мога ббльшь писавъ въ Москву доносѣвъ на Сомка: бо такую стежкою, можна було згодя обнести Сомка и погубити его. Золотаренко слухався Методія якъ свого щирого приятеля и не жалѣючи працѣ сыпавъ доносами на Сомка. А Сомко своєю чергою сыпавъ доносы на Золотаренка. Москва не ймучи вѣры Сомкови, теперъ не стала няти вѣры и Золотаренкови.

Якійсь часъ Москва хилилась до згоды съ Хмельницкимъ; вѣй здавалося, що за приводомъ Хмельницкого и инші Заднѣпрянцѣ пристануть пѣдъ царя. Московскихъ урядникѣвъ схилявъ до Юрія колишній писарь его Семень Голуховскій; его въ Москвѣ радо повитали. Золотаренко и Сомко помылилися на сему чоловіцѣ. Обыдва вони сподѣвалися, що Голуховскій тягнутиме за нихъ, а показалося, що вѣнъ нѣ за того, нѣ за другого; тѣлько водивъ ихъ щедрыми обѣцянками, а справдѣ заступався за Юрія. Хмельницкій одержувавъ вѣдъ него кѣлька разѣвъ листы зъ Москвы; котрыми вѣнъ усовѣщывавъ его пристати пѣдъ царя. Голуховскій запевнявъ Юрія, що царь тямить, що вѣнъ по неволѣ зрадивъ пѣдъ Слободищемъ, що вѣнъ, Юрій, поспѣшавъ тодѣ на запомогу Шереметева, та за грѣхи его не поспѣвъ; царь все те пробачае и забувае, царь затвердить усѣ вѣльности, та ще й подвоить ихъ. Голуховскій нагадувавъ Юрієви про его батька, що вѣддавъ царєви Украину и лишився вѣрнымъ царю.

XII.

Хмельницкій вагався сюды й туды. Съ Польщею, небавомъ пѣсля мировои, не йшло на ладъ. Его обносили, его пѣдзорили въ Варшавѣ; польскій короннй гетьманы сподѣвалися вѣдъ него зрады; а вѣнъ, листуючись до короля, нарѣкавъ на брехнѣ и поговори про него. На Украинѣ чекали, що бъ польскій соймъ затвердивъ Слободищанську умову и вырядили до сойму послѣвъ вѣдъ вѣйска запорозкого. Умовы затвердили. Оголосили загальне всепрощенє. Старшинѣ за прихильнѣсть до Польщѣ

надавано привилеѣвъ на маѣтности; одначе незадоволене не зникло: козаки ремтвували, що Татаре, спѣльники Польщѣ, розбѣглися по Украинѣ, грабують, руйнують и забирають Украинцѣвъ въ неволю. Гетьманъ Хмельницкій разбѣвъ зъ десять просивъ польскій урядъ, що бѣ швидше вырядивъ на лѣвобережну Украину польске вѣйско съ козаками и ордою и такимъ робомъ правобережна Украина спекалась бы Татаръ. Не дѣждався вѣнъ польского вѣйска и мусивъ самъ 7. жовтня 1661 р. зложити умову съ ханомъ Мехметъ-Гиресмъ. Ханъ понявся вырядити свою орду съ козаками на лѣвый берѣгъ Днѣпра; заказавъ ордѣ нападати и пустошити въ тыхъ полкахъ, якѣ вырушати на вѣйну и не чинити насиля надъ добромъ и людьми по тыхъ мѣцевостяхъ Лѣвобережа, якѣ приставадимуть подъ гетьмана; дальше бѣльшь трохъ днѣвъ не стояти бѣля такихъ мѣствъ, якѣ не поддаватимуться, бо черезъ те Татаре могли бѣ розсыпатися по краинѣ—грабувати. На останку, ханъ заказавъ вступати въ мирову безъ волѣ Польского короля и наказавъ ордѣ вертатися до Крыму не правымъ, а лѣвымъ берегомъ Днѣпра.

Зъєднавшись съ Татарами, Хмельницкій 21. жовтня 1661 р. рушивъ на лѣвобережну Украину; гетьманъ и ханъ затаборували бѣля Переяслава. Хмельницкій зъ своимъ обозомъ ставъ бѣля Попѣвки за рѣчкою Трубежемъ. Переяславскій воевода, Песковъ, згодя доносивъ царевѣ, що Хмельницкій тодѣ умовлявся зъ своимъ дядькомъ Сомкомъ и нѣ-бы-то Сомко згоджувався вѣдречися вѣдъ царя, якъ приѣде польске вѣйско до Переяслава. Не выконавъ сего Сомко, черезъ те бѣ-то, що московске вѣйско заздальгѣдъ поспѣло въ Переяславъ. Сему доносови не можна няти вѣры, бо тодѣ доносы компоували подъ впливомъ Сомковыхъ ворогѣвъ; а ворогѣвъ у Сомка було доволѣ. Сомко выѣздивъ на розмову до своего небожа, розмовляли вони на греблѣ мѣжъ Переяславомъ и таборомъ. Сомко потѣмъ доводивъ московскимъ воеводамъ, що въ розмовѣ зъ небожомъ, вѣнъ усовѣщывавъ Юрія пристати до царя, але Юрій не послухавъ его. Сомко радивъ Юрію писати до царя: „Що тамъ я ему писатиму, вѣдповѣвъ Юрій: гетьманъ — вѣльный чоловікъ; надъ моею головою нема нѣ коронного гетьмана, нѣ воеводы; а королѣвске вѣйско подъ моею рукою. А ты наказный гетьманъ не самъ по собѣ, а вѣдъ мене; выжени Мо-

скалѣвъ зъ Украины; вѣддай менѣ Украину, а самъ покорися королю; бо се вѣтчина короля, а не царева.“

Переказуючи сю рѣчь воеводамъ Чаадаеву и Пескову, Сомко додавъ, що такъ говорити приневолили Юрія, Лѣсеницкій, Носачъ и Гуляницкій; коли бъ не вони, то вѣнъ инакше бъ говоривъ и робивъ. Съ пѣдъ Переяслава Хмельницкій порозсылавъ вѣддѣлы бунтувати проти Москвы и схилати Лѣвобережцѣвъ до него. Нѣчого зъ сего не вийшло и въ Песчаному полонили уманьского полковника Ивана Лизогуба. Нѣчого не вѣдѣвши, Юрій и ханъ рушили съ пѣдъ Переяслава. Московскій воеводы доносили цареви, що за увесь той часъ зъ Сомка не було имъ користи, що вѣнъ приятлювавъ зъ ворогами, та гулявъ и пивъ. Полоненого Лизогуба вѣддали пѣдъ доглядъ братови его, переяславскому мѣщанинови. Воеводы нарѣкали, що Сомко нѣкого зъ Москалѣвъ не допускавъ до Лизогуба, що бъ вѣнъ нѣчого имъ не розповѣвъ. А Сомко опѣсля доводивъ, що Лизогубъ згодився пристати пѣдъ царя. Хмельницкій съ ханомъ рушали до Нѣжина; козацкій вѣддѣли съ Татарами, розсыпались по Лѣвобережу и доходили ажъ за Стародубъ, набѣгали тамъ на московскій краины. Повештавшись по Лѣвобережу до Богоявленскихъ святъ, Юрій съ ханомъ повернули за Днѣпро. Частина козаковъ съ Цыцурую лишилася була въ Ирклѣвѣ, та ѣвъ выгнавъ Ромодановскій, Цыцуру полонивъ, а Ирклѣвѣ спаливъ. Цыцуру и другого бранця Мартина Курощуца попровадили въ Москву.

Сподѣвалися, що Юрій, придбавши собѣ польского вѣйска, зновъ приѣде на лѣвый берѣгъ. Сомкові вороги зъ усей силы пильнували нашкодити Сомкови. Московскі воеводы, що перебували на Украинѣ, були проти него, бо вѣнъ не братався зъ ними и загаломъ недолюбливавъ Москалѣвъ. Козаки, які ворогували зъ нимъ, пѣддобрюючись до Москвы, казали: „Якимъ (Сомко) замѣряється гетьманувати, хоче звести полковникѣвъ, які неслухняні до него. Особливо не милі ему Золотаренко, Бруховецкій та Дворецкій. Коли вѣнъ буде гетьманомъ, то на самъ передъ повбивае ихъ и верховодитиме надъ Украиню такъ, якъ захоче того Юраско. Коли жъ Васюта зацѣлѣе, то станеться те, що було у Выговского съ Пушкаренкомъ. Велике лихо и прозоръ коить намъ старшина; тяжко намъ вѣдъ неи. Коли жъ нашъ братъ попаде на старшину, то на-

ѣвшись хлѣба, набравшись московскою платнѣ, заразъ захоче бути великимъ паномъ, знюхається зъ Ляхами и Татарами, та й зрадить.“ А инші, пѣддобрюючись до Москалѣвъ, казали таке: „Звсѣмъ не треба намъ гетьмана; безъ царскихъ ратникѣвъ гетьманъ не оборонить Украйны вѣдъ ворогѣвъ.“ Сомко, що бѣ его не пѣдзорили и собѣ говоривъ те жѣ, що й Бруховецкій: „Нехай царь настановить надъ Украйною Ртищева; вѣнъ до насъ ласкавый и чого бажаемо, про все царю опишусь.“ Одначе воеводы не вѣрили Сомку и писали до царя, що вѣнъ и зъ нимъ усѣ козаки готові зрадити и пристати до Юрія, що вдержати Украйну можна лишень збѣльшивши швидше московске вѣйско. Але харчувати ратникѣвъ що дня було сутяжнѣйше. Мѣдяныхъ грошей Украинцѣ нѣ за що не хотѣли приймати; а старшина силомѣць выдирала у поспѣльства срѣбнѣй грошѣ и давала натомѣсть мѣдяні. Дорожнеча росла нечувано: коня менше якъ за сто рублѣвъ не можна було придбати. Десять рублѣвъ мѣдяныхъ грошей ледво можна було промѣняти на срѣбного коповика (50 коп.). На овесь и сѣно и цѣны не можна було зложити. У московскихъ ратникѣвъ зъ голоду здыхали конѣ; та й самымъ ратникамъ доводилося пухнути зъ голоду. Край бувъ знищений; нарѣдъ страшенно бѣдувавъ. На веснѣ 1662 р. у Кіевѣ було московскихъ ратникѣвъ 3206 и мѣжъ ними 458 слабувало. Съ 737 рейтарѣвъ 250 були безъ коней; а у 92 драгонѣвъ не було жадной коняки. На удержане отсихъ ратникѣвъ Чаадавъ мавъ 1600 руб. срѣбломъ, 6502 золотомъ и 76.837 рублѣвъ мѣдяныхъ грошей, та коли жѣ у Кіевѣ, якъ и скрѣзь по Украинѣ нѣхто не приймавъ мѣдяныхъ. Зъ Нѣжина бѣльшѣсть ратникѣвъ повтѣкала; було 4 пицалѣ, але бракувало олова и запалѣвъ. Округъ Нѣжина крайна такъ зубожѣла, що нѣде було купити конопель, або лѣну на запалы. Воевода нѣжинскій писавъ, що наврядъ, чи вѣдобѣться вѣнъ вѣдъ ворогѣвъ. Въ Черниговѣ лишилося 200 ратникѣвъ. Переяславскій воевода кн. Волконскій жалѣвся, що и въ его ратникѣвъ мало, бо вельми багато ихъ втѣкае и харчувати ихъ нѣчимъ; разомъ вѣнъ доносивъ на Сомка и всѣхъ Переяславцѣвъ, обвинувачуючи ихъ, що вони потайнѣй зрадники.

Сомко скликавъ пѣдъ Козелець раду на 23. квѣтна, нѣ бы що бѣ порадитися, якимъ засобомъ оборонятися, коли зновъ приѣде Юрій зъ за Днѣпра. Сомко сподѣвася, що на сѣй радѣ

выберуть гетьмана. За него стояли полковники: наказный переславскій Щуровскій; ирклѣвскій Матвѣй Попкевичъ; кременчускій Константинъ Гавриленко; наказный лубеньскій Андрѣй Пирскій, наказный миргородскій Гладкій; прилуцкій Терещенко; зѣн-кѣвскій Шиманъ и чернигѣвскій Сидичъ. Всѣ вони були Сомковими пбдручниками. Супротивными ему были Нѣжинцѣ зъ Золотаренкомъ, а головна рѣчь—ворогъ его Методій. На радѣ одні кричали за Сомка, другі, збаламучені Методіємъ и Золотаренкомъ, гукали, що Сомко зрадникъ, приятелюе зъ Юраскомъ и хилиться до Польщѣ. Прихильники Сомка написали акты выбору и приложили до него руки и печатки; супротивники вѣдкидали той актъ. Нѣчого зъ выборѣвъ не вышло, прирадили просити у царя приблѣшити своего вѣйска, а тымъ часомъ оборонятися проти Юрія, выбѣръ же гетьмана лишити, доки не приѣде вѣдъ царя пбсланецъ. Сомкові прихильники гадали, що царскому послови нема що чинити, якъ затвердити выбѣръ Сомка на гетьмана. Пбсле рады въ Козельци Золотаренко и Методій зновъ писали въ Москву на Сомка, що вѣнъ зрадникъ, зсылається зъ небожемъ и хоче гетьманувати на те, що бъ все Лѣвобереже притягнути пбдъ Польшу. Волконскій и Ромодановскій и собѣ обносили Сомка зрадникомъ, на останку и Бруховецкій — яко змѣгъ — закидавъ болотомъ Сомка. За Бруховецкимъ потягъ и Сѣрко. Зберѣгся его листъ до Сомка, хоча и вельми поцсованный. Сѣрко мѣжь иншого писавъ: „Многомилостивый Якиме Сомко! мѣй любый приятелю! Покинь мудрувати. Про твоє лукавноване и зраду вже довѣдалося усе вѣйско. Я тямлю твою лукаву влєсливѣсть; ты за одно зъ своимъ небожемъ, волишь зрадити Богу и цареви; вы обидва одной думки зъ собакою Выговскимъ. Вы зъ его напучуваня жене-тєся за дѣвольскимъ шляхоцтвомъ лядскимъ. Не забувай якъ ты бѣгавъ до сойму по титулы та маєтности. Наказного гетьмана тобѣ надало не вѣйско, а зрадникъ Хмельницкій. Лѣпше бъ було тобѣ покинути гетьмановане, та памѣтувати про вѣйскову кару, що не давно постигла тыхъ, які величалися не по заслузѣ и неедностаинѣй волѣ усею низового вѣйска. Які въ тебе заслуги? У насъ доволѣ в тутъ Донцѣвъ; усѣ вони знаютъ, якъ ты на Дону шинкувавъ горѣвкой. Порозставлявъ на переправахъ вартъ, немовъ бы вѣдъ ворогѣвъ; а своимъ не можна пройти. Ты по саму шию бовтавшея въ людскѣй крови;

але трівай! дасть Богъ, войско зєднається, пануватиме думка всѣхъ чорныхъ війсковыхъ людей. Не сердься на мене, що правду пишу!“

И Запорожцѣ и Методій писали въ Москву, що справжній вибѣръ на гетьмана може вѣдбутися тѣлько на чорній радѣ. Московскій урядъ ще бѣльше озвѣрився проти Сомка за Козелецку раду. Дня 13. мая прийшовъ вѣдъ царя до Ромодановского наказъ, рушити всѣ українскій мѣста на оборону проти ворогѣвъ и скликати раду на вибѣръ гетьмана. Наказано було, що бѣ на радѣ були усѣ Запорожцѣ зъ Бруховецкимъ, мѣщане и чернь. Чорна рада була Москвѣ на руку. Москва зъ досвѣду тямилъ, що українське поспѣльство прихильне до царя и пристане на всѣ перемѣны, якій ради власнои користи вчинити Москва; у поспѣльства не було тыхъ шляхоцкихъ и політичныхъ правъ и вѣльностей, за якій горою стояли козаки; поспѣльству було сутяжно вѣдъ козацкихъ привилеѣвъ; воно бажало полѣвшена свои долѣ и сподѣвалося добути того вѣдъ царя. Поспѣльство далеко менше нѣжь козаки набралосъ польскихъ розумѣнь и поглядѣвъ. Воно бажало вельми багато, але вымагати могло дуже мало; та й бѣльше вдатнымъ воно було до того, що бѣ сподѣватися и чекати, нѣжь вымагати. Идеаломъ поспѣльства була загальна широка рѣвнѣсть; вызволене вѣдъ податкѣвъ, вѣдбуткѣвъ и утискѣвъ. Московскій політики тямилъ, що опираючи на чорну громаду, можна пѣдгорнути Украину пѣдъ одновласте царя. Бруховецкій и его пѣдручники тямилъ, що на Украинѣ теперъ така руїна, такій обставини, що не трудно баламутити масу, а потакуючи ѣи волѣ и бажаню, хочъ бы й за надто непомѣрнимъ, можна верховодити надъ нею, а згодя зрабувати ѣѣ, и ѣи працею набивати власну свою кишеню. Тымъ-то Бруховецкій и его прихильники и добивалися чорнои рады. Сомкови така рада була не по серцю, вѣнъ вгадувавъ, що его постигне вѣдъ той рады лихо, але прикидувався и казавъ вововѣдъ, що й вѣнъ за таку раду, що вѣнъ не бажавъ гетьманованя, а лишиться чернякомъ и вѣрою та правдою служитиме цареви. Що до Золотаренка вѣнъ не здолѣвъ зразу зрозумѣти наступаючу бѣду; на розумъ Золотаренко бувъ убогій и пѣддаючиъ порадамъ Методія, сподѣвався выграти щось для себе.

Тымчасомъ Москва не лишала надѣй порозумѣтися съ Хмельницькимъ. У Хмельницького не було ладу съ Польщею: Поляки все ще підзорили и чекали вѣдъ него зрады. Гетьманъ Станиславъ Потоцкій листувавъ Любомирському чутку, нѣ бы Юрій вдався до царгородского патріарха, просячи зняти зъ него чуднівску заприсягу, що Юрій зсылається зъ Сомкомъ и Бруховецькимъ и бажає, що бъ на него напали Львобережцѣ тодѣ, якъ зъ нимъ буде невеликій вѣддѣль вѣйска. Отъ тодѣ вѣнъ и выправдуватиме себе тымъ, що по неволѣ мусивъ пристати до Москвы. Тутъ було по трохи й правды. Хмельницькій писавъ на Сѣчъ до Сѣрка, казавъ ему чимъ будь потурбувати въ степахъ Татаръ и подававъ надѣю, що небавомъ и самъ воюватиме съ Татарами и чекає спѣлки европейскихъ державцѣвъ проти Турокъ. „Не турбуйтеся съ того, писавъ вѣнъ, що мы тутъ Татаръ закликаемо и присягаемо имъ, не годяться передъ своимъ братомъ христіяниномъ брехати, а що передъ бисурманомъ, то Богъ простить.“

Релігійнй непорозумѣня съ Польщею не зникали: Денисъ Балабанъ хочъ и ненавидѣвъ Московщину, але бувъ щиро православнымъ и писавъ до короля, що бъ вѣдповѣдно гадяцкѣй и чуднівскѣй умовамъ, швидше були позабирані вѣдъ уніятѣвъ тѣ монастырѣ и церковнй маєтности, якѣ попередавано имъ вѣдъ православныхъ; що тѣлько ся справа втихомирить Украину и вѣйско запорозке лишиться нестеменно вѣрнымъ Польщѣ. Гетьманъ ще въ березѣли вырядивъ до Варшавы Гуляницкого съ Креховецькимъ, Глосиньскимъ и Кацлоньскимъ повѣдбирати вѣдъ уніятѣвъ православнй епископскй катедры, архимандритскй и церковнй маєтности и просивъ короля швидше вырядити польскихъ комисарѣвъ, що бъ въ купѣ зъ украиньскими выконали отсю, якъ вѣнъ мовивъ „святую справу.“ Але выконати сего не можна було: доки Поляки латинянами, не могли вони чинити нѣчого такого, що бъ було шкодило ихъ релігій. До того повставало пытанє про вызволенє народу съ пѣдъ панѣвъ. Украиньскй нарѣдъ за сию справу стоявъ на рѣвнѣ якъ и за вѣру.

— „Доношу вашому величеству, писавъ Юрій до короля, що паны шляхта и посесоры маєностей вашихъ и дѣдичныхъ за надто обтяжають людей непомѣрными чиншами, десятинами, поволовщинами и иными; приневолюють до работы козакѣвъ, чинять надъ народомъ насилє; нехтують нашими правами и вѣльностями,

затвердженими умовами и конституціями прежнихъ соймѣвъ.“ Въ ту саму пору прибули до сойму и заступники шляхты и жалѣлися, що гетьманъ своимъ універсаломъ набобивъ панамъ лиха: кого не допускають володѣти своимъ добромъ, а кого виганяють зъ батьківщини. Король, на пѣдставѣ соймової прирады, вѣдповѣдавъ заступникамъ украинсько-польскихъ панѣвъ, що напише до Хмельницкого, що бы позахоплювані добра були повернені. Тодѣ жъ було прираджено, що усѣ привилеї козакамъ на шляхоцкій маєтности, хочъ бы вони й були затвержені прежними соймами, скасовуються и всѣ такі маєтности повѣдбирати вѣдъ козакѣвъ и повертати ихъ до прежнихъ властителѣвъ. Нова прирада особливо налягала на скасоване той торѣшнѣї конституціи, по розуму котрої козацкій урядъ не повиненъ бувъ реєструвати козакѣвъ ранѣйше того, доки церковні маєтности не будуть повертані православнымъ; тѣлько за три мѣсяцѣ пѣсля сего повертаня гетьманъ повиненъ бувъ реєструвати козакѣвъ. Сей пунктъ умовы скасовано черезъ те, що вѣнъ не бувъ записаній въ городскихъ варшавскихъ книгахъ. Реєстрованя козакѣвъ Поляки вельми жадали, бо воно ставило межу невыразныхъ вѣдносинъ помѣжъ козакѣвъ и посибѣлства; воно бѣ спинило виисуванѣ посполитыхъ въ козаки, а гетьману и его старшинѣ загородило бѣ стежку вступатися въ такі красві справы, які переходять за межу козацкого порядкованя. Одначе жъ козакамъ дорого було реєструватися тѣлько тодѣ, коли будуть задовольнені релігійні потреби православного народу. Поляки, домагаючись реєстрованя козакѣвъ, и не вертаючи православнымъ ихъ церковъ и церковныхъ маєтностей, тымъ самымъ свѣдчили, що зводять козакѣвъ и силуються, що бѣ у козакѣвъ було менше засобѣвъ боронити православіе. Видима рѣчь, що съ такими обставинами не могло бути мѣцної згоды козакѣвъ съ Польщею. Поляки вельми скоро почали выдавати свою езуитску політику. Хмельницкій и его полковники те жъ не стояли твердо: вони готові були все пристати до Московщини, коли бѣ вона згодилася вволити ихъ волю, але зъ московского боку мало свѣтилося козакамъ надѣѣ. Москва неприхильна була вволити те, чого жадали козаки: вона, прямуючи до своєї споконвѣчної меты, пѣдгортати пѣдъ себе и асимілювати усѣ рускі землѣ, не згодилася бы нѣ Юрія, нѣ кого другого вызнати за гетьмана инакше, якъ на

підставъ послѣдною переяславскою умовою. Козацкѣй старшинѣ та умова була осоружною. До того жь Украина не могла за того смутного часу сподѣватися на яку добру запомогу вѣдъ Московщини. Сомко и лѣвобережнїй полковники разъ-у-разъ просили у Москвы вѣйска, а Москва разъ-по-разъ вѣдповѣдала имъ, що про сю рѣчь буде наказъ; а вѣйска не выряжала на Украинну: тї московскї ратники, якї перебували тодѣ на Украинѣ — неспромѣжнї були оборонити Украинцѣвъ вѣдъ чужихъ; а самї були для Украинцѣвъ катами. Чернигѣвскїй полковникъ такъ мовивъ до московского гонця: „Мы разъ-у-разъ просимо у царя вѣйска, а насъ годують обѣцянками, ратникѣвъ не присылають, а тї, якї в у воеводѣ, тѣлько руйнують насъ.“ Жалѣннямъ вѣдъ Украинцѣвъ до царя тодѣ не було й лѣку — то й плакався, що московскї ратники вѣдобрали у него жѣнку; другїй вбивався за донькою, викраденою Москалями; третїй, що у него Москалѣ покрали малї дѣти и запроторили кудись въ неволю на Московщинѣ. Иншї вѣздили по московскимъ землямъ розшукувати покраденыхъ дѣтей, кривнякѣвъ. Насиля, грабованя, утискѣвъ, не перестававъ терпѣти украинскїй нарѣдъ вѣдъ Москалѣвъ, якї були на Украинѣ. Про все отсе вѣдавъ Хмельницкїй и все отсе вѣдвертало его и старшину вѣдъ Москвы. Та ще рахували и такъ: коли вони (правобережнї) вѣд-речуться вѣдъ Польщѣ, Поляки приймуться руйнувати села, нѣвечити людей; а Московщина, хочъ бы й хотѣла, не спр-можеться запомогти имъ; виходить, що пристати имъ пѣдъ царя все одно, що самимъ ити на явну погибель свою. Лишатися й пѣдъ Польщею, не на душѣ було; бо очевидно стало, що Поляки не додержать своихъ обѣцянокъ, ошукають Украинну, бачучи, яке на нѣй стоить лихолѣте и руина. Одначе жь все таки Польща для Украины здавалася сильнѣйшою и прихильнѣйшою, анѣжь Москва; Москва такъ себе показала Украинцямъ, що дружба и прихильнѣсть еи здавалася имъ гѣршъ усякого ворогованя. Тымъ-то Правобереже и вагалося. Хмельницкїй, не знаючи ще про ворожу за для Украинцѣвъ соймову прираду, вирушивъ въ лѣтѣ 1662 на лѣвобережну Украинну, пригортати еѣ до себе. Вѣнъ взявъ зъ собою орду татарску и польского вѣйска.

XIII.

Сомкови пощастило вѣдбитися вѣдъ передного вѣддѣлу Правобережцѣвъ. На останку мая вѣнъ злапавъ 30 татарскихъ розвѣдчикѣвъ и выправивъ ихъ въ Москву до царя съ такимъ листомъ: „Смиренно благаю, покажи превелику ласку свою до мене, твого вѣрного слуги и не попусти мене въ наругу моимъ ворогамъ; вони своими влесливыми листами до тебе обносятъ мене зрадникомъ. Вони й перше сидѣли по своимъ домѣвкамъ, сидятъ и теперъ, помочи менѣ проти неприятеля не дають и давати не хочуть; а мою працю бачить Богъ: не одну, не двѣ години бився я и мѣй самый лишень перяславскій полкъ противъ твоихъ ворогѣвъ. Не тямлю за що Методій зъ Васютою обносятъ мене зрадникомъ; я передъ вашимъ величествомъ плакатимуся, доки не доведу свои невинности, доки не здѣймаешь зъ мене своего ворогованя и неласки и доки не пришлешь до мене такого своего листу, що бѣ каждому мѣому ворогову соромно було. Въ десятый разъ благаю, що бѣ епископъ Методій вгамувався и не баламутивъ и тѣ люде, якихъ вѣнъ побаламутивъ, нехай стямляться и въ купѣ зб мною вѣрно служить вашему царскому величеству. Благасмо ще вырядити до насъ боярина на выборы гетьмана. Нехай ся справа вѣдбудеться по старосвѣтскимъ нашимъ звычаямъ, зъ волѣ вѣйска запорозкого, а епископъ нехай въ се дѣло не втручається.“ Разомъ нарѣкавъ Сомко и на Ромодановского, що вѣнъ на него ворогуе, а зъ Методіемъ та Васютою явно приятелюе. Сомко доводивъ, що Ромодановскій, на перекаръ козацкимъ правамъ и вѣльностямъ вымагавъ вѣдъ зѣнковского полку 300 козакѣвъ, пѣдводы и 50 чоловѣкъ погонитѣвъ. — „Нашимъ поруйнованымъ и знищенимъ людемъ вѣдъ такого вѣдбутку безъ вѣйны, вѣйна.“ Сомко просивъ наказати Ромодановскому, що бѣ вѣнъ не втручувався въ козацкѣ права и вѣльности; не баламутивъ Методія и Васюту, не вѣдивъ на раду пѣдчасъ выбору гетьмана, а знавъ свою вѣйскову справу: обороняти край вѣдъ ворогѣвъ. Нарештѣ Сомко просивъ вернути ему грошѣ, що выдавъ вѣнъ зъ власной кишенѣ воеводѣ Чаадаеву на платню ратникамъ. Про сѣ грошѣ Сомко вже кѣлька разѣвъ нагадувавъ. „Не дай Боже, писавъ вѣнъ, мои смерти, то нѣкому буде й нагадати про тѣ грошѣ; було у мене

двохъ любыхъ сынѣвъ, та обохъ ихъ разомъ Богъ прибравъ до себе.“

Хмельницькій зъ своимъ войскомъ бѣльшь мѣсяця просто-явъ бѣля Переяслава. Були невеличкій побиванки, Татаре гай-сали по околицямъ. Дня 23. червня чигиринскій козаки добули Кременчука. Кременчужцѣ впустили ихъ до мѣста, а 500 московскихъ ратникѣвъ зъ запасомъ и гарматами замкнули въ замку. Три днѣ вони вѣдбивалися. Дня 25. червня прийшовъ Ромодановскій и зъ нимъ 10 тысячѣвъ кѣнницѣ. Тодѣ обло-женцѣ вдарили на ворогѣвъ и прогнали ихъ. Иншій татарско-козацкій вѣддѣлы рушали по шляху на пѣвнѣчъ: дня 20. червня добули Носѣвку, полонили попа зъ родиною и перебили мешканцѣвъ. Въ липню Правобережцѣ пустошили околицѣ коло Козельця. Нѣжинъ що дня чекавъ до себе нападу и хочъ не сподѣвався вѣдбитися, одначе нѣжинскій полковникъ Золотаренко не хотѣвъ дѣяти за одно зъ Сомкомъ и не хотѣвъ вы-знавати его за наказного гетьмана, що бѣ опѣсля не визнавати за дѣйсного. Сомко писавъ до него, доводивъ свою неспромб-жнѣсть, справитися безъ запомоги; але Васюта не слухавъ его. Дня 15. липня Сомко выражаючи до царя трохъ бранцѣвъ — Полякѣвъ, зновъ благовъ швидше дати ему запомоги. „Намъ самимъ, писавъ вѣнъ, не маючимъ запомоги нѣ вѣдъ Золотаренка, нѣ вѣдъ Ромодановского, доведеться, сидячи въ облозѣ, пропасти зъ голоду.“ Разомъ зновъ допевнявся вѣнъ оборонити его вѣдъ внутрѣшнихъ ворогѣвъ: „Накажи, ласкавый царю! писавъ Сомко, що бѣ я мавъ волю баламутѣвъ судити и ка-рати по нашому козацкому звичаю; бо инакше не выкоренитися зрада.“ Нарѣкавъ вѣнъ и на Голуховского. Семень Голуховскій вернувся зъ Москвы до Нѣжина; мабуть вѣнъ пора-дившись зъ Методіємъ и Золотаренкомъ, подався спершу въ зѣнѣвскій, далѣ до полтавского полку и баламутивъ козакѣвъ проти Сомка. Потѣмъ прибувъ вѣнъ до Кременчуга и за щось порубавъ тутъ отамана: его схопили и попровадили до Сомка. Сомко писавъ, що у Голуховского вытрусили листы до Ромо-дановского, а въ тыхъ листахъ колишній писаръ обносивъ Сомка баламудою и зрадникомъ. Сомко додававъ, що Голуховскій вештаючись по Лѣвобережу, клепавъ языкомъ, що тѣлько Полтава та де-неякй мѣста зацѣлѣють, а всѣ останній, и зъ ними Переяславъ, будутъ попаленй. Московскій урядъ нѣчого

не відповѣдавъ Сомкови, прикинувся нѣ бы дечого зъ ёго листѣвъ не розумѣе; одначе похвалявъ ёго за вѣрну службу и пѣдохочувавъ и дальше вѣрну служити царевѣ. Царскій листъ повѣдомлявъ Сомка, що обороняти Украину наказано Ромодановскому и Шереметеву.

Небавомъ прибувъ на Украину стольникъ Осипъ Коковиньскій и попривозивъ царскій універсалы: царъ зъ однаковою ласкою выхвалявъ и Сомка и Золотаренка и повѣдомлявъ, що велѣвъ скликати раду и vybrати на гетьмана. Сомко вычитавши царскій листъ, мовивъ до Коковиньского: „Мене тѣшитъ царска ласка, а не гетьманованє; хочъ я буду останнимъ козакомъ, то вѣрну служитиму царевѣ.“

Бѣльшь мѣсяця продержався Сомко въ облозѣ проти Хмельницкого. Хмельницкій таборувавъ за три версты до Переяслава: кѣлька разѣвъ вѣнъ зъѣздився зъ Сомкомъ. Сомко запевнявъ воеводу Волконьского, що вѣнъ усовѣщувавъ Юрія, пристати пѣдъ царя, але Голуховскій, якось пѣдпивши, пробакався, що Сомко радився зъ Юріємъ, якъ бы имъ зъєдналися съ Крымскимъ ханомъ, що вони умысно гаялися, чекаючи, доки король съ Поляками прибуде до Кієва.

На останку Ромодановскій зъ вѣйскомъ прибувъ до Переяслава; до него приставъ и Золотаренко зъ своими козаками. Хмельницкій не вѣдавъ, що прийшовъ Ромодановскій; але Татаре, ладивши руйнувати Пирятинъ, запали московского розвѣдчика, довѣдалися вѣдъ него, що прийшовъ Ромодановскій и повѣдомили про се Хмельницкого. Гетьманъ швидше знявъ табѣръ и ставъ рушати до Днѣпра. Ромодановскій зъ Сомкомъ, Золотаренкомъ и чернигѣвскимъ полковникомъ Силичемъ подався у слѣдъ Хмельницкого.

Дня 17. липня стався бѣй. У Юрія було 20 тысячѣвъ вѣйска, мѣжь ними 24 польскихъ хоругѣвъ и Нѣмцѣ — драгоны; Татаре покинули гетьмана и подалися до свого Крыму. Бѣй розпочавъ Сомко зъ своими козаками; билися двѣ съ половиною години, доки Ромодановскій съ кѣнницею не наперъ на вѣйско Хмельницкого. Правобережцѣ подалися и не спромоглися вже поправитись; однѣ побѣгли до Днѣпра; другѣ съ Хмельницкимъ втѣкли въ лѣсъ; тѣлько Нѣмцѣ — пѣхотинцѣ (було ихъ тысячъ чоловѣка) стояли хоробро и всѣ до одного полягли головами. За тыми, що побѣгли до Днѣпра, пѣгналися

Москаль; нѣкуды було имъ втѣкати: кинулися вони въ рѣчку и всѣ погibli. Хто справився роздягтися и переплыти Днѣпро, тѣ голыми пѣшли по домѣвкамъ. Хмельницькій користуючись съ того, що его заступає вѣдъ ворога лѣсь, переправився за Днѣпро.

Дня 18. липня у московскому таборѣ збѣралися радитися. Сомко и Силичь, гадаючи, що мѣжь нѣжинскими Полчанами доволѣ такихъ, що не долюблюють Васюту, стояли за те, що бѣ теперъ скликати раду и vybrати на гетьмана, а безъ того не можна рушати на той бѣкъ Днѣпра. Сомко ще до того вырядивъ за Днѣпро Лизогуба, назначивъ его канѣвскимъ полковникомъ и казавъ ему розповсюдити по правобережу листы пѣдмвляючѣ правобережныхъ полковникѣвъ, приставати пѣдъ царя. Сомко запевнявъ, що полки бѣлоцеркѣвскѣй, корсуньскѣй и черкасскѣй заразь пристануть до царя, треба тѣлько, що бѣ вони вѣдали, що на лѣвобережнѣй Украинѣ есть выбранный козаками и затвержденный вѣдъ царя гетьманъ. Сомко сподѣвався, що отсимъ робомъ вѣнъ усовѣстити швидше скликати раду. Марнѣ були его сподѣваня; проти Сомка гукавъ Методѣй, за нимъ Золотаренко; дѣйшло до сварки; особливо Сомко и Методѣй вельми допѣкали оденъ одному. Ромодановскѣй затявся, що не дасть теперъ скликати рады и выбирати на гетьмана, що зъ сею справою треба чекати, доки можна буде скликати на раду усѣхъ козакѣвъ и чернѣ и доки не приѣде вѣдъ царя назначенный заступникъ.

Сомко, що бѣ пригорнути на свою руку козакѣвъ, почавъ оправляти имъ бенкеты, радѣючи, що побили Правобережцѣвъ. А тимчасомъ Золотаренко и Методѣй баламутили проти Сомка Ромодановского и радили лишити его: „Нехай вѣнъ собѣ бенкетує, говорили вони, а намъ треба не гаючись рушати на той бѣкъ Днѣпра.“ Вони гадали, що скѣнчатъ вѣйну и безъ Сомка; тодѣ его вага передъ царемъ на вѣки пропаща. Ромодановскѣй послухався и рушивъ, не кажучи про те Сомкови нѣ слова; вѣнъ ненавидѣвъ Сомка. Сомко довѣдавшись про рухъ, швидше знявся и собѣ, що бѣ наздѣгнати Ромодановского, та одначе не встигъ.

Ромодановскѣй задержавшись въ селѣ Богущѣвцѣ, вырядивъ зъ стольникомъ Приклоньскимъ частину вѣйска за Днѣпро. Приклоньскѣй добувъ Черкасы безъ бою и зъ вѣдѣля по-

дався на Чигиринъ; але Хмельницькій тимчасомъ бувъ вже въ Чигиринъ и збравъ тутъ орду, выражену до него ханомъ подъ проводомъ двоухъ солтанбвъ Селимъ-Гирея и Мехметъ-Гирея. Приклонскій, довѣдавшись про сю силу, побоюясь йти на Чигиринъ и повернувъ до Днѣпра на Бужинъ. Проти самого Бужина на другому боцѣ перебувавъ Ромодановскій; отуда жъ поспѣшавъ и Прекловскій, та не встигъ. Татаре наздбгнали его; — дня 3. серпня напали на десятитисячне его вѣйско, вѣдобрали сѣмь гармать, боевничѣй припасы, коругвы, барабаны и саме вѣйско потрошили. Друга звѣстка свѣдчить, що Приклонского не вельми побии Татаре и вѣнъ успѣвъ перебраться черезъ Днѣпро; а що найбѣльше потерпѣли Украинцѣ, що були зъ нимъ. Имъ огишло плентатися повагомъ, вони выскочили съ табору и пустилися переплывати Днѣпро; але зъ другого боку Москаль, палячи на Татаръ, не давали имъ гараздъ переплывати. Злучившись зъ недобитками Приклонского, Ромодановскій хватався вѣдступити. По звѣстцѣ Хмельницкого солтанъ Мехметъ-Гирей наздбгнавъ Ромодановского бѣля переправы черезъ Сулу и вельми побивъ: вѣдобравъ 18 гармать и увесь табѣръ. Ромодановскій зъ недобитками рушивъ до Лубенъ. Самовидецъ въ своѣй лѣтописи нѣчого не каже про сей бѣй. Здається, Хмельницькій въ своихъ звѣсткахъ до короля выхвалявся и звѣсткамъ его не слѣдъ вѣрити, яко цѣлкомъ певнымъ.

XIV.

Отсѣй подѣвъ выкликали по всѣй правобережнѣй Украинѣ колотнечу. Видко стало, що Хмельницькій — недотепный; надѣя на Полякѣвъ и острахъ ихъ силы пропали. Польске коронне вѣйско не приходило въ пору помагати Хмельницкому, воювати Москальвъ; тѣй частинѣ польского вѣйска, яка була при Хмельницкѣмъ, не поталанило. Татаре гайсали по Украинѣ, грабували своихъ спѣльникѣвъ, брали въ неволю жѣвноцтво и дѣтей. Татаре почали нехтувати Полякѣвъ и радили козакамъ пригорнутися до Туреччины; подѣ ей крѣпкою рукою Украина буде и цѣлою и безпечною; Туреччина съ пѣдручными своими Татарами захистить Украинну и вѣдъ Ляхѣвъ и вѣдъ Москальвъ, вѣдъ котрыхъ нѣчого доброго не слѣдъ козакамъ сподѣ-

ватися. Татарскій мурзы запевняли, що Турецкій державець свято берегтиме козацких правъ и вольностей. Коли жь Украинцѣ не пристануть до Туркѣвъ, то для Украины погано буде. Воно й справдѣ: 60 тысячѣвъ орды, що вешталася по Украинѣ було гбршь ворогѣвъ; до того жь невдача Хмельницького будила у козацкѣвъ думку, пристати пѣдъ православного царя. Запорожцѣ трималися Бруховецкого и лютували на Хмельницького. Коли правду каже Величко, то вони писали до Юрія таке: „Кровь, що ты проливъ — то Авелева кровь — вона голосить до Бога и просить пѣмсты. Вѣдай, що нѣ орда, нѣ Поляки не вѣдвернуть вѣдъ тебе бѣды. Мы маємо добрый спосѣбъ, забрати тебе посередь твого Чигирину и выкинути геть, немовь ту негѣдну пявку зъ вершѣ. Не доводь насъ бѣльшь до грѣха; вибрайся съ Чигирину и тѣкай собѣ, куды тямивъ; тѣлько не забирай вѣйсковыхъ клейнотѣвъ; а то зъ ними ты нѣде вѣдъ насъ не втечешь. Коли жь ты заздальгѣдъ не выберешся съ Чигирину, то мы прийдемо и розкидаемо стѣны твого будынку и самого тебе не збѣставимо живымъ; ворогъ ты и розоритель нашои вѣтчины.“

Такимъ похвалкамъ спочувало и городове правобережне козацтво. Юрій що дня сподѣвався, що або Запорожцѣ нападуть, або прокинеться ворохобня помѣжь его власнымъ вѣйскомъ. Скрѣзь ему привиджувалася зрада. Льтописъ повѣдає, що куды бѣ вѣнъ не йшовъ, усе озирався, чи не хоче хто его злупати и выдати Запорожцямъ. Мабуть власне его сумлѣне почало гризти его за его несталѣсть; може свѣдомѣсть власнои недотепности не давала ему спокою: вѣнъ тямивъ, що зъ его роботы выходила сама тѣлько шкода Украинѣ: Татаре руйнували; зневажали церкви; народови що дня ставало гбрше; помѣжь полковниками не було згоды, росла колотнеча. А вѣнъ, Юрій, яко козакъ, выхованый зъ малку на предкѣвскихъ переказахъ заповѣтного прямованя до самостѣйности Украины, тѣлько й жадавъ, тѣлько й побивався, що бѣ Украина буда самостѣйною. Вѣнъ хочъ и влещувавъ Полякамъ, але не любивъ ихъ.

Поляки вже не крылися, що вони ошукали Украину, що обѣцянки ихъ не ширѣ, що вѣра Украинцѣвъ не збудеться наруги, украинсько-рускими землями орудуватимуть Поляки, а украинсько-рускій нарѣдъ не добѣтється того, що бѣ шанували

его права и вѣльности. Юрій що години бувъ на поготовѣ пристати до Московского царя; але що години и вѣдрѣкався вѣдъ сеи думки: его вѣдвертало вѣдъ Москвы змагане еи, триматися осоружной за для Украинцѣвъ — останньої переяславской умовы. У Юрія не було такого самостійного розуму, котрый бы зумѣвъ зъѣднати розумъ другихъ людей и повернути ихъ до одной меты. У козакѣвъ, на лихо, за надто багато було рѣжнихъ не однаковихъ прямовань, несталости, а головна рѣчь, за надто ворогованя помѣжь себе. Черезъ те Хмельницкому не можна було зрозумѣти, чого бажає козацка громада, чого жде, на що сподѣвається украинско-рускій нарѣдъ. Хто радить годитися съ Поляками: таку пораду найбѣльше подававъ Тетера — (за Богдана переяславскій полковникъ, а за Юрія выбраний на генерального писаря). Тетера незабаромъ зрѣкся писарской посады. Зъвздивши въ Польщу, вѣнъ здобувъ тамъ на титуль полоцкого стольника и вернувся на Украину зъ наказомъ вѣдъ короля, пѣдстерегати поведене козакѣвъ. И инші старѣйшины радили Юрію те жъ саме; але козацка громада разъ-по-разъ хвилювалася: вона не любила Полякѣвъ, боялася ихъ, хочъ и Москалѣ здавалися їй осоружними. Все лихо скидали на Хмельницкого: вѣнъ голова на Украинѣ, вѣнъ керманичъ, вѣнъ и виноватый; его кляли. Тетера листувавъ до короля, що вѣнъ зъ усей силы пильнувавъ пригорнути вѣйско до гетьмана, погодити ихъ; але выйшла съ того марна праця.

„Що дѣяти съ такимъ упертымъ народомъ, коли вже вѣнъ такой вдачѣ, що абы хто стративъ его прихильность, той вже не швидко придбає еѣ зновъ;“ писавъ Тетера до короля.

Багато де-якихъ козакѣвъ, нехтуючи гетьмана, покинули вѣйскову службу — и вдалися до господарства. Громадска жвавѣсть холоднѣла; починали люде жити — якъ трапилося, „абы день до вечера“. Хмельницкій чувъ, що до него загальна зневага що дня пѣдростає: вѣнъ лютувавъ на козакѣвъ, на нарѣдъ, на цѣлу Украину. Свѣдомый свои недотепности Юрій, сегодня збирався зречися гетьманьского уряду, а завтра спостерѣвши, що сего тѣлько й бажають козаки, обома руками тримався за гетьманьску булаву и похвалявся, коли вже що — то пристати до орды и зъ еи запомогою спияти неслухняне козацтво.

Въ осени вѣнъ повѣвъ орду до Кієва и за Кієвъ, туды, де Десна вливається въ Днѣпро: козаки не слухали его и пошло ихъ за нимъ мало. Нѣчого не здобувъ Юрій зъ сего походу, а тѣлько ще бѣльше пѣдбуривъ проти себе мешканцѣвъ. Вѣнъ вернувся назадъ. Мелянхолія гризла его, „вѣнъ мучився и трусився наче Кайнъ“, каже лѣтопись. Страшенна туга, змучене сумлѣня и острахъ довели его до того, що вѣнъ рѣшивъ ити въ ченцѣ. Вѣнъ скликавъ козакѣвъ на раду до Корсуня — бѣля Вѣльшаньского монастыря. Пришовши на раду, Юрій поклонився и промовивъ: „Памятаючи батькѣвскі заслуги, вы выбрали мене на гетьмана; але я не стою такой шанобы, не здолѣю йти по батькѣвски, та й батькѣвскимъ таланомъ не надѣливъ мене Богъ. Хочу попрощатися зъ вами, выконати свое давне бажане, вѣдречися вѣдъ свѣта и дбати про спасене мови грѣшнои душѣ. Дай вамъ Боже щастя; выберѣть собѣ нового гетьмана и такъ, якъ мы не маємо спроможности вызволитися нѣ вѣдъ Ляхѣвъ, нѣ вѣдъ Москалѣвъ, то пристанѣте лѣпше до Турка; може зъ нимъ добудете волю Украинѣ“.

Дехто радивъ Хмельницкому покинути отсей замѣръ; бѣльше усѣхъ за таку пораду стоявъ Павло Тетера, хоча въ душѣ вѣнъ бѣльше усѣхъ бажавъ, що бъ Хмельницкій положивъ булаву. Тетера сподѣвався собѣ добути еѣ. А тѣ, що не любили Юрія, прямо мовили: „Нехай собѣ йде до дѣдка, коли зъ нами не хоче жити. Злякався, бачъ, такъ теперь хоче пѣдъ каптурѣ сховати свою голову. Мы собѣ знайдемо такого, що стоиме за нашѣ вѣльности“.

Хмельницкій пошовъ въ ченцѣ и 6. сѣчня 1663 р. постригся: его нарекли Гедеономъ. Небавомъ зустрѣнемо его архимандритою, а потѣмъ за кѣлька лѣтъ зновъ побачимося зъ нимъ на вѣйсковому поли.

Выбрати гетьмана козаки зѣйшлися на раду въ Чигиринѣ. Дехто радивъ выбрати Выговского.

„Та вѣнъ же сенаторъ, теперь и воевода; стане гетьманомъ, не слухатиме козацкои рады“, гомонѣли инші.

У Выговского було тодѣ двохъ супротивникѣвъ: обидва вони були женатыми зъ доньками Богдана Хмельницкого.

Оденъ бувъ Иванъ Нечай, мабутъ вызволеній зъ московского полону. За него старалася его жѣнка Олена. Другимъ бувъ Павло Тетера: жѣнка его Степанида оборудувала спра-

вою вдатнѣйше, нѣжъ єи сестра. Вона зъ батьківськихъ грошей пообдаровувала людей впливовыхъ на радѣ и прихилила ихъ до свого чоловіка. Багато людей съ тыхъ, що тямилі Тетеру, не вважали его нѣ розумомъ, нѣ сумлѣнемъ за дотепного гетьманувати; але хабарѣ замазали все. Українській лѣтописець Величко повѣдає, що тодѣ кождый козакъ за золото й срібло, не то-що давъ бы собѣ око выколоти, а продавъ бы батька-матѣрь: „Усѣ вони, каже Величко, походили на Юду, що продавъ за грошѣ Христа и де вже имѣ було дбати про безпомѣчну свою матѣрь Украинну.“ Се було цѣлкомъ натурально! Українська справа гинула. Разъ-у-разъ невдача за невдачею знищили надѣѣ, люде позбулися вѣры въ свою справу, въ свою мету; выникали думки, що до тои меты не досягнути. Черезъ се зникала воля и терпѣне; слабшала любовь до рѣдного краю, до громадского гаразду; патріотичнй подѣѣ и жертвы показувалися даремными. Особисте, приватне самолюбство переважувало чеснй патріотичнй спонуканя. Своє хатне лихо для кожного ставало непомѣрно тяжкимъ; кождый ставъ дбати про себе самого: людскій душѣ дробнѣйшали, мерзенѣли, розумъ людскій тупѣвъ пѣдъ ваготою тяжкого шуканя шляху до спасеня. Усе, що колись було дорогимъ, святымъ, теперь продавалося дешевше та дешевше. Героємъ часу вважали того, хто середъ загальнои колотнечѣ умѣвъ зберегти себе самого, выринути съ ковбанѣ смуты, затопивши въ ню другихъ, забезпечити себе самого, погубивши ближнихъ. Метке ошукуване, шахрайство — стали добродѣйствомъ; безсердечне злочинство — вважалося за вѣдвагу; великодушнѣсть вважали за дурницю. Воно такъ все було въ исторіи за тыхъ часѣвъ, коли громада, не досягаючи свои меты, не переносячи утискѣвъ лихои долѣ, починала вмирати, нѣвечитися. Такъ скрѣзь бувало, де громада не йшла одностайно до выразно помѣченои меты, де громадскій идеаль заслонявся идеаломъ особистои наживы и самолюбства.

Отакє умиранє, такє нѣвеченє розпочиналося тодѣ по Украинѣ, середъ тои громады, що въ исторіи Славянѣства мигнула сявомомъ зъ назвою войска запорозкого. Метою тои громады була національна, політична самостѣйнѣсть Украины-Руси. Историчнй обставины не сприяли доброму розвоєви въ войску запорозкомъ горожанѣськихъ засновинѣвъ въ такѣй мѣрѣ, въ якѣй

неминучо було ихъ треба. Змаганя свои вѣйско поставило въ исторіи безъ доброго запасу отыхъ засновинъ; а тымчасомъ три силы супротивнѣи и ворожѣи ему стали тягнути его до себе. Тѣи силы були: Московщина, Польша и Туреччина. Черезъ бракъ самостѣйныхъ горожанскихъ засновинъ — тканина не мала такои дебелости, що бѣ выдержати страшенну ваготу натиску отсеи трѣйцѣ. Тканина почала рватися. А вже жѣ де громада нѣвечиться, руйнується, тамъ неминучо беруть гору особистѣи спонуканя тыхъ людей, котрѣ складували громаду, обречену на знѣвеченє. Пѣсля громады лишається такѣи слѣдъ, якъ пѣсля порваня тканины: пацѣрки зѣ нитокъ свѣдчать, що була колись и основа и тканє.

Павло Тетера бувъ родомъ зѣ Переяслава: тутъ за Богдана вѣнъ полковникувавъ. За молоду вѣнъ придбавъ собѣ освѣту далеко лучшу, нѣжъ була тодѣ помѣжъ загаломъ козаковъ. Але освѣта не надала ему нѣ вѣвничого хисту, нѣ хобрости и вѣдваги, нѣ чести. Завсе вѣнъ бувъ великимъ самолюбомъ, дбавъ тѣлько про себе и теперъ показався якъ разъ сыномъ свого часу. Ще полковникуючи вѣнъ розжився, а побравшись зѣ Богдановою донею — ставъ богатиремъ — дукою. Тетера у купѣ зѣ Выговскимъ працювавъ надъ Гадяцкою умовою, добувъ собѣ шляхоцтво и за пѣдмогою Бенѣвского бувъ выбраний писаремъ вѣйска запорозкого. Потѣмъ подався въ Польшу, пѣдлещувався до короля и придбавъ вѣдъ него маєтности за свою прихильнѣсть до Польщѣ. Що бѣ збрати бѣльшь готовика, вѣнъ тѣи маєтности повернувъ въ заставъ; зѣ початку 1662 р. вѣнъ прибувъ на Украинну, на посаду комисаря польского зѣ платнею 2000 золотыхъ рѣчно. Теперъ Павло Тетера купивъ собѣ гетьманованє. Роздаючи хабарѣ, вѣнъ мѣтикувавъ вернути ихъ зѣ зайвиною, якъ стане гетьманомъ; вѣнъ роздававъ грошѣ на пѣдкупъ, такъ само, якъ крамаръ выдає капіталъ на крамъ, що бѣ бѣльшь розжитися. Колишнѣи приятель Выговского, вѣнъ ставъ теперъ его лютымъ ворогомъ и згодя погубивъ его. Поставивши собѣ метою — догоджати Полякамъ, Тетера въ листахъ до короля и до высшихъ польскихъ урядникѣвъ пильнувавъ, вызначити себе за чоловѣка наче чужого вѣйску запорозкому, а тѣлько пристановленого пильнувати и наглядати его. Вѣнъ выдававъ себе — за такого, наче вѣнъ нѣколи не бувъ нѣ козакомъ, нѣ Укра-

инцемъ, вѣнъ забувъ, що вийшовъ съ переяславскихъ мѣщанъ. Окрѣмъ власной наживы и самолюбныхъ потребъ у Тетеры не було иншої меты и иншихъ идей. Опинитися въ головахъ украиньского народу ему треба було тѣлько на те, що бѣ на-грабувати зъ сего народу у власну кишеню, та тодѣ й кинути сей нарѣдъ на вѣки. Ставши гетьманомъ, вѣнъ вырядивъ Гуляницкого посломъ до Варшавы благати короля, прийти зъ вѣйскомъ, що бѣ пѣдгорнути пѣдъ Польшу лѣвобережну Украинну. Мусивъ Тетера, якъ и Юрїй просити, що бѣ була выконана умова про православну релїгїю, про вѣдѣбране вѣдъ унїятѣвъ загарбанныхъ церковныхъ и монастырскихъ маестностей. Самому Тетерѣ ся справа была байдуже; але инакше не можна було ему дѣяти, бо инакше не вдержавъ бы вѣнъ гетьманьской булавы. Згода вѣнъ вѣдрѣкся вѣдъ православної вѣры, за котру теперъ мусивъ заступатися.

Отакъ-то — можна мовити — чудно зѣйшлися обставины, що пѣсля Богдана Хмельницкого змагалися на гетьманьску булаву, кривняки старого Богдана: Сомко доводився шурякомъ Богдановымъ, вѣнъ бувъ братомъ першою его жѣнки; Золотаренко — те жѣ шурякъ, яко братъ третей его жѣнки, Тетера его зять; четвертый, що змагався потѣмъ на булаву, не бувъ нѣ кривнякомъ, нѣ своякомъ, а бувъ колись у Богдана слугою, — и отсей-то слуга, Иванъ Бруховецкїй перемѣгъ усѣхъ на лѣвобережнїй Украиннѣ.

XV.

Ставши гетьманомъ, Тетера пѣславъ на лѣвобережну Украинну унїверсалы, усовѣщующи Лѣвобережцѣвъ пристати до него — и похвалявся, що небавомъ прийдуть Польскїй король и ханъ Крымскїй, а зъ ними велика сила вѣйска. Не великого добра придбали тї унїверсалы. Въ Переяславѣ, де вѣдъ давна знали Тетеру, знайшлися де-неякїй приятель ему. Сомко написавъ до полковникѣвъ, що бѣ лапали Тетериныхъ агентѣвъ, перехоплювали листы его и присылали до него Сомка. А тымъ часомъ вѣнъ писавъ и до Тетеры и подававъ надѣю прилучити лѣвобережну Украинну до Польщѣ, абы тѣлько вѣнъ бувъ певнымъ, що нѣ король, нѣ Рѣчь-Посполита не помщатимуться

надъ нимъ. Тетера написавъ про се до короля и король при-
славъ Сомкови прощенє. Хоть якъ таємничо Сомєо зносився
съ Тетерою, а все жъ таки довѣдалися про се Сомкові вороги.
Не добрі чутки кружали по Украинѣ: гомонѣли люде, що царь
замѣряється поступитися Польщѣ Україною и въ купѣ съ Поль-
щею знівечити козацтво. Приводомъ до такихъ поголосокъ
були звѣзды польскихъ и московскихъ комисарѣвъ, розпочаті,
що бѣ полагодити вѣдносини и зложити миру. Кожда партія
пильнувала покористуватися съ тыхъ поголосокъ: люде непри-
хильні до Москалѣвъ баламутили нарѣдъ проти Московщины,
Бруховецкій и Методій сыпали доносами въ Москву на своихъ
супротивникѣвъ и вказували на свою щирѣсть и прихильнѣсть.

Король радѣвъ, що на гетьмана выбрали Тетеру, чоло-
вѣка, на котрого Польша могла запевнитися, бѣльшь нѣжъ на
кого будь иншого. Черезъ молодого руского шляхтича Ивана
Мазепу король пѣславъ до Тетеры гетьманьскій клейноты. Ма-
зєпа бувъ тодѣ чоловѣкомъ незначнымъ. Тетера зауваживъ,
що доручене ему черезъ такого незначного чоловѣка — есть
нѣ бы зневагою вѣйску запорозкому; вѣнъ згадавъ, що колись
гетьманьскій клейноты Богдану Хмельницкому доручавъ Адамъ
Кисѣль—воєвода; нарештѣ Тетера натякавъ и на те, що бѣ на
лѣвому боцѣ Дитѣра — доручити гетьманьскій клейноты тому,
кого выберуть на гетьмана, Москва препоручитъ значному бо-
яринови: отымъ-то Тетера просивъ, що бѣ клейноты доручивъ
не Мазєпа, а Хома Корчевскій — сяноцкій пѣдкоморій. Король
згодився на се.

Затверженє нового гетьмана на правобережній Украинѣ
не спнило татарского руйнованя по селахъ. Тетера писавъ до
короля: „Татаре орудуючи останними злиднями убогихъ людей
и честєю жѣвноцтва, вытворяють такі огидливй паскудства
и злочинства, що християнъ ажъ жахъ бере. Черезъ се багато
людей зъ вѣйска запорозкого готовыхъ пристати до той неволѣ,
яка выпала на долю Волохѣвъ, що бы не терпѣти вѣдъ Татаръ
такого незвычайного и тяжкого ярма.“ Не знати, що бѣ запо-
дѣявъ король; але татарску орду бѣля Чигирина побили Кал-
муки, выряжені проти нихъ Московщиною.

Сомкові вороги на Лѣвобережю, довѣдавшись, що вѣнъ
листується съ Тетерою, покористувались съ того, що бѣ ще
бѣльшь зневѣрити проти него Москву. Въ осєни 1662 р. Запо-

рождѣ визнали кошовимъ гетьманомъ Ивана Бруховецкого. Се була зъ роду-вѣку нечувана на Украинѣ посада! На кошового гетьмана выбрали Ивана Сѣрка. Бруховецкій прибувъ на Украину, величаючись кошовимъ гетьманомъ, гадаючи зроби-тися и гетьманомъ вѣйска запорозкого. Вѣнъ закватирувавъ у Гадячи; зъ нимъ бувъ и Методій. Обидва вони домагалися передъ Москвою, що бѣ на выбѣръ гетьмана була скликана чорна рада. За Бруховецкого тягъ руку и Ромодановскій; отся прихильнѣсть Ромодановского хилила до Бруховецкого майже чи не половину Львобережа. Золотаренко й доси бувъ певный, що Методій стоить за него и що Сѣчовики нѣкого на гетьмана не бажать, окрѣмъ его Васюты. Вѣнъ и теперъ не розумѣвъ и не сподѣвався на те, що дѣлося на Украинѣ. Така певнѣсть Зо-лотаренка була на користь Бруховецкому. Золотаренко, довѣ-давшися, що Бруховецкій въ Гадячи, сподѣвався листѣвъ вѣдъ него: листы не приходили. Мовчавъ и Методій; отсе особливо дивувало Золотаренка; вѣнъ поѣхавъ до Гадяча, де тодѣ пере-бувавъ и Ромодановскій. По дорозѣ Золотаренко завернувъ до Батурина: тутъ значне товариство его — вѣдрадувало его вѣдати до Бруховецкого, а райало швидше погодитися зъ Сом-комъ и помагати ему зробитися гетьманомъ. Золотаренкови здалося, що се не щира порада, а интрига Сомковыхъ прия-телѣвъ; вѣнъ такъ розлютився на сю пораду, що загадався закликати до себе на бесѣду отыхъ порадникѣвъ, та й повби-вати ихъ. Вѣнъ ставъ пѣдмовляти до сеи справы пѣхотынцѣвъ, але вони не пѣшли на таке злочинство и трохи не вбили его самого. Тодѣ Золотаренко, тямлячи, що московскій воеводы ласѣ до хабарѣвъ, пѣславъ до Ромодановского подарункѣвъ и наказавъ своимъ посламъ вивѣдати за певне — якъ гадають сѣчовики. Ромодановскій на той часъ бувъ въ Зѣньковѣ, де пе-ребували и Запорождѣ. Ромодановскій не принявъ подарун-кѣвъ, та ще поглулився зъ нихъ. Золотаренковѣ пѣсланцѣ почали могоричити Запорождѣвъ. Деякѣ сѣ пѣдпилихъ, розпу-стивши языка, промовилися, що вони збратися, що бѣ пере-бити городову старшину, бо вона наживається съ простого на-роду; и насампередъ дѣстанеться Золотаренкови и Сомкови. Пѣсля такои звѣстки Золотаренко розжувавъ, що Методій по-шивъ его у дурнѣ и що вѣнъ обносивъ передъ Москвою зра-дникомъ Сомка на користь не собѣ, а кому иншому; та ще

за те може въ купѣ зъ Сомкомъ и голову свою зложить. Вѣнъ написавъ до Сомка, просячи у него прощенья, мировой, и обѣцюючи коритися ему. Сомко и Золотаренко побачилися въ Ичнѣ. На той часъ зѣхалися сюды полковники, сотники и значнї товаришѣ. Въ церквѣ, що на рынку, вони заприсягли коритися Сомкови и на радѣ, не кого, якъ его vybrати на гетьмана. Таку звѣстку дае сучасный лѣтописецъ. Архївнї жъ акты свѣдчать, що та рада, де Золотаренко визнавъ Сомка гетьманомъ, вѣдбулася у Нѣжинѣ и Сомко тамъ не бувъ, а бувъ за него вѣсковый его писарь. Отсю суперѣчь не трудно погодити. Мабуть було такъ, що Золотаренко и Сомко бачилися въ Ичнѣ, а рада вѣдбулася въ Нѣжинѣ. Теперь Золотаренко зъ усеи силы старався про Сомка. Кого усовѣщувавъ, кого неволивъ, стояти за Сомка. Пѣсля рады выборчїй актъ пѣслали въ Москву, просячи именовъ вѣйска запорозкого, що бъ царь затвердивъ выбѣръ. Золотаренко теперь писавъ въ Москву, що гетьманъ Якимъ Сомко вѣрнїй слуга Москвѣ: „И мы зъ нимъ, якъ съ початку служили вѣрно, такъ и дальше служитимемо по присязѣ и повмирати за царя готовї, а не такъ якъ отой, що сидить въ Гадячи, та великї бѣды и мордерства убогимъ людямъ заподѣвае“. Выбѣръ Сомка, не бувъ повноправнымъ, бо за него були тѣлько полки: нѣжинскїй, чернигѣвскїй, переяславскїй, прилуцкїй и лубенскїй; а проти него змагалися полки: полтавскїй, знькѣвскїй и миргородскїй.

Бруховецкїй розумѣвъ, що его вага на Украинѣ залежить вѣдъ тымчасовыхъ обставинъ: громада горнетъся до него и сиряе ему, доки передъ нею маячить надѣя, пограбувати значныхъ и дукѣвъ, и доки усѣ бачать, що московскїй урядъ тягне руку за нимъ. Вѣнъ тямивъ и те, що громада слаба на память, доки вѣнъ на очахъ у громады, вона за него; а нехай вѣнъ зникне хочъ на короткїй часъ куды, ту жъ саму громаду — не дорого коштуватиме ворогамъ его — збаламутити проти него: громада такъ само поняла бъ вѣры его ворогамъ, якъ доси няла вѣры ему. Бруховецкїй и его пѣдручники верзли, що Юрїй Хмельницкїй на те положивъ булаву, що бъ помогти своему дядькови Сомкови зробитися гетьманомъ. А Сомко мае думку всю Украину привернути до Тетеры.

Московскїй урядъ усѣхъ стерѣгся; усѣхъ пѣддобрювавъ и нѣкому не нявъ вѣры, хочъ бѣдльшь иншихъ хилився до Бру-

ховецького. Останніми днями грудня 1662 Москва вирядила по́сланцемъ на Україну Ладѣжинського: вѣнъ повѣзъ до Бруховецького, до Сомка, до Золотаренка и до всѣхъ полковникѣвъ „милостиве царске слово“. Царь запевнявъ, що й на думцѣ нема въ него вѣддавати Польщѣ Україну и призначивъ на весну скликати повну раду. Видко, що московскій урядъ пильнувавъ роз'єднати Бруховецького и зъ Методіємъ до часу, поки збереться рада, а самого Бруховецького зъ его сѣчовиками виперти на зиму зъ України. Методію наказано вѣхати до Києва, а Бруховецькому зъ Запорожцями рушати на Сѣчь и зъ вѣдтѣль на Татарь. Москва гадала вирядити на Татарь князя Черкаського съ Калмуками, а Бруховецькій повиненъ бувъ допомагати єму. Одержавши вѣдъ Ладѣжинського сей наказъ, Бруховецькій мовивъ: „Мы готовій служити цареви и головы свои за него положить, одначе нѣякимъ побытомъ не можна намъ рушати. Я съ козаками приплывъ Днѣпромъ на човнахъ. Коней у насъ нема, живучи отутъ такій довгій часъ, козаки попропивали ихъ. А пѣшки бѣ то, та ще зимою, въ таку далеку дорогу!... Якъ се можна!... Та про се й гадати не можнѣ: мене за се сѣчовики убють; а не то Сомко десть въ дорозѣ спѣткає и уба, такъ само, якъ колієсь Выговскій Барабаша... А коли зѣ мною що вѣдеться, то по цѣлѣй Украинѣ пѣде колотнеча и Сѣчь вѣдречеться вѣдъ Московщини“. Бруховецькій скликавъ раду. Рада прирадила, що доки не збереться повна рада, Запорожцямъ не можна вирушати; бо инакше, якъ вийдуть вони теперъ зъ України, то Сомко вже ихъ не впустисть... Методій и собѣ змагався: „Не можна менѣ выбиратися зъ Гадяча, казавъ вѣнъ, а то зрадникъ Сомко накаже мене зѣвечити; та Гадячъ же въ моѣй єпархїи. Нехай вже царь не забороняє менѣ перебути въ Гадячи доки скбичиться рада“.

„Коли царь не зведить скликати чорну раду, писавъ Бруховецькій и не окрепить мѣсть, то Сомко приверне усѣхъ насъ до Польщѣ. Юрій наумысно поступився гетьманською булавою Тетерѣ, а Павло Тетера Сомкѣвъ зять, Павлова сестра за Сомкомъ. Сомко вѣдавъ, а проте не донѣсъ цареви, що вго небѣжь Юраско вѣддає гетьманованє Тетерѣ. Теперъ вони зъ Золотаренкомъ вчинили потайну раду и выбрали Сомка на гетьмана. Се все на те, що бѣ заразъ — якъ затвердиться Сомко на гетьманському урядѣ — вѣдречися вѣдъ Москвы“.

— „Що се за выборы! гомонѣли полковники, прихильники Бруховецкого: одна половина обирала, а друга нѣ!“

Бруховецкій, мѣркуючи прихилити московскій урядъ надѣями на выгоды, мовивъ: „И чому вони не волѣють чорною радою? Вже жь тому, що самі усѣмъ орудують, та розживаються за надто. Розжившись, гадають привернути Украину до Польщѣ, а самымъ за те придбати собѣ шляхоцтво, наче бь-то московскому цареви Запороже и Украина нѣ на-що вже не потрібнѣй. У насъ зъ роду-вѣку сего на Украинѣ не водилося, що бь гетьманъ, полковники, або сотники, чи иншѣ якѣ урядники володѣли крестянами, або мѣщанами, не маючи на те привилеѣвъ вѣдъ короля. Усеи вѣльности гетьманамъ, полковникамъ и иншимъ тѣлько й було, що займе де шматокъ вѣльнои землѣ, гаю чи лугу, та обкопае, або обгородить, заведе оселю, та й живе тамъ зъ своєю семьєю; а що бь крестянь держати на такихъ земляхъ, сего нѣкому не вѣльно було, хибя млынъ можна було збудувати. Та й горѣвкою на чарки козаки не шинкували, се мѣщаньска рѣчь була и за те вони платили чи королю, чи панамъ. Податки зъ мѣщанъ съ чернѣ йшли тодѣ до королѣвскои казни. А теперъ гетьманъ съ полковниками и иншими урядниками повернули на себе и мѣста, и села, и землѣ, и млыны, а чорнымъ людямъ такъ сутяжно стало, що и пѣдъ бисурменомъ у Царгородѣ християнамъ легше жити. Отъ же якъ зберуть чорну раду, окреплять „пункеты“, то всѣ отсѣ добра и добутки повѣдбирають вѣдъ гетьмана, полковникѣвъ и иншихъ урядникѣвъ; а повернуть усе те на царску казну, та на платню царскимъ ратникамъ. Отъ-тому-то вони й не хочуть чорною радою“.

Сомко навпаки, доводивъ тому жь самому московскому послови, що коли царска казна вѣ недоборѣ, то се певно черезъ те безладѣ, яке коить Бруховецкій зъ своими Запорожцями. „На Нѣжиньскѣй радѣ, мовивъ вѣнъ, прираджено просити царя, що бь казавъ скликати раду, окрепити пункеты и затвердивъ прежнѣ нашѣ привилеѣ; та що бь завести козакавъ вѣ реестры: козаки служитимуть цареви, а мужики платитимуть на него податки. Теперъ усѣ зовуть себе козаками и нѣхто нѣчого не хоче платити. Коли жь покажется неприятель, то старѣ реестровики не хочуть служити, а мѣщане платити, та втѣкають на Запороже; тамъ собѣ рыбу ловлять, а опѣсля

змагаються, що службу вѣдбували, проти неприятеля ходили. Отъ коли бѣ по стародавньому слухалися одного тѣлько гетьмана, то бѣ до него на запомогу приходили бѣ проти ворога зъ Запорожа, а теперъ втѣкають на Запороже, що бѣ не давати помочи проти ворога. Теперъ у нихъ кождый — голова; тымъ воно й завелося таке безладѣ“.

Велика прикрѣсть огорнула Сомка, коли вѣнъ почувъ вѣдъ Ладыжиньского про скликанє чорнои рады. Се значило, що царь не хоче затвердити на гетьмана того, кого выбрано на радѣ у Нѣжинѣ. „Мене, казавъ вѣнъ, усе Методій зрадникомъ обносити, а я служу вѣрою и правдою. Кѣлько то разбѣв вѣдбивався я и вѣдъ Татарь, и вѣдъ Ляхѣвъ, и вѣдъ украиньскихъ зрадникѣвъ; якои нужды не зазнавъ я, сидячи въ облозѣ. Отъ и теперъ и бѣля Переяслава и по иншихъ мѣстахъ, все поруйнували, цѣлого села не зѣсталося; хуторѣ, пасѣнки, все понѣвечили попалили, скрѣзь по цѣлому переяславскому полку и по иншихъ мѣстахъ, жита нѣ зерна нѣхто не сѣявъ; а царской ласки нема; на що вѣнъ наказує на веснѣ скликати чорну раду“. На останку нагадавъ, що вже двѣчи, въ Козельци и въ Нѣжинѣ рада выбрала его на гетьмана, а царь не затверджує, все черезъ Методієвѣ наговоры.

— „Даремно ты се кажешъ, вѣдповѣвъ ему царскій посоль: царь вѣдає про твою вѣрну службу, и давно бажає, що бѣ ты ставъ гетьманомъ; хоча жѣ и не приславъ до тебе унѣверсалу и будавы, то се черезъ те, що мѣжъ полковниками незгода; вони просили царя, що бѣ наказавъ скликати чорну раду и выбрати на гетьмана вѣльными голосами. Царь не хоче зрушати вашихъ правъ и вѣльностей, а пильнує, що бѣ у васъ усе було по старосвѣцкому“.

— „Зѣ роду-вѣку у насъ не водилося, мовивъ Сомко, що бѣ епископы вѣздили на раду; епископъ повиненъ знати свои церковнѣи справы. Та отакій баламутъ хибѣ годиться на епископа? Перше зноухався зѣ Золотаренкомъ, а потѣмъ перебѣгъ до Бруховецкого. Зѣ его баламутства Бруховецкѣи величається кошовымъ гетьманомъ. На Запорожу сѣ поконвѣку гетьманѣвъ не бывало; отаманы тамъ були, а гетьманъ оденъ на цѣлу Украину; на те и вѣйскомъ запорозкимъ вона прозывается. И теперъ нехай царь накаже, що бѣ не було тамъ гетьмана.

А коли на Запорожу буде гетьманъ, то намъ вже не можна писатися гетьманомъ вѣйска запорозкого“.

А Бруховецкій запевнявъ, що Сомко зсылається съ Тетерою и мѣтикуе повернути Украину до Польщѣ и безперемѣнно и вѣнъ и Золотаренко зрадятъ цареви. Свою чергою Сомко запевнявъ Ладыжиньского, що Бруховецкому не можна няти вѣры; бо вѣнъ на половину Ляхъ; бувъ Ляхомъ, та приставъ до вѣйска запорозкого; а козакомъ зъ роду вѣнъ не бувъ; служивъ въ Богдановѣй двѣрнѣ а не въ козакахъ, Богданъ не приймавъ его до вѣйска“.

Але у Сомка не було вдачѣ пѣдлещуватися до московского уряду и до Москальвѣ такъ, якъ пѣдлещувався Бруховецкій; навпаки вѣнъ дровичъ Москву п Москальвѣ проти себе: „Вы намъ багато обѣцяете, мовивъ вѣнъ, а нѣчого не даете. Менѣ наобѣцали й се й те, а доси не вернули моихъ власныхъ грошей, що выдавъ на вашихъ ратникѣвъ“. А коли Ладыжиньскій перебувавъ въ Переяславѣ, то й тутъ Сомко повѣдавъ ему де-що такого, що не могло сему подобатися, н. пр. вѣнъ ганивъ, що по останнѣй Переяславскѣй умовѣ заборонено гетьманови карати на смерть урядникѣвъ: „Треба, казавъ вѣнъ, що бѣ полковникъ жахався гетьмана и за него скрѣзь стоявъ и вмиравъ. Онъ якъ Выговскій звелѣвъ Грицькови Гуляницкому въ Конотопѣ до смерти стояти за его наказъ, а не то, похвалявся скарати на смерть его жѣнку, и дѣтей и Гуляницкѣй послухався. Отъ такъ добре!“

— „Але Гуляницкѣй забудь про Бога и православну вѣру, вѣдповѣдавъ Ладыжиньскій: вѣнъ зрадивъ цареви“.

— „Выговскій выконавъ наказъ, вѣдповѣвъ Сомко — того, хто бувъ надъ нимъ старшимъ“.

Такій поглядъ не до смаку бувъ Москвѣ: вона й обмежувала гетьманьску власть умысно на те, що бѣ полковникамъ можна було не слухатися гетьмана. Тежь не подобалося Москвѣ и бажане Сомкове, що бѣ Москва вызволила заарештованыхъ нею Украинцѣвъ и мѣжь ними Грицька Дорошенка, Нечая, Цыцуру и иныхъ.

Трапилося ще й таке: разъ-якось зъ Ладыжиньскимъ Сомко обѣздивъ коло Переяслава и показуючи на поробленѣй недавно окрещы, мовивъ: „Отутъ на кѣнци великого мѣста, я гадаю збудувати мале: ото коли мы, часомъ, якъ прийде

ворогъ—выйдемо на него, то воевода тодѣ може замкнути велике мѣсто и не пустити насъ назадъ“.

Те підзорене на воеводѣ було прикритъ Ладыжиньскому. Вѣнъ мовивъ: „и тобѣ доводилося сидѣти въ облозѣ, и вылазити на ворога, а чи доводилося, що бѣ тодѣ замыкали за тобою браму, не пускали тебе назадъ, и що бѣ царевѣ люде не ходили на запомогу тобѣ? Нѣ! безъ царского дозволу ты й не гадай будувати у великому мѣстѣ мале“.

Коли Ладыжинскій повѣдавъ про отсей Сомковъ замѣръ воеводѣ Волконьскому, останній промовивъ: „Чувъ я про се вѣдъ Сомка и сказавъ ему: я выряджу тысячъ царскихъ ратникѣвъ, що бѣ съ тобою перебували у малому мѣстѣ. Отъ ще Сомко позаводивъ у великому мѣстѣ варту скрбѣз тамъ, де есть царскій ратники. А тодѣ не становивъ такой варты, коли приходивъ неприятель зъ Юріемъ Хмельницкимъ. Съ того боку Днѣпра трохи не що дня приваждать до Сомка крамарѣ и вѣнъ своихъ туды посылае. Одно слово: не можна ему няти вѣры. Якъ воно буде дальше—не вгадати, а доси я не помѣтивъ за нимъ недоброго дѣла“.

Того часу до Сомка привозили листы зъ за Днѣпра; а игуменъ зъ Мгарского (бѣля самыхъ Лубенъ) монастыря, Викторъ Загоровскій, бувъ великимъ приятелемъ Сомкови и привѣзъ до него листъ вѣдъ Тетеры. Ладыжинскій вивѣдувавъ про се и почавъ вымагати, що бѣ Сомко показавъ ему Тетеринъ листъ.

— „Я теперъ гуляю, мовивъ ему Сомко: пю за мою вѣльнѣсть. Вѣдъ Тетеры ще багато буде листѣвъ, я всѣхъ ихъ перешлю до царя. Тетера пише до мене, що бѣ погодитися; а я ему вѣдпишу, що и я радѣтиму, що бѣ вѣины не було, и що мы зъ ласки царя живемо при своихъ вѣльностяхъ; Татарвѣ жѣнокъ и дѣтей не вѣддаемо; хлѣбъ ѣмо на повный ротъ, нѣхто у насъ его не вѣдѣймае. Та ще спытаюся у него: а на що вы гетьмана свого въ ченцѣ постригли, та скарбъ его зграбували?“

Часті зносины съ Тетерою и гулянка Сомка съ тыми, що привозили Тетерині листы, выкликували у Москалѣвъ недобрій думки. Сомко найбѣльшь ударявъ на те, що московскій ратники кривдять Украинцѣвъ, знущаються зъ нихъ: „Нехай, казавъ вѣнъ, царь перемѣнить ратникѣвъ; его ратникамъ иде

платня мѣдяными грѣшми, а на Украинѣ у насъ такихъ грошей не берутъ нѣде. Ото жь царскіи ратники, попроцивавши усе, съ чимъ придуть, разъ-у-разъ обкрадуютъ нашихъ людей; багато людей пустили вже вони крадѣжкою въ старцѣ. Нѣякимъ побытомъ не можна зъ ними вжитися; доведуть вони до чогось не доброго; або козаки й мѣщане знимуться и повтѣкають, або й ще гѣрше буде. Онъ у Нѣжинѣ и въ Черниговѣ побудували вѣдрубно, на одшибахъ дворы за для ратникѣвъ; а въ Переяславѣ вони кватируютъ по козакахъ, та по мѣщанахъ. Нехай и въ Переяславѣ збудуютъ имъ такій двѣрць“. До самого царя писавъ Сомко жалѣне на ратникѣвъ и писавъ не выбираючи слѣвъ: „Мы вѣрніи пѣдданки вашего величества; стѣлько вже лѣтъ пѣдставляемо свои головы, кровь свою ллемо, добро свое вѣддаемо, саміи тиняемося голіи и босіи и въ конецъ доходимо до руйнованя, все отсе черезъ злодѣйства вѣдъ вашихъ ратникѣвъ. Нарѣдъ нашъ черезъ грабоване, та черезъ крадѣжки ратникѣвъ порозбѣгався по всѣмъ усюдамъ. Скѣлько въ одному Переяславѣ стоить пустками двѣрѣвъ, бо господарѣ, покидали ихъ и порозходилися, не переносячи великихъ кривдъ и утискѣвъ. Уже и останній мешканцѣ замѣряются повтѣкати.“ Царъ вырядивъ въ Переяславъ стольника своего Бунакова, що бѣ выслѣдивъ. Бунакѣвъ тѣлько одного ратника Якушку Нечаева велѣвъ выбити кнутомъ за злодѣйство; а бѣльше бѣ-то нѣкого зъ ратникѣвъ не було виноватого въ злодѣйствѣ.

Сомко выяснивъ тодѣ, що переяславскіи люде, якихъ покривджено, або повмирили вже, або въ полонѣ попалися, отъ черезъ що й выйшло такъ, нѣ бы нема покривдженныхъ. А Москалѣ зъ сего вывели таке, що Сомкове жалѣне свѣдчить, що вѣнъ недолюблюе Москалѣвъ и московского уряду. Москва запевнилася, що Сомкови нѣ въ чому не можна няти вѣры.

Москва була певна, що на всѣй Украинѣ самый прихильный до неи и певный чоловікъ епископъ Методій. А Сомко тымъ часомъ разъ-по-разъ писавъ на Методія въ Москву и просивъ заборонити ему втручатися до вѣйсковыхъ справъ. Ладжиньскому Сомко мовивъ: „Коли царъ не накаже Методіевни, що бѣ вѣнъ выбрався до Кіева, не перебувавъ на украиньскихъ мѣстахъ и не бувъ на радѣ, то инакше нѣхто не поѣде на раду. Черезъ такого баламута намъ не можна служити

царевн. Зъ роду сего не водилося, що бѣ митрополіты ѣздили на раду“.

Отся ганьба Методія ще ббльшь прихиляла до него Москва, а Сомка вважала Москва ще ббльшь за прихильника заднѣпрянської партіи, ворожою до царя и Москвы. Денись Балабанъ, вважаючи, що Методій перехопивъ у него законне его достоинство, писавъ про сю рѣчь до царгородского патріярхи. Патріярха видавъ проти Методія вбдлучене, Украина звыкла зъ давныхъ давень въ справахъ релігій коритися царгородскому патріярхови, яко верховному керманичеви. Тымъ-то патріярхове вбдлучене Методія выкликало по Украинѣ хвилѣванъ. За Методія заступився царь и вдався зъ листомъ до царгородского патріярхи, просячи зняти вбдлучене. Отъ въ саму отсю годину Сомко ветае проти Методія. Зъ сего Москва зновъ выводила, що Сомко йде проти царя. Москва вже привычалася вважати Сомка за чоловіка дводушного. И справдѣ таки Сомко не тримався одной думки: разъ вбнѣ запевнявъ, що не хоче гетьманувати и служитиме царевн чорнякомъ, и въ друге здавався на козалецку раду и казавъ, що его вже вбрано на гетьмана, и вбнѣ настоящій гетьманъ. Коли вже й Золотаренко приставъ до сего выбору, то нѣякого другого выбору и не може бути, и нема на що скликати на веснѣ раду. Тодѣ жь Сомко розмовлявъ съ посломъ Ладыжинскимъ про козацкѣ права и вбльности и сподѣвався, що царь затвердить ихъ.

Бруховецкѣй проводивъ свою справу ббльшь практично и політично. Вбнѣ не нарѣкавъ на Москалѣвъ и на ихъ ратникбвъ; вбнѣ не просивъ затвердити козацкѣ вбльности и права; вбнѣ тямивъ, що для Москвы нема нѣчого огидливѣйшого, якъ чути про права и вбльности украинсько-русского народу; вбнѣ увесь самъ и всю Украину вбддававъ на волю царя. Отъ чимъ вбнѣ и прихиливъ до себе Москалѣвъ: Москва вважала его за чоловіка певного, и черезъ те вбнѣ сподѣвався, що нѣкому иншому, якъ ему доведеться гетьманувати. Золотаренко погодившись зъ Сомкомъ, черезъ те самъ програвъ въ Москвѣ: до него и перше не була Москва певною, а теперъ почала пбдзорити. На лихо ще стався оденъ випадокъ ему не на руку. Въ Московщинѣ, въ Путивлю, Золотаренко державъ свое майно, що бѣ захистити его вбдъ розграбленя на небезпечнѣй Украинѣ.

Помирившись зъ Сомкомъ, Золотаренко поперевозивъ свое добро съ Путивля до Нѣжина. Сомкові вороги заразъ сплели, що Золотаренко се для того вчинивъ, що мѣтикуе въ купѣ зъ Сомкомъ пристати до Польщѣ, якъ тѣлько Сомка выберуть на гетьмана. Правда, що й Золотаренко, збйшовшись зъ Сомкомъ на мирову, и заприсягши въ церквѣ коритись ему, не покинувъ пѣдкопуватися пѣдъ Сомка. Надѣя гетьманувати ще бѣльшь засѣла у него на думцѣ. Ладѣжиньскій повѣдавъ ему, що Сомко вважае, що выборча справа вже скѣнчена, его выбрано на гетьмана и сей выбѣръ визнавъ и вѣнъ Золотаренко. Пристане самолюбство зновъ прокинулося у Васюты; вѣнъ мовивъ: „Доки збереться чорна рада, нехай собѣ Сомко гетьмануе, абы не було у насъ колотнечи; а тамъ гетьмануватиме той, кого выбере чорна рада. Мы не выбрали Сомка на настоящего отамана; се вѣнъ самъ таке выгадуе. Сомко зрадникъ, вѣнъ зсылається съ Тетерою, ему не можна вѣры няти“. Видима рѣчь, що коли отакъ Сомко и Золотаренко двоилися, то Москва не могла няти вѣры нѣкому зъ нихъ; мусила вѣдвертатися вѣдъ того й другого и хилитися до Бруховецкого, хочъ бы вже черезъ те тѣлько, що Бруховецкій не двоился, разъ-у-разъ здавався на волю царя и всю надѣю клавъ на самого тѣлько царя.

XVI.

На веснѣ 1663 р. московскій урядъ оголосивъ, що чорна рада збереться въ половинѣ червця въ Нѣжинѣ и вѣльными голосами выбере за для Украины гетьмана. Козаки и поспѣльство повиннѣ были сходитися до Нѣжина и вступати на раду безъ зброѣ. Вѣдчинити раду Москва вырядила своего „окольного“ князя Данила Великогагина. Бруховецкому не подобалося, що рада вѣдбуватиметься въ осоружному для него мѣстѣ Нѣжинѣ; вѣнъ жадавъ бы, що бѣ рада збралася въ Гадячи, де вѣнъ завѣвъ вже свое кубельце. Бруховецкій порозсылавъ Запорожцѣвъ по Украинѣ, закликати нарѣдъ на раду. Запорожцѣ баламутили нарѣдъ проти значныхъ и гомонѣли, що значнѣ, сидячи на своихъ урядахъ, утискають простыхъ людей. А теперь прийшла пора поквитуватися зъ ними. Вони пѣдмовляли нарѣдъ заграбувати Нѣжинъ — кубло значныхъ.

Великогагинъ прибувъ зъ стольникомъ Кириломъ Хлоповымъ и привѣвъ зазброене войско пѣдъ урядомъ полковникѣвъ Страсбургга, Инглиса, Полянського, Воронина, Шенцелова и Скрябина. Лѣтопись „Самовидця“ повѣдає, що Бруховецкій ще зъ далека до Нѣжина зустрѣвъ московскихъ послѣвъ и здружився зъ ними. Методій бувъ зъ нимъ невѣдступно. Царскихъ послѣвъ вони заразъ надѣлили хабарями. Хабарѣ се рѣчь звичайна у Москалѣвъ, але й безъ того справа Бруховецкого въ Москвѣ стояла гараздъ. Ромодановскій бувъ за него; въ Москвѣ вважали, що окрѣмъ Бруховецкого—нѣкого зъ Украинцѣвъ постановити на гетьмана — и Великогагинъ, вѣдучи на Украину — одержавъ вѣдъ свого уряду наказъ тягнути руку за Бруховецкого. Сприяло Бруховецкому й послѣдство: воно було усе за него, значить, и за Москву.

Раду въ Нѣжинѣ призначено на 17. червця: до сего часу зѣставалося ще кѣлька днѣвъ вѣдъ того часу, якъ московскій послы поприѣздили до Нѣжина. Золотаренко зъ своими полчанами бувъ у Нѣжинѣ. Сомко съ Переяславцями и товариствомъ значныхъ таборувавъ бѣля брамы, що звалася Кіевскою. Поприѣздили полковники лубеньскій и чернигѣвскій зъ своими полчанами и затаборували поручъ зъ Сомкомъ. На перекѣрѣ наказови, вони були зазброеными и привезли зъ собою гарматы. Сомко все твердивъ, що не треба и не слѣдъ бути новому выбору; выборы вже, мовлявъ, були, а теперь тѣлько слѣдъ оголосити передъ народомъ царске затвержене гетьмана. Наша лѣтопись повѣдає, що Сомко завитавъ до Великогагина, показавъ ему, якъ слѣдъ, шанобу и препоручивъ себе, полковникѣвъ и все войско ласцѣ державця. Разомъ вѣнъ запевнявъ, на свою нестеменну вѣрнѣсть цареви; вказувавъ на те, що єго вже двѣчи, на радахъ въ Козельци и въ Нѣжинѣ, выбрано на гетьмана и натякавъ, що зѣбране чорнои рады дѣло небезпечне, що тутъ ледви чи встережуться вѣдъ колотнечи и безладя. Великогагинъ, выслушавши єго, сухо промовивъ, що чорна рада мусить вѣдбутися, бо така вже на те царска воля. А кого рада выбере на гетьмана, той и буде затверженный вѣдъ царя.

Мабуть Золотаренко спостерѣгъ, що въ Нѣжинѣ бере гору супротивна ему партія. Вѣнъ зѣбравъ своихъ полчанъ и прилучився зъ ними до Сомкового табору. Козаки єго були

зазброєними и везли гарматы. Великогагинъ, хочъ и заборонявъ именемъ царя брати зброю, одначе сперечався и що бъ зазда-легбдъ не дратувати значныхъ, казавъ своимъ ратникамъ не зупиняти и випустити за браму Золотаренковихъ полчанъ.

Бруховецкій ставъ таборомъ на другому кбнци Нѣжина, въ урочищѣ Романовскій куть. До запорозкого табору поприставали тѣ полки, що були проти Сомка и великій натовпъ поспблъства.

Рѣчь зайшла про те, на якому кбнци мѣста вѣдбудеться рада. Кожна партія бажала, що бъ на еи кбнци збралася рада, бо сподѣванка була така, коли не переможуть голосами, то руками. Сомко и его прихильники багато сподѣвалися на свою мѣсцевбсть: козаки ихъ були зазброєними, значить, коли дбйде дѣло до бою, то хочъ черни и бблшь, але жъ вона не зазброєна и голоручъ нѣчого не вѣе проти зазброєныхъ козакбвъ.

Якъ на те жъ, вийшло не такъ. Сомко довѣдався, що царску катрягу напинають на тому кбнци, де таборувавъ Бруховецкій: вбнъ вырядивъ до Великогагина пбсланця сказати, що бъ рада збиралася ббля Кіевскои брамы, а не то, вбнъ зъ своими полчанами рушити до Переяслава. Великогагинъ не звернувъ на сѣ грбзьбы уваги.

Въ переддень до рады, се бъ то 16. червця Великогагинъ пбславъ до Сомка и иншихъ полковникбвъ, що бъ перейшли съ полчанами на той кбнець, де була нанята царска катряга, и стали вѣдъ неи въ лѣворучъ, та що бъ приходили пѣшки и безъ зброѣ. Сцѣпивши зубы, Сомко рушивъ, за нимъ и иншѣ не змагалися. По за мѣстомъ вони прийшли на широку рбвнину зъ схѣдного боку Нѣжина. Прислана зъ Москвы царска катряга вже красувала. Передъ нею на помостѣ стоявъ довгій стблъ. На сей стблъ треба було постановити передъ народомъ того, кого рада выбере на гетьмана. На видоцѣ лежала гетьманьска булава.

Сомкови и его прихильникамъ велено було приходити пѣшки, а вони поприѣздили верхи на коняхъ, при шабляхъ, зъ рушницями и навѣтъ попривозили гарматы. Велено було имъ стояти въ лѣворучъ ббля катряги, а вони стали въ праворучъ, де стоявъ Бруховецкій, бо боялися, що ихъ умысно вѣдцихають, що бъ не дати имъ взяти гору на радѣ. Ихъ кар-

мазинові, гаптовані золотомъ жупаны, розкбшне убране на коняхъ, стояли якъ та супервчъ проти свитки и лахматя пшнихъ, обдраныхъ, трохи не голыхъ прихильникбвъ Бруховецкого, що збйшлися зъ усбхъ усюдь, завистнй на здобчы вбдь зграбованя отсихъ значныхъ. Рада того дня не вбдчинялася. Великогагинъ, прифхавши зъ мбста, вступивъ пбдь катрягу; за нимъ вдався и Бруховецкйй. Тамъ вони приязно радилися, якъ повести справу на руку Бруховецкого. Бруховецкйй обвцявъ, що увесь останокъ того дня поверне на те, що бъ перетягнути до себе Сомковихъ прихильникбвъ.

Вороги не вдержалися, що бъ спокбйно дочекатися до ранку. Великогагинъ мусивъ середъ ночи розбирати колотнечу: вбдь Бруховецкого прибггъ до него сотникъ, жалуючись, що Сомко полонивъ кблькохъ его козакбвъ и повбднимавъ у нихъ конбъ, за те, що вбддвль 300 чоловбкка фздивъ вызволити якогось Гвинтбвку. (Сей Гвинтбвка потбмъ полковникувавъ за мбсть Золотаренка). Великогагинъ вырядивъ до Сомка якогось майора, що бъ розпытався и заборонивъ чинити колотнечу. До майора выйшовъ Золотаренко и мовивъ: „Одень зъ старшины Бруховецкого, Гвинтбвка, полонивъ мого брата и забивъ его въ кайданы... Отъ я й вырядивъ людей вызволити свого брата, а ббльше нбчого“.

Въ ранцб 17. червця, якъ тблько встало сонце, ударено въ таламбасы и бубны. Московске вбйско выстроилося по ббвничому: солдаты стояли въ праворучъ катряги, а стрбльцб въ лбворучъ. Украинцб хвилястимъ натовпомъ рушили зъ своихъ таборбвъ. Скрбзь розвивалися козацкй бунчуки. Такъ якъ о 10. годинб ранку Великогагинъ и Хлоповъ зъ своимъ товариствомъ рушили до катряги, вони помбтили, що козаки йдуть зазбровными. Великогагинъ пбславъ ще разъ казати, що бъ покидали зброю. Бруховецкйй не змагався, але мовивъ, що безъ зброб для него небезпечно буде, бо его супротивники зазбровний и не гараздъ буде, коли вони нападуть на незазбровныхъ. Сомко тымпаче не гадавъ роззбронитися, вбнъ добре бачивъ, що Великогагинъ тягне руку за Бруховецкого. Зброя була останнбю надбсю у Сомка: его становище було такимъ, що або панъ, або пропавъ. Разомъ Сомко спостербгъ, що Бруховецкйй не марно працювавъ вчера. Якъ тблько Сомко, йдучи

зъ своего табору, наблизився до козакѣвъ Бруховецкаго, простѣ козаки натовпомъ ринулися вѣдъ Сомка до Бруховецкаго.

Привѣхавъ Методій и вступивъ пѣдъ катрягу. Настигла година рады. Гомбнѣ затихъ. Усѣ чекали зъ великою увагою. Великогагинѣ выйшовъ съ катряги, несучи въ руцѣ царскій універсаль. Поручъ него йшовъ Методій. Великогагинѣ вырвадивъ своихъ офицерѣвъ до Бруховецкаго и до Сомка.

— „Князь наказуе вамъ, мовили до отсихъ офицеры, що бѣ вы лишили коней и зброю и пѣшки йшли зъ старшиною и значными козаками до катряги слухати царского універсалу“.

Послухалися, пѣшли, але Сомко не скинувъ шаблѣ и сайдака. Поручъ него йшовъ его зять и нѣсъ бунчукъ. Се наче нагадувало, що Сомко вважае себе за гетьмана и мѣдно стоятиме за свое право. Натовпъ его полчанѣ, чекаючи, що бѣ за першою ознаки, вхопити зброю и кинутися на супротивникѣвъ.

Великогагинѣ ступивъ на помѣсть и читавъ царскій універсаль; царъ призволявъ скликати раду и выбрати гетьмана на все вѣйско запорозке. Ще Великогагинѣ не вычитавъ універсалу и до половини, якъ Сомковѣ прихильники ринули до катряги и гукнули: Сомко гетьманъ! Якимъ Семеновичъ Сомко, вояка хоробрый и въ вѣйсковыхъ справахъ умѣлый! вѣнъ не жалѣвъ своего здоровля за честь и славу царя. Его волимо на настоящего гетьмана!“

— „Бруховецкій гетьманъ! Сомко зрачникъ, заревѣли пѣдручники Бруховецкаго и собѣ подалися до катряги.

Обыдѣвъ партіи пѣдкидали въ гору, по козацкому звычайу, шапки и гукали: „Бруховецкій гетьманъ! Сомко гетьманъ! Бруховецкій зрачникъ! Сомко зрачникъ! Сомковѣ пѣдручники спершу попередили було, вхопили Сомка, постановили его на стѣлъ и вкрыли корогвами. Але на нихъ наперли пѣдручники Бруховецкаго, принесли на рукахъ своего кандидата, и постановили его на той самый стѣлъ, де стоявъ Сомко вкрытый корогвами и бунчуками.

Великогагина зѣпхнули съ помосту и выперли: вѣнъ подався въ катрягу, не дочитавши універсалу до кѣнця.

Розпочалася помѣжь супротивникѣвъ люта бѣйка. Сомкового зятя, що державъ бунчукъ, вбито. Бунчукъ поломали. Сомко не встоявъ на стѣлъ; у него вырвали булаву. Бѣйка розходилася все бѣльшь и лютѣйшь. Тодѣ полковникъ зъ мо-

сковского вѣйска Страсбургъ, казавъ своимъ Москалямъ метнути на бѣйцѣвъ ручными бомбами. Багато попадало людей забитыми и покалѣченными. Бѣйка зупинилася. Надъ купою мертвыхъ и вмираючихъ Бруховецкій взявъ гору! Зъ гетьманскими клейнотами, зъ бунчукомъ и булавою, пѣшовъ вѣнъ въ царску катрагу. Сомко на силу встигъ скочити на коня и втѣчи зѣ свого табору; за нимъ Москалѣ гнали бомбами натовпъ его прихильникѣвъ. Бруховецкій приязно розмовлявъ въ катрагѣ зъ Великогагинимъ и Методѣмъ. Чернь торжествувала гукаючи: „Бруховецкій гетьманъ!“ Окрики за Сомка швидко затихли. Сомко, порадившись въ своему таборѣ зъ старшиною, вырядивъ послѣвъ до Великогагина: „Сомко благае, мовили послы, вѣддати тѣло забитого бунчучного, его зятя, що бѣ похоронити; заразомъ просить вѣддати ему покалѣченыхъ и показати справедливый осудъ надъ тыми, що стѣлько народу перебили и перекалѣчили. Бруховецкій, хочъ и захопивъ булаву, але вѣйско не визнае его за гетьмана. Сомко зъ своими полчанами рушить до Переяслава и зъ вѣдтѣль про все обнише до царя. Бруховецкого силомѣць зробили гетьманомъ, а вѣйско его не визнае“.

Великогагинъ вѣдповѣвъ:

— „Сомковѣ люде самѣ виноватѣ; вони дали першими провѣдъ до безладя. На що вони поприходили зазброеными и силою хотѣли постановити Сомка на гетьмана?“

Потѣмъ Великогагинъ вырядивъ до Сомка якогось Непшина.

— „Князь кличе тебе зъ старшиною до катраги; тамъ porozумѣтесъ и погодитесъ“.

— „Мы не ймемо вѣры, вѣдповѣдали Непшину: може тамъ и насъ такъ повбивають, якъ вбили бунчучного. Та й що тамъ робити? Справа давно скѣнчена. Гетьмана давно выбрано. Гетьманъ Сомко“.

Бруховецкій зъ булавою и бунчукомъ подався до своего табору. На вкруги него бѣгла чернь, кидала въ гору шапками и гукала: „Бруховецкій гетьманъ!!“

Другого дня Великогагинъ съ товариствомъ и Методѣй зновъ зѣбралися въ катрагу и порадившись, пѣслали гонцѣвъ до Бруховецкого и до Сомка.

— „Рада ще не выкбичена, повѣдали гонць; приходьте зъ старшиною, а козаки нехай безъ зброѣ стоять зъ далека“.

Нову раду призначили на третій день. Але показалося, що вже не треба було рады. Въ Сомковому вѣйску пѣднялася ворохобня. Властиво его прихильниками були полковники, старшина та значнїй. Простї козаки, хочъ и були доси за нимъ, але въ душѣ вони були однои думки съ прихильниками Бруховецкогo, що до ворогованя проти значныхъ. Черезъ що и пѣшли у слѣдъ бѣльшости. До того жъ значнїй попривѣдили зъ великими роскошами, понавозили зъ собою всякого добра. Отсе й спокусило голоту; особливо коли Бруховецкїй черезъ своихъ пѣдручникѣвъ побаламутивъ чернѣ и натякнувъ, що бѣ пограбували возы у значныхъ. Кѣлька сотень зъ Сомкового вѣйска, певне що змовившись попереду, взяли коругвы, розпустили ихъ и пѣшли до Бруховецкогo: вклонилися ему, яко гетьманови, а потѣмъ повернули назадъ и кинулися грабувати возы свои старшины, забираючи зъ возѣвъ, що хто вподобавъ и що можна було вхопити. Сомко, Золотаренко, полковники чернигѣвскїй и лубенскїй зъ своими урядниками кинулися до Великогагина просити забороны: вѣнъ казавъ усѣхъ ихъ позамыкати въ нѣжинському острозѣ пѣдъ варту. Арештованыхъ було чоловѣка съ пятьдесятъ; у нихъ повѣдбирано коней, зброю, навѣтъ верхну одежу зъ нихъ поздирали.

Пѣсля сего Великогагинъ казавъ покликати Бруховецкогo :

— „А якъ князь велѣвъ приходити, зъ зброю, чи безъ неи?“ спытався Бруховецкїй.

— „Все вѣйско повинно збратися незазброенымъ“ вѣдповѣли до него.

Тодѣ насампередъ выѣхали кѣннїй, безъ зброѣ, але съ коругвами, за кѣнными — пѣхотинць, тежъ безъ зброѣ. Кѣнница пѣвоводомъ обѣгнула катрягу; пѣхотинць стали проти катряги. Великогагинъ зъ своими пѣвзжанами и зъ невѣдступнымъ Методїемъ выйшовъ съ катряги и вступивъ до козацкогo кругу. Бруховецкїй и всѣ урядники его зложили ему шанобу. Князь спытався: „Кого волѣете на гетьмана?“

— „Мы вже выбрали Ивана Мартиновича Бруховецкогo“, гукнули козаки.

— „Твоя милѣсть, мовивъ князь до Бруховецкогo, мусишь взявши бунчукъ, обѣйти вѣйско“.

Бруховецкій тагъ и вчинивъ. Поузъ якихъ козакбвъ вбнъ проходивъ, тї схиляли передъ нимъ коругвы и кидали въ гору шапками. Се було ознакою, що козаки визнають его гетьманомъ.

Потбмъ Великогагинъ зъ своими урядниками, Методіємъ и Бруховецкимъ вступили пбдъ катрагу. Тутъ московскій посоль доручивъ Бруховецкому булаву и бунчукъ и державъ до него промову, про затверджене его на гетьмана. Бруховецкій тодъ жъ таки въ подяку, що его зробили гетьманомъ, вдався до Великогагина, що бъ по украинськихъ мѣстахъ були московскі залози, а на удержане ихъ повернути наново податки, тї що колись нарбдъ дававъ на Польского короля и той хлббъ, що въ кожному полку збирали на полковника; нарештъ, що бъ по тыхъ мѣстахъ, де будуть московскі залози, воеводъ московскихъ и офіцербвъ надѣлити землями пбдъ пасовища и сѣнокосы; такихъ земель вбдмежувати имъ на 15 верстовъ! На платню ратникамъ завести оподатковане млынбвъ. Для себе самого Бруховецкій бажавъ тблько, що бъ ему выдали его воргбвъ Сомка и Золотаренка и товаришбвъ ихъ: вбнъ запеvнявъ, що нарбдъ змагається за симъ. Великогагинъ давъ ему надбю, що буде по его. Того жъ дня въ нѣжиньскому соборѣ Бруховецкій заприсягъ на вѣрнбсть Московщинѣ и одержавъ царскій жалованный універсаль зъ золотыми літерами. Гарматы гремѣли оповѣщаючи народови, що нового гетьмана затверджено зъ волѣ царя на урядѣ.

Новый гетьманъ заразъ поперемигнувавъ усѣхъ полковникбвъ и старшину и натовѣсть понастановлявъ новыхъ зъ своихъ прихильникбвъ Запорожцбвъ. Вбнъ не забувъ и про чернь и три днѣ не заборонявъ їй грабувати значныхъ и глумитися зъ нихъ. За такимъ дозволомъ цѣлыхъ три днѣ стояло нечуване пїянство, грабоване и насиле: нѣхто за се не каравъ; все отсе вважали нѣ бы воно вытворяється шутками. Худобу тыхъ, що сидѣли пбдъ вартою въ замку, розграбовано всю до чиста; зъ дворбвъ ихъ рознесли усе до нитки. Зле було тодъ кождому, хто носивъ кармазиновый жупанъ; багато людей помордовано тодъ. Инші спасалися тымъ, що попередягалися въ свитки. Коли бъ московске вбйско не захищало мѣста Нѣжина, то певне бъ его зграбували, а потбмъ съ пяныхъ очей и спалили бъ. За три днѣ Бруховецкій наказавъ спинити гра-

бованє и оповѣстивъ, що кождый покривдженный може черезъ судовї позы шукати собѣ ублаготвореня. Мѣсточко Ичню, де зъѣздилися Сомковї выборчї, спалено до нащаду, навѣтъ спалено и ту церкву, де заприсягали бути вѣрными и коритися Сомкови.

Кождому зъ новыхъ полковникѣвъ и зъ Запорожцѣвъ гетьманъ надавъ по сотнѣ вартовыхъ. Новї полковники заразъ засвѣдчали, що вони за птахи, и чого треба сподѣватися вѣдъ нихъ. Вони заразъ же почали кривдити и утискати не тѣлько значныхъ, але й простыхъ козакѣвъ. На Украинѣ запанували холопы, наразъ опинившись панами. Упившись шанобою, до якои не були привычными, вони не тямил мѣры своему самовольству и нѣчимъ не спинали его. Вони безъ грошей забирали сѣно, овесъ; мешканцѣ повиннї були харчувати и зодягати ихъ. Вони, якъ повѣдає сучасна лѣтопись, такъ лютували, що можна було гадати, що урядовыми посадами надѣливъ ихъ не гетьманъ, выбранный народомъ, а якїйс ненаситимый каत्या, що ненавидить людей.

Того самого часу, якъ вытворилося таке безладѣ на лѣвобережнѣй Украинѣ, загорѣлася и на правому березѣ ворохобня проти Тетеры. Пѣднявъ сѣ паволочскїй пѣпъ Иванъ Поповичъ. Колись вѣнъ бувъ козацкимъ полковникомъ, а потѣмъ высвятился на попа. Теперъ зновъ розстригся, назвався полковникомъ и почавъ зноситися зъ Сомкомъ. Ворохобню вѣнъ розпочавъ сѣ того, що наказавъ по всѣй Паволочѣ вырѣзати жидѣвъ. Нарѣдъ, ненавидячи Полякѣвъ, зрадѣвъ, що сѣть теперъ у него ватажокъ и почавъ збиратися до Поповича. Сомко тодѣ вже сидѣвъ въ неволѣ. Поповичу все одно було, чи Сомко чи Бруховецкїй; вѣнъ вдався до Бруховецкого за заномогою: одначе не роздобувся вѣдъ него помочи, мусивъ здатися Тетерѣ и вмеръ страшенно замученый.

Съ часу выбору Бруховецкого на настоящего гетьмана, розпочинається на Украинѣ періодъ сумного и бурливого двогетьманства. Доки Юрїй Хмельницкїй не вѣдрѣкся вѣдъ гетьманованя, московскїй урядъ воловодивъ затверджувати на гетьмана въ лѣвобережнѣй Украинѣ. Вѣнъ сподѣвався, що Поляки доведуть Юрїя до розпуки, и тодѣ вѣнъ зновъ пристане до Московского царя, за нимъ пристане и вся правобережна Украина. Для Москвы така справа була бѣ за надто користоною.

Коли жь Юрій постригся въ ченць и выступивъ съ політичною нивою, Москвѣ нѣчого було вже сподѣватися и чекати. На Тетеру надѣѣ не було. Отакимъ побытомъ, колисъ єдину, неподѣльну Украину теперь розбѣрвали на двов: одна частина єи була при Московщинѣ, друга при Польщѣ. Люде зъ добрымъ політичнымъ поглядомъ бачили, що не змѣнивша ще політично будѣвля гетьманьщины неминучо повалигся, и вони нагадували слова евангелія: „Кожде царство, коли подѣлится на себе, — погибне“. Отсе політичне тѣло, не вирѣсши ще, вмирало вже: звѣчили єго сдѣлько жь бракъ внутрѣшної природы, скѣлько и ворожѣ зверхнѣй обставины.

Бруховецкѣй, дякуючи царєви за затверженє на гетьманьскому урядѣ, доносивъ, що Сомко, Золотаренко и ихъ прихильники, замкненѣ подѣ варту, усѣ вони зрадники. Доводивъ вѣнъ зраду ихъ тымъ, що у Сомка була Гадацка умова. Козаки роздобули єю умову, — побивши 1659 р. Выговского; Сомко не звѣчивъ єѣ и не переславъ до царя, а державъ у себе: Бруховецкѣй ѣ вывѣвъ зъ сєго, що Сомко гадавъ покористуватися колисъ съ тої умовы. Бруховецкѣй запевнявъ, що коли бѣ Сомко сѣвъ гетьманувати, то вѣнъ ставъ бы вымагати, що бѣ Москва зложила зъ Украинною нову умову, въ розумѣ гадацкои; а коли бѣ Москва не згодилаєа на сє, то Сомко почавъ бы мѣркувати що иншого. Царь наказавъ обвинувачувемыхъ поставити на судѣ вѣйска запорозкого.

Не можна сказати, що бѣ обвинувачуванє Сомка не мало жадной основы. Сучаснѣ листы Тетеры до короля свѣдчать, що Сомко, чекаючи чорной рады, зносивєа съ Тетерою про зьєднанє лѣвобережной Украины съ Польщею. Нѣ до чого певного вѣнъ ще не бравєа, хоча съ Тетерою єму зручнѣйше було повднатися, нѣжъ зъ Юріємъ, коли бѣ воно дѣйшло до настоящего дѣла. Тетера певно поступивєа бѣ Сомкови гетьманованємъ, а за те придбавъ бы собѣ вѣдѣ короля вѣдповѣдну нагороду. Мабуть Сомко приладжувавъ собѣ приязнь Польщѣ, яко останнѣй вже захѣдѣ, коли бѣ запевнивєа, що зъ Москвою нѣякимъ чиномъ не можна погодитися такъ, якъ вѣнъ бажавъ того. Москва, вѣдома рѣчь, нѣ защо не хотѣла поменшити свою кормигу надѣ Украинною и поширити єи автономію. Останне жь и було заповѣтною метою у Сомка и значныхъ. Черезъ сє, коли бѣ Сомко ставъ гетьманувати, то неминучо бѣ мусивъ

вдречися вѣдъ Московщины. Опбсла и Бруховецкій не мѣгъ не заподѣяти сего.

Обвинувачуемыхъ судили въ Борзнѣ. Судъ бувъ короткій: его проведено такъ, що обвинувачуемымъ не давали жадного способу выправдатися. Сомкови, Золотаренкови, чернигѣвскому полковникови Силичу, лубеньскому Шамрицкому, Атанасови Щуровскому, Павлу Киндію, Ананіи Семенови и Кирилови Ширяю, присудили вѣдтяти головы; а иншихъ осоружныхъ Бруховецкому людей (кіевского полковника Семена Третьака, иркѣвского полковника Матвѣя Попкевича; Дмитра Чернявского, Сомкового писаря Самбѣла Савицкого, Михайла Вуякевича; переяславского полкового писаря Хому Тризнича, боршѣвского сотника Ивана Горобця, двоухъ братѣвъ Переяславцѣвъ Семена и Порфира Кульженкѣвъ; осаулу зъ нѣжиньского полку Левка Бута, писаря Захара Шикія и игумена зъ Мгарского монастыря Виктора Загоровского) присудили забити въ кайданы и запровадити въ Москву, що бѣ московскій урядъ позапроторувавъ ихъ на заслане. Дня 18. вересня въ Борзнѣ середъ рынку справляли кару. Сомкови довелося останнимъ выпити смертну чашу. Грабячина лѣтопись повѣдае, що катъ-татаринъ такъ задивувався на Сомкову красу, вроду (а Сомко бувъ тодѣ вже далеко не молодого вѣку), що не вдержався и промовивъ:

— „Чи вже жѣ таки и отсю голову стинати? Ой вы безглузді и люті люде! Сего чоловіка Богъ сотворивъ на показъ цѣлому свѣтови, а васъ жаль не бере; и не шкода вамъ нѣвечити его!“

И потѣмъ вѣдтявъ Сомкови голову.

Надъ выконанемъ кары пильнували обозный Иванъ Цѣсарскій и кіевскій полковникъ Василь Дворецкій съ прилуцкимъ полковникомъ Пѣсецкимъ. Вони жѣ потѣмъ вѣдвезли до Полтавы отыхъ дванайцять, що присуджено на заслане. Зъ Москвы вже Москалѣ позапроторували ихъ по Сибѣру.

Переложивъ *) Ѡ. В.

---

*) Съ книжки: „Историческія Монографіи и изслѣдованія Николая Костомарова. Т. XII. С. Петербургъ 1872 г.

АЗВУЧНЫЙ ПОКАЖЧИКЪ

именъ osobowychъ и географическихъ згаданныхъ въ XIII. томѣ
„РУССКОЙ ИСТОРИЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ“.*)

А.

Авель, 196.
Адамъ, 102.
Азія, часть свѣта, 102.
Акинѣевъ Тимохвѣй, полковникъ корсунскій, 37.
Акинѣевъ Иванъ, „дужный чолвѣкъ“, 155. 156. 161. 172.
Алмазь Ивановъ, думный дякъ, 67.
Алѣксѣевъ, стольникъ, 44.
Андрѣенко Кирило, полковникъ чигиринскій, 119.
Антихристь, 162.
Апостолъ, полковникъ, 165.
Артамонъ Матвѣевъ, царскій посоль до гетьмана, 14. 15. 51.
Астраханское царство, з., 110.
Ахтирцѣ, городяне, 171.

Б.

Балабанъ Денисъ, митрополитъ, 6. 137. 188.
Барабанъ Якбъ, отаманъ, 26.
27. 29. 31. 44. 47. 49. 54. 57—60. 62. 64—66. 78. 79. 205.
Барановичъ Лазарь, епископъ черниговскій, 7. 18. 33. 130. 133. 134.

Басань, м., 170.
Батѣгъ, м., 40.
Батуринъ, м., 203.
Бахчисарай, городъ въ Крымѣ, столица хана, 18.
Башкирцѣ, народъ, 94.
Бельгія, з., 6.
Безпалый, судія генеральный, 83. 85—87. 89. 90. 92.
— наказный гетьманъ, 119.
Бережецкій Прокѣпъ, посланецъ, 42. 47.
Бережницкій, козакъ, 170.
Березань, м., 170.
Березина, р., 131.
Быковъ, м., 170—172.
Бѣла-Русь, з., 122. 123.
Бѣла Церква, м., 42, 51. 52. 80. 110. 112. 114. 175.
Бѣле Озеро, 70.
Бѣлгородъ, м., 15. 66. 139. 170.
Богачка, м., 76.
Богданы, с., 176.
Богдановичъ Самбѣло, 124.
Богъ, р., 131.
Богунъ Иванъ, полковникъ паволоцкій, 5. 17. 31. 42. 47. 53. 113. 118.
Богушенко, посланный Выговскимъ до Крыму, 136.

*) Цѣны арабскій означаютъ стороны тому; м. = мѣсто або мѣстечко; р. = рѣка; с. = село; з. = земля.

Богущівка, с., 194.
Борзна, м., 90. 108. 222.
Борисівъ, м., 130—132.
Боршнополь, м., 61. 64. 170.
Борятинський, князь, 156. 158.
161. 168. 177.
Братскій монастирь въ Кієвѣ,
18.
Брацлавъ, м., 122. 175.
Брестъ, м., 132.
Брусилівъ, м., 156.
Бруховецкій, Иванъ Мартино-
вичъ, джура Богдана Хмель-
ницького, опібся гетьманъ, 109.
165. 179—182. 184—188. 196.
201—208. 212—222.
Брянскій повѣтъ, 124.
Бугринъ, полковникъ кієвскій,
118.
Бужинъ, м., 195.
Бузскій, проповѣдникъ Бала-
бана, 137.
Будайвка, с., 176.
Булига Михайло, посоль до Мо-
сквы, 125.
Бунаковъ, стольникъ, 210.
Буть Левко, посоль Выговского
и осаула, 18. 222.
Бутовичъ Григорій, переяслав-
скій протопібъ, 124.
Бутурлинъ, Андрій Василевичъ,
кієвскій воевода, 7. 15—17.
19. 20. 41. 42. 51. 54. 61. 81.
116. 117.
Бутурлины, родина, 94.
Быхівъ, м., 136.
Беневскій Казимиръ, посоль Яна
Казимира, 6. 13. 15. 18. 54.
56. 57. 61. 69. 84. 103. 105.
133. 156. 157. 162—168. 200.

В.

Варва, м., 82.
Варшава, м., 56. 84. 95. 108. 175.
182. 201.
Василь, пібъ, 35.

Василькѣвъ, м., 134.
Васюта, 184. 191. 192. 194. 203.
212.
Велике князѣвство Литовске, з.,
71. 105.
Велике князѣвство Руске, з.,
71—73. 95. 98. 99. 102. 104—
107. 112. 153. 163. 168.
Великогагинъ Данило, князь,
212—219.
Величко, рускій лѣтописецъ, 140.
198.
Веприкъ, м., 76.
Веремѣвка, м., 172.
Верещака Прокѣпъ, козакъ, 5.
95. 109. 110.
Взна, с., 110.
Владикинъ Сергій, посоль Тру-
бецкого, 116. 117.
Вильно, м., 95.
Вишневецкій, кн. Константинъ,
152. 154. 156.
Выговскій Иванъ, генеральный
писарь, опібся гетьманъ, 5.
7—10. 11—19. 21—23. 26—46.
48. 49—62. 64. 65. 67—71. 74.
75—95. 104. 108—113. 117.
124—127. 129. 131—133. 136.
139. 141. 148. 149. 163—165.
168. 179—181. 184. 186. 198.
200. 205. 208.
— Данило, зять Хмельницького,
5. 20. 58. 61—63. 111. 124.
128. 131. 133.
— Константинъ, 5.
— Самѣило, 45. 123.
— Хведѣръ, 5.
— Василь, дядько Ивана, пол-
ковникъ овруцкій, 5.
— Илія, небѣжь Ивана, 5.
— Остапъ, батько „ „, 61. 81.
Волковъ, Нечипѣръ Хризанто-
вичъ, шляхтичь, 39. 47.
Волконскій Василь, переяслав-
скій воевода, 174. 185. 186.
193. 209.

- Волконський Федѣръ, князь, 131. 177.
 Волинське воеводство (Волинь). з., 98. 131. 139. 140.
 Волохи, нарѣдь, 30. 79. 83. 91. 143. 202.
 Воронинъ, полковникъ, 213.
 Воронки, м., 170.
 Воронко, генеральный осаула, 83.
 Вороничъ, агентъ польскій, 18.
 Вульфъ, староста зъ Динабургу, 139.
 Вуяхевичъ Михайло, 222.
- Г.
- Гавриленко Константинъ, полковникъ кременчущкій, 186.
 Гадычъ, м., 30. 38. 50. 55. 61. 68. 83. 95. 98. 131. 154. 170. 174. 203. 205. 212.
 Гаркуша Хвилонъ, полковникъ полтавскій, 50.
 Гвинтовка, полковникъ, 215.
 Гедеонъ (Юрій Хмельницкій), чернець, 198.
 Гедининъ, вел. кн. литовскій, 130.
 Германѣвка, с., 109.
 Гизель Иннокентій, печерскій архимандрита, 7. 176.
 Гискра, пбсланецъ Пушкаренка, та бунчуковый товаришь полку полтавского, 46. 78. 83. 85.
 Гладкій, полковникъ миргородскій, 186.
 Глосинскій, 188.
 Глуховъ, м., 75.
 Гвѣньскій Янъ, маршалъ польской палаты, 106.
 Гоголѣвъ, м., 60. 170.
 Гоголь Остапъ, полковникъ подѣльскій, 5. 118.
 Голтва, с., 43. 46. 48.
 Голуховскій Семень, писарь, 118. 125. 149. 158. 165. 168. 175. 182. 192. 193.
- Гомбнъ, кошовый, 84.
 Гонсевскій, 95. 132.
 Гончариха, шляхъ, 140. 141. 143. 147.
 Горобецъ Иванъ, осаула, опбсля сотникъ, 171. 222.
 Горошинъ, м., 82.
 Грекъ Иванъ, 32.
 Груша Иванъ, писарь Выговского и генеральный писарь, 5. 44. 95. 106. 118.
 Гуджель, полковникъ, 173.
 Гуляницкій Григорій, полковн. нѣженскій, 5. 17. 37. 50. 64. 76. 81. 82. 88—91. 109. 112. 113. 124. 128. 129. 147. 170. 184. 188. 201. 208.
 — Степанъ, братъ Григорія, ватажокъ, 91—93.
 Гуляницкій, козаца родина, 5.
- Д.
- Данило, чернець, 29. 35.
 Даченко Степанъ, пбсланный Барабашемъ до Москвы, 26.
 Дворецкій Василь, наказный полковникъ кievскій, 37. 41. 184. 222.
 Дзяманъ Сайдакъ, мурза, 92.
 Джеджалий, полковникъ ирклѣвскій, 17. 41.
 Джулай, полковникъ черкасскій, 60. 64. 68.
 Динабургъ, м., 131. 139.
 Десна (Десна), р., 131. 198.
 Дивпро, р., 3. 21—24. 28. 60. 61. 76. 89. 114. 116. 124. 131. 170. 172. 175. 176. 183—185. 193—195. 198. 202. 205. 209.
 Довгаль Степанъ, полковникъ миргородскій, 40. 50. 54. 78. 82. 85.
 Довгорукий Григорій, князь путивельскій, 76. 77. 121. 132.
 Донъ, р., 186.
 Донецъ, козаць, 78.
 Донецъ, р., 42.

Донцѣ, 186.
Дорошенко Грицько, 208.
Дорошенко Петро, полковникъ
прилуцкій, 5. 17. 89. 112. 116—
118. 124. 125. 150—152.
Доскинъ, м., 131.
Друя, р., 131.

Е.

Ева, перша жѣнка, 102.
Евлашевскій, польскій посоль,
61. 69.
Евхимъ Коробка, сотникъ кор-
суньского полку, 18.

Ж.

Ждановичъ Антонъ, колишній
полковникъ кievскій, 5. 16.
124.
Жердева долина, 114.
Жовнинъ, м., 172.
Жолкѣвскій, вел. гетьманъ ко-
ронный, 142.
Жуки, с., 49.
Жуковъ Байракъ, 31.
Жученко Хведѣръ, полковникъ
полтавскій, 83. 119. 169. 172.
173.

З.

Загоровскій Викторъ, нгумень,
209. 222.
Заднѣпре, з., 20. 58.
Зайончковскій Іовъ, архиман-
дрита кобринскій, 118. 124.
Запороже, з. 8. 23. 26—28. 42.
44. 47. 67. 109. 153. 179. 206—
208.
Запорожцѣ, з. 13. 26—29. 31.
39. 40. 47. 49. 84. 85. 109. 162.
180. 186. 196. 202. 203. 205—
207. 212. 219. 220.
Зарудный, Самѣйло Богдановичъ,
генеральный судія, 5. 10. 16.
19. 20. 118.
Засядько Яковъ, полковникъ лу-
беньскій, 119.

Зеленевицкій, 144.
Зеленьскій Михайло, полковникъ
подипрянскій и брацлавскій,
5. 14. 17. 118.
Зицинъ, м., 131.
Змѣвъ, м., 52.
Золотаренко Василь, полковникъ
нѣженскій, 90. 108. 109. 119.
123. 129. 130. 169—175. 179—
182. 184. 186. 187. 192—194.
201. 203. 205. 211—213. 215.
217. 219. 221. 222.
Зыньковъ, м., 30. 84. 85. 88. 91.
Зузинъ, воевода путивельскій, 9.

И.

Ивана Св., церква въ Варшавѣ,
107.
Иваненко Михайло, посоль Ба-
рабашѣвъ до Москвы, 26.
— Самѣйло, посоль Бараба-
шѣвъ до Москвы, 26.
Иванѣвъ Олександръ, думный
дякъ, 131.
Инглисъ, полковникъ, 213.
Иркльй, р., 40. 184.
Иркльѣвъ, м., 172.
Ичня, м., 204. 220.

К.

Кайнъ, 198.
Калга султанъ, 37. 92. 160. 161.
Калмики, нарѣдъ, 94. 205.
Камѣнне, м., 30. 75. 76.
Каплонскій, 188.
Кара-бей, 40. 41. 49.
Карачевскій повѣтъ, 124.
Карлъ Густавъ, Шведскій ко-
роль, 14. 16. 23. 36. 39. 100. 107.
Касоговъ Григорій, стряпчій,
81. 172. 173.
Кievъ, м., 7. 15. 20. 22. 34. 40.
41. 51. 54. 58—61. 63—65. 77.
79—81. 95. 115. 116. 118. 122.
126. 132. 135. 140. 143. 156—
159. 161. 176—178. 185. 193.
198. 205. 211.

Кикинъ Василь Петровичъ, дьякъ, 55. 62. 67. 68. 75—77.
 Киндїй Павло, 222.
 Кисѣль, с., 40.
 Кисѣль Адамъ, воевода, 202.
 Кобизча, м., 109.
 Ковалевскій, осаула, 5. 10. 20. 51. 62. 65. 75. 110. 118. 119.
 Кодачка, р., 134. 136.
 Козаки, 21. 32. 40. 48. 60. 61. 76. 88. 99. 102. 107. 111. 134. 138. 143. 145. 147. 148. 150—152. 157. 159. 163. 167. 168. 170. 184. 212.
 Козелець, м., 170. 185—187. 192. 207. 213.
 Козель, полковникъ миргородскій, 50. 55.
 Козловскій Гринько, князь, 135. 136. 143. 156. 157. 160. 161.
 Коковинскій Осипъ, стольникъ, 193.
 Колонтаевъ, воевода московскій, 30. 46. 52.
 Колющенко Богданъ, 173.
 Комишня, м., 62.
 Конотоць, м., 88—92. 94. 133. 161. 208.
 Константинѣвскій соборъ, 89.
 Корка, с., 68.
 Коробка, козакъ, 68.
 Корсакъ, полковникъ, 65.
 Кореунь, м., 14. 20. 42. 118. 136. 162. 163. 166. 175. 198.
 Корчевскій Хома, сяноцкій підкоморій, 111. 202.
 Косѣвъ Сильвестеръ, митрополита, 7.
 Котельва, урочище, 140. 157.
 Котляръ, вѣтъ лубенскій, 24.
 Кравченко Иванъ, полковникъ бѣлоцерковскій, 84. 85. 88. 113. 118.
 — вѣсковый судія, 118.
 Краковъ, м., 136.

Краховецкій, полковникъ корсунскій, 68.
 Креховецкій, 188.
 Кременчугъ, м., 47. 172. 192.
 Кречинскій, 140.
 Кречовскій, 111.
 Круничъ-Поле, урочище, 91.
 Крымъ, з., 18. 29. 40. 75. 79. 83. 128. 136. 140. 161. 162. 183. 193.
 Крымцѣ (Крымчаки), гл. Татаре.
 Кульбака Иванъ, полковникъ переяславскій, 37.
 Кульженко Порфиръ, 222.
 — Семень, 222.
 Куракинъ, князь московскій, 82. 83. 85. 87. 89. 90.
 Курощупъ Мартинъ, бранецъ, 184.

Л.

Лавра Кіевска, 176.
 Ладыжинскій, 205. 208—210. 211.
 Лапчинскій, вождь польскій, 84.
 Львовъ, князь и вождь московскаго вѣйска, 82. 89.
 Левко, слуга Бутурлина, 81. 94.
 Левшинъ, начальникъ конвою, 60. 64.
 Лобода Хведѣръ, вѣсковый товаришь, 68. 128.
 Лободы, козака родина, 5. 109.
 Лопухинъ Ларіонъ, думный дьякъ, 15.
 Лохвиця, м., 75. 82—85. 87. 89. 170.
 Либедь, р., 137.
 Лизогубъ, полковникъ канѣвскій, 110. 113. 116. 118. 184. 194.
 Липова долина, 62.
 Литва, з., 21. 22. 35. 98—100. 132. 135.
 Литовске Велике князѣвство, 34.
 Лубенцѣ, городяне, 50. 171.

- Лубны, м., 26. 32. 38. 50. 82. 170. 195.
Лукашъ, козакъ, 58.
Любомирскій, полѣвый гетьманъ, 138. 140. 141. 143—145. 147—150. 152. 161. 163. 188.
Люборъ, м., 141.
Львобереже, з., 57. 60. 109. 169. 171. 175. 176. 183. 184. 192. 202. 203.
Львницькій Григорій, полковникъ миргородскій та генеральный судія, 5. 10. 13. 14. 22. 23. 27. 31. 32. 37. 38. 40. 42. 43. 46. 47. 53. 95. 110. 124. 128. 147.
Люторенко Яковъ, полковникъ бѣлоцерковскій, 37. 139.
Ляпуновъ Прокѣпъ, начальникъ вѣйска московскаго, 15. 94.
Ляхѣвцъ, с., 132.
Ляхи, гл. Поляки.
- М.
- Мазепа Иванъ, рускій шляхтичъ, 202.
Македоньцъ, нарѣдъ, 102.
Максимъ, протопѣпъ, 174.
Макухъ, козакъ, 170.
Мала-Русь, з., 131.
Манжелигъ, м., 50.
Махержинскій, козакъ, 6. 147.
Махметъ Гирей (Мехметъ Гирей), ханъ, 91. 183. 195.
Межибоже, м., 39.
Межигорскій монастырь, 131.
Мерещиновъ Иванъ, архимандрита монастыря черниговскаго, 25.
Методій, епископъ (Филимоновъ) 178—182. 186. 187. 191—193. 202. 203. 205. 207. 210. 211. 215. 217—219.
Могилъвъ, м., 35. 132.
Молдаване, нарѣдъ, 38.
Молявка, кievскій полковникъ, 170.
- Морозовъ, бояринъ, 26. 150. 151.
Москаль, нарѣдъ, 4. 38. 42. 51. 52. 55. 56. 60. 61. 64. 69—71. 75. 76. 82. 84. 85. 88—94. 100. 103. 109. 122. 126. 138. 140—162. 167. 169. 173. 175—178. 183—185. 190. 194. 195. 197. 198. 202. 208—211. 213. 217.
Москва (Московщина), з., 1. 4. 6—8. 13. 14. 23. 26. 27. 29. 54. 56. 61. 71. 76. 80. 81. 83. 85. 90. 99—101. 114. 115. 119. 122. 124. 125. 129. 130—134. 136. 137. 139. 140. 142. 148. 149. 152. 153. 156. 158. 167. 169. 171. 173—182. 184. 186—191. 197. 200. 202—205. 208. 211—213. 220—222.
Москва, м., 13. 15. 16. 18. 25. 28. 29. 32. 33. 36—40. 42. 43. 46. 48. 50—53. 57—60. 62. 64. 78. 79. 84. 86—88. 120. 123—128. 136. 138. 147. 173. 175. 192. 213. 214.
Миргородъ, м., 23. 25. 30. 42. 82. 85. 170.
Миргородцъ, мѣщанс, 31. 32. 50. 68. 85.
Михайловъ Василь, дякъ, 131.
Михайлѣвка, с., 176.
Мрозовицкій (Морозенко), козакъ, 6.
Мужилѣвскій, протопѣпъ, 167.
- Н.
- Немиричъ Юрій, козакъ, 6. 14. 15. 64—66. 68. 84. 95. 108. 142. — Степанъ, рейментаръ, 109. 142. 145. 156. 159.
Непшинъ, пѣсланецъ, 217.
Нечаевъ Якушка, ратникъ, 210.
Нечаѣ, козака родина, 5.
Печай Иванъ, полковникъ, 21. 22. 123. 128. 136. 137. 198. 208.
Новгородъ Великій, м., 130.
— Сѣверскій, м., 120. 121. 124.

- Носачъ Тимохвѣй, обозный, 5. 10. 11. 20. 56. 95. 107. 110. 112. 113. 118. 147. 149, 163. 167. 184.
- Носѣвка, м., 192.
- Никифоровъ Юрій, гонецъ, 175.
- Николка, „посадскій человѣчшко“, 16.
- Нураддинъ солтанъ, 40. 92. 132. 141. 143. 149. 150. 151. 154. 155. 158. 160. 161.
- Нѣжень (Нѣжинъ), м., 34. 42. 90. 108. 109. 122. 129. 157. 170. 171. 173. 184. 185. 192. 212—214.
- Нѣженьцѣ, городяне, 90. 170. 171. 186. 207. 210. 212. 219.
- Нѣконъ, патріарха царгородскій, 7. 70.
- Нѣмцѣ, нарѣдъ, 31. 48. 49. 52. 83. 139. 143. 193.
- Q.
- Одинецъ Андрѣй, полковникъ черкасскій, 113. 116. 118. 125. 130.
- Одоевскій Микита, бояринъ, 131.
- Олексѣй Михайловичъ, царь московскій, 78. 131.
- Олешня, м., 75. 76.
- Олфимовъ Иванъ, стольникъ, 39.
- Орда, гл. Татаре.
- Орѣховцѣ, с., 140.
- Орша, м., 35.
- Остапенко Семень, посланецъ Барабаша до Москвы, 26. 54.
- Остеръ, м., 172.
- Охрименко Павло, посоль до Москвы, 125.
- П.
- Паволочь, м., 5. 220.
- Пацкѣвъ Матвѣй, полковникъ яркѣвскій, 37. 41.
- Перепетиха, могила, 140.
- Переяславъ, м., 15. 20. 23. 32. 34. 37. 38. 60. 64. 86. 87. 95. 96. 108. 109. 113. 116—119. 122. 126. 129. 157. 163. 165. 168. 169. 174. 177. 183. 184. 192. 193. 200. 201. 208. 210. 214. 217.
- Переяславцѣ, городяне, 169. 171. 172. 185. 213.
- Песковъ, воевода, 184.
- Песчане, м., 184.
- Пиво, полковникъ, 130. 131.
- Пилипъ, протопбѣй миргородск., 85.
- Пиньскъ, м., 57.
- Пирскій Андрѣй, полковникъ лубенскій, 186.
- Пирятинъ, м., 15. 82. 170. 193.
- Подѣльске воеводство (Подѣле), 98. 131. 132. 140.
- Пожарскій Семень, князь московскій, 82. 89. 92—94. 161.
- Полтава, городъ, 30. 31. 40. 42. 43. 47—50. 52. 78. 170. 192. 222.
- Полтавцѣ, городяне, 15. 82.
- Полтевъ, посоль московскій, 170.
- Полузорѣ, долина, 48. 49.
- Польша (Рѣчь-Посполита), з., 1. 4—7. 14. 18. 22. 39. 55—57. 69. 72—74. 83. 86. 89. 97—102. 104—108. 121. 130—137. 139. 140. 142. 144. 148. 149. 151. 153. 154. 160. 161. 163. 165. 167. 169. 170. 175. 176. 179. 182. 183. 186. 188—190. 197. 200—202. 205. 206. 208. 212. 221.
- Поляки (Ляхи), нарѣдъ, 6—8. 13. 18. 21. 24. 26. 27. 29. 31. 33—36. 38. 40—42. 45. 46. 55—58. 64. 68—71. 74. 75. 79. 83. 84. 86. 88. 90. 91. 94. 102. 103. 107. 109—112. 115. 118. 123. 130—136. 140—143. 145—163. 165. 166. 169—171. 174—176. 179—181. 185. 188—190. 193. 195—198. 200. 207. 208. 210.
- Полянскій, полковникъ, 213.
- Попкевичъ Матвѣй, полковникъ яркѣвскій, 186. 222.

- Поповичъ Иванъ, пѣпъ паволоцкій, 220.
Порта, 110.
Портомоннъ Якѡвъ, пѡддѣчій царскій, 58. 59. 62. 77—79.
Потоцкій Андрѣй, 110. 111. 132.
— Станиславъ, гетьманъ, 132. 138—141. 144. 146. 147. 151. 152. 188.
— Юрій, 84. 85.
Почепъ, 120. 124.
Правобереже, з., 190.
Празмовскій, коронный канцлеръ, 132.
Приклонскій, стольникъ, 194. 195.
Прилучане, городяне, 171.
Припеть, р., 131.
Протасьевъ Федѡръ, посоль московскій, 173—175.
Пруссы, з., 135. 139.
Путивель, м., 39. 46. 59. 80. 87. 88. 94. 157. 211. 212.
Путивельскій повѣтъ, 124.
Пушкаренко (Мартинъ Пушкарь), полковникъ полтавскій, 8. 14. 29—31. 38—50. 52. 54. 55. 57. 58. 62. 77. 79. 165. 169. 184.
— Кирикъ, сынъ Мартина, 78. 83.
Пѣвецкій, полковн. прилуцкій, 222.
Пятка, м., 150—152.
- Р.
- Рагозинъ, стряпчій, 28.
Ракочій, князь Семигородскій, 16. 54. 135. 160.
Рѣчь-Посполита, гл. Польща.
Рильскъ, м., 88. 124.
Римляне, нарѡдъ, 102.
Романовскій кутъ, урочище, 214.
Ромны, м., 30. 83. 85. 87. 89. 170.
Ромодановскій, князь, 15. 20—22. 51. 54. 55. 57—59. 62—67. 77. 80—83. 89. 90. 118. 119. 170—173. 181. 182. 186. 187. 191—195. 203.
Росія, з., 4. 38.
Ртищевъ, бояринъ, 25. 54. 178. 181. 185.
Русава, р., 113.
Русь, з., гл. Руска земля.
Руска земля, з. 102. 103.
Руске воеводство, з., 98.
Рябцѣ, м., 49.
- С.
- Савицкій Самѡйло, писарь Сомка, 222.
Сапѣга, князь, 132.
Свислоча, р., 131.
Свѣдовецъ, с., 109.
Северины, козака родина, 5.
Северинъ Степанъ, сотникъ, 109.
Сеймъ, р., 95.
Селимъ-Гирей, солтанъ, 195.
Семень Ананій, полковникъ, 222.
— протопѣцъ, 178.
Сербинъ Иванъ, отаманъ, 31. 128.
Сербы, нарѡдъ, 30. 31. 46. 76. 83. 90. 91.
Сибѣръ, з., 222.
Силка, ватажокъ, 84. 91.
Силичъ Іоаникій, полковникъ чернигѡвскій, 5. 37. 119. 183. 193. 194. 222.
Скоробогатенко, 85. 90.
Скрябинъ, полковникъ, 213.
Скуратовъ, стольникъ, 43—46. 48. 50—54. 90.
Слободище, м., 147. 148. 162. 182.
Смоленскъ, м., 132.
Собѣскій Иванъ, коронный хоружій, 142. 143.
Соколячій Байракъ, 48. 49.
Сомко Якимъ, шурякъ Хмельницкого, 114. 130. 169—175. 178. 180—188. 190. 192—194. 201. 205. 207—222.

Сомченко, 165.
Сосновка, р., 91—93.
Софійскій монастырь, 20.
Спаса Св. церква въ Корсуни, 166.
Срѣбне, м., 89. 92. 94.
Стайки, с., 170.
Старковъ, поддѣчій, 87.
Стародубъ Иванъ, полковникъ канѣвскій, 37.
Старый-Быховъ, м., 35. 123.
Степанъ Баторій, король польскій, 102.
Страсбургъ, полковникъ, 213. 217.
Стринджа Михайло, отаманъ, 29. 46.
Стрѣлковскій, польскій гонецъ, 54.
Сула, р., 50.
Судима, козачъ, 109. 110.
Судимы, козача родина, 5. 109.
Сулинничъ, полковникъ паволоцкій, 41.
Суличенко Михапль, посланный въ Москву, 174.
Сумы, м., 170.
Суховый, запорожець, 162.
Сухотинъ Геоктистъ, гонецъ, 173.
Сѣверщина, з., 55.
Сѣвске, м., 86—88.
Сѣвскій повѣтъ, 55. 76. 153.
Сѣрко Иванъ, полковникъ калнинскій, 109. 114. 118. 165. 179. 188. 203.
Сѣчь, 179. 188. 205.
Сѣчовики, 180. 203.

Т.

Татаре, Крымчаки (Крымцѣ), нарѣдъ, 13. 18. 21. 23. 29. 34. 38. 40—42. 49. 50. 55. 57—59. 61. 63—65. 67. 68. 75. 76. 79. 80. 84. 86. 87. 90. 93—95. 115. 118. 132. 133. 135. 141. 146. 151. 152. 154—156. 158—162. 170. 171. 180. 183—185. 188.

192. 193. 195. 202. 205. 207. 209.
Татищевъ, историкъ, 25.
Терещенко Федѣръ, полковникъ прилуцкій, 83. 119. 186.
Тернопѣль, м., 139. 140.
Тетерева, р., 146.
Тетеря Павло, полковникъ переяславскій, 5. 15. 18. 20. 51. 57. 68. 74. 75. 130. 131. 163. 165. 168. 197—202. 204. 205. 208. 209. 212. 220.
Тимошь, намѣстникъ гадяцкій, 30.
Томкевичъ Теодозій, грекъ, мѣщанинъ львовскій, 56.
Торговица, урочище, 92.
Трейтянъ Семень, полковникъ, 222.
Трехтемирѣвъ, м., 114. 170.
Трехтемирѣвскій монастырь, 116.
Тризничъ Хома, писарь полковный переяславскій, 222.
Трубецкій Олексѣй, кн. бояринъ, 15. 21. 22. 25. 31. 86—90. 92. 95. 109. 113. 116—121. 124. 129.
Туреччина, з., 195. 200.
Турки, нарѣдъ, 33. 40. 64. 102. 135. 196. 198.
Тюлюбава Хведѣръ, гонецъ московскій, 59. 77. 79.

У.

Угры, нарѣдъ, 38. 143.
Украина-Русь (Украина), з., 1—10. 13. 18. 20—22. 25—28. 30—35. 38—42. 54. 56—58. 60—62. 68—71. 76—78. 80—84. 86—88. 91. 95. 98—100. 102. 104. 108. 110. 112—115. 120. 122—124. 126—133. 137. 138. 140—142. 144. 149. 153. 156. 158. 159. 161—163. 168. 169. 171—185. 187. 188. 190. 193—197. 207. 210—213. 220. 221.

Украинць, 1. 4. 8. 31. 41. 52. 54. 55. 74. 77. 78. 80. 83. 85. 89. 92. 94. 99. 112. 115. 126. 127. 129. 130. 137. 138. 158. 159. 170. 172. 176—178. 183. 185. 190. 195. 197. 208. 209. 213. 215.

Умань, м., 22. 122. 135. 175.

Ушачка, р., 131.

Ф.

Фецькевич Остапъ, посолъ до Москвы, 125.

Филимоновъ Максимъ, протопѣпъ, 25. 90. 108. 129. 173. 178.

Х.

Ханенко Михайло, полковникъ уманьскій, 5. 37. 113. 118.

Хвастѣвъ, м., 140.

Хвильмоненко Максимъ, протопѣпъ, гл. Филимоновъ.

Хлоповъ Кирило, стольникъ, 213. 215.

Хмельницкій Богданъ, гетьманъ Украины, 1—10. 14—16. 18—22. 26. 28. 36. 45. 56. 57. 62. 67. 78. 82. 90. 108. 109. 116. 119. 122. 126. 131. 163. 174. 177. 181—184. 197. 198. 200. 201. 202. 208.

Хмельницкій Юрій, сынъ Богдана, гетьманъ, 5. 8—13. 21. 28. 38. 41. 43. 109—111. 113. 114. 116—121. 124. 125. 129. 133. 134. 136—138. 140. 141. 143. 146—151. 153. 154. 158. 162—167. 169. 171. 173—175. 179. 181—186. 188—190. 192—198. 201. 204. 205. 209. 220. 221.

Хмельницкій Явенокъ Павло, полковникъ кievскій, 37. 44.

Хмельниченко, гл. Юрій Хмельницкій.

Хмѣлецкй, козака родина, 5.

Хитрово Матвѣвичъ, окольничій, намѣстникъ ржевскій, 15. 28. 31. 32. 38. 39. 41. 42. 44. 50. 51. 66.

Хованьскій, 95. 132.

Христоръ, 199.

Ц.

Царгородъ, м., 206.

Цурковскій Олександръ, вѣйтъ, 129.

Цыцуря (Цюцюря) Тимѣшъ, полковникъ переяславскій, 85. 108. 109. 113. 123. 130. 134—136. 140. 142. 143. 153—155. 158—160. 165. 184. 208.

Цѣсарскій Иванъ, обозный, 222.

Ч.

Чаадаевъ, товаришь Борятиньского, 158. 168. 177. 184. 185. 191.

Чарнецкй, гетьманъ коронный, 132. 170.

Чарторыйскій кн. Михайло, воевода брацлавскій, 153.

Чаусы, м., 35.

Червона Русь, з., 74.

Черкасскй, 205.

Черкасы, м., 22. 34. 42. 95. 108. 120. 122. 194.

Чернявскій Дмитро, полковникъ, 222.

Чернигѣвъ, м., 157. 210.

Чернигѣвцѣ, городяне, 90. 171. 172. 185.

Чигиривъ-Дѣброва, м., 45.

Чигиринъ, м., 14. 28. 40. 50. 53—55. 58. 59. 61. 68. 77—81. 88. 109—112. 125. 137. 175. 195. 196. 198.

Чигириньска рада, 14.

Чорне море, 71. 84.

Чорный-Острѣвъ, м., 160.

Чорнухи, м., 82.

Чудново, м., 140. 146. 147. 152. 154. 169.

Ш. Шамрицкій, лубенський полковникъ, 169. 222.
 Шаповалѣвка, с., 91.
 Шаргородъ, м., 132.
 Шведы, нарѣдъ, 135. 138.
 Шведскій король, гл. Карлъ Густавъ.
 Шведчина (Швеція), з., 14. 39.
 Швець, полковникъ лубенскій, 5. 50. 82. 83.
 Шепелевъ, полковникъ, 213.
 Шереметевъ Василь Борисовичъ, бояринъ, 15. 22. 42. 54. 55. 58—65. 77. 80. 81. 86. 116. 118. 119. 132. 134. 136. 138. 140. 142. 143. 146—153. 156—159. 161. 162. 169. 182. 193.
 Шереметевъ Петро, 131.
 Шикій Захаръ, писарь, 222.
 Шилѣвъ, м., 132.
 Шиманъ, полковникъ зѣнѣвскій, 186.
 Ширяй Кирило, полковникъ, 222.
 Шомовскій, стольникъ судомирскій, 153. 154. 156.
 Шуринбей, мурза татарскій, 92.

Щ. Щербань Константинъ, господарь волоскій, 134. 136.
 Щербатовъ, князь, 156. 157. 164.
 Щуровскій, наказный полковникъ переяславскій, 186. 222.

Є. Єгипеть, з., 97.

Ю. Юда, 199.
 Юрій Хмельницкій, гл. Хмельницкій.

Я. Яблонскій, 84.
 Яковенко, козакъ, 38.
 Янъ Казимиръ, король Польскій, 6. 69. 95. 97. 99. 105. 106. 130. 131. 159.
 Яцина Зѣновій, Путивлянинъ, пбсланный Трубецкимъ до заднѣпрянскаго войска, 113. 116.

СПИСЬ ПОХИБОКЪ ДРУКАРСКИХЪ

въ XIII. томѣ „Рускои Историчнои Бібліотеки“.

стор. 8	ряд. 12	зъ горы	зам. козаки	постануть	читай	козаки	стануть
9	18	„	„	Питивельского	„	Путивельского	
14	11	зъ долу	„	царь вѣдавъ же	„	царь вѣдавъ вже	
47	1	зъ горы	„	приступити	„	приступивъ	
47	9	„	„	Кременчука	„	Кременчуга	
55	12	зъ долу	„	съ краю	„	въ краю	
73	10	зъ горы	„	протестанскихъ	„	протестантскихъ	
73	10	зъ долу	„	унітамъ	дизунітамъ	унітамъ	чи дизуні- [тамъ]
75	12	„	„	Каменне	„	Камѣнне	
76	10	зъ горы	„	Каменне	„	Камѣнне	

стор.	ряд.	14 зъ горы зам.	вбднати	читай	вбднати
"	95	"	11 зъ долу	"	Верещага
"	128	"	18 зъ горы	"	Льсковницкого
"	153	"	18 "	"	Шимовскій
"	156	"	12 зъ долу	"	Шимовскій
"	158	"	11 зъ горы	"	Чаадава
"	172	"	18 зъ долу	"	Косогову
"	172	"	1 "	"	Косогову
"	173	"	2 зъ горы	"	Косогову
"	184	"	4 "	"	Льсеницкій
"	192	"	6 "	"	Кременчука
"	193	"	18 "	"	Юріємъ
"	194	"	7 "	"	Полчанами
"	195	"	7 "	"	Преклоньскій

Складавъ Левъ Вербицкій.

B40505

89099861940

b89099861940a

89099861940

B89099861940A